

Arkiv för nordisk filologi

Utgivet genom

Göran Hallberg och Christer Platzack

under medverkan av

**Lars-Erik Edlund Lennart Elmevik Britta Olrik Frederiksen
Eyvind Fjeld Halvorsen Ann-Marie Ivars Ernst Håkon Jahr
Marita Akhøj Nielsen Mirja Saari**

Utgivet med understöd av
Nordiska publiceringsnämnden för humanistiska tidskrifter
Axel Kocks fond för nordisk filologi

ISSN 0066-7668

Satt med Berling Antikva av
Rätt Satt Hård & Lagman HB, Bjärka Säby

Tryckt av
Bloms i Lund Tryckeri AB
Lund 1999

Innehåll

<i>Alan J. Berger</i> , Heimskringla and the Compilations	5
<i>Torsten Blomkvist & Peter Jackson</i> , Alt ir baugum bundit. Skaldic Poetry on Gotland in a Pan-Scandinavian and Indo-European Context	17
<i>Gerard Breen</i> , "The Wolf is at the door". Outlaws, Assassins, and Avengers Who Cry "Wolf!"	31
<i>Hans Fromm</i> , Schamanismus? Bemerkungen zum Wielandlied der Edda	45
<i>Kirsten Wolf</i> , Old Swedish Legends of Saint Barbara	63
<i>Bo Ruthström</i> , Om den fornisländska terminologien för hövding och hövdingadöme	89
<i>Ottar Grønvik</i> , Runeinnskriften fra Ribe	103
<i>Bo-A. Wendt</i> , Östgötalagen och landslagen. Om deras ålder och inbördes beroendeförhållande	129
<i>Knud Sørensen</i> , To anglicismeordbøger	143
<i>Lars-Olof Delsing</i> , Från OV-ordföljd till VO-ordföljd. En språkförändring med förhinder	151
<i>Göran Hallberg, Gösta Holm, Bengt Pamp, Christer Platzack och Barbro Söderberg</i> , Litteraturkrönika 1998	233
Författarna	265
Meddelande	266

ALAN J. BERGER

Heimskringla and the Compilations

Most of the Old Icelandic historiography surviving to us is anonymous and undated, but since the beginnings of modern scholarship on the subject, Heimskringla has been placed at mid-point in the development of the Old Icelandic art of writing history. Heimskringla is thought to have risen significantly above its predecessors in clarity, fullness, and coherence, but these achievements were not fully appreciated, it is thought, by the following generations of historiographers who gathered Heimskringla, its predecessors, and much other material into unwieldy compilations. This time-honored opinion may be mistaken, as the following passages may indicate.

Oddr, ch. 4

En er at degi com geck Þorsteinn ihusit þar er þau suafu. oc það þau risa up scyndiliga oc braut fara sem scyndiligast. hann callaði akaft. oc þau biogguz itomi. Þorsteinn geck at með acava. ok hafði miKin suiga ihendi. oc let sem hann myndi liosta þau oc gera miscunnar laust. ef eigi brygþi þau við sem skiotazt. oc síþan gengu þau ut. en hann eptir þeim með reiddan suigann. foru þau með þessum hetti til garðz liðs at hann ognaði þeim. Oc er þau comu ut um garðiN þa heilsaði hann Astriþi. oc foruneyti hennar. Oc það hana firir geva ser oll þau orð er hann hafði mælt uidd þau. en þer hafit með þolinmoði borit suivirðleg orð. er með allu hafet verit saclaus. En eigi hefi ec þetta gert firir sakir haðungar eþa harðyðgi er ec ognaða yðr. Nu vil ec biðia licnar firir þat er ec mæltu oc gerðu oc scolu þer nu heyra hui ec gerþa sua segir hann þeim síþan slict sem huscarl B. hafði sagt. En þui uillda ec at þer forit sem skiotast brot af minu herbergi at eigi veri þer her hon-dum tekin. En at skilnaði það hann þau fara til scogar er scamt var fra þorpínu. oc það þau fara þaðan hulþu hofði til vaz þess er Miors heitir. Oc siðan fylgia vatninu allt þar til er þau sæi holm einn ivatninu litiN. hann það þau þangat vaða oc sagþi eigi meira diup vazsins en take myndi i mitt lær . . .

Heimskringla, ch. 4

En er lifði þriðjungr nætr vakði Þorsteinn upp gesti sína, það þau brot

fara, mælti styggliga. En er þau váru komin á veg út ór garðinum, þá segir Þorsteinn þeim, at sendimenn Gunnhildar váru at Bjarnar ok fóru at leita þeira. Þau báðu þeim hjálpar nokkurar; hann fekk þeim leiðtoga ok vist nokkura; fylgði sá þeim fram á skóginn, þar sem var vatn nokkut ok hólmi einum reyri vaxinn. Þau máttu vaða í hólmann út; þar fálu þau sik í reyrnum. Snimma dags reið Hákon frá Bjarnar í byggðina, ok hvar sem hann kom, spurði hann eptir Ástriði. En er hann kom til Þorsteins, þá spyr hann, ef þau sé þar komin. Hann segir, at þar váru menn nokkurir ok fóru móti degi austr . . .

Longest saga, ch. 44

En er þriðjúngr lifði nætr vakði Þorsteinn upp gesti sína, ok bað þau brott fara skjótt; hann mælti við þau herst, ok lét úfrýnliga. En er þau komu af garðinum út á veginn, heilsaði Þorsteinn Ástriði bliðliga, ok mælti síðan: eigi hefir ek fyrir sakir grimðar eðr illvilja yðr svá skjótt ok harðliga kvadt brott af mínum garði, heldr fyrir því, at sendimenn Gunnhildar konúngamóður ero komnir til Bjarnar eitkrveisu, þess eyrendis at taka son ykkarn Tryggva kónungs ok færa henni. En nu skulut þér fara eptir minni vísan fram á skóginn, þar til er vatn eitt verðr fyrir yðr; í vatninu er einn hólmi reyri vaxinn, þar má vel vaða út í hólmann, felit þér yðr þar í reyrinum, ok biðit svá þess er ek kem til yðar; en ek verð nú furst at snúa heim aprt . . .

Oddr Snorrason's version of the history of Óláfr Tryggvason is thought to have been composed in Latin ca. 1190; three translations, none of them entirely complete, none entirely agreeing with another, and all suspect of later contamination, survive to us. *Heimskringla* is considered a work of the mid-thirteenth century, and Oddr is considered its principal source for Óláfr Tryggvason's history. The longest *Óláfs saga Tryggvasonar* is dated to the early fourteenth century; it is thought to be a conflation of Oddr and *Heimskringla*.

The lack of verbal parallels between Oddr and either of the other two texts can be explained by assuming that the other two texts used Oddr's original Latin or a translation no longer surviving to us. The verbal parallels between *Heimskringla* and the Longest saga indicate direct borrowing.

Of the three versions cited above, *Heimskringla* is the odd man out. It lacks Þorsteinn's apology to Ástriðr, it collapses in one scene what the other two texts present in two scenes — Þorsteinn's directions to the island, and his later gift of a guide and provisions — and it lacks a scene found in both other versions (but not cited above) where Þorsteinn places a crying baby in the woods to mislead the pursuers.

According to the conventional wisdom, Heimskringla made Oddr's narrative more efficient, but the Longest saga restored to the narrative what Heimskringla had omitted – the apology, the baby, and the delayed gift of a guide and provisions.

However, the fact that Heimskringla and the Longest saga share verbal parallels while Oddr and the Longest saga share material and formal parallels can be explained more simply by supposing that the Longest saga used Oddr as its base and that Heimskringla is an abbreviated version of the Longest saga. Under this simple explanation there is no need to imagine that the Longest saga went to the trouble of restoring passages omitted by Heimskringla; Heimskringla simply omitted the passages from the Longest saga. Why should not the simpler explanation for the relationships among these texts be preferred?

The most compelling reason for not preferring the simpler explanation has always been the attribution of Heimskringla to Snorri Sturluson, *obit* 1241. Since the Longest saga has always been considered a work of the early fourteenth or late thirteenth century, the simpler explanation simply will not do. However, the attribution of Heimskringla to Snorri is no longer generally trusted, and thus there is no longer any reason to date it with Snorri's *terminus ante quem*.¹ If we search the scholarship for other reasons not to prefer the simpler explanation, we find more arguments in favor of the simpler reason than against it. Heimskringla's priority has rested solely on its attribution to Snorri, and only those who have challenged its priority have presented arguments from the texts.

Heimskringla's priority was first challenged by P. E. Müller in 1826. Müller's essay, "Undersøgelse om Snorros Kilder og Troværdighed", treats Heimskringla saga by saga, arguing that Heimskringla is derived principally by abbreviation from the compilations.² In order to get around the fact that Heimskringla's author died generations before the

¹ Jakob Benediktsson's essay, "Hvar var Snorri nefndur höfundur Heimskringlu?" *Skirnir* 129 (1955), 118–127, displays the utter poverty of evidence for the original attribution of Heimskringla to Snorri. Jonna Louis-Jensen, *Kongesagastudier. Kompilationen Hulda-Hrokinskinna*, Bibliotheca Arnarnæ 32 (Reitzel; Copenhagen, 1977), pp. 43–61, reviews the evidence for attributing Heimskringla to Snorri and finds it wanting.

² The essay is found on pp. 247–332 (page numbers 261–270 are skipped) of the sixth volume of the 1826 Copenhagen edition of Heimskringla. The only two editions of the Longest saga are *Saga Óláfs Konungs Tryggvasonar*, Fornmanna Sögur I–III (Copenhagen, 1825–27) and *Óláfs saga Tryggvasonar en Mesta*, ed. Ólafur Halldórsson, Editiones Arnarnæ, Series A, 2 vols. (Munksgaard; Copenhagen, 1958). Oddr is edited by Finnur Jónsson, *Saga Óláfs Tryggvasonar af Oddr Snorrason Munk* (Gad, Copenhagen, 1932).

compilations were composed, Müller was led to the absurd conclusion that there must have been twelfth-century versions of the compilations available to Snorri. Had Müller not believed in Snorri's authorship, he would not have been led into what everyone considered an untenable position.

In 1867 Konrad Maurer argued that Snorri did not write all of *Heimskringla* — much of it was composed long after Snorri's time — and that those parts which he did write had been significantly altered by copyists.³ Maurer's arguments, which should have had a salutary effect on the study, were met by Gustav Storm's *Snorre Sturlassöns Historieskrivning* (Copenhagen, 1873), which turned out to have been the last argument of any size put forward in defense of Snorri's authorship and *Heimskringla*'s priority. As his title may indicate, Storm's arguments for *Heimskringla*'s priority rest on his argument that Snorri wrote *Heimskringla*, and that *Heimskringla* survives to us in its original form. The bulk of Storm's book is an application of his hypothesis to the data; he did not specifically address the problem of *Heimskringla*'s textual relationship to the Longest saga. Since Snorri's authorship of *Heimskringla* is now very much in doubt, Storm's book is no longer of authority in this matter.

Storm's book seems not to have convinced Guðbrandur Vigfússon. In 1878 Vigfússon offered the opinion that Snorri wrote the Longest saga, although the version surviving to us had been somewhat interpolated. The *Heimskringla* version of Óláfr Tryggvason's life, Vigfússon argued, is a "dull, skeletonlike abridgment, which, like a pirated quarto of Shakespeare, defaces the beauty it cannot hide".⁴ Vigfússon seems to have convinced no one except W. P. Ker, who maintained in 1908 — the last published objection to *Heimskringla*'s priority — that there was a common source for *Heimskringla* and the Longest saga. To espy this lost work, "one has to choose between the abridged and inconvenient shape of *Heimskringla*, in which Snorri's work appears to have

³ *Über die Ausdrücke: altnordische, altnorwegische & isländische Sprache*, Abhandlungen der k. bayer. Akademie der W., I. Cl., XI. Bd. II. Abth. (München), pp. 457–706. Most of Maurer's discussion of *Heimskringla* is on pp. 588–619.

⁴ *Sturlunga Saga*, 2 vols. (Oxford, 1878), I, lxxxii–lxxxviii. Although this work was published five years after Storm's, it may not in fact be replying to Storm. From Maurer's citations to Vigfússon in *Über die Ausdrücke* (pp. 589, 597, 641, 650, 656, 657, 667, 673, 674, etc.) it seems that much of what Vigfússon put into the Prolegomena to *Sturlunga Saga* was already available to Maurer in 1867. Thus Maurer's essay is in some ways a collaboration with Vigfússon, and Vigfússon's remarks on Snorri may have been ready for printing before Storm's book appeared.

been cut down and trimmed, and the looser form presented by such compilations as the longer saga of Olaf Tryggvason, where more of the original work appears to have been retained than in Heimskringla, though it has to be extricated from all sorts of irrelevant additions and interpolations".⁵

To sum up the history of the scholarship, then, Heimskringla's priority has rested on its attribution to Snorri, and no one has argued for its priority on any other grounds, even though Müller, Maurer, Vigfússon, and Ker, four of the finest philologists of the nineteenth century, objected to the conventional wisdom; no one in the twentieth century has presented a demonstration of Heimskringla's priority or posteriority. Thus there are no reasons not to prefer the simpler of two explanations of the relationship among Oddr, the Longest saga, and Heimskringla.

In arguing that Heimskringla was derived from the Longest saga, Vigfússon pointed to a mis-abbreviation in Heimskringla. The Longest saga tells how Hákon jarl left his cape at a river in the hope that his pursuers would think he had drowned, and the trick almost works (ch. 104). In Heimskringla, we read only that Hákon left his cape at the river; the rest of the story is nowhere to be found (ch. 48). Heimskringla mis-abbreviated when it forgot to finish the story or to omit it entirely. No one has ever responded to Vigfússon's argument, but a response could be made. Since Oddr tells the whole cape story (ch. 21), it could be maintained that Heimskringla mis-abbreviated Oddr, and that the Longest saga, following Heimskringla word for word, nevertheless restored the passage left out by Heimskringla. However, there is no reason to prefer such a complex explanation to the simple one.

In Oddr (ch. 19) and in the Longest saga (chs. 93 f., 99 f.) Hákon jarl sends Þórir klakka to find Óláfr and bring him to Norway so Hákon can dispose of him; Þórir's treachery is eventually exposed and Óláfr kills him. In Heimskringla (chs. 46 f.) Þórir's search and his elaborate lies are presented as in the other two texts, but once he has brought Óláfr to Norway he drops unpunished from the story. Again, two explanations are possible, the complex explanation that the Longest saga reverently adhered to Heimskringla's diction except where it was restoring passages from Oddr, and the simple explanation that Heimskringla is an abbreviated Longest saga.

⁵ *Epic and Romance: Essays on Medieval Literature*, 2nd edition (Macmillan; London), p. 245.

P. E. Müller pointed out a peculiar passage in *Heimskringla* that seemed to show its dependence on the *Longest saga*. In ch. 80 of the former and in ch. 212 of the latter are found these sentences: "King Óláfr converted everyone living around that fjord and then he made his way south along the coast, and much of what happened during that journey was made into stories about how trolls and evil spirits provoked his men and at times even himself". The *Longest saga* continues with several troll stories, but *Heimskringla* says, "But we would rather write about those events when Óláfr converted Norway or those other countries to which he brought Christianity". This statement seems to be an explicit declaration of abbreviation, but Oddr may be brought in again and a more complicated explanation fashioned. Oddr has two troll stories in a context somewhat corresponding, and so one could maintain that *Heimskringla*'s missing troll stories are Oddr's; the *Longest saga* must then have found *Heimskringla*'s allusion to them a very handy opportunity for re-introducing them, and others.⁶ However, there is no reason to prefer the more difficult explanation.

Arguments of this sort maintaining *Heimskringla*'s priority in relation to the *Longest saga* are rare. In a footnote on p. 138 of his book on Snorri, Storm remarks that in ch. 14 of Oddr Óláfr is converted by an abbot, in ch. 31 of *Heimskringla* by a hermit, but in chs. 78 f. of the *Longest saga* by both an abbot and a hermit. "Here again is seen the difference between a historian and a compiler". According to Storm, *Heimskringla* preferred *Ágrip*'s story (ch. 16) of a hermit to Oddr's story of an abbot, but the *Longest saga*, having before him both Oddr and *Heimskringla*, used both stories. As plausible as Storm's explanation may be, there is nothing in it that speaks against the equally plausible explanation that the *Longest saga* compiled Oddr and *Ágrip*, and *Heimskringla* de-compiled the *Longest saga*. Indeed, *Heimskringla*'s remark that Óláfr took with him "priests and other learned men" when he left the hermit seems to be a relic of the verbally parallel remark in the *Longest saga*, when Óláfr departed from the abbot. Would a proper hermit have priests and other learned men available for Óláfr's use?

⁶ Bjarni Aðalbjarnarson, *Om de norske Kongers Sagaer*, Det norske Videnskaps-Akademi i Oslo, II. Hist.-Filos. Kl., no. 4 (Oslo, 1936), p. 130 finds that Oddr could not be *Heimskringla*'s source for these passages, and so he supposes that a lost work by Gunnlaugr Leifsson must have been the mutual source for *Heimskringla* and the *Longest saga*.

If the ancient alignment Oddr-Heimskringla-Longest saga should prove to be in error, we shall have to revise our notions of the “classical” style. Moreover, the relative and absolute chronologies of very many other Old Icelandic texts may be affected. For instance, Heimskringla has long been thought older than *Laxdœla saga*, and *Laxdœla saga* is considered older than the Longest saga because the Longest saga takes up several chapters of *Laxdœla saga* verbatim. However, if Heimskringla is younger than the Longest saga, then it is also younger than *Laxdœla saga*. Although Heimskringla lacks the long chapters from *Laxdœla saga* contained in the Longest saga, it nevertheless shows some relics of them. Bolli’s role in *Laxdœla saga* is that saga author’s invention;⁷ Bolli is found in no earlier source — unless that source is Heimskringla, ch. 82, where Bolli appears without introduction: “Annan dag eptir var Kjartan skirðr ok Bolli Þorláksson frændi hans ok alt foruneyti þeira; var Kjartan ok Bolli í boði konungs, meðan þeir váru í hvítaváðum, ok var konungr allkær til þeira.” Heimskringla makes no other reference to Bolli. Since these lines are almost identical in all three accounts, it would seem that Heimskringla’s Bolli is derived from the account in the Longest saga which in turn is borrowed from *Laxdœla saga*.

Our sources for the conversion of Iceland to Christianity become fuller the later they are, and so Heimskringla’s brief account would seem to place it among the earlier texts. However, even in its brevity, Heimskringla reveals knowledge of much fuller accounts than the brief ones of Oddr or Ari. For instance, the Longest saga tells a story of the missionary Þangbrandr’s unruliness in Norway (ch. 188), a story unknown to Oddr or Ari. Heimskringla would seem not to know the story either, except that it refers to Þangbrandr’s *óspekðar* (ch. 73), and it has some Icelanders inform Óláfr that “Þangbrandr behaved there as he did here with you, with arrogance and killing” (ch. 84). Unless some third source is involved, Heimskringla’s allusions must be to the story told in the Longest saga.⁸

⁷ The Stockholm MS of Oddr mentions Bolli once, and thus it may appear that this version of Oddr was the source for Heimskringla’s Bolli, but the most recent study of the question decides that the Stockholm MS has been contaminated from *Laxdœla saga*. See Rolf Heller, *Laxdœla saga und Königssagas*, *Saga: Untersuchungen zur Nordischen Literatur- und Sprachgeschichte* 5 (Niemeyer; Halle, 1961), p. 46.

⁸ Gunnlaugr Leifsson’s lost work is often brought up in this context, as is Hauksbók’s *Kristni saga*. *Kristni saga* is unique in giving Þangbrandr a three-year stay in Iceland, perhaps because the author saw that Þangbrandr preached at one Alþing and was outlawed at a second Alþing (the Longest saga reports his outlawry); as some other

A simple, broad formulation of the relationships among Oddr, Heimskringla, and the Longest saga would be that the Longest saga took up almost all of Oddr, but made some revisions and added a great deal of new material; Heimskringla analyzed the Longest saga and made a "critical" edition, omitting many speeches, prophecies, duplicated episodes, stories about Iceland and icelanders, and much other material. The few passages found in Heimskringla's version which are not also found in the Longest saga must therefore be Heimskringla's additions to the story. Several of these few additions are paralleled in Fagrskinna, another brief encyclopedic history of the kings of Norway. Indeed, there is a sort of spiritual kinship between Heimskringla and Fagrskinna. Both tend toward a bare-bones, anti-legendary style, and both display an intense interest in skaldic poetry. Could Fagrskinna then have served as a model for Heimskringla? Was the author of Heimskringla out to Fagrskinna-ize the Longest saga? The possibility is not unsober speculation. For instance, Heimskringla and Fagrskinna agree against Oddr and the Longest saga that the young Óláfr was no aggressive warrior for Russia when he sojourned there but rather a defender of Russia, a captain in the civil militia, as it were. The Longest saga cites a skaldic verse as authority for its information about Óláfr, even though the verse calls Óláfr *vörðr*, "defender". The verse is from a poem which was composed many generations after the events it describes, and both Fagrskinna and Heimskringla consistently eschew non-contemporary verse. Neither cites the verse, yet both present Óláfr as a defender, as if they knew the verse, preserved its information, but refused to cite it (Oddr ch. 8, Hkr ch. 21, Fsk ch. 21, Longest saga ch. 58). Similarly, both Heimskringla and Fagrskinna report that Óláfr raided in France, even though they do not cite the verse recorded in the Longest saga (ch. 77) which serves as a source. The verse not cited is also from the same non-contemporary poem. Thus the critical use of verse for which Heims-

sources report, Hjalti was outlawed the same summer that Pangbrandr left Iceland, and thus Pangbrand must have been in Iceland long enough for three Alþing to take place. To fill up the third year, *Kristni saga* borrowed an episode which is derived ultimately from a new law introduced to Iceland in the year 1281. Pangbrandr is refused supplies by a miser, so he takes what he needs and leaves money behind. (For discussion of this issue see my "Old Law, New Law, and *Hænsa-Póris saga*", *Scripta Islandica* 27 (1976), 3–12. The source for this episode was thought by Bjarni Aðalbjarnarson, p. 122, and by B. M. Ólson, *Aarbøger* 1893, pp. 323 ff., to have been an "oral tradition.") Thus *Kristni saga* is younger than 1281 and older than 1334, the date of Haukr's death. Stefán Karlsson, "Aldur Hauksbókar", *Fróðskaparrit* 13 (1964), 114–121, thinks that the portion of Hauksbók containing *Kristni saga* is no younger than 1310.

kringla is often praised is a matter of omitting non-contemporary verse contained in the Longest saga.

Some of the evidence cited to prove Snorri's authorship of Heimskringla actually works better to prove Snorri's authorship of Fagrskinna. When reporting the legends concerning Óláfr's last battle and death, the Longest saga cites Snorri five times for five items of information (Fms II, 310 twice, 314; III, 1, 5). Since all of these items are found in the Heimskringla version, it seems that the references to Snorri are references to Heimskringla. However, Oddr has most of the information, and Fagrskinna has it all. Similarly, the "Orkneyinga þáttr" in Flateyjarbók's *Óláfs saga helga* (II, 429 in the 1862 edition) says, "Erlingr son Erlendz jalls segia sumir menn at fallit hafui j Ongulseyjar sunde en Snorre Stulluson segir hann fallit hafua a Ulazstiri med Magnusi konungi". Heimskringla does in fact say that Erlingr fell in Ulster, but so do Morkinskinna and Fagrskinna, and both are considered older than Heimskringla. Moreover, no surviving source but the cited passage is aware of what "some men say". The references are to information which is not original to Heimskringla, but one could say that the information is original to Fagrskinna, if we exclude Oddr on the grounds of his Latin. Thus the references to Snorri make more sense as references to Fagrskinna than to Heimskringla.

Because of the close parallels in diction between the Longest saga and the manuscript of Heimskringla known as Jöfraskinna, Jöfraskinna is thought to have served as the immediate source for the Longest saga.⁹ However, if the Longest saga is the source for Heimskringla, Jöfraskinna is the Heimskringla manuscript closest to the original, or it is the original. In either case, it is not, as everyone has supposed, one of the most interpolated manuscripts, but rather one of the least abbreviated. Since Jöfraskinna was written by a Norwegian,¹⁰ perhaps Heimskringla is a Norwegian work, an adaptation of an Icelandic work for Norwegian tastes.

⁹ The frequent agreement between the Longest saga and Jöfraskinna against the other Heimskringla MSS has been remarked upon by Bjarni Adalbjarnarson, p. 90 (he repeats the remark on p. iv of the first volume of the three-volume Íslenzk Fornrit edition of Heimskringla), by Jonna Louis-Jensen, p. 36, and by Finnur Jónsson, "Óláfs saga Tryggvasonar (hin meiri)", *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed* (1930), pp. 120–121.

¹⁰ The Norwegian hand of Jöfraskinna has been pointed out by Finnur Jónsson on p. xxiv of the first volume of the four-volume edition of Heimskringla, STUAGNL 23 (Copenhagen, 1893–1900), by Sigurður Nordal on p. 24 of the first edition of *Snorri Sturluson*, by Jonna Louis-Jensen, p. 22, note 37, and by KHLNM, *sub nomine*.

Even in recent times, *Heimskringla* has not been much appreciated in Iceland, whereas it has been called “Norway’s second bible”.¹¹ Sigurður Nordal explained away Vigfússon’s opinion that *Heimskringla* was “dull” by pointing out that *Heimskringla* was practically unavailable in Iceland in Vigfússon’s day, and so Vigfússon’s taste had been warped by youthful readings in the *Longest saga*.¹² However, if tastes are shaped by repeated readings of a text, there is all the more reason to give the *Longest saga* a careful reading, since it was available in only one edition prior to 1958, when another edition appeared, whereas *Heimskringla* has been edited and translated innumerable times. In the opinion of Guðbrandur Vigfússon, “those who only know the life of King Olaf Tryggvason in the *Heimskringla* form must not only be ignorant of the greatest perfection to which Icelandic historical writing has attained, but are also in great danger of raising up for themselves false canons of criticism”.¹³

Heimskringla is a very long work, and the discussion has dealt only with the period between the birth and death of Óláfr Tryggvason. Preceding this period are several short sagas dealing with the mythical and nearly mythical past. Following Óláfr Tryggvason’s saga, *Heimskringla* continues with *Óláfs saga helga*, which takes up as many pages as all the preceding sagas.¹⁴ The last third of *Heimskringla* moves from St. Óláfr’s death to the year 1177, and this portion of *Heimskringla* has close relations with the compilation *Hulda-Hrokkinskinna*.

Hulda-Hrokkinskinna and *Heimskringla* stand in the same relationship as the *Longest saga* does to *Heimskringla*: both *Hulda-Hrokkinskinna* and the *Longest saga* are universally regarded as derivative and unworthy of much print, but they are actually the original works and the source of most of the virtues attributed to *Heimskringla*. As the *Longest saga* and *Heimskringla* are supposed to have their mutual source, Oddr, so *Hulda-Hrokkinskinna* and *Heimskringla* are supposed to have their mutual source, Morkinskinna. As the Oddr-*Heimskringla*-*Longest saga* alignment is incorrect, so is the present alignment *Morkinskinna*-*Heimskringla*-*Hulda-Hrokkinskinna*. The last two are out of order.

¹¹ Sigurður Nordal; “Snorri Sturluson: Nokkurar hugleiðingar á 700. ártíð hans”, *Skirnir* 115 (1941), 10.

¹² *Snorri Sturluson*, 1st edition (Þór. B. Þórláksson; Reykjavík, 1920), p. 25.

¹³ *An Icelandic Prose Reader* (Oxford, 1879), p. 388.

¹⁴ My “Sagas of Harald Fairhair,” *Scripta Islandica* 31 (1980), 14–29, deals with the relative ages of these sagas and others.

Jonna Louis-Jensen's recent work, cited several times above, studies the textual relations among Morkinskinna, Hulda-Hrokkinskinna, and Heimskringla. She argues, traditionally, that Hulda-Hrokkinskinna compiled a Morkinskinna text and a Heimskringla text. Since there are two classes of Heimskringla manuscripts, an x class and a y class, and since Hulda-Hrokkinskinna shares readings with both classes, the study argues that Hulda-Hrokkinskinna must have used a now-lost Heimskringla manuscript which was of both the x and y classes. Why should not the simpler explanation — that Heimskringla is derived from Hulda-Hrokkinskinna and that is why it shares readings with both classes of Heimskringla manuscripts — be preferred?

TORSTEN BLOMKVIST & PETER JACKSON

Alt ir baugum bundit

Skaldic Poetry on Gotland in a Pan-Scandinavian and Indo-European Context

o. Introduction

The philological study of pre-Christian Scandinavian mental culture is principally, and for manifest reasons, directed towards the elucidation of Old Icelandic texts. Since these texts often convey information about East Norse conditions (cf. the skaldic poem *Ynglingatal*), they are sometimes treated as a source of the mental culture in that area as well. This essay moves in the opposite direction. In full assurance that the material is rather scanty, we have turned to one of the oldest native sources of East Norse lore, the *Gutasaga*, for the purpose of showing that some of its contents may also be put into a pan-Scandinavian context. New interest in the *Gutasaga* as an overlooked source of pre-Christian Scandinavian religious and artistic conventions may also be incited by the achievements of comparative Indo-European philology, and all the more so since this procedure successfully applies to the diction and contents of Old West Norse literature. Furthermore, the detection and appreciation of archaic features in Norse medieval texts can only be properly fulfilled if we investigate their surface structure in the first place, principally searching for circumlocutions or formulaic expressions which may serve as appropriate comparanda from the point of view of pan-Scandinavian, pan-Germanic or even Indo-European data.

1. The history and contents of the *Gutasaga* and some West Norse comparanda

There is an appendix to the *Guta Law* (GL) which relates the earliest history of Gotland. It has received the name of *Gutasaga* (GS) in modern times, but the law and the saga are so intimately connected

that it seems necessary to treat them as a unity. They are preserved in a manuscript (ms.A) (written in the Old Gutnic language) which has been dated back to the middle of the fourteenth century by Schlyter.¹ Besides the ms.A there is another one (ms.B), written in the year 1587 by David Bilefeld, who was a parish-priest on Gotland. Even though the diction is younger, the content confirms, according to Wessén, that Bilefeld must have used an older original² than that of ms.A., yet Pipping came to the conclusion that ms.A and ms.B both go back to an older common original on the basis of the same faults occasionally occurring in both manuscripts.³ The GS is missing in ms.B.

There are, furthermore, two old translations of the law: one German (GeGl) and one Danish (DaGl). GS is missing in the latter. The former translation was made in the year of 1401, and it may be associated with the occupation of Gotland by the German Order during 1398–1408. The Danish translation was made in the middle of the sixteenth century. These translations seem to be the result of different originals as well, both independent of the two Swedish manuscripts. According to Wessén, this fact leads us to assume that all of these four manuscripts are the result of four different traditions developing from one original manuscript.⁴

The original redaction of the law may be connected with a letter from archbishop Andreas Suneson in Lund and bishop Bengt in Linköping concerning Episcopal visitations on Gotland. The letter can be dated back to 1220–23. The introduction contains a section stressing the importance of writing down the law, which leads Wessén to date the original redaction of the GL back to c. 1220.⁵

Schlyter's dating of GS (back to 1318⁶) is based on incorrect grounds according to Wessén and Pipping. Pipping moves *terminus ante quem*

¹ Schlyter 1852: I, Wessén follows Schlyters dating (1979: LXIV), Pipping (1905–07: If) agrees on paleographical grounds, but is sceptical regarding Schlyters historical evidences.

² Regarding the paragraphs which by Schlyter are referred to as "additamenta", Wessén (1979: LXV) consider them rather as original parts of the law. Cf. also Pipping (1905–7: XVIII).

³ Pipping 1905–7: XVIII and note 1.

⁴ Wessén 1979: LXXVI–LXXVII.

⁵ Wessén 1979: LXXII. Cf. also Schlyter (1852: IX) who wanted to date the original redaction back to the end of the thirteenth century, and Pipping (1905–7: II–III) who wanted to date it back to 1208–1285.

⁶ Schlyter 1852: IX.

of the GS back to 1285 and believes that the saga was written down between 1208–1285.⁷ Because of the aforementioned letter, Wessén believes that GS was finished around 1220. Not only does the letter contain a request to the people of Gotland to write down their law, but there are also striking similarities between the letter and ch. 5 in the GS regarding the regulations of Episcopal invitations.⁸

The GS is, apart from ms.A and GeGl ch. 2 and 3, rewritten in an Old Swedish manuscript from the 1470ies. There are also three independent manuscripts from the sixteenth and seventeenth century.

Schlyter divided the saga into six chapters. In Ch. 2, 5 and 6, the legal and ecclesiastical relations between Gotland and the Swedish kingdom are established, for which reason these chapters can be seen as a natural complement to the law. Ch. 3 and 4 concerns the christianization of Gotland, and can consequently be seen in the context of the new ecclesiastical conditions. In this essay, however, we will be concerned with ch. 1, which consists of different legends and folk-tales. These have been linked together by the author in order to form a comprehensive text. The first of these tales relates how primeval Gotland was an enchanted island which sank into the sea in daytime and emerged from it during the night. Then came Þieluar, who was the first man to bring fire to the land (*En þann maþr quam fyrsti eldi a land*). Þieluar had a son named Hafþi, the wife of whom was called Huitastierna. Next follows the episode with which we will be concerned here. It begins with Huitastierna having the following dream on “the first night they slept together”:

*fyrstu nat sum þaun saman suafu þa droymdi hennj draumbr. So sum þrir ormar warin slungnir saman .j. barnj hennar Oc þytti hennj sum þair scriþin yr barmi hennar.*⁹

The first night they slept together she dreamt a dream. As if three snakes were coiled up in her bosom, and it seemed like they crept out of her bosom.

She tells Hafþi about the dream and his interpretation is given in the following alliterative verse:

⁷ See note above.

⁸ Wessén 1979: 313–15.

⁹ GS chapt. 1, p. 94 (Schlyter).

*Alt ir baugum bundit / bo land al þitta warþa / oc faum þria syni aiga
// þaim gaf hann namn allum o fydum // guti al gutland aigha / graipr
al annar haita / Oc gunfjaun þriþi*

Everything is bound with rings / settled land shall this be / and we shall have three sons // he gave them all names unborn // GUTI shall gutland own / Graipr shall the second be named / and Gunnfjaun the third

It is commonly accepted by the students of the saga that this verse is a result of an old tradition and that it was inserted in the text by the author of GS. This also appears from the following section, according to which the brothers divided Gotland into three administrative units known as *þriþiungar*, so that Graipr, the oldest one, got the northern *þriþiung*, GUTI the middle, and Gunnfjaun, the youngest brother, got the southern. While the brothers are enumerated as GUTI, Graipr and Gunnfjaun in the verse (which should mean that GUTI was the oldest, etc.), the following section refers to Graipr as the oldest brother. Another peculiarity is that GUTI, in the verse, is told to own Gotland, whereas in the following section the three brothers own one *þriþiung* each.¹⁰ It seems obvious that these incongruities reveal a break between the old tradition of the verse and the story told by the author of GS.¹¹

The verse on the whole has not been discussed to any great extent, yet the element most frequently referred to is the enumeration of the three brothers. Wessén tried to put the motif into a pan-Germanic context by connecting it to Tuisto and Mannus mentioned by Tacitus in *Germania* 2 as the progenitors of the Ingaevones, Herminones and the Istaevones.¹² Fritzell regards the motif as a part of a universal feature involving the enumeration of three brothers¹³, but the suggestion that the enumeration may be approached from a pan-Germanic or Indo-European perspective is supported by the elements in the first strophe to be treated below.

¹⁰ Leffler explains this in the same way as the author of GS, who wanted to connect GUTI with the *þriþiung* at the All-thing (1908: 174), an explanation advocated both by Wessén (1979: 302) and Tiberg (1946: 19). This would reduce the mistake made by the author to that of treating Graipr as the oldest one.

¹¹ Cf. Tiberg 1946: 18f.

¹² Cf. Tiberg (1946: 18) who argues that the Gotlandic myth does not contain any implicit reference to the origin of different tribes, but rather (without developing the argument) that the verse concerns the origin of the *þriþiungar*. Wessén is doubtlessly justified in putting the enumeration of the brothers into a larger context. Cf. also the triad Óðinn-Vili-Vé in a similar West Norse context.

¹³ Fritzell 1972: 16.

The first line of the first strophe (*Alt ir baugum bundit*) contains two terms (OSwe. *bauger* (cf. OIce. *baugr*) and OSwe. *binda* (v) or *band* (n) (cf. OIce. pl. *bōnd*)) which may both belong to a religio-judicial context.¹⁴ This appears clearly from the West Norse literature, and without having to enter too deeply into this complex subject we should merely mention an instance in *Egils saga Skallagrimsonar*, according to which (in a description of the Gula-thing) we are told that the attendants of the thing put staffs around the place of the thing and fasten a surrounding band on them. The bands were called *vēbōnd*, *vē* meaning 'holy place'.¹⁵ Instances in West Norse literature also confirm that the 'ring', known as *hringr* (OSwe. *ringer*) or *baugr*, was associated with the pre-Christian religious sphere in a concrete as well as in an abstract sense.¹⁶ It seems particularly important at or in connection with the thing¹⁷, or in rituals, two aspects closely connected and integrated in the pre-feudal Scandinavian society. The *ringer* was still associated with the thing in the Swedish provincial laws, where it usually denotes the sphere within which the thing was held. In *Westmanna-lagen*¹⁸ (II. M. 26: 5), the expression *a þing ok a ring* ('to thing and to ring') clearly exemplifies this close connection. The occurrence of *band* in the GL is also noteworthy, e.g. in a paragraph concerning manslaughter. When a man commits a murder, he, his father, his son and his brother shall first visit one of Gotland's three asylum churches to get *friþer* 'peace',¹⁹ but when the respite is over he may go wherever he likes and draw himself a sphere, containing three farmsteads, within which his *friþer* is maintained (*þar riþi þengat sum hann bandu will hafa dragit. oc dragi vm haim þorp þry*)²⁰. *Band* may thus denote, in this context, a sphere within which a murderer has his *friþer*. Without having to dwell further upon this question, we may simply stress that a common function of the ring and the

¹⁴ There has been an ongoing debate as to if religion and law were originally two integrated spheres in pre-feudal Scandinavia. For further information regarding these problems, see Frense 1982 with quotations (especially ch. 3).

¹⁵ For a further discussion of the concept see de Vries (1957: 2-3) and Ström (1993: 72).

¹⁶ de Vries 1956: 389-91, Ström 1993: 72. In a Gutnic context as regards the picture-stones see Nylén 1978: 66.

¹⁷ For a close examination of the connection between the ring and the thing, see Holmgren 1929.

¹⁸ WM, II. M. 26: 5, p. 161 (Schlyter).

¹⁹ This is an important feature of ancient Scandinavian religion. Regarding the concept see e.g. de Vries 1956: 202-4 and Ström 1993: 73 f.

²⁰ GL 13, p. 25.

band seems to be the separation of *friþer/friðr* from *úfriðr*, and that the first line in the present strophe consequently contains two concepts with a coherent religio-judicial undertone.

Returning to the first line in the skaldic strophe, we notice that it responds to the snakes appearing in Huitastierna's dream. On different levels of interpretation (etymological, poetological, thematological, etc.) and in different literary traditions, the snake has (not very surprisingly) been associated with the ring (see below). A plain example occurs in *Hávamál* 86, although *hringr* is used instead of *baugr*:

*Fliúganda fleini, / fallandi báro / isi einnættom, / ormi hringlegnom, /
brúðar bedmálom / eða brotno sverði, / biarnar leiki / eð<a> barni
konungs*

A flying spear / a foaming wave / ice one night old / a coiled up
snake / the bride's bed-talk / a broken sword / the bear's play / the
child of a king.

Verses 84–94 have been treated as an interpolation in *Hávamál* II,²¹ and verses 84–88 (with the exception of verse 87) correspond to a category referred to as *priamel* in the medieval German poetics. This category consists of an enumeration of objects which ends in a conclusive line. The fact that a similar usage occurs in the present verses led Gering to the conclusion that they must be of a later origin and the result of foreign influences.²² According to Heusler, however, the Norse *priamel* is only used in its Old Germanic form and may very well belong to a “heathen” tradition.²³ Considering the *priamel* as having developed naturally from the native Pula-tradition, furthermore, de Vries states (as regards Gering's view) that “[d]as ist aber keinesfalls sicher, denn die Grenze zwischen der Pula und der Priamel ist so fließend, daß man sich eine Entwicklung innerhalb der nordischen Überlieferung leicht denken kann.”²⁴ The phrase *ormi hringlegnom* should thus be considered as an indigenous stylistic feature, an idea supported by the fact that the same construction (*hringlegnom*) occurs in *Ragnars saga Loðbrókar* as a part of a metaphorical determi-

²¹ Gering 1927: 118.

²² *Ibid.*, 119.

²³ Heusler 1941: 72.

²⁴ de Vries 1964: 50.

nation (a *kenning*) of the snake: *hringleginn heiðarlax* 'the coiled up salmon of the heath'.²⁵

When comparing it with the current passage in GS, we may notice that the verses reveal interesting thematic similarities as well. The phrase *brúðar bedmálom* indicates a common context of fertility and fecundity, and in consideration of the last line, *eða barni konungs*, it would not seem too far-fetched to suppose that the verse in *Hávamál* is also associated with the interpretation of dreams and the enumeration of omens occurring in dreams. This is of course merely a hypothesis, but the fact that this verse constitutes an independent entity makes it plausible that it originated in a different tradition and that it is not bound up with the remaining verses of *Hávamál II*. If this interpretation is correct, moreover, the verses in *Hávamál* and GS may be approached as a cluster of fixed concepts and connotations from a pan-Scandinavian perspective, and bearing this in mind we will now try to widen the horizon further.

2. Archaic features in the stylistic usage of Old Norse baugr

A major endeavour of Indo-European poetics is to show that the hereditary features of any Indo-European language (such as Old West Norse or Old East Norse) is not restricted to phonology, morphology, lexicon or syntax, but that certain marked linguistic items (sometimes even clauses or minor texts) proper to the poetic language have been likewise transmitted by heredity.²⁶ The far-reaching occurrence of such items in the corpus of Indo-European languages may of course serve as a proof in its own right, yet we should also observe that the pervasive character of formulaic speech in ordinary language indicates that the very acquisition of language could not be restricted to grammar and lexicon.²⁷ In the self-reflexive verbal art of Pindar, Calvert Watkins found the answer to a question once put to him by Helmut Rix, "How did Pindar learn Indo-European poetics?", "Pindar learned the formulas that vehicled in unbroken fashion the Indo-European poetic tradition just as he learned the language that continued unbroken the Indo-European linguistic tradition."²⁸ Although it is on such

²⁵ *Ragnars saga Loðbrókar* F240, p. 119, 195 f.

²⁶ For a recent and more comprehensive treatment of these linguistic features from the point of view of the history of religions, see Jackson 1999.

²⁷ Pawley 1992: 22–25.

²⁸ Watkins 1995: 369.

conditions that we shall proceed below, let us at once keep in mind that the major influence on the study of Old Scandinavian religion as Indo-European religion is still the extensive study devoted to this subject by the late historian of religions George Dumézil (followed up or somewhat modified by scholars such as Jan de Vries, Edgar C. Polomé and Bruce Lincoln), whose primary concern was rather the coherency of ideological deep structures than occasional stylistic agreements. No matter if this particular approach will remain profitable or not in the future, it does not affect the conclusions drawn below.

The most striking cases of stylistic agreement are those of cognate bi- or tripartite formulae in two (or more) Indo-European languages, particularly those subjected to a regular (poetic) dislocation of the unmarked sense observable in all contexts. The transparent Graeco-Indo-Iranian expression **uékʷos tetk-* ‘wordcrafting’ is striking, because the commonplace sense underlying Vedic *tákṣati* or *tāṣṭi*, Avestan *taṣti*, and Greek *τίκτω*, which primarily applies to the work of a carpenter, is regularly applied to the craft of the poet. This is also true of the hereditary expression **suh₂(e)lyo- *kʷekʷló-* ‘wheel of the sun’ (observable in Vedic (*sūryasya cakrah*)), Greek (*ἡλίου κύκλος*), Old English (*sunnan hweogul*) and Old Norse (*sunnu hvél*)), which regularly attributes a metaphorical status to the item ‘wheel’ in its capacity as a distinctive feature of the sun. Compositions of the type **uīHro- *peku-* ‘men and cattle’ (Umbrian *u(e)iro pequo* and Avestan *pasu vīra*) are notable as well, but while not being as obviously fixed by means of semantic dislocation or condensation, they are more likely to occur spontaneously.

We have already mentioned that the Old (West and East) Norse isogloss *baugr* primarily denotes ‘ring’ or ‘circle’. The unmarked sense is still active in the cognate German verb *biegen* or the English noun *bow*, evidently derived from the Proto-Indo-European root **bʰeugʰ(h)* (according to Manfred Mayrhofer “biegen, sich krümmen”²⁹), yet some rare instances in the Old West Norse poetry confirm that the noun was also used as a metaphorical determination (or *heiti*) of the ‘snake’. The earliest and most informative evidence is a skaldic verse ascribed to the 10th century poet Eysteinn Valdason, characteristically describing Þórr’s (*faðir Þrúðar*) fight against the Miðgarðsormr, here known as *baugr*:

²⁹ Mayrhofer 1996: s.v. $\sqrt{BHOJ1}$.

*Leitá brattrar brautar / baug hvassligum augum, / æstisk áðrat flausti /
oggs búð, faðir Þrúðar.*

Þrúð's father looked with piercing eyes on steep-way's [land's] ring
(*baug*) until red-fish's dwelling [sea] surged over the boat. (Anthony
Faulkes (tr.))

A similar sense of *baugr* is only attested twice elsewhere in the poetic records, in Háttalykill 36b and Merlinúspá II 15, for which reason the usage should be regarded as highly marked, perhaps even archaic. The present verse in the GS (*Alt ir baugum bundit*) does not immediately indicate such a usage, but in consideration of the adjacent prose passage the connection between *baugr* and 'snake' seems obvious.

Signs of a Vedic usage of much the same type (both pertaining to the etymology of the noun, the metaphorical sense and the thematic or formulaic context) is conspicuous with reference to the few attestations of the cognate *bhogá-* (according to Mayrhofer "windung, Biegung, Schlangenring" (EWA, s.v.)) in the Rig Veda (RV). The two instances to which we will call attention are both included in the family-books (Maṇḍala II–VII), traditionally regarded as the core of the oldest RV. The first example (a) exhibits one of the most prevalent episodes in the whole corpus, that of Indra defeating Vṛtra in order to release the vital waters surrounded and confined by the snake. Not only has the parallel between this episode and that of Þórr's struggle with the Miðgarðsormr frequently been drawn on a thematic level, but Indra and Þórr are also defined by means of similar, partly cognate noun phrases denoting 'serpent's killer', *vṛtra-han-* (< *g^hhen-) 'Vṛtra's bane' and *orms einbani* (< *g^hhen- (*Hymiskviða* 22)) 'the serpent's single bane'.³⁰ The modalities of this myth as a verbal message in Indo-European texts³¹ is discussed at length in a recent book by Calvert Watkins, *How to Kill a Dragon. Aspects of Indo-European Poetics*, yet new support for the genetic priorities of such verbal messages is found in the following line, where *bhogá-* maintains the same marked status as *baugr* in Eysteinn's verse:

a) RV 5.29.6a. *náva yád asya navatim ca bhogán sākám vájrena
maghávā vivṛścát |*

When the Rewarder [Indra] cut up the ninety-nine coils [of Vṛtra]
with the mace |

³⁰ Watkins 1995: 419.

³¹ Watkins 1995: 297.

The other example (b) will turn out to be particularly interesting from a rhematic point of view. The line occurs in the *Prayer of Arms* (German *Waffensegen*) closing the sixth Maṇḍala. Geldner points out that “[m]it diesem Liede wird vor dem Kampf das Rüstzeug eines Königs durch den Purohita [i.e. the king’s domestic priest] eingeseget ... Das Lied wird auch im Aśvamedha verwendet, um die zum Schutze des Rosses ausziehenden Krieger zu segnen[.]” The subject in this line is probably the arrow (*iṣu*) mentioned in stanza 11 and implicitly referred to in stanza 12 as the ‘straight on (or upwards) going’ (*ṣṛīte*):

b) RV 6.75.14a. *āhir iva bhogaīḥ pāry eti bāhūm jyāyā hetim paribādhamānah* |

It [the arrow (← *iṣu*)], overpowering the impact [of the bowstring], surrounds (*paribādhamānah*) the fore-arm like a snake (*āhir*) with its coils (*bhogaīḥ*) |

The root underlying the final middle participle is evidently *pari-√bādḥ* ‘ward or keep off, exclude from’, yet both stylistic and semantic aspects of the verb may point towards the co-existence of an alternative formation with *pari-√bandh* (as in (*baugum*) *bundit*) ‘bind on; surround, encircle’, hence **paribadhnāmānah*, especially in consideration of the vocable suggested by the medieval commentator Sāyaṇa, *nivārayan* (*ni-√vr̥* ‘ward off, restrain, surround’). This sense of the verb is also maintained in Geldner’s German translation (*umwinden*). No matter if the reader chooses to assume a sceptical attitude to this rendering or not, the verse in the *Gutasaga* may still deserve serious attention from the point of view of stylistics. The cognates *bhogā-* and *baugr* are both used instrumentally, they both refer metaphorically to the snake or the coils of the snake, and they reflect a similar alliterative pattern.

Approached from a thematic point of view, this Vedic line is also interesting to compare with the passage in *Hāvamāl* discussed above. The verse significantly begins with a reference to a *fliūganda fleini* ‘flying spear’ (cf. the ‘straight on going’ in stanza 11 and the Old English cognate *flān*, which in fact meant ‘arrow’), whereupon the focus passes on to ‘a coiled up snake’ and ‘the child of a king’ in the following lines. Perhaps parts of the *Prayer of Arms* in the RV belonged to the same cumulative entity as the verse in *Hāvamāl* (which in its turn exhibit interesting resemblances to the verse in GS). We are of course

only prepared to suggest this on a highly hypothetical basis, but future research may prove more successful than this provisional study.

Summary

This paper is devoted to a peculiar skaldic strophe in an appendix (the *Guta-saga* (GS)) to a medieval Swedish provincial law (the *Guta-law* (GL)). Having argued for a dating of the original redaction of the GS back to the first half of the 13th century, the authors discuss the possibility that the current strophe was already known at the time of the redaction, because 1) it does not fit the context of the story told by the author of the GS and 2) it seems to exhibit features which are also located in East Norse texts, particularly the so called *priamel* in *Hávamál* 84–8. The authors also point out that the strophe contains two concepts (*band* and *bauger*) with a coherent sacral undertone (particularly in association with the *thing*) in Old Icelandic sources as well as in the oldest Swedish provincial laws.

The second part of the paper is devoted to the prospect of treating the skaldic strophe in GS as a late manifestation of stylistic features and a distinctive poetic diction which may be considered, not only pan-Scandinavian or pan-Germanic, but perhaps even Indo-European. This particularly applies to the metaphorical usage of the Old Norse isogloss *baugr* (Proto-Indo-European **b^heyǵʰ*) as compared with the usage of the obsolete Vedic noun *bhogá-* in the *Rig Veda*.

The paper ultimately aims at inciting the appreciation of the GS as one of the scanty sources to the pre-Christian beliefs and artistic conventions of eastern Scandinavia.

References

- Frénse, B. 1982: *Religion och rätt. En studie till belysning av relationen religion-rätt i förkristen nordisk kultur*, No publisher specified, Lund.
- Fritzell, G. 1972–73: "Tankar kring gutasagan", in *Gotländska studier* 1, pp. 11–46.
- Gering, H. 1927: *Kommentar zu den Liedern der Edda*, Buchhandlung des Waisenhauses, Halle.
- Heusler, A. 1941: *Die altgermanische Dichtung*, Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, Potsdam.
- Holmgren, G. 1929: "Ting och ring, ett bidrag till diskussionen om de forntida tingsplatserna", *RIG* 12, pp. 19–36.
- Jackson, P. 1999: *The Extended Voice. Instances of Myth in the Indo-European Corpus*, Uppsala (doctoral thesis).
- Jónsson, F. see Icelandic sources.
- Mayrhofer, M. 1996: *Etymologisches Wörterbuch des Altindiarischen*, vol. 2, Universitätsverlag C. Winter, Heidelberg.
- Nylén, E. and Lamm, J. P. 1978: *Bildstenar*, Barry Press Förlag, Visby.
- Läffler, L. 1908: "Till hundraårsminnet af slaget vid Léna", *Fornvännen* 3, pp. 153–177.
- Pawley, A. 1992: "Formulaic Speech", in William Bright (ed.), *International Encyclopedia of Linguistics*, Oxford University Press, New York–Oxford, pp. 22–25.
- Pipping, H. see Provincial laws.
- Schlyter, C. see Provincial laws.
- Ström, F. 1993 (1961): *Nordisk hedendom*, Akademiförlaget, Göteborg.
- Tiberg, N. 1946: "En forntida utvandring från Gotland", i *Gotländskt arkiv* 18, pp. 16–47.
- Watkins, C. 1995: *How to Kill a Dragon. Aspects of Indo-European Poetics*, Oxford University Press, New York/Oxford.
- Wessén, E. and Holmberg, Å. see Provincial laws.
- Wimmer, L. see Icelandic sources.
- de Vries, J. 1956–57: *Altgermanische Religionsgeschichte I & II*, in *Grundriss der germanischen Philologie* 12/1–2, Walter de Gruyter & co, Berlin.
- 1964: *Altnordische Literaturgeschichte I*, in *Grundriss der germanischen Philologie* 15, Berlin.

Sources

A. Provincial Laws

- Gotlands-lagen*, edited and translated into modern Swedish by C. Schlyter, the seventh vol. in the series *Sveriges gamla lagar*, Lund 1852.
- Guta Lag och Guta Saga jämte ordbok*, edited and translated by H. Pipping,

Samfund til udgivelse af gammelnordisk litteratur, Copenhagen 1905–1907.

Skånelagen och Gutalagen, translated into modern Swedish by E. Wessén and Å. Holmberg, the fourth vol. in the series *Svenska landskapslagar*, Awe/Gebbers, Stockholm 1943.

Westmanna-lagen, edited and translated into modern Swedish by C. Schlyter, the fifth vol. in the series *Sweriges gamla lagar*, Lund 1841.

B. Icelandic Sources

Eddadigte I. Völuspá Hávamál, edited by J. Helgason, Svenska bokförlaget Norstedts, Stockholm 1951.

Egils saga Skallagrimsonar, edited by F. Jónsson, Verlag von Max Niemeyer, Halle (Saale) 1924.

Ragnars saga Lodbókar, edited by M. Olsen, Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur, Copenhagen 1906–1908.

GERARD BREEN

“The Wolf is at the door”

Outlaws, Assassins, and Avengers Who Cry “Wolf!”

There are two very common patterns of disguise found among outlaws, scouts, assassins, and avengers across a range of cultures. The first, common in primitive cultures, is for the fugitive to disguise himself as a wild beast (often wearing the hides of this animal), and in this guise to carry out his reconnaissance or dastardly deed. The second, practised more widely in all cultures, is for the fugitive to simply assume a new name and alibi to avoid detection. In Norse literature there is a pattern of behaviour which combines both of these practices: when committing a secretive killing, hiding as an outlaw, entering a foreign hall as a stranger, or scouting in enemy territory, the fugitive assumes an animal name (*Úlfr, Björn, Hjórr, Hrafn, Orm*) to avoid detection. This name is given as a response to any who should enquire as to the identity of the suspect; the pattern of the motif almost invariably requires such an inquiry, followed by its enigmatic response.

While this is an outline of the overall onomastic pattern of fugitive animal naming in Norse literature, there are many variations within the pattern. These variations are not arbitrary, however, but frequently relate specific animal names to specific fugitive functions. The pattern as a whole can consequently be best examined through its various sub-patterns.

The first sub-pattern involves pairs of fugitive companions who assume doublet bird names; this pattern is rarely applied to the more violent type of fugitive (such as assassins), but more usually to exiles or outlaws. Such an application might be influenced by the poetic suggestion of depicting the exile as a wild bird. In *Víglundar saga* Víglundr has to flee into exile with a companion, Trausti. When Víglundr and Trausti arrive together on possibly unfriendly shores, they consequently wish to conceal their identities. To do so, Víglundr advises his companion that they should adopt the names of wild birds:

“Þat þyki mér ráð, bróðir, þar er vit eigum sökótt, at þú nefnist Hrafn, en ek Örn.”¹

The assumption of doublet bird names by these fugitives is perfectly replicated in *Göngu-Hrólfs saga*, the only difference being the names used by the fugitives. In this saga a pair of warriors named *Hrafn* and *Krákr* keep their identities mysteriously unknown to their comrades.² This naming pattern they have adopted is enough to provoke suspicion among their peers, however, and to indicate that they must have good reason for assuming such fugitive names. When they present themselves in his hall, Jarl Þorgnýr sarcastically expresses these suspicions: “‘Illt var þá til góðra nafna’, sagði jarl, ‘er svá röskvir menn skyldu svá heita’.”³ His suspicions are later confirmed. The pair are actually Haraldr and Sigurðr, sons of Játgeirr of England; they had to flee in exile from Heinrekr after he killed their father and usurped the throne. They then assumed these names to avoid detection as they wandered many lands: “En vit bræðr höfum farit huldu höfði um ýmsi lönd ok nefnt okkr Krák ok Hrafn.”⁴ They later return with military forces to avenge themselves on Heinrekr, and so their names also function as avenger alibis.

The sub-pattern identified in both *Víglundar saga* and *Göngu-Hrólfs saga* has a near-perfect symmetry. Both cases involve a pair of companions who assume doublet bird names (*Hrafn* and *Örn*; *Hrafn* and *Krákr*) in order to maintain a fugitive identity during a period of exile. It can be assumed that not only the other characters of the narrative, but also the saga audience, could immediately recognize the introduction of such figures on the basis of onomastic suggestion alone.

The secondary function of the names of *Hrafn* and *Krákr* as avenger names introduces the next sub-pattern: youths who are avenging their murdered fathers adopt hound names, and often undergo initiation as outlaw hound warriors, as they await their moment of vengeance. The specific application of hound names to these youths might well be prompted by two factors of legal and poetic terminology. First, the terms *vargr* (‘outlaw’) and *vargdropi* (‘son of an outlaw’) connect outlawry with wolfish behaviour; this is the social status of these young

¹ *Víglundar saga*, in *Kjalnesinga saga*, ed. by Jóhannes Halldórsson, Íslenzk fornrit, 14 (Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1959), pp. 61–116 (p. 106).

² *Göngu-Hrólfs saga*, in *Fornaldar sögur Norðurlanda*, ed. by Guðni Jónsson. 4 vols (Reykjavík: Íslendingasagnaútgáfan, 1950), III, 161–280 (p. 186).

³ *Göngu-Hrólfs saga*, p. 186.

⁴ *Göngu-Hrólfs saga*, p. 268.

"hounds" as they await their moment of vengeance.⁵ Second, the term *úlfr* can refer to a young family avenger; the term *hundr* could thus function as a diminutive form of this in reference to a very young avenger.⁶ This combined status of the *úlfr* ('avenger') and *vargr* ('outlaw') probably prompts the suitability of these hound names.

The first case is taken from *Hrólfs saga kraka*. The sons of Hálfdan, Helgi and Hróarr, are planning to avenge the killing of their father by his brother Fróði. During this period they go into hiding, and assume hound names as a disguise:

Peir er j Vijfilz ey
voru leingi
og hietu þar
hunda nofnum
Hoppur ok Hö.⁷

The ruse works, and their hound names save them from detection by the object of their vengeance. They await their moment, and later avenge their father on Fróði.

Hoppr and Hó are not the only avengers who bear hound names while waiting to avenge their father. Haraldus was killed by his brother Frotho, who then assumed his position as king. The sons of Haraldus, Haraldus and Haldanus, began to plot vengeance on Frotho, and during this period they acted like hounds, wore wolf-claws as shoes, ate like hounds (*sub canum specie nutriebantur*),⁸ and also assumed hound names as a disguise: "Latrantum quoque iis vocabula indita, quo minus latentium opinio vulgaretur."⁹ After this period of disguises and alibis, vengeance is finally brought upon the murderer of their father.

While bird names are assumed by exiles, and hound names by young avengers, the name of the wolf is adopted by assassins. This

⁵ Richard Cleasby and Gudbrand Vigfusson, *An Icelandic-English Dictionary*, 2nd edn. rev. by William A. Craigie (Oxford: Clarendon Press, 1957), p. 680.

⁶ Cleasby and Vigfusson, p. 668.

⁷ *Hrólfs saga kraka*, ed. by D. Slay, Editiones Arnarnagæanæ, B.1 (Copenhagen: Munksgaard, 1960), pp. 1–10 (p. 10). See also Otto Höfler, *Kultische Geheimbünde der Germanen*, 2 vols (only vol. I published) (Frankfurt am Main: Diesterweg, 1934), pp. 207–208.

⁸ Saxo Grammaticus, *Saxonis Gesta Danorum: Primum a C. Knabe & P. Herrmann recensita*, ed. by J. Olrik, H. Ræder and Franz Blatt, 2 vols (Copenhagen: Levin & Munksgaard, 1931–57), I, 182 (VII. i. 4).

⁹ Saxo Grammaticus, I, 182 (VII, i. 4).

sub-pattern reflects a genuine hierarchy of danger, with the more dangerous role receiving the more dangerous animal name. In *Hrings saga ok Hringvardar*, Randviður is a warrior sent to assassinate Hringur by Márus. When he finds his prey, he is questioned as to his name and assumes a wolf name: “Hann kvaðst Úlfur heita.”¹⁰ He is nevertheless detected, in spite of (or perhaps because of) his fugitive wolf name, and is promptly dispatched by Hringur.

Another pair of assassins with wolf names are those sent by Jarl Arnviður to ambush Egill on his trip to Värmland. These bear lupine doublet names the very same as Randviður assumed: both are called *Úlfr*.¹¹ In this case, however, the names are not merely assumed by the assassins during the expedition, but are the actual names under which these characters are presented. Nevertheless, to name the two assassins *Úlfr* indicates that the saga narrator is adding a degree of onomastic suggestion to their literary role.

A dangerous opponent can assume a bear, as well as a wolf, name. When Hólmgöngu-Bersi is attending a þing in *Kormáks saga*, he finds a hostile neighbour seated next to him. This fellow is clad in a bear-skin with a full mask over his face. When asked to identify himself, he adopts the bear heiti *Glúmr* to accord with his disguise: “Bersi spyrr þenna mann at nafni. Honum er sagt, at hann heitir ýmisst Glúmr eða Skúma.”¹² This man, who turns out to be Steinarr Öundurson, augments the topos of the bear name with a full bear disguise. His intentions are also as hostile as his name indicates: he wishes to challenge Hólmgöngu-Bersi to a hólmganga.

As a fugitive, one need not necessarily be so specific as to indicate a definite animal in the pseudonym one adopts; it can suffice to simply call oneself ON *dýr* or OE *deor* (‘animal’). When Sigurðr is lurking in the forests with Reginn, he kills Fáfnir. Before dying Fáfnir asks Sigurðr his name, to which Sigurðr in *Fáfnismál* replies enigmatically, as an assassin would: “Gæfvgf dyr ec heiti.”¹³ His reply in *Völsunga*

¹⁰ *Sagan af Hringi og Hringvardi syni hans*, [n. ed.] (Reykjavik: Prentsmiðja Þjóðviljans (kostnaðarmaður: Skúli Thoroddsen), 1909), p. 33.

¹¹ *Egils saga Skalla-Grimssonar*, ed. by Sigurður Nordal, Íslensk fornrit, 2 (Reykjavik: Hið íslenska fornritafélag, 1933), p. 233.

¹² *Kormáks saga*, in *Vatnsdæla saga: Hallfredar saga, Kormáks saga*, ed. by Einar Ól. Sveinsson, Íslensk fornrit, 8 (Reykjavik: Hið íslenska fornritafélag, 1939), pp. 201–302 (p. 247).

¹³ *Norræn fornkvæði: Islandsk samling af folkelige oldtidsdigte om Nordens guder og heroer, almindelig kaldet Sæmundar Edda hins fróða*, ed. by Sophus Bugge (Oslo: Malling, 1867), p. 219, verse 2.

saga is equally ambiguous: "Æth min er monnum ukunnigh. Ek heite gaufugt dyr, ok a ek engan faudur ne modur, ok einn saman hefi ek farit."¹⁴ This enigmatic reply by Sigurðr works on three levels simultaneously. First, it conforms with the aforementioned practice of the killer providing an animal name when asked to identify himself. Second, his reply provides a metaphoric elaboration on the function of such names when adopted by exiles: the exile is like a wild animal who, unknown to other humans, roams in solitude without kith or kin. In this respect, Sigurðr orally elaborates the poetic metaphor already postulated for the assumption of bird names by exiles. Third, his answer is not merely enigmatic, but is also a riddle; Sigurðr is indeed a *göfugt dýr*, as he is of a noble theriophoric wolf tribe, the *Ylfingar*. His reply is consequently designed not solely as a concealment of identity, but also to give his listener a genuine opportunity to guess his true identity by means of this riddle. The threefold function of the reply – pseudonymic, poetic and genealogical – shows an extremely deft use of the motif.

Another character who will not specify his animal name beyond the general is *Deor* in the Old English poem of that name. His role is not that of the dastardly assassin; in fact he has no malicious intentions at all, but is an entertainer. Nevertheless, he wanders from court to court, and when presenting himself in halls seems to call himself by the animal name *Deor*, just as Sigurðr presented himself as *dýr*. It is strongly implied that this is not his actual name, but is simply an alibi which he formerly used to present himself in halls; note the use of the past tense in the following citation: "Me wæs Deor noma".¹⁵ That his name was, rather than is, *Deor* implies that he is no longer using it. The names *Deor* and *dýr* might consequently serve the same function: enigmatic, anonymous presentation, whether in the hall or as an assassin.

The next episode, in elaboration of the pattern identified in *Deor*, contains multiple court presentations with an animal alibi.¹⁶ Two travellers, *Bero* and *Refo*, present themselves at the court of King Goto in Norway. They are bearing, as indicated, doublet animal names. They

¹⁴ *Völsunga saga*, in *Völsunga saga ok Ragnars saga loðbrókar*, ed. by Magnus Olsen, STUAGNL, 36 (Copenhagen: STUAGNL, 1906–08), pp. 1–110 (p. 42).

¹⁵ *Deor*, in *The Exeter Book*, ed. by G. P. Krapp and E. V. K. Dobbie, The Anglo-Saxon Poetic Records, 3 (New York: Columbia University Press, 1936) pp. 178–179 (p. 179, line 37). However, the name *Deor* might also mean 'precious, dear'.

¹⁶ Saxo Grammaticus, I, 247 (VIII. xvi. 1–2).

receive good gifts, but during their stay have a dispute with an animal-named courtier, *Ulvo*, as to the relative generosity of King Goto and King Gøtricus of Denmark. This leads to a wager, and Refo must again present himself at another court – this time that of Gøtricus – to compare his generosity with that of Goto. When presenting himself, he puns on his own animal name: “A quo, quisnam esset, rogatus, vulpeculæ sibi nomen esse respondit.”¹⁷ The king extends the pun on his name, and has the “little fox” trap a treasure, a larger one than that of Goto: “‘Vulpem’, inquit Gotricus, ‘ore prædam excipere convenit’”.¹⁸ These puns indicate the levity with which such an animal name was regarded in the context of a court presentation. Refo then returns to the court of Goto, and demonstrates the risk inherent in hospitality to such a stranger; he kills Ulvo and abducts the daughter of Goto for Gøtricus. This episode therefore combines three animal names (*Bero*, *Refo*, *Ulvo*), multiple court presentations, punning on the names, and a denouement which confirms the risk of hospitality to such strangers.

A related episode occurs in *Kristni saga*. When Óláfr at Haukagili is holding a wedding at his home two very unwanted guests appear; these are wandering marauders and berserkir who challenge the guests and fight with the missionary Þorvaldr víðförli.¹⁹ The two unwanted guests are brothers and are both suggestively named *Haukr*; this conforms with the hall presentation of the unwanted guest under an animal name.²⁰

It is obvious that such a literary motif could not avoid becoming hackneyed through continual use. Its onomastic function in a classificatory naming scheme must have caused the topos to become so familiar as to be an automatic indication of a character's forthcoming narrative role. It was already observed that Jarl Þorgnýr reacted with

¹⁷ Saxo Grammaticus, I, 247 (VIII. xvi. 2).

¹⁸ Saxo Grammaticus, I, 247 (VIII. xvi. 2).

¹⁹ *Kristnisaga*, in *Kristnisaga: Þáttur Þorvalds ens víðförla, Þáttur Ísleifs biskups Gizurarsonar, Hungrvaka*, ed. by B. Kahle, Altnordische Saga-Bibliothek, 11 (Halle a. d. S.: Niemeyer, 1905), pp. 1–57 (p. 8); *Vatnsdæla saga*, in *Vatnsdæla saga: Hallfredar saga, Kormáks saga*, ed. by Einar Ól. Sveinsson, Íslenzk fornrit, 8 (Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1939), pp. 1–131 (pp. 124–26); *Þáttur Þorvalds ens víðförla*, in *Kristnisaga: Þáttur Þorvalds ens víðförla, Þáttur Ísleifs biskups Gizurarsonar, Hungrvaka*, ed. by B. Kahle, Altnordische Saga-Bibliothek, 11 (Halle a. d. S.: Niemeyer, 1905), pp. 59–81 (p. 70–71 (III. 5)).

²⁰ See also Gerard Breen, ‘Personal names and the Re-creation of Berserkir und Úlfheðnar’, *Studia anthroponymica Scandinavica*, 15 (1997), 5–38.

immediate suspicion to the names *Krákr* and *Hrafn*, and that Hringur immediately suspected his would-be assassin named *Úlfur*. Saxo's playful naming of *Ulvo*, *Bero* and *Refo* also shows an over-familiarity with the motif. In the following late saga, *Knúts saga Steinssonar*, the motif is so glibly and lightly used that it indicates a definite over-familiarity with the topos. Knútur meets a certain Björn, who interrogates him as he enters a hall. The time comes to exchange names. Knútur reveals his name to Björn through a riddle, and Björn guesses it correctly. Björn then provides his own name in the form of a riddle too (just as Sigurðr had with his animal name). But Knútur seems accustomed to hearing such animal names riddled by challengers, and can immediately list by rote the many animal names that such an individual might adopt:

"Nú vil eg heyra þitt nafn." "Leita skalt þú þess á meðal villidýra skógarins", segir maðurinn. Knútur svarar: "Eigi er það svo auðvelt að ráða, því margt getur þú heitið. Þú getur heitið Leó, Hjörtur, Úlfur eða Björn, og ertu þar til líklegastur að eiga það nafn."²¹

Björn confirms that Knútur has indeed guessed correctly, and that his name is *Björn*. This humorous use of the motif, being from a very late and derivative saga, nevertheless manages to brighten up the repetitive use of what must by then have been a hackneyed cliché.

Having examined instances of the motif until the period in which it became a tired literary topos, it is worth noting that the motif was not always so automatic, nor always even literary. In fact the origin of the motif may well be legal, dating from the time when legal terminology was steeped in metaphor. The terms *úlfr* ('avenger') and *vargr* ('outlaw') display such a mixture of metaphor and legal terminology. In addition, a wolf or a bear could actually be outlawed at the þing, further reinforcing this legal connection between the animal and the outlaw. These factors only provide rudimentary legal clues to the practice, however. The most striking evidence lies in the following extract from the elder *Gulabingslög*. It describes the procedure for the declaration of a killing (*Um viglýsing*), and specifies that when the killer announces his name he should give it in its proper form: "oc lysa þar vigi hvatke monnum sem inni ero. Callasc hvarke ulfr. ne biorn

²¹ *Sagan af Knúti Steinssyni heimiska*, [n. ed.] (Akureyri: Prentsmiðja Odds Björnssonar, 1911), p. 5.

nema sva heiti hann".²² This passage is legal evidence that assassins probably did adopt animal names, and provides a satisfying explanation for the true origin of the many assassins named *Úlfr*, the outlaws named *Björn*, and the various other wrong-doers adopting animal names. As well as being a protective alibi while committing the deed, it was also a means of avoiding legal responsibility thereafter.

Having examined the assumption of these names by the protagonists of criminal and vengeful deeds, the assumption of the names by their tutors (in legal terms their "aiders and abettors") shall now be discussed. Where assassins or avengers do not themselves adopt an animal name, they frequently hide out in the woods with a tutor who bears an animal name instead of his fledgling avenger.

In *Færeyinga saga* Sigmundur and Þórir must flee the Faeroese islands after the killing of their father. During their exile they are assisted by two animal-named helpers and tutors. They are initially ferried from the islands by *Hrafn*.²³ When they reach safety, they gain a second animal tutor, this time named *Úlfr*.²⁴ This wolf tutor trains them in weapons, and for him they kill and then set up a bear. It might be added that the tutor *Úlfr* fulfils two of the criteria of animal-naming. Not only is he a tutor who trains an assassin, but he himself is also an outlaw. His original name was Þorkell þurrafrost, and he only assumed the name *Úlfr* as an alibi when he became an outlaw for the stealing of a maiden.²⁵ While the name of the helper *Hrafn* has a single motivation, that of the tutor *Úlfr* has a double motivation.

The second animal-named tutor is *Bjarki*, who is well known for many aspects of his bear nature. Among these is his role as a bear-named tutor to the young Hǫttr. Hǫttr is being brutalized and physically bullied by warriors at the court of Hrólfur kraki. The role of *Bjarki* as animal tutor is almost identical to that of *Úlfr*: he changes him from an untrained boy into a warrior, and even re-enacts the very same killing and setting-up of an animal as part of the process. The outcome of the training is, however, different: Hǫttr does not avenge himself on his enemies, but instead becomes accepted among them.

²² *Norges gamle Love indtil 1387*, ed. by R. Keyser and others, Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab, 5 vols (Oslo: Grøndahl (Grøndahl), 1846–95), I: *Norges Love ældre end Kong Magnus Haakonssöns Regjerings-Tiltrædelse i 1263*, ed. by R. Keyser and P. A. Munch (1846), p. 61 (§ 156).

²³ *Færeyinga saga*, ed. by Ólafur Halldórsson, Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 30 (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1987), pp. 15–19.

²⁴ *Færeyinga saga*, pp. 23–37.

²⁵ *Færeyinga saga*, pp. 32–37.

The next tutor bears the name *Witolfus*; this is a Latinization of **Vidólfr*, and thus denotes a wolf who lurks in the forest.²⁶ This is in keeping with his role: he is a soldier, lives in solitude in the woods, and trains Haldanus in military skills. In *Gesta Danorum* he cares for Haldanus after he is wounded in a fight with Haquinus. However, this particular chapter of *Gesta Danorum* is both confused and disorganized throughout. Perhaps the role of Witolfus as wolf-named tutor might be better motivated if it were placed approximately forty lines earlier: when Haldanus and Haraldus are (as previously observed) mumming as hounds, eating as hounds, are bearing hound names, while they hide in preparation to avenge their father. Textually, this would provide Witolfus with the more suggestive role of a wolf-named tutor training two young "hounds" to exact vengeance. Extratextually, it would also conform better with the pattern of the wolf tutor as trainer of the fledgling avenger.

Even when tutor names are not as fully motivated as those of Úlfr, Bjarki and Witolfus, many tutors nevertheless seem to receive such animal names by a simple process of onomastic default. For instance, in *Vatnsdæla saga* it is *Björn* who takes Porkell to his ancestral home in the Orkneys, and in *Flóamanna saga* it is *Björn*, who is owner of the farm where Þorgils is staying when he has his first battle. It might be argued that these names are significant, and conform with the general pattern of tutor names examined above.²⁷ It is more likely, however, that such names are indeed applied by pure default to otherwise cipher-like tutors and assistants with no real consideration as to the bestial nature of the names.

It was already observed that guests in a hall were automatically suspicious of any stranger who appeared unannounced bearing an animal name. This suspicion extends also to absorb the above tutor pattern:

²⁶ Saxo Grammaticus, I, 183 (VII. ii. 2). See other epithets for the wolf denoting him as a forest hound, for instance Ger *holzhund*, OHG *walthunt*, Swed *skogshund* (Gunter Müller, *Studien zu den theriophoren Personennamen der Germanen*, Niederdeutsche Studien, 17 (Cologne: Böhlau, 1970), pp. 69–71; *Edda Snorra Sturlusonar. Udgivet efter håndskriftene*, ed. by Finnur Jónsson, Kommission for det Arnamagnæanske Legat (Copenhagen: Gyldendal, 1931), p. 212). Compare also the personal name *widuhu[n]dan* (Müller, p. 69).

²⁷ Benjamin Blaney, 'The Berserkr: His Origin and Development in Old Norse Literature' (unpublished doctoral dissertation, University of Colorado, 1972; abstract in *Dissertation Abstracts International*, 33.8 (February 1973), 4332–A), pp. 128–29; 'Granted Björn was a common name, but it seems unusual to me that the only Björn mentioned in the *Vatnsdæla saga* should be this otherwise completely unknown man who took Porkell to his ancestral home in the Orkneys. Similarly, the only Björn in *Flóamanna saga* is the owner of the farm where Þorgils was staying when he had his first battle.'

an unannounced guest who enters a king's hall having spent the previous night with an unknown man (possibly a tutor) named *Úlfr* can be up to little good. This is indicated to Friðþjófr on his arrival in disguise to the hall of King Hringr, in exile from King Helgi, with what he might believe to be an impenetrable pseudonym and riddle: "Þjófr heiti ek, at Úlfs var ek í nótt."²⁸ After some more riddling, King Hringr naturally suspects that all is not well with such a guest: "Í skógi muntu í nótt hafa verit, því engi bóndi er sá hér í nánd, er Úlfr heitir."²⁹

Here the animal name is again being used in a riddle, a practice previously adopted by both Sigurðr and Björn. Friðþjófr's riddle is open to immediate interpretation as suspicious and hostile on two levels: not only does he indicate hostile intentions by suggesting association with an unknown accomplice name *Úlfr*, but he gives this added resonance by assuming the suspicious pseudonym *Þjófr* himself. Furthermore, just as Sigurðr gave a clue to his ancestry in a riddle, so too does Friðþjófr give a clue in his identity by inserting the second element of his name into this alibi: (*Frið*)-*þjófr*. It does not take the king long to see through this thin onomastic disguise and realize that there is no *Úlfr*, but that the naming of such a fictitious character merely represents hiding as a fugitive or exile among wolves in the woods. The suspicions of King Hringr are justified: he is married to the woman Friðþjófr loves and might well abduct. However, Friðþjófr becomes a trusty retainer rather than an abductor.

There are additional, less pertinent, manifestations of the pattern elsewhere. The doublet bird names examined earlier (*Hrafn* and *Örn*; *Hrafn* and *Krákr*) are replicated in *Hálfdanar saga Eysteinsonar*; a pair of warriors named *Haukr* and *Gaukr* are introduced, though their function is largely confined to battling with another bird-named opponent, *Valr*.³⁰ In *Hálfs saga ok Hálfsrekka* there are warriors with the doublet bear names *Björn* and *Bersi*, and in *Beowulf* there are warriors with the doublet names *Eofor* and *Wulf*.³¹ In *Gesta Danorum* there is a group of twelve island-dwelling rapists and marauders all of whom

²⁸ *Friðþjófs saga ins frækna*, ed. by Ludvig Larsson, Altnordische Saga-Bibliothek, 9 (Halle a. S.: Niemeyer, 1901), p. 42.

²⁹ *Friðþjófs saga*, p. 44.

³⁰ *Hálfdanar saga Eysteinsonar*, ed. by Franz Rolf Schröder, Altnordische Saga-Bibliothek, 15 (Halle a. S.: Niemeyer, 1917), pp. 137–39.

³¹ *Hálfs saga ok Hálfsrekka*, ed. by Hubert Seelow, Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 20 (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 1981), p. 194, verse 67, line 141; *Beowulf and the Fight at Finnsburg*, ed. by Fr. Klaeber, 3rd edn (Boston: Heath, 1950; repr. 1968), p. 112, line 2993.

have bear names, including *Gerbiorn*, *Gunbiorn*, *Arinbiorn*, *Stenbiorn*, *Esbiorn*, *Thorbiorn* and *Biorn*.³² In *Wulf and Eadwacer* wild marauders (*wæltreowe weras*) live on an island; one of them bears the name *Wulf*, and it seems that just as the twelve marauders on the island in *Gesta Danorum* assume bear names, so too might young wolf initiates of this island band assume wolf names.³³ The son of *Wulf* is a wolf cub (*hwelp*) who will be borne to the island by another wolf (*wulf*) member: "Uncerne earne hwelp | bireð wulf to wuda".³⁴ Such bands can also roam the woods: in *Úlfhams rímur* and *Úlfhams saga* the soldiers of *Vargstakkr* (whose son is *Úlfhamr*) hide out for periods in the woods; during these periods he not only bears the wolf name *Vargstakkr*, but actually becomes a wolf.³⁵

The conclusions to be drawn from this study are twofold. The lesson for the honest citizen: that he should beware uninvited guests who cry "Wolf!" (or any other animal name) when their identity is inquired of. Such a guest is certain to be an outlaw (*vargr*), an avenger (*úlfr*), the pupil of a dangerous forest tutor (**viðólfr*), or an animal warrior bearing a young wolf initiate (*hwelp*) away to an island fortress. The lesson for the outlaw and criminal: that not even a riddle can disguise the hostile nature of a bestial name, and so to avoid suspicion during misdemeanours, he should take professional legal advice from the *Gulapingslög* and "callasc hvarke ulfr. ne biorn nema sva heiti hann".

³² Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum*, I, 144 (VI. ii. 3).

³³ *Wulf and Eadwacer*, in *The Exeter Book*, ed. by G. P. Krapp and E. V. K. Dobbie, The Anglo-Saxon Poetic Records, 3 (New York; Columbia University Press, 1936), pp. 179–80 (pp. 179–80, lines 4, 6, 9, 13).

³⁴ *Wulf and Eadwacer*, pp. 179–80, line 16. However, interpretations of this poem differ greatly.

³⁵ *Úlfhamsrímur: Vargstökur*, in *Rímnasafn: Samling af de ældste islandske rimer*, ed. by Finnur Jónsson, STUAGNL, 35, 2 vols (Copenhagen: STUAGNL, 1905–22), II, 133–69, (p. 135 (l. 15–20)); *Úlfhams saga* ('Hjer byrjar Sögu af Wlf-ham . . .'), Copenhagen, Det Kongelige Bibliothek (Royal Library), Den Kallske Samling, Kall 613, 4to, fols 157^r–164^v (fols 157^r–157^v).

Bibliography

- Beowulf and the Fight at Finnsburg*, ed. by Fr. Klaeber, 3rd edn (Boston: D. C. Heath, 1950; repr. 1968)
- Blaney, Benjamin, "The Berserker: His Origin and Development in Old Norse Literature" (unpublished doctoral dissertation, University of Colorado, 1972; abstract in *Dissertation Abstracts International*, 33,8 (February 1973), 4332-A)
- Breen, Gerard, "Personal Names and the Re-creation of Berserkir and Úlf-heðnar", *Studia anthroponymica Scandinavica*, 15 (1997), 5-38
- Cleasby, Richard, and Gudbrand Vigfusson, *An Icelandic-English Dictionary*, 2nd edn, rev. by William A. Craigie (Oxford: Clarendon Press, 1957)
- Deor*, in *The Exeter Book*, ed. by G. P. Krapp and E. V. K. Dobbie, *The Anglo-Saxon Poetic Records*, 3 (New York: Columbia University Press, 1936), pp. 178-79
- Edda Snorra Sturlusonar: Udgivet efter håndskrifterne*, ed. by Finnur Jónsson, Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat (Copenhagen: Gyldendal, 1931)
- Egils saga Skalla-Grimssonar*, ed. by Sigurður Nordal, Íslenzk fornrit, 2 (Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1933)
- Friðhjófs saga ins frækna*, ed. by Ludvig Larsson, Altnordische Saga-Bibliothek, 9 (Halle a. S.: Niemeyer, 1901)
- Færeyinga saga*, ed. by Ólafur Halldórsson, *Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi*, 30 (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1987)
- Göngu-Hrólfs saga*, in *Fornaldar sögur Norðurlanda*, ed. by Guðni Jónsson, 4 vols (Reykjavík: Íslendingasagnautgáfan, 1950), III, 161-280
- Hálfðanar saga Eysteinnssonar*, ed. by Franz Rolf Schröder, Altnordische Saga-Bibliothek, 15 (Halle a. S.: Niemeyer, 1917)
- Hálfs saga ok Hálfsrekka*, ed. by Hubert Seelow, *Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi*, 20 (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 1981)
- Höfler, Otto, *Kultische Geheimbünde der Germanen*, 2 vols (only vol. I published) (Frankfurt am Main: Diesterweg, 1934)
- Hrólfs saga kraka*, ed. by D. Slay, *Editiones Arnamagnæanæ*, B. I (Copenhagen: Munksgaard, 1960)
- Kormáks saga*, in *Vatnsdæla saga: Hallfredar saga, Kormáks saga*, ed. by Einar Ól. Sveinsson, *Íslenzk fornrit*, 8 (Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1939), pp. 201-302
- Kristnisaga*, in *Kristnisaga: Þáttur Þorvalds ens víðfjóra, Þáttur Ísleifs biskups Gizurarsonar, Hungrvaka*, ed. by B. Kahle, Altnordische Saga-Bibliothek, 11 (Halle a. d. S.: Niemeyer, 1905), pp. 1-57
- Müller, Gunter, *Studien zu den theriophoren Personennamen der Germanen*, *Niederdeutsche Studien*, 17 (Cologne: Böhlau, 1970)
- Norges gamle Love indtil 1387*, ed. by R. Keyser and others, *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab*, 5 vols (Oslo: Grøndahl (Grøndahl), 1846-95)
- Norræn fornkvæði: Islandsk samling af folkelige oldtidsdigte om Nordens guder og*

- heroer, *almindelig kaldet Sæmundar Edda hins fróða*, ed. by Sophus Bugge (Oslo: Malling, 1867)
- Sagan af Hringi og Hringvarði syni hans* [n. ed.] (Reykjavík: Prentsmiðja Þjóðviljans (kostnaðarmaður: Skúli Thoroddsen), 1909)
- Sagan af Knúti Steinssyni heimska*, [n. ed.] (Akureyri: Prentsmiðja Odds Björnssonar, 1911)
- Saxo Grammaticus, *Saxonis Gesta Danorum: Primum a C. Knabe & P. Herrmann recensita*, ed. by J. Olrik, H. Ræder and Franz Blatt, 2 vols (Copenhagen: Levin & Munksgaard, 1931–57)
- Úlfhamsrímur: Vargstökkur*, in *Rímnasafn: Samling af de ældste islandske rimer*, ed. by Finnur Jónsson, STUAGNL, 35, 2 vols (Copenhagen: STUAGNL, 1905–22), II, 133–69
- Úlfhams saga* ("Hjer byrjar Sögu af Wlf-ham ..."), Copenhagen, Det Kongelige Bibliothek (Royal Library), Den Kallske Samling, Kall 613, 4to, fols 157^r–164^v
- Vatnsdæla saga*, in *Vatnsdæla saga: Hallfredar saga, Kormáks saga*, ed. by Einar Ól. Sveinsson, Íslenzk fornrit, 8 (Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1939) pp. 1–131
- Víglundar saga*, in *Kjalnesinga saga*, ed. by Jóhannes Halldórsson, Íslenzk fornrit, 14 (Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1959), pp. 61–116
- Völsunga saga*, in *Völsunga saga ok Ragnars saga loðbrókar*, ed. by Magnus Olsen, STUAGNL, 36 (Copenhagen: STUAGNL, 1906–08), pp. 1–110
- Wulf and Eadwacer*, in *The Exeter Book*, ed. by G. P. Krapp and E. V. K. Dobbie, The Anglo-Saxon Poetic Records, 3 (New York: Columbia University Press, 1936), pp. 179–80
- Þátr Þorvalds ens víðforla*, in *Kristnisaga: Þátr Þorvalds ens víðforla, Þátr Ísleifs biskups Gizurarsonar, Hungrvaka*, ed. by B. Kahle, Altnordische Saga-Bibliothek, 11 (Halle a. d. S.: Niemeyer, 1905), pp. 59–81

HANS FROMM

Schamanismus?

Bemerkungen zum Wielandlied der Edda

I

Sogleich mit dem Erscheinen des 1. Bandes der großen Eddaausgabe hat die Editorin, Ursula Dronke, klar gemacht, daß ihre textliche Richtschnur, der Codex regius, bekanntlich mythologische und Helden-Lieder reihend, nicht für die Abfolge des Erscheinens maßgebend sein werde. Der 1. Band reihte vier heldische Texte, die Akv. und Hm., die Am. und Ghv., aber der 2. Band bringt ohne deutliches Prinzip sechs Lieder mythologischen Inhalts in eine Reihe, darunter ohne Begründung auch eines, dessen mythologisches Fundament immer etwas umstritten war. Die folgenden Bemerkungen wollen die Berechtigung dieses Vorgehens in diesem speziellen Falle zeigen. Wieland wird als Fürst der Alben angesprochen. Das zeigt eine chthonisch-dämonische Zwischenschicht zwischen Göttern und Menschen, die für uns voller Rätsel steckt. Ob sie der letzten Phase der heidnischen Kultur angehörte? Wichtig ist wohl, daß in der ags. Dichtung „Deors Klage“ (8.-10. Jh.?) Wieland noch als Held und nicht als halbgöttliches Wesen dargestellt wird, was mit den anderen ae. Bezeugungen und den übrigen Quellen durchaus in Einklang steht. Erst in der Edda, so sieht es aus, wurde der Held auch zum Magier.

II

Seit den dreißiger Jahren wird das Lied auch in einen Zusammenhang eingeordnet, der das mythologische Element weitergehend erklären helfen soll. Seitdem nämlich ist der Begriff des „Schamanismus“ immer wieder mit ihm verbunden worden. Aus einer sicher längeren Namenreihe greife ich nur einige heraus:¹ Dag Strömbäck (1935) gehörte

¹ Dag Strömbäck, Sejd — Textstudier i nordisk religionshistoria, Stockholm 1935.

kaum zu den frühesten Gelehrten, welche die Zuordnung vornahmen, ihm folgte Edith Marold (1967), und aus den letzten zwanzig Jahren nenne ich nur Kaaren Grimstad (1983), Robert Nedoma (1988) und Ursula Dronke (1997). Dazwischen liegen die Dissertation von Peter Buchholz (1968) mit einer umfassenderen Themenstellung und der Odinsgestalt als Zentrum, letztlich aber allzu bescheidenem Umblick für den Schamanismus; außerdem die ausführlichste Äußerung zum Thema seitens des Archäologen Hayo Vierck mit dem Titel „Wieland der Schmied . . . und Schamane?“ (1987). Die Arbeit wurde wegen des frühen Todes des Verfassers, eines Schülers von Joachim Werner (München) und eines Mitarbeiters von Karl Hauck (Münster), nicht veröffentlicht. Sie liegt mir im Typoskript vor, und der Leser kann hinter der großen, aber fachgebundenen Gelehrsamkeit des Verfassers und seinem aufwendigen Stil verfolgen, wie der Schreiber mit sich selbst in ständig neue Überlegungen eintritt, um schließlich dann doch sein im Titel noch aufgeführtes Fragezeichen praktisch für überwunden zu erklären.

Von Seiten der Schamanismus-Forschung kam bisher, soweit ich sehe, nur eine positiv gemeinte Rückäußerung durch Hans Findeisen (1957), der dem bekannten jakutischen Sprichwort, daß Schmiede und Schamanen aus dem gleichen Nest stammen — Mircea Eliade hat es populär gemacht —, das Wieland-Beispiel in einem kurzen Nebensatz anfügte.²

Auf diese Spur hatte wohl die Mitteilung der Prosavorrede des Liedtextes geleitet, daß Wieland ein Sohn des Lappenkönigs sei.³

In meinen folgenden Bemerkungen, in denen Wielands Flug im Zentrum stehen soll, fasse ich mich möglichst kurz, um nicht längst Diskutiertes zu wiederholen. Ich habe keine neuen Funde mitzuteilen und lasse Teile der Sage, etwa den Schwanmädchen-Beginn und auch

S. 191 ff.; Edith Marold, *Der Schmied im germanischen Altertum*, Ms. Diss. Wien 1967; Kaaren Grimstad, *The revenge of Volundr*, in: R. J. Glendinning u. H. Bessason (Hgg.), *Edda. A collection of studies*, Univ. of Manitoba Press 1983, S. 201 ff.; Robert Nedoma, *Die bildlichen und schriftlichen Denkmäler der Wielandsage*, Göppingen 1988, S. 163 ff.; Ursula Dronke, *The Poetic Edda*. Vol. 2: *Mythological Poems*. Edited with translation, introduction, and commentary, Oxford 1997. S. 265 ff., 287 ff.; Peter Buchholz, *Schamanistische Züge in der aisl. Überlieferung*, Phil. Diss. Münster 1968; Hayo Vierck, *Wieland der Schmied . . . und Schamane?* Typoskript Münster 1987.

² Hans Findeisen, *Schamanentum, dargestellt am Beispiel der Besessenheitspriester nordeurasischer Völker*, Stuttgart 1957. S. 95.

³ *synir Finna konungs*. Um die Unsicherheit in der Zuordnung kenntlich zu machen, die sich seit der Zuversicht, mit der man Tacitus interpretierte, vermehrt hat, schreibe ich im folgenden öfter: finnisch-lappisch.

die Bildzeugnisse, möglichst beiseite. Über das Verhältnis zur Velent-saga hat Edith Marold mit dem Hinweis auf den Erzählstil der Chansons de geste das Nötige gesagt.⁴ Gleiche Sparsamkeit gilt auch für das Zitieren wissenschaftlicher Literatur, für die ich auf die vorzüglichen Bibliographien von Robert Nedoma, Kaaren Grimstad und Anna-Leena Siikala für die zum Thema versammelte Literatur verweise.⁵ Textgrundlage ist der Text in Ursula Dronkes neuer Ausgabe mitsamt dem Kommentar.

Meine folgenden Bemerkungen gehen aus der Verwunderung und dem kleinen Argwohn hervor, es werde das höchst komplizierte Phänomen allein des nordeurasischen Schamanismus als ein verkürzendes Formelwort verstanden, hinter dem — und wenn ja, wie — die eigentliche Beziehung, die dem Eddalied sein Gepräge verleiht, sich eher verberge als argumentativ eingesetzt werde. Ich selbst habe mich mit dem System des mythischen Kultes seit den Vorarbeiten zu meinem Kalevala-Kommentar (1967) vertraut gemacht.⁶

Einen ersten Überblick über die noch nicht geschriebene, für Lappland schon mit Schefferus' „Lapponia“ (1673) einsetzende Geschichte des Schamanismus vermittelte jüngst Åke Hultkrantz im Katalog der Schamanenausstellung in Tampere.⁷ Hier läßt sich erkennen, wie sich die Forschung in den zwanziger und dreißiger Jahren des 20. Jahrhunderts internationalisierte, und zwar nicht zuletzt auf Kosten einer definierenden Eingrenzung des Phänomens. Daran ist der heute wohl bekannteste Gelehrte des Gebietes, Mircea Eliade, auch wenn er sich zeitweise um Eingrenzung bemüht hat, selber nicht ganz unschuldig gewesen.⁸

Denn es gilt, zwischen „dem Schamanismus“ und den sogenannten schamanoiden, d.h. im Umkreis beheimateten und wirksamen Elementen und Motiven zu unterscheiden. Erst ein praktiziertes Mit-

⁴ Edith Marold, Die Erzählstruktur des „Velentpättr“, in: S. Kramarz-Bein (Hg.), *Hansische Literaturbeziehungen*, Berlin 1996. S. 53–73, hier S. 70 ff.

⁵ Nedoma S. 280–308, Grimstad S. 205–209, Dronke S. 265 u. passim, u. Anna-Leena Siikala, *Suomalainen šamanismi — mielikuvien historia* [Der finnische Schamanismus — eine Geschichte von Vorstellungen], 2. Aufl., Helsinki 1994. S. 329–346.

⁶ Kalevala. Das finnische Epos des Elias Lönnrot. Aus d. finn. Urtext übertr. v. Lore u. Hans Fromm. Nachw. u. Kommentar v. Hans Fromm. Bd 1. 2, München 1967 (seit 1985: Stuttgart, Reclam).

⁷ Åke Hultkrantz, *Samanismen tutkimuksen historiaa* [Zur Geschichte der Schamanismus-Forschung], In: *Samaanit* [Die Schamanen]. Hg.v. den Museen in Tampere. Tampere 1998. S. 51–70.

⁸ Vgl. z.B. Mircea Eliade, *Schamanismus und archaische Ekstasetechnik*, Zürich, Stuttgart 1957. S. 13 ff.

einander einer relevanten Menge von Elementen erlaubt es, den Kollektivbegriff einzusetzen. Vielfach dient ein Aufsatz des ungarischen Ethnologen László Vajda als praktischer Wegweiser.⁹

Für das Wielandlied der Edda hat Robert Nedoma eine Begriffsklärung mit wünschenswerter Deutlichkeit vorgenommen, die aber offenbar auf etwas unfruchtbaren Boden fiel.

Das Zentrum des eurasischen Schamanismus liegt bekanntlich in Nordostasien bei den Jakuten, Giljaken, Tungusen, auch bei vielen anderen turksprachigen, altaischen, paläosibirischen und uralischen Völkern und hat sich von dort nach herkömmlicher, neuerdings aber fragwürdiger gewordener Ansicht nach Westen ausgebreitet. Es reicht über Lappen und Finnen hinaus bis ins germanische Nordeuropa, wo die Odinsfigur der herausragende Vertreter schamanistischer Verflechtung ist. Lange Jahre hat man die Meinung vertreten, die östlichen Nachbarn hätten mit einer geistigen Einflußnahme auf Nordskandinavien Wirkung ausgeübt, während später auch eine umgekehrte Richtung im Einzelfall nicht ausgeschlossen wurde. Man rechnet, da man die Anfänge nicht datieren kann, heute teilweise auch damit, daß die kultische Institution Schamanismus auch in Skandinavien ihre vorzeitliche Vergangenheit haben könnte.¹⁰

Die Unterschiede in Vorstellung und Praxis zwischen den einzelnen Völkern sind noch nicht systematisch zusammengestellt; das überall verstreute Material harret noch die Bearbeitung. Wir wissen z.B., daß der lappische Schamane keine spezielle Tracht besaß und ihm der Gürtel genügte und daß in Finnland offenbar die Trommel nicht bekannt und im Gebrauch war, denn keine einzige ist, wie schon Elias Lönnrot feststellte, erhalten, und eine hundertprozentige Zerstörung durch die christlichen Missionare ist kaum glaublich. Folgerungen aus diesen und ähnlichen Daten sind bisher kaum gezogen worden. Man hat nur, wie etwa Dag Strömbäck, die Unterschiede zwischen östlichem und westlichem Schamanismus betont (S. 193 ff.).

Die bis vor kurzem noch gültige Vorstellung einer großen und langsamen Westwanderung der finnougriischen Stämme wird heute von den Ethnologen (z. B. Christian Carpelan) als „Mythos“ bezeichnet

⁹ László Vajda, Zur phaseologischen Stellung des Schamanismus. Ural-altaische Jahrbücher 31 (1959), S. 456–485. Auch in: C. A. Schmitz (Hg.), Religionsethnologie, Frankfurt/M. 1964, S. 265–295.

¹⁰ Vgl. z. B. Siikala [Anm. 5] S. 274 ff. Brauchbar immer noch das Material von Kaarle Krohn, Lappische Beiträge zur germanischen Mythologie, Finnisch-ugrische Forschungen 6 (1906), S. 155–180.

net,¹¹ und man stellt sich eine postglaziale Bewegung und Besiedlung über den gesamten nordeurasischen Raum vor. Die Beobachtungen der Archäologen brachten auch die Sprachwissenschaftler zum Nach- und Umdenken, und heute geht man von der Annahme einer schon mindestens seit 5000 Jahren am Ufer der Ostsee und seinem östlichen Hinterland sich bewegenden finnougri-schen Bevölkerung aus.¹² Östliche und westliche Vorstellungen würden damit auch zeitlich näher zueinander rücken, doch wird man bei so divergierender Umgebung trotzdem von einer Vorstellungside-ntität nicht gerne ausgehen wollen. Wie weit die Unterschiede in der Kultpraxis im einzelnen gehen, ist bisher, wie gesagt, nicht untersucht. Vor allem auch bei möglichen Zusammenhängen stammesbezogener, sozialer und sprachverwandter Natur tappt man stark im Dunkeln.

Vor knapp 20 Jahren hat man die Ausgliederung eines Uralpisschen aus einer frühostseefinnischen Spracheinheit beschrieben.¹³ Sie sollte etwa zum Ende der nordischen Bronzezeit, also etwa um 1000 v. Chr. stattgefunden haben. Das hätte in ein sprachhistorisches Gesamtbild nicht schlecht gepaßt. Kulturhistorisch hätte es plausibel gemacht, daß der Schamanismus als Glaubens- und Vorstellungsinhalt auch in den Finnen verankert war, hätte freilich noch der Erklärung bedurft, warum bei den südlichen Ostseefinnen, also bei den Esten und einigen kleineren Stämmen deutlichere Spuren fehlen.

Das hier angedeutete Bild ist jüngst von dem besten Kenner der Materie, dem Sprachwissenschaftler Terho Itkonen (1997), in Frage gestellt worden.¹⁴ Er bestreitet die Existenz einer finnisch-lappischen Grundsprache und sieht schon für eine frühere Periode einen zwei-fachen nordasiatischen „Gürtel“ als gegeben an: eine nördlichere „arktische Zone“ in ost-westlicher Ausdehnung mit einer Sprachform, die man vielleicht als „prä-lappisch“ bezeichnen könnte.

¹¹ Christian Carpelan mündlich. Vgl. auch Chr. C., Katsaus saamelaistumisen vaiheisiin [Überblick über die Stadien einer Herausbildung des Lappischen], in: Ulla-Maija Kulonen (u. a., Hgg.), Johdatus saamentutkimukseen [Einführung in die Lappenforschung], Helsinki 1994. Bes. S. 15 f., 20, 23. Die schwer zu überschauende Neuorientierung der Archäologie hat ihre Ursache z. T. darin, daß man das von der Genforschung ermittelte europide Profil der Finnen in die Vorstellungen einbauen möchte.

¹² Matti Huurre, 9000 vuotta Suomen esihistoriaa [9000 Jahre finnische Vorgeschichte]. 5., überarb. Aufl., Helsinki 1995. bes. Kap. XI, S. 137 ff.

¹³ Mikko Korhonen, Johdatus lapin kielen historiaan [Einführung in die Geschichte der lappischen Sprache], Helsinki 1981.

¹⁴ Terho Itkonen, Reflections on pre-Uralic and the Saami-Finnic protolanguage, Finnisch-ugrische Forschungen 54 (1997), S. 229–266. Vgl. auch andere einschlägige Arbeiten im Sammelband: Terho Itkonen, Alojja ja aiheita [Themen und Bereiche], Helsinki 1993.

Zu diesem nördlichen Gürtel gebe es angrenzend eine südliche Entsprechung, eine Art subarktischen, „vorfinnischen“ Gürtel, von dem aus sich die Kontakte zu den im Wolgabogen wohnenden Finno-ugriern ausbildeten. Auch von ihnen wissen wir im übrigen, daß sie schamanistische Rituale pflegten. Man wird bei den sprachhistorischen Überlegungen T. Itkonens an die schamanistische Binnengliederung von Åke Ohlmarks erinnert.¹⁵

Im Ostseeraum führte diese „Doppelstöckigkeit“ dazu, daß sich etwa im heutigen Finnland die Lappen bewegten. Das Gebiet der Ostseefinnen war das nördliche Baltikum, nach Osten zu ausgedehnt. Die Sprach- und Stammesgrenze verlief etwa auf der Höhe des Ladoga-Seen-Gebiets. Als Finnen dann langsam in der nordischen Eisenzeit von der Küste aus nach Norden Boden gewannen, entstand eine dauerhaftere Grenze, die ost-westlich den Süden der Halbinsel durchquerte. Nicht nur ein sprachlicher, sondern auch ein kultureller Austausch bestimmte ebenso wie ein wirtschaftlicher Verkehr die nachbarschaftliche Symbiose. Die besser überschaubare Zukunft war dann von einem Zurückweichen der Lappen vor den nachdrängenden Finnen geprägt.

Ein solches Gesamtbild würde im Hinblick auf die schamanistische Religion und magische Praxis die gute Verbindung vom nordostsibirischen Zentrum zum nördlichen Skandinavien verständlich machen. Man hätte die Möglichkeit, Unterschiede als zeitlich und räumlich bedingt zu verstehen. Vor allem aber würde man das nicht leicht zu beschreibende Verhältnis zwischen den lappischen und finnischen Überlieferungszeugnissen besser verstehen lernen; denn es sind nicht selten finnische Zeugnisse, die über lappische Praxis belehren, und zugleich sind es neben nicht sehr zahlreichen Berichten auch die alten, d.h. substantiell oft vorchristlichen, finnischen epischen Lieder, die schamanistische Vorstellungen überliefern. Eigene lappische Zeugnisse sind erst aus dem späteren Mittelalter bewahrt. Wie lange es die nordsibirisch-nordskandinavische Brücke gab, ist, wie schon betont, ebensowenig bekannt wie die Lebensdauer schamanistischer Praxis auf lappischem Gebiet. Man wird in Lappland wie in Finnland von einem Zeitraum geheimer und vor der Verfolgung durch den christlichen Priester-Missionar verborgenen Praxis ausgehen müssen. Eine Karelierin vertrat noch gegenüber dem Aufzeichner ihrer Lieder den Standpunkt, es sei sicherer, sowohl Väinämöinen als auch der Jungfrau

¹⁵ Åke Ohlmarks, Studien zum Problem des Schamanismus, Lund 1939.

Maria zu dienen. Schriftliche Berichte aus Lappland lassen erkennen, daß hier mit einem Absterben des Kultes etwa seit dem 16. bis 17. Jahrhundert gerechnet wird. Ernst Manker ist von einer Fortdauer bis zum Ende des 19. Jahrhunderts überzeugt.¹⁶ Wie lange finnisch-karelische Lieder mit schamanistisch geprägten Vorstellungen bei Sängern und hörender Gemeinschaft noch mit magischer Praxis irgendwie verbunden waren, läßt sich nicht mehr erkennen. Anna-Leena Siikala, die heute den besten Überblick hat, glaubt, daß die zentrale Vorstellung von der Jenseitsreise der Schamanenseele im 18. und 19. Jahrhundert ihr Ende erreicht hat.¹⁷

Man wird aber — natürlich, möchte man hinzufügen — davon ausgehen müssen, daß sich auch nach dem Verlust gedanklicher Systeme und Verbindungen einzelne Vorstellungen, Elemente und Motive noch lange bewahrt haben.¹⁸ Es läuft in der Forschung gerne, wie gesagt, unter dem Stichwort des „Schamanoiden“. Schließlich waren auch Begriffe und Vorstellungen wie hilfreiche und böse Geister und eine bis zum Himmelreich wandernde oder fliegende und um Hilfe bittende Seele den jungen Christen nicht fremd.¹⁹

Vor allem aber ist das von der nordischen Altertumskunde bisher nicht recht wahrgenommene Phänomen wichtig, daß nicht das Christentum mit seinen verschiedenen Mischformen die Spätzeit des schamanischen Kultes begleitet hat, sondern eine lange und bis weit in die Neuzeit hinein lebendige Institution der Beschwörungsmagie. Ihr Mittelpunkt ist jeweils der Magier (fi. *tietäjä*), der die religiösen Bedürfnisse seiner „Gemeinde“ mithilfe seiner Kenntnisse der Zaubersprüche und Zaubersprüche (fi. *loitsut*) wahrnimmt.²⁰ Deren Bedeutung für den Hörer ergibt sich daraus, daß der Magier den Ursprung, die

¹⁶ T. I. Itkonen, Suomen lappalaiset vuoteen 1945 [Die finnischen Lappen bis zum Jahr 1945], Bd 1. 2, Porvoo 1948; vgl. auch von dems. in deutscher Sprache: Heidnische Religion und späterer Aberglaube bei den finnischen Lappen, Helsinki 1946 (SUST 87); Ernst Manker, Seite-Kult und Trommelmagie der Lappen, in: V. Diószegi (Hg.), Glaubenswelt und Folklore der sibirischen Völker, Budapest 1963. S. 29–43, hier S. 43. Vgl. auch Martti Haavio, Suomalainen mytologia [Finnische Mythologie], Porvoo, Helsinki 1967. S. 283 ff.

¹⁷ Anna-Leena Siikala [Anm. 5].

¹⁸ Die Ähnlichkeiten der Vorstellungen beschrieb bereits Wilhelm Bousset, Die Himmelsreise der Seele, Archiv f. Religionswissenschaft 4 (1901), S. 136–169. 229–273. Wiederabdr. Darmstadt 1960.

¹⁹ Grundlegend Siikala [Anm. 5] S. 64 ff. u.ö.

²⁰ Veröffentlicht in der vielbändigen Sammlung Suomen kansan vanhat runot [Die alten Lieder des finnischen Volkes], Helsinki 1908–1948, nach Landschaften gegliedert, jeweils unter dem Stichwort *loitsut*.

Herkunft und auch die Wirkung einer Sache oder Erscheinung kennt und sie öffentlich zu Gehör bringt.

Das bedeutet aber zugleich, daß sich der Ausgangspunkt religiöser Praxis genau umgekehrt hat: Wenn im Schamanismus der Priester seine eigene Seele ins Jenseits schickt, dann deswegen, damit sie ihm eine ihm nicht bekannte, sondern erst zu erfahrende Sache zur Kenntnis bringt. Seine Macht beruht darauf, daß er sich mit Hilfe der von ihm aufgebotenen Geister eine umfassende Kenntnis einer Erscheinung, zum Beispiel einer Krankheit, verschafft.

Für den *tietäjä* entfällt also auch die Notwendigkeit, seine eigene leibliche Existenz im Zustand der Trance (= des Bewußtseinsverlustes) aufs Spiel zu setzen, und damit auch öfter die Notwendigkeit eines komplizierten Initiationsprozesses, in welchem sich der Schamanenpriester als der geeignete Mittler zwischen Diesseits und Jenseits zu erweisen hat. Seine *loitsu*-Kenntnis und -Wahrheit schützt der (nicht schamanistisch wirkende) Magier etwa vor Unbefugten und hauptsächlich vor Konkurrenten und später auch vor den Sammlern dadurch, daß er eine Kleinigkeit im Text verändert, das heißt: seinem Text sein Markenzeichen und damit auch den Stempel der „Echtheit“ einprägt. Die Texte der Zauberlieder und -sprüche wurden im 19. und 20. Jahrhundert zusammen mit den epischen Liedern von den Sammlern erfragt und gesammelt und sind auch zusammen mit ihnen veröffentlicht.

III

Nach diesen knappen allgemeinen Bemerkungen, die mir für eine Beurteilung wichtig zu sein scheinen, kehren wir zu Wieland zurück, und im folgenden Abschnitt gilt es zu zeigen, daß Wieland als Schamane keine Wahrscheinlichkeit für sich verbuchen kann.

Die wenigen für das Folgende relevanten Verse stelle ich in Ursula Dronkes Version voran. Sie selbst hat ihrem Text eine englische Übertragung beigegeben:

„Vél [á] ek“, *kvað* Völundr —
 „Verða ek á fitiom,²¹

29,1

²¹ Das Wort und die Bedeutung von *fitiom* waren zum Zentralproblem für Vierck [Anm. 1] geworden, und er hat der Sache viel zu viel Überlegung gewidmet. Ob die Schwimmhaut ursprünglich zur Vkv. gehört, bleibt ungewiß. Vom Sinnzusammenhang her ist sie nicht leicht verständlich. Daher scheint auch Ursula Dronke in ihrem abwägenden Kommentar z.St. zu vermuten, daß der Gedanke einer Flughilfe von der Ths.

þeim er mik Níðaðar
námo rekkar!“
Hlæiandi Vǫlundr
hófz at lopti.

„Ich habe eine List [angewandt], sagte Völund —
„und sei es auch mit [d.h. mit Hilfe von] ‘gewebten Füßen’,
weil mich Niduds
Helden [der anderen] beraubten!“
Lachend sich Völund
erhob zum Himmel.

„Erat svá maðr hár, 37,5
at þik af hesti taki,
né svá ǫflugr,
at þik neðan skióti —
þar er þú skollir
við ský uppi!“

„Kein Mann ist so groß, [sagte Nidud]
daß er dich vom Pferd holte,
noch so stark,
daß er dich von unten schießen [könnte] —
da wo du schwebst
nach oben gegen den Himmel!“

Hlæiandi Vǫlundr 38,1
hófz at lopti, en ókátur Níðuðr
sat þá eptur.
Lachend sich Völund
erhob zum Himmel,
unfroh dagegen blieb sitzen Nidud
danach.

erborgt sei (S. 74). Das ist nicht sehr einleuchtend, wenn man an die Voraussetzungen für die Fortbewegungsmöglichkeiten eines Magiers denkt.

Im Sinne des Lieddichters war das Bild eines Königs, der dem souverän davonfliegenden Wieland rat- und hilflos mit den Blicken folgt. Mit der Erfindung von Egils Blutblasenschuß, einer typischen Thidreks saga-Erfindung, konnte er nichts anfangen. Sie entsprach nicht dem ästhetischen Niveau seines Liedes (vgl. Dronke S. 276).

Die schwer zu übersetzende Textstelle, die zugleich auf einen Kern des Problems verweist, hat Ursula Dronke m.E. sehr überlegt so gelöst, daß sie, anders als Vierck, keine Notwendigkeit sieht, an der „Schwimmvogelhaul“ festzuhalten, sondern daß sie mit den „gewobenen Füßen“ von einer noch möglichen Wortbedeutung ausgeht und zugleich auf einen ironischen Triumph des seine Überlegenheit betonenden Krüppels verweist.

Wer sich mit der Institution des schamanischen Priesters befaßt, muß davon ausgehen, daß dieser Mann oder diese Frau in den Dienst für ihre Gemeinschaft eingebunden war. Die soziale Wirksamkeit des Schamanen gehört zu den fundamentalen Eigenschaften seines Amtes. Er hilft — wie der Priester und der Arzt — demjenigen, der ihn um Hilfe bittet, und darf seine Hilfe nicht versagen. Es gibt wohl unter den vielen Hunderten von Berichten über sibirische und lappische Séancen keine einzige, bei der es nicht um das Heil des Bittenden, sondern um das Heil des Schamanen ginge. Einen Schamanen, der wegen der verspeisten Fliegenpilze und der Gefahren ekstatischen Bewußtseinsverlusts um sich selbst mehr fürchtet als um seinen zu heilenden „Patienten“, den gibt und gab es nicht.²²

Er hat nur einen wirklichen Gegner, und das ist ein anderer Schamane, der ihm das Feld streitig macht. Kämpfe zwischen zwei Schamanen mit den Mitteln der Magie bilden die einzige Ausnahme vom Gesetz des unbedingten sozialen Handelns. Derjenige, der sich im magischen Kampf als der Stärkere, das heißt auch: geistig und psychisch Überlegene erweist, wird von der Gemeinschaft, welche die bösen Geister fürchtet, als der im Amt Hilfreichere akzeptiert. Zwei Textversionen eines solchen magischen Kampfes sind mit englischem Kommentar in dem Band „Finnish Folk Poetry. Epic“ (1977) als Nr. 10 und 11 in Aufzeichnungen aus dem archangelischen Karelrien und aus Ingrien erschienen.²³ In der Edda gehören die *Vafþrúdnismál* in diesen Themenkreis.

Außerdem gehört zum Schamanen, der sich auf eine Jenseitsreise oder Himmelsreise begeben will und sich darauf vorbereitet, immer das der Sitzung beiwohnende Publikum, das am Erfolg interessiert sein muß. Der Priester und die ihn Umgebenden stellen durch Zurufe u. a. die nötige Verbindung zwischen sich her. Die Vorstellung eines einsamen Trommlers ist abwegig; denn die Bedeutung des Vorhabens würde mit der Terminologie der Beteiligten (wie sie Ohlmarks überliefert hat) unbedingt ein „großes Schamanieren“ erfordern.²⁴ Der Seelenflug gehört allein dazu. Dessen Anfang wird von den Lappen

²² Siikala passim, auch Eliade und viele andere.

²³ Matti Kuusi (u. a.), *Finnish folk poetry. Epic. An anthology in Finnish and English*. Edited and translated, Helsinki 1977. Nr 10 u. 11; vgl. auch den 3. Gesang des Kalevala mit dem Kommentar [Anm. 6]. Zur zahlreichen Lit. z. B. Jere Fleck, *The „knowledge-Criterion“ in the Grimismál. The case against „shamanism“*, ANF 86 (1971), S. 49–65.

²⁴ Ohlmarks [Anm. 15] S. 39 ff. u. S. 63.

genau bestimmt: Die Seele setzt sich im Augenblick, in dem der Schamane in Ohnmacht sinkt, in Bewegung.

IV

Aus diesem fundamentalen Sachverhalt leitet sich auch mein erstes Bedenken, ob man den fliegenden Wieland, der sich des zweifachen Mordes und einer Vergewaltigung schuldig gemacht hat und sich von seinem Peiniger sich in die Lüfte erhebend triumphierend verabschiedet, von der Forschung mit dem Schlagwort „Schamanismus“ zurecht begleitet wird.

Die Seele des Schamanen kann sich auf der Suche nach hilfreichen Geistern und zur Abwehr böser Geister ins Jenseits (in den Himmel) erheben, der Körper aber wird indes, allen sichtbar, auf der Erde am Boden liegend zurückbleiben und warten, bis die zurückkehrende Seele ihm wieder zum Bewußtsein und auch zu Worten über das Erlebte verhilft. Damit die Seele wieder zum Körper zurückfindet, leistet ein Geist, der neben dem Bewußtlosen ausharrt, Beistand. (Dem Nordisten ist die Szene durch die Beschreibung in der Heimskringla vertraut, wo es heißt: „Wollte Odin seine Gestalt wechseln, dann lag sein Körper wie schlafend oder tot da, er selbst aber war ein Vogel oder ein wildes Tier, ein Fisch oder eine Schlange. Er konnte in einem Augenblick in ferne Länder fahren in seinen oder anderer Angelegenheiten.“²⁵) Damit die Seele vom Körper frei wird, braucht es die Ekstase, und um sie und die folgende Bewußtlosigkeit zu erreichen, benötigt der Schamane die verschiedensten Mittel, zu denen neben vielen anderen — die in der Regel nicht alle zugleich praktiziert werden, da sie von der psychischen Veranlagung des jeweiligen Meisters abhängen — wilde, von Trommelwirbel angetriebene Bewegung, die den Bewußtseinsverlust herbeiführt. Die Schamanentrommel ist dafür das wichtigste Gerät, und die verschiedenen Stämme und Völker haben unterschiedliche Formen ausgebildet.²⁶ In der Form von Fellbmalungen sind nicht selten die drei kosmischen Bereiche mit dem sie verbindenden Weltenbaum dargestellt. Mihály Hoppál hat viele Trommeln in seinem Werk abgebildet, in deutscher Sprache

²⁵ ed. Finnur Jónsson, København 1911, cap. 7, S. 7, 25–28. Weitere Belege bei Grimstad Anm.18.

²⁶ Zum Alter lappischer Schamanentrommeln z. B. Findseisen S. 158 f., außerdem bei Mihály Hoppál (Schamanen und Schamanismus, Augsburg 1994) und im Katalog Tampere [Anm. 7].

beschrieben und auf einer Karte die Gemeinsamkeiten und Unterschiede vorgestellt. Über die lappischen Trommeln unterrichtet das von dem bekannten deutschen Finnougristen Wolfgang Schlachter übersetzte Buch von Ernst Manker.²⁷

Ein weiterer Einwand gegen die Verwendung unseres Schlagwortes ist der, daß das eddische Lied seinen Hörer und Leser völlig im Unklaren läßt, mit welchen Mitteln Wieland sich die Fähigkeit zum Fliegen erworben hat (vgl. oben die Anmerkung zum Text). Einzelne Forscher sind davon ausgegangen und wurden von der auch sonst um Verstehenshilfen bemühten *Velentsaga* (der *Thidreks saga*) darin unterstützt, daß ein aus gesammelten Federn bestehendes Flugkleid oder Flughemd Wieland zum Gelingen seines Unternehmens verholpen habe.²⁸ Wir werden aber wohl davon auszugehen haben, daß das Eddalied mit Absicht darüber schweigt. Der Albe bedarf dieser Hilfe nicht.²⁹ Er wird nicht umsonst von *Níðuðr* in eben dieser Dämoneneigenschaft immer wieder angesprochen.

V

Keine aktuelle Stütze erfährt unser Schlagwort auch durch den schon oben zitierten Satz Eliades, daß Schmiede und Schamanen seit eh und je zusammengehören, der insgesamt, überblickt man geographisch das Phänomen, seine Berechtigung hat. Wieland, der gelähmte Albenfürst im Dienste eines Mächtigeren, erfüllt den Typus, und die *Thidreks saga* glaubt das noch unterstreichen zu müssen, indem sie Wieland beim Schmied *Mimir* (hier zusammen mit dem jungen *Sigurd*) und anschließend bei den Zwergen sein Handwerk erlernen läßt. Der Text sagt verdeutlichend zudem, daß es um den Eisenschmied geht und man nicht mit der älteren Wortbedeutung des Schmiedes und der Schmiede in die Vorzeit zurückzugreifen braucht.³⁰ Das heißt zugleich, daß der, der sich heute mit der Sage beschäftigt, sie frühestens in die Eisenzeit (ca 500 v. Chr. bis 500 n. Chr.) zu datieren hat — eine Zeitvorstellung, die Überlegungen, die uns noch beschäftigen werden, entspricht.

²⁷ Ernst Manker, *Die lappische Zaubertrommel. Eine ethnologische Monographie.* Bd 1: Die Trommel als Denkmal materieller Kultur, Bd 2: Die Trommel als Urkunde geistigen Lebens, Stockholm 1938. 1950. Vgl. II, 71.

²⁸ *Thidriks saga af Bern*, utg. ved Henrik Bertelsen. Bd 1. 2, København 1905–1911. S. 73–133.

²⁹ Zur ersten Orientierung s. Jan de Vries, *Altgermanische Religionsgeschichte.* Bd 1, Berlin 1956, § 184 f. u. Hans Kuhn im RGA (2. Aufl.), S. 130–132.

³⁰ Das Wort ist weit älter, bezieht sich dann aber auf Steinbearbeitung u.a.

Die lappische und finnische Kultur besitzt ebenfalls ihren Schmied, und der Gedanke kann naheliegen, hier zu einer möglichen Verständnishilfe zu kommen. Aber hier, wo die Magie „zu Hause“ ist, versagt jeder Versuch zum Brückenschlag. Der Schmied Ilmarinen (mit Namensvarianten) ist den alten finnischen Liedern und sogar auch einer lappischen Trommel, auf der er abgebildet ist, gut bekannt.³¹ Der Name ist sprachlich, wie wohl heute entgegen den Zweifeln Uno Harvas weitgehend anerkannt wird, mit dem wotjakischen *inmar* 'Gott' verwandt,³² ist aber in Finnland wie im entlehnenden Lappland ein Gott der Luft und des Wetters, der als solcher noch in einem Götterkatalog des finnischen Reformators Mikael Agricola im 16. Jahrhundert zitiert wird ("er verursachte ruhiges und stürmisches Wetter und geleitete die Reisenden"). Der Schmied ist ihm sekundär (über den Donner und den Blitz?) und das wohl erst zur Zeit der (ur-)baltischen Nachbarschaft zugewachsen, und man mag an Volcanus denken, der ebenfalls beide Bereiche in sich verband und dessen Namen übrigens Servius seinerzeit mit *volare* verbunden hat.³³ Als Schmied ist Ilmarinen in den finnischen Liedern populär. Er hat das Himmelsgewölbe geschmiedet, die Wundermühle des Wohlstands, den Sampo, an dessen späterem Raub (vom mythischen „Nordland“ nach Finnland) er dann auch beteiligt war.³⁴ Wenn er sich außerdem eine Gemahlin schmiedete, die ihm auf dem gemeinsamen Lager nicht die gewünschte Wärme spendete, und die Thidreks saga außerdem erzählt, daß Velent zur Ermittlung eines Diebstahls einen Höfling in Eisen täuschend nachzubilden verstand, sieht man, daß hier mit alten

³¹ Ausführlich dazu Haavio [Anm. 16] S. 125–147. Eine etwas ältere deutschsprachige Darstellung von Uno Harva, Ilmarinen, *Finnisch-ugrische Forschungen* 29 (1946), S. 89–104; Abb. der Schamanentrommel (heute im Nationalmuseum Kopenhagen) mit der „Darstellung“ Ilmarinens (als Erster auf der obersten Reihe links) auf S. 131 bei Haavio.

³² Zum wotjakischen *inmar* Haavio § 139.

³³ Volcanus wurde noch im Mittelalter (wohl wegen des sich schnell ausbreitenden Feuers?) mit *volare* etymologisch zusammengebracht: Isidor, *Etymologiae* (VIII, 11, 39). Georg Baesecke hat später gemeint (Vor- und Frühgeschichte des deutschen Schrifttums, Halle 1940. I, 299), darauf noch einmal zurückkommen zu sollen!

³⁴ Vgl. Kalevala [Anm. 6] 1967, Reg. s. v. mit den Kommentaren.

Eine Zeitlang geisterte noch ein zweiter finnisch-lappischer Schmied durch die Literatur: *kaleva*. Vgl. z. B. Matti Kuusi, *Kirjoittamaton kirjallisuus* [Die ungeschriebene Literatur], Helsinki 1963. S. 154. Diese Etymologie, die eine ostseefinn.-lettische Gleichung voraussetzte, wurde jedoch vom besten Kenner als „sehr unsicher“ bezeichnet (Jalo Kalima, *Itämerensuomalaisten kielen balttilaiset lainasanat* [Die baltischen Lehnwörter der ostseefinn. Sprachen], Helsinki 1936. S. 106) und fehlt in neueren etymologischen Wörterbüchern (vgl. *Suomen sanan alkuperä* [Der Ursprung des finn. Wortes], Helsinki 1992. Bd 1, S. 283 f.).

Verbindungen und Vorstellungen nicht gerechnet werden kann.

Von einer Lähmung des sehr beweglichen Demiurgen ist nichts bekannt. Als göttliches Wesen wurde er im 18. Jahrhundert nur in seiner Eigenschaft als Wettergott angerufen, nur Zaubersprüche haben es mit dem Schmied zu tun, einen Kultus hat es weder für den einen noch den anderen gegeben. Keine Funktion läßt besondere magische Fähigkeiten erkennen, und für irgendeine Form des Schamanismus bietet er keine Unterstützung.

VI

Robert Nedoma erwähnt im Einleitungssatz zur kritischen Sichtung des schamanistischen Systems den Terminus des „magischen Flugs“.³⁵ Seine dem folgenden Überlegungen zum Verständnis der Vkv. mit Hilfe dieses Systems kommen auf den Terminus nicht mehr zurück. Ich glaube aber, daß hier die Aufklärung unseres Rätsels angedeutet sein könnte, und führe den Gedanken mit einigen Überlegungen weiter.

Die Ablehnung der schamanistischen Seelenreise zugunsten eines magischen, aber von dem System unabhängigen Gestaltwandels geht auf eine je verschiedene Denkweise zurück. Der Schamane ist als Person an dem von ihm durch die Ekstase hervorgerufenen Vorgang nicht beteiligt. Die Person erteilt der Seele den Auftrag und bezeichnet ihr die nötigen Erkundigungen und Gefahren. Eigens ist, wie berichtet, ein Geist bestellt, der darauf zu achten hat, daß die zurückkehrende Seele in den Schamanen wieder inkorporiert wird und ihre Heimstatt findet. Die Person bleibt bis dahin ebenso defizient wie auch die Seele. Das Ausmaß der Defizienz und damit auch die Wirkung sind personal begrenzt und werden in der Initiation ermittelt.

Dem gegenüber betrifft der „magische Flug“ die ganze ungeteilte „reale“ Person. Er spielt sich auf einer anderen „Wirklichkeitsebene“ (= Vorstellungsebene) ab, genauer: er schafft eine neue, zwar ebenfalls theriomorph bestimmte, aber unmittelbar transformatorische, ohne Magie für den Menschen nicht erreichbare „Wirklichkeitsebene“. Das magische Vermögen, die durch Magie eröffnete und auch begrenzte Macht erlaubt die Nutzung dieser Ebene, die nicht, wie angedeutet, als „unwirklich“ zu denken ist. Es ist Wieland, der als „Wieland“ sich in die Lüfte erhebt. Wieland, der Albe, braucht nicht zu befürchten, daß

³⁵ Robert Nedoma S. 155 ff. u. Ursula Dronke S. 266 ff.

Níðuð ihm als Vogel folgt. Níðuð bleibt in der Velentsaga seiner eigenen Ebene treu, wenn er sich des Meisterschützen Egill bedient. Die finnisch-lappische Louhi³⁶, die man als Gutsherrin des mythischen „Nordlands“ mit all ihren Pflichten kennen gelernt hat, die aber über die dämonische Kraft des Gestaltwandels verfügt, ist ohne textliche Vor- und Nachbereitung bei der Verfolgung der Sampo-Räuber ein Flugdrache. Vergleichbares kennt der Nordist aus den Vorzeitsögur.

Eliade hat auf die Historie zurückgegriffen und richtigerweise den magischen Flug als älter als den Schamanismus beschrieben.³⁷ Dieser habe sich aber der Vorstellung bedient, weil er sie seinem System einpassen konnte, und daher besitzen auch viele Schamanen die Fähigkeit zum Gestaltwandel, auch wenn dabei Person und Seele ungeschieden bleiben. Wieland fliegt ohne schamanistische Präparation. Zur Verdeutlichung: Wenn Hans Kuhn meinte, daß auch der fliegende Albe Wieland auf ein Federkleid angewiesen gewesen sei, so brachte er die Vorstellungsebenen durcheinander.³⁸

Man begreift das dahinter stehende Weltbild besser, wenn man vom Begriff der Symbolik nur sehr sparsamen Gebrauch macht.

Ursula Dronke hat den Flug Wielands in seiner Vergleichbarkeit so umschrieben: „Völundr's flight“ sei „virtually a spirit flight. Like the shaman, he is transformed“. Hier kommt es ganz darauf an, das Wörtchen „like“ nicht zu überlesen und bei „spirit“ die grundlegende Differenz zur schamanistischen „soul“ in Rechnung zu stellen.³⁹ Der „Geist“ vertritt die Person ohne Abzug. Geister lachen nicht.

Mit der offen gebliebenen Frage um den gelähmten Wieland leite ich zum Schluß meiner Bemerkungen über. Die finnisch-lappischen Verhältnisse legen nahe, die bei Jakuten, Japanern und anderen bezeugten behinderten Schmiede beiseite zu lassen und, wie schon oft geschehen, an Hephaistos zu erinnern,⁴⁰ und dies nicht als Baustein zu einem größeren Ganzen, sondern als bekanntes und eindrückliches Motiv, das sich bei dem einstellt, der seine Geschichte zwischen Behinderung und Gefangenschaft sowie Freiheit und Bewegung ausspannen will.

³⁶ Vgl. Kalevala [Anm. 6], 43. Gesang mit Komm.

³⁷ Eliade [Anm. 8] S. 441–445. Auch ders., *Der magische Flug*, Antaios 1 (1960), S. 1–12. Vgl. auch Klaus von See, *Germanische Heldensage*, Frankfurt a.M. 1971. S. 90 f.

³⁸ Hans Kuhn, *Heldensage vor und außerhalb der Dichtung*, in: Hermann Schneider (Hg.): *Edda, Skalden, Saga*. Fs. für Felix Genzmer, Heidelberg 1952. S. 266.

³⁹ Ursula Dronke S. 267.

⁴⁰ Die Entlehnung ist weithin angenommen worden; vgl. Nedoma S. 137 mit Anm. 383.

Man würde länger zögern, wenn sich nicht ein anderer antiker Name sofort dazustellen würde: Daidalos.⁴¹ Bei ihm scheint es mir bezeichnend und erklärbar, daß nur die Velentsaga und das Bildzeugnis des Clermonter Kästchens (Franks Casket) (um 700 n. Chr.) und nicht die Vkv. betroffen sind. Denn es geht um das Federkleid zum Fluge und die Blutblase unterm Schultergelenk. Daidalos ist als sichere Motiventlehnung verschiedentlich akzeptiert worden. Franks Casket zeigt bekanntlich nicht nur die Vorbereitung zum Flug, sondern auch durch den Verband unterhalb des Knies die Verstümmelung Wielands.

Für Wieland, den Bildhauer, steht wieder Hephaistos zur Verfügung, der nicht nur Pandora schuf, sondern auch goldene Jungfrauen bildete (vgl. auch Ilmarinens Goldene Gattin!).⁴² Sein Kult deckte wesentlich das östliche Gebiet des hellenistischen Raumes. Doch wenn man bedenkt, wie wenig wir von dem allein durch Plinius d.Ä. überliefert, aber offenbar im ganzen Mittelalter noch hochberühmten Bildhauer Apelles wissen, der in der Alexanderzeit gewirkt haben soll, neigt man im ganzen Bereich zur Vorsicht.

Wohl unabhängig von den antiken Motiven in der Sage ist ausführlich von Jan de Vries die völkerwanderungszeitliche gotische Herkunft der Sage oder auch eines Liedes erörtert worden. de Vries hat sie bis in Einzelheiten begründet und Wieland den alten geschichtlichen Eddaliedern aus dem Attila-Umkreis zugesellt,⁴³ Hellmut Rosenfeld hat die für die Ostgoten sehr bewegten Jahrhunderte mit wechselnden Nachbarn nördlich des Schwarzen Meeres dargestellt.⁴⁴ Die alte bekannte Weichselroute hat etwa seit dem 6. Jahrhundert den geistigen Transport nach dem Norden besorgt und auch den „griechischen Kultureinfluß“ (de Vries) nach Norden getragen. Stationen lassen sich noch erkennen: das vielstrahlige nordische Zentrum Gotland⁴⁵ mit

⁴¹ Daidalos kann mit dem Labyrinth die schmiedgleiche Befähigung, die Flucht aus der Gefangenschaft mit dem mißglückten Flug des Ikarus und die Sorge um das Flügelkleid mit der Blutblase und dem Schuß Egils (dies nur in der Velentsaga) für sich buchen.

⁴² Vgl. Kalevala [Anm. 6], 37. Gesang mit Komm. Zur Verbreitung des Hephaistos-Kults s. Kl. Pauly, Bd. 2, S. 1024–1028.

⁴³ Jan de Vries, *Altnordische Literaturgeschichte*, Berlin 1941, § 31 ff.

⁴⁴ Hellmut Rosenfeld, *Wielandlied, Lied von Frau Helchen Söhnen und Hunnenschlachtlied. Historische Wirklichkeit und Heldenlied*, PBB [W] 77 (1955), S. 204–248.

⁴⁵ Vgl. zu Gotland die Bemerkungen von mir in dem Aufsatz „Über Wahrscheinlichkeit und Unwahrscheinlichkeit gotischer Lehnwörter im Ostseefinnischen“ (erscheint 1999 in der Fs. für Elmar Seebold).

dem Bildstein von Ardre VIII, und der niederdeutsch-altsächsische Raum mit einem westfälischen Schwerpunkt (vgl. den Soester Etzel und auch Str. 14, 10 der Vkv., die Erwähnung des rheinischen Goldes) mit all den Veränderungen, wie sie Heinrich Hempel aufgelistet hat.⁴⁶ Von hier aus wurde wohl der Sprung nach England geschafft, wo die Sage länger heimisch wurde (Franks Casket, „Deors Klage“ u. a.). Island wurde wohl über Norwegen erreicht. In Niederdeutschland hatte sich inzwischen eine schon vom Mittelalter und seiner rationaleren Art zu denken und zu erzählen geprägte Sagenform herausgebildet, die wir an der norwegischen Velentsaga (Mitte 13. Jh.) ablesen und wo man aus gelehrter Kenntnis Wieland mit Daidalos verband. Von Formungen und Verformungen der Sage oder des Liedes unterwegs wissen wir das Wenige aus den Resultaten. Das rheinische Gold ist als weit bekanntes Motiv mitgereist. Den „magischen Flug“ ist man dagegen gerne an das Ziel der Nordwanderung, Island, zu schieben geneigt. Deor, so betonte ich gleich zu Anfang, kannte den Magier Wieland nicht.

⁴⁶ Heinrich Hempel, Sächsische Nibelungendichtung und sächsischer Ursprung der Thidrikssaga, in: Fs. Genzmer [Anm. 37], S. 138–156. Vgl. auch Marold [Anm. 4] mit Aufzählung einiger Ths.-Bestandteile (S. 66 f.), die dem Text schon auf niederdeutscher Stufe zugekommen sein müssen.

Old Swedish Legends of Saint Barbara

I

The very existence of the virgin martyr Saint Barbara, one of the "quattuor virgines capitales,"¹ is doubtful. A patroness of miners, firework makers, artillerymen, architects, founders, stonemasons, gravediggers, fortifications, magazines, and a protectress against lightning, fire, sudden death, and impenitence, she was alleged to have been killed in the early Christian persecutions.² Historically, her life and martyrdom have not been verified. However, this did not prevent the legend that grew up around her from becoming exceedingly popular. Saint Barbara's story along with accounts of miracles performed through her intercession, exempla revealing her power and glory, and the discovery and translation of her relics are recorded in Oriental (Syriac), Greek, and Latin manuscripts dating from the ninth century onwards (cf. *BHO* 132–134, *BHG* 213–218, *BHL* 913–971, and *BHL* Suppl. pp. 110–114), and in the vernacular, the legend of Saint Barbara was retold in hymns, odes, prayers, stories, and dramas.

The cult of Saint Barbara started in the East, and Barbara was the patron saint of a monastery at Edessa in the fourth century. It then spread to Egypt, to Italy, to France, and to Belgium through the transference of her relics in 985 from Rome to Ghent. The cult finally reached Scandinavia in the twelfth or thirteenth century and became particularly strong in Sweden in the fourteenth and fifteenth centuries. The reason for the devotion to Saint Barbara in Sweden is obvi-

¹ The other three "great virgins" are Saints Catherine of Alexandria, Margaret of Antioch, and Dorothy.

² Kirsch (1907): "The emperor in whose reign the martyrdom is placed is sometimes called Maximinus and sometimes Maximianus; owing to the purely legendary character of the accounts of the martyrdom, there is no good basis for the investigations made at an earlier date in order to ascertain whether Maximinus Thrax (235–238), or Maximianus [286–305] or Maximinus Daza [308–313] (of the Diocletian persecutions), is meant" (285). Most critics, however, argue that she suffered martyrdom in 306 (Wimmer 1980: 1432). The *Greek Synaxary* and Emperor Basil's *Menology* support this opinion (Dunbar 1904: 1: 100).

ous: she was a patroness of miners, and her inclusion among the fourteen or fifteen holy helpers only served to enhance her popularity.³

The cult of Saint Barbara in Sweden has been studied in detail by Hallberg, Norberg, and Odenius (1967). This article is intended as a supplement to their study by presenting an examination of the two Old Swedish adaptations of the legend of Saint Barbara. More specifically, it seeks to determine the sources of the Old Swedish texts through an analysis of the extant Latin versions of the legend.

II

The data of Saint Barbara's *vita* and *passio* derive from a legend composed in the seventh century, perhaps of Egyptian origin (Costelloe 1967: 86). The various later versions of her legend differ in certain details, and the traditions vary as to the place of her martyrdom. The Bollandists (*Propylaeum ad Acta Sanctorum Decembris*) acknowledge the impossibility of establishing a critical text of her *passio* ("Quod peius, de loco ubi passa sit summa est dissensio, aliis eam Nicomediae, aliis Heliopoli vel etiam in Tuscia, immo Romae collocantibus" [1940: 564]); however, its main features may be summarized as follows:

Saint Barbara was the only daughter of the nobleman Dioscorus, a pagan and much devoted to the worship of idols. To protect Saint Barbara from the attentions of importunate suitors, Dioscorus built a tower in which he locked her. Nonetheless, many nobles, who had heard of her beauty, sought her hand in marriage, although they had never seen her. Saint Barbara, however, exasperated her father by refusing the hand even of eminent princes.

Dioscorus then went away on a long journey. Before his departure, he gave instructions for the building of a magnificent bath for his daughter. One day, Saint Barbara went to view the building and no-

³ These holy helpers or auxiliary saints constitute a group of saints who enjoyed a collective cult in the Rhineland in the fourteenth and especially the fifteenth centuries. From the Rhineland area the cult spread to the rest of Germany, Hungary, and Scandinavia. The names of the saints varied from place to place, and in some areas their number was increased, but the principle of their selection seems to have been the efficacy of their intercession against various diseases, and especially at the hour of death in view of supposed revelations that their clients would thus obtain salvation. The list generally comprises Saints Acacius, Barbara, Blaise, Catherine of Alexandria, Christopher, Cyricus, Denys, Erasmus, Eustace, George, Giles, Margaret of Antioch, Pantaleon, and Vitus. For one or other of these were sometimes substituted Antony, Leonard, Nicholas, Sebastian, Roch, or, in areas of Germany and Scandinavia, Dorothy.

ticed that only two windows were being built in the southern side of the bath. In honor of the Holy Trinity, she ordered that a third window be added, promising the workmen that she would take upon herself her father's wrath at their disobedience to his orders. As she walked through the bath, she stroked the marble with her fingers; she traced the sign of the Cross on the marble as if engraved with a sharp tool. Also her footprints remained visible. In contempt, she spat on her father's idols on her way back to the tower.

Dioscorus returned from his journey and saw the third window in the bath. In answer to his questions, Saint Barbara rendered him an account of the significance of the three windows and acknowledged her faith. On hearing of her conversion to Christianity, he drew his sword in rage to kill her. A miracle saved the saint, for the wall opened and closed again after she had slipped through the crack, and she was carried up onto a mountain, where two shepherds were keeping their flocks. Dioscorus pursued his daughter and asked the two shepherds if they had seen her. The good shepherd refused to betray the fugitive, but the wicked shepherd showed her father the saint's whereabouts by pointing with his finger. The deceitful shepherd promptly received his punishment: he was turned into stone and his entire flock into locusts.

Dioscorus dragged his daughter by the hair from the mountain and shut her up in a prison, whereupon he made known her crime to the prefect of the province, Marti(ni)anus. When brought before him, she refused to sacrifice to the heathen idols. Accordingly, he sentenced Saint Barbara to be put to torture to make her recant, and he and Dioscorus supervised her flagellation. However, Saint Barbara remained firm in her faith, and during the night the Savior appeared to her, comforted her, and healed her wounds. The next day, Saint Barbara was subjected to renewed sufferings: burning torches were held to her sides, she was beaten on the head with a hammer, her breast was cut off, and she was led naked through the streets. But divine protection again guarded her against suffering, and the Lord covered her with a white garment. When the cruel torturing failed to make Saint Barbara relinquish her faith, Dioscorus himself executed his daughter on a mountain. In punishment, he was struck by lightning as he descended, and his body was consumed so that not a trace of him was left. Another Christian, Juliana, suffered the death of martyrdom with her. A certain pious man called Valentinus buried the remains of Saint Barbara, and at her tomb many miracles took place.

III

The main point of difference between the various Latin versions of the legend of Saint Barbara is the manner in which Saint Barbara's baptism takes place. Generally, they may be divided into two categories. In one, represented by *BHL* 914 (ed. Mombricitus 1910: 1, 138–140), Saint Barbara baptizes herself in “piscina aquæ” (138);⁴ the other, represented by *BHL* 916 (Jacobus de Voragine's [ca. 1230–1298] *Legenda Aurea* compiled between 1252 and 1260 [ed. Graesse 1890: 898–902]⁵) tells that Saint Barbara corresponded with Origen of Alexandria (ca. 184–252) and was baptized by Origen's messenger.⁶

In contrast to *BHL* 914, which locates the story in Heliopolis (that is, “in regione orientali quæ uocabatur Solis ciuitas”) at the time of the persecution of Christians, *BHL* 916 claims Nicomedia to be the place of Saint Barbara's martyrdom⁷ and includes no mention of the perse-

⁴ *BHL* 913 and 915 belong to this category (Gaiffier 1959: 28, n. 1).

⁵ The legend cannot be ascribed to Jacobus de Voragine, but was added to the *Legenda Aurea* by a later author or authors (in Graesse's edition, the legend is relegated to a sort of appendix [“legendæ superadditæ”]; see n. 11). The *Legenda Aurea* seems to have continually expanded to include additional lives. Cult interest is, of course, a major reason for these additions, but the specific needs of the monastic communities must also have been a primary factor. Legends were the most commonly used literature in daily communal readings, and the “original” corpus of the *Legenda Aurea* could provide only 170 at the most for this purpose. Indeed, Williams-Krapp (1986: 231) notes that an anonymous Latin *Legenda Aurea* print of around 1470 contained no fewer than 448 saints' lives. Reames (1985) draws attention to the fact that the promise in the legend of Saint Barbara that those who honor her memory will receive remission of their sins at the Judgment seems inconsistent and incompatible with Jacobus de Voragine's rather consistent purification of the old legends: “One can hardly imagine Jacobus himself promising, as the chapter on Barbara does (p. 901), that devotion to the saint will ensure the remission of all one's sins at the Judgment. Instead he insists on the necessity of penance, illustrating the greatest mercy of the Virgin and other intercessors with stories in which an unhappy malefactor is restored to life long enough to fulfill this requirement” (160). She draws attention to the fact that when Nicholas of Cusa (1401–1464) set out to reform the diocese of Brixen in the Tyrol around 1450, he forbade his clergy to teach the people such “superstitiosa” as were found in the *Legenda Aurea* accounts of Saints Barbara, Blaise (*BHL* 7 *Epitomæ*), Catherine of Alexandria (*BHL* 1667), Dorothy (*BHL* 2324), and Margaret of Antioch (*BHL* 5309) (see also Schreiner 1966: 41–42). As Reames observes: “There is not much question about his meaning, for the chapters singled out as examples have one thing in common: they promise in unequivocal terms that acts of devotion to the saints in question will magically guarantee one's deliverance from certain evils, among them illnesses, poverty, and damnation itself” (50).

⁶ In *BHL* 913a, the baptism was performed by an unknown saint. *BHL* 917 and 921 identify this saint with Origen's messenger, and *BHL* 916 with Valentinus (Gaiffier 1959: 28, n. 1). For a discussion of *BHL* 920, see below.

⁷ So also the *Martyrologium Romanum* and *BHL* 915. Gaiffier (1959), attempting to explain the location of Saint Barbara's martyrdom in Nicomedia, a name which does

cutions. According to *BHL* 916, Saint Barbara pondered the difference between her parents' anthropomorphous gods and the creative power on which the existence of the earth and the sky depends. Her reason told her that the gods of her parents were created things, had had an existence like her own. That existence they owed to an uncreated being. Therefore she despised the pagan gods and longed to know the true God.⁸ A rumor came to Nicomedia that in Alexandria there lived a very wise man, Origen by name. It occurred to her that he was the very man who could teach her the truth, who could confound the pagan Gods, and considered how she might contact him. Since her father was "nobilis et valde potens," she did not reveal her secret to him, and since she had no "curator" who could speak on her behalf, she resolved to send a letter to Origen asking the questions she had contemplated concerning the true God. Origen responded: "[S]cire debes, quod unus est verus Deus in substantia et trinus in personis, scilicet pater et filius et spiritus sanctus." He entrusted a priest, Valentinus, with the letter. In Nicomedia, Saint Barbara's father was told that Valentinus was a skilled physician from Alexandria, a man who could cure souls. He was allowed to visit and converse with Saint Barbara. He instructed her in the Faith and baptized her. We hear nothing further of him.

Next follows the account of Saint Barbara's confrontation with her father about her suitors, her father's journey, the windows, and Saint

not appear until the eleventh century, proposes the following hypothesis: "Plusieurs recensions donnent à Ste Barbe une compagne de matyre, Julienne; or, il existe une vinctime célèbre de la persécution de Maximien, Julienne de Nicomédie" (40-41). Concerning *Civitas Solis*, Gaiffier comments: "Le nom de *Civitas Solis*, traduisant le grec Héliopolis, laissait sans doute perplexes les hagiographes. Mais c'est seulement à l'époque moderne que Nicomédie a évincé pour le bon les autres noms de lieu" (41).

⁸ *BHL* 916: "Erat autem beata Barbara ingeniosa et a tenera aetate vanas cogitationes relinquens coepit divina cogitare. Cum enim semel templum intraret, videns simulacra parentibus suis ait: quid sibi volunt hae similitudines hominum? Respondent parentes: taceas, non hominum, sed Deorum sunt et volunt adorari per illud, quod nescitur et quod non videtur. Barbara dixit: fuerunt quondam homines, quos nunc colimus? Respondent: ita. Ex hoc beata Barbara die noctuque replicabat tacita dicens: si homines fuerunt Dii nostri, ergo nati sunt ut homines, mortui sunt ut homines; si Dii essent, nec nati fuissent nec mortui, quia deitas, ut mihi videtur, nec coepit nec desinit esse. Homo etiam habet originem terrae, quia terra est materia ejus, si ergo homo de terra est et homo Deus est, ergo aliquid praecessit eum, quod ejus origo dicitur; sic aptius dicerem terram Deum. Sed quia nec terra a se est nec coelum a se nec aër a se nec aqua a se, ex quibus quatuor elementis constat homo, sed creaturae sunt, necesse est his esse creatorem. Ecce quanta sapientia in tam juvenili puella. Tandem tradita studiis liberalibus alta transscendebat, sed defuit ei notitia veri Dei, vanos autem Deos occulte sprexit, et cum vidit Diis, scilicet lignis et lapidibus, flectere genua sensibilia insensibilibus mutis, animo valde correxit."

Barbara's flight. Unlike *BHL* 914, according to which both the treacherous shepherd and his cattle turned into a marble statue, only the shepherd turned into stone, whereas his cattle turned into locusts. (This may, however, have seemed a bit too much for the compiler; at any rate, he adds that "[h]oc apocryphum est.") The account of Saint Barbara's torture, healing, and renewed torture is virtually identical with that of *BHL* 914, except that there is no mention of the God-fearing woman, Juliana, who followed Saint Barbara when she was brought forth from the prison and who, after having observed the miracle that had been performed, resolved also to become a martyr.⁹

The conclusion of the legend differs from *BHL* 916 in a few details. According to *BHL* 914, the prefect ordered Saint Juliana to be imprisoned and Saint Barbara to be led naked through the entire region and flogged. "Respiciens uero in cælum beata Barbara martir christi ait: Qui operis cælum nubibus esto adiutor et protector meus: et protege me a facie impiorum: qui me affligunt." The prefect then commanded that Saint Barbara and Saint Juliana be beheaded. At this point, however, Dioscorus reappears in the narrative. In his fury, he again assumed control over his daughter and brought her to a mountain. "Martyr autem chrysti orabat dominum: ut coronam certaminis sui consumaret cum beata Iulliana. Et facta est illi uox dicens: Veni dilecta mea Barbara: et requiesce in regno patris mei in cælis cum Iulliana socia tua et amabili mea." Saint Barbara was subsequently executed by her father. Saint Juliana suffered a similar fate, accomplished by "Centurione in eodem loco." When Dioscorus descended from the mountain, he and the prefect were struck by lightning and extirpated so that not even their ashes were found. But a certain pious man named Valentinus obtained the saints' remains and "posuit ... in Ciuitate in habitaculo religioso," and at the grave many people were cured.

BHL 916, however, relates that when Saint Barbara was ordered to be led naked through the region, she prayed: "[D]omine Deus, qui operis coelum nubibus, adiutor et protector meus esto et tege nudatum corpus meum, ne videatur ab oculis impiorum virorum." God's angel then came and covered her body with a white garment. Seeing this, the prefect commanded that she be killed. Dioscorus took her and brought her to a mountain. Saint Barbara prayed: "[D]omine Jesu

⁹ *BHL* 914: "Quædam uero mulier domini cultrix et timens dominum. nomine Iulliana sequebatur beatissimam Barbaram et uidens mirabilia domini: quæ fiebant in ea: et plagæ eius qui sanatæ sunt: tradidit. semetipsam ad flagellandum."

Christe, cui omnia obediunt, praesta mihi hanc petitionem, ut, si quis memor fuerit nominis tui et famulae tuae faciens memoriam passionis meae, domine, ne memineris peccatorum ejus in die iudicii, sed propitius esto ei, tu enim scis, quia caro sumus.” Saint Barbara’s request was at once ratified by a voice from heaven, and she obtained from God the privilege that her worshippers would not die without having received the Eucharist: “Et facta est vox de coelo ad eam dicens: veni, pulcherrima mea, requiesce in cubilibus patris mei, qui est in coelis, quod postulasti, donatum est tibi.” She was subsequently beheaded by Dioscorus, who himself was struck by lightning as he descended the mountain. “Finita est autem sancta martir Christi Barbara cum sancta Juliana quinta die mensis Decembris imperante Maximiano et praesidente Marciano.”

Both *BHL* 914 and 916 are based ultimately on *BHL* 913, the oldest Latin version of the legend of Saint Barbara in the West,¹⁰ but it is clear that *BHL* 916 made use also of other sources.¹¹ Thus, the idea that Barbara in her tower had corresponded with Origen and might even have been converted through his intervention cannot be attributed to the compiler of *BHL* 916, but originated with the writings of a deacon named Peter (*BHL* 921).

According to *BHL* 921, the legend of Saint Barbara takes place during the reign of Maximinus Thrax.¹² To provide the narrative with a historical frame, the author reproduces a passage allegedly from Bede, which celebrates the merits of the mother of the Emperor Alexander Severus (222–235), Julia Mamaea. It is related that, curious about religious matters, this princess has Origen brought to her. The prestige of the learned Alexandrian is underscored by the phrase:

¹⁰ The text of *BHL* 913 is represented by SKB A 56 (*Breviarium Aboense*) from ca. 1500 (ed. Maliniemi 1957: 179–184).

¹¹ Concerning *BHL* 916, Gaiffier (1959) says: “Nous n’en connaissons qu’un témoin manuscrit: l’Ottonobonianus 223, qui comprend la Légende dorée (fol. 1–256^v, XIVe siècle) et une série de courtes Vies de saints (fol. 257–261, XVe siècle, cf. *Catal. Lat. Vatic.*, p. 419). Parmi celles-ci figure en tête l’abrégé (*BHL*. 916) suivi de deux miracles (*BHL*. 971, 956). Ces trois textes furent imprimés avec d’autres *Legendae superadditae* dans de nombreux incunables de l’œuvre hagiographique de Jacques de Voragine. Ces *Legendae superadditae* ne sont pas toujours les mêmes ni imprimées dans le même ordre. Th. Graesse [1890] a reproduit en appendice de sa *Legenda aurea* la série qui se lit dans l’incunable décrit sommairement par F. A. Ebert [*Allgemeines bibliographisches Lexicon*, t. I (Leipzig, 1821) col. 872, n° 10672^b]” (37–38). Gaiffier argues that the imprint may be identified with the edition which appeared between 1474 and 1476 in Basel. This is among the earliest editions of the *Legenda Aurea*; Seybolt (1946: 328) lists it as number six.

¹² For the discussion of *BHL* 921, I rely on Gaiffier (1959: 20–22).

“Origenes Alexandriae, immo toto orbi clarus habetur.” Peter then turns to the history of Maximinus’s persecutions, which were directed especially against the clergy and the family of Julia Mamaea “praecipue propter Origenem.” Just as Origen, responding to Julia Mamaea’s demands, offered instructions in the Faith, so Origen initiated Saint Barbara into the mysteries of the Christian faith. Moreover, in order to lend lustre to the Conversion, Peter describes first Saint Barbara’s doubts about the pagan gods, who are enumerated on the basis of a passage in Isidore of Seville’s *Etymologiae* (bk 8, ch. 11 [col. 314]). Saint Barbara’s letter, relatively brief, is primarily a panegyric on Origen and a criticism of the pagan gods; Origen’s letter, which is much longer, is in essence a treatise on God, the Trinity, the Incarnation, and the Redemption. Finally, Peter modified the topographical data and passed over in silence many of the names; as far as Heliopolis is concerned, it has been replaced by Nicomedia. He appears not to have been the first to introduce this change (see n. 7), but is, nonetheless, anxious to be precise as to the matter of this locality: “Hoc imperante [Maximino], Marcianus presidebat Nicomedia, que civitas a Nicomede rege Bithinie et condita et vocata est.” Moreover, in order to provide details about the voyage of Saint Barbara’s envoy, he notes: “Est autem Alexandria in confinibus Aphrice et Aegi<p>ti constituta, caput regionis illius; Nicomedia vero in provincia Phenicis que est Siria ab oriente habens Arabiam, a meridie Mare rubrum. Quia ergo hee due urbes longe altrinsecus distant, dubitat Barbara nec sperat rei effectum.”

BHL 916 also derives some of its information from *BHL* 920, which forms part of a grand encomium on Saint Barbara composed in the last decades of the fourteenth century by a Flemish Augustinian monk called John of Wakkerzeel (a village north of Louvain).¹³ John of Wakkerzeel’s work comprises, according to Gaiffier (1959), a prologue (*BHL* 918), the legend proper (*BHL* 920), a description of the translation of Saint Barbara’s relics from Egypt to Rome and from Rome to Piacenza (*BHL* 926),¹⁴ an account of twenty-three miracles performed

¹³ Here and in the following I rely primarily on Gaiffier (1959), but also on Derolez (1991).

¹⁴ Cf. Derolez (1991): “The history of the relics of Saint Barbara is confusing. According to one tradition [*BHL* 922–924] her relics were brought from the East first to Constantinople, and then to Venice and Torcello. John of Wakkerzeel, on the other hand, contends that her body was transported to Rome and deposited in the Cemetery of Calixtus. On Charlemagne’s request the body was taken to Saint Sixtus’s monastery in Piacenza, but Pope Honorius I retained the head in Rome” (208). Concerning Saint

by Saint Barbara (*BHL* 932–955), and an *Informatio ex sacra scriptura de genealogia sive origine beatissime virginis ac martiris Christi sponse Barbare* (*BHL* 919); this text, a series of testimonies by Origen (*Dicta Origenis de beata Barbara*), cannot be ascribed to Wakkerzeel, however, but is the work of an anonymous author.

John of Wakkerzeel, a theologian and an important figure in his order (he was professed in 1370, twice held the position of provincial of the province of Cologne [1390, 1397], and in 1392 taught the Sentences at the University of Bologna) appears to have had several reasons for undertaking the work, the primary ones being his devotion to Saint Barbara and his desire to make available a *vita* which did not “superficialiter” treat only her *passio*, but which told also of her conversion, the translation of her relics, and her most significant miracles: “Licet enim nonnulli legendam de beatissime virgines et martyris Barbare passione superficialiter conscripserunt seu ediderunt, pauci tamen modum mire conversionis aut eius sacre translationis vel innumerabilium eius miraculorum enodationis ad spiritualem exercitationem nostre devotionis nobis in scripturis tradiderunt; quinymo huiusmodi materia, videlicet de eius conversione et translatione, in certis mundi partibus nullatenus reperiri potest.” Wakkerzeel claims to have expended great effort to obtain as many sources and as much information as possible by making inquiries and having inquiries made on his behalf in Rome and Piacenza and to have received assistance from the anonymous person who requested that he write the legend.

As for the sources for his legend of Saint Barbara, Gaiffier (1959: 15) argues that Wakkerzeel conflated the texts of *BHL* 913 and *BHL* 921

Barbara's relics, Weale (1872–1873) comments: “Nous disons Sainte Barbe *de Nicomédie*, parce qu'il est certain qu'il y eut plusieurs saintes de ce nom qui ont été confondues ensemble, de telle sorte qu'il est excessivement difficile si non impossible de distinguer entre elles et d'arriver à la vérité sur l'histoire de chacune. Le corps d'une sainte de ce nom est conservé à Kiev ... Celui d'une autre ... se trouve à Torcelli. Le corps d'une troisième Sainte Barbe dont le culte remonte à une époque fort réculée repose à Riéti ...; un autre, à Plaisance, et un autre dans l'ancienne église des Jésuites, à Venise. En 985 une partie considérable des reliques de S. Barbe fut apportée de Rome à l'abbaye de S. Bavon, à Gand. En 1150 la main gauche (*laeva exsiccata*) et une partie du bras furent transférés à l'église de S. Basile, à Bruges, et de là, en 1643 à celle des Augustins, dont le dernier survivant, Bernard de San, la présenta à l'église de S. Jacques en 1810” (11–12, n. 5). Wealès view is shared by Hallberg, Norberg, and Odenius (1967): “Uppgifterna om de viktigaste relikerna äro ... motstridiga och synes icke gå att förklara ... att det varit fråga om smärre relikdelar; snarare synes det vara fråga om relikér från flera helgon med samma namn” (190).

and reproduced virtually all the information he could find in *BHL* 921, except for Origen's long letter, of which he presents only a section: "Sed quia longum est tam multis intendere," he has Origen write, "ad narrationem unius rei redeamus." The phrase appears somewhat clumsy, for, because of this omission, Origen makes no allusion to the Incarnation and the Redemption. However, John of Wakkerzeel is not as preoccupied with abbreviating his text as he may appear at first sight, for he filled this lacuna with new episodes added to the *passio* (cf. below).

Because of the conflicting topographical data in *BHL* 913 and *BHL* 921, John of Wakkerzeel tried to find a solution or a compromise. He begins by identifying *BHL* 913's Heliopolis not with the Syrian, but with the Egyptian city of that name: "fuit in Oriente apud Egiptum dux illustris . . . qui in civitate residebat nomine Solis ad quam Ioseph cum dulcissimo puero Ihesu et matre benedicta eius gloriosissima virgine Maria propter metum Herodis regis veteri dinoscitur historiographorum confugisse testimonio. Insuper et de qua Isaie XIX legitur." He then claims that Heliopolis was founded by the Bithynian King Nicomedes: "Alioquin invenitur ipsa [civitas Solis] a Nichomede rege Bythinie fore condita etiam quia Nichomedia vocata." Later, when he recounts the Christians' military expeditions in Egypt, he again affirms the identity of the two cities (Heliopolis and Nicomedia): "Christicola dicta turma ad urbem nomine Solis seu Nichomedia pervenit." The deacon Peter had remarked that Saint Barbara's envoy had to make a long journey from Nicomedia to Alexandria; John of Wakkerzeel retains the remark, but without omitting or modifying the statement that his Nicomedia (= Heliopolis of Egypt) is not very far from Alexandria. "Et quia hee due urbes, Alexandria videlicet et Nicomedia, altrinsecus longe distant, dubitat perspicuosissima virgo Barbara . . . nuncium . . . debitum sortiri effectum."

John of Wakkerzeel appears also to have used sources other than *BHL* 913 and 921, although his references are vague: "Prefatus insuper venerabilis doctor plura de sancta Barbara iam dictis [*BHL* 921] superaddidit que in urbe sancta litteratorie eidem viro insinuavit se veridice vidisse et legisse in diversis et antiquis valde repperisse scripturis." However, in the account of Saint Barbara's parents, he gives the following information: "Dux iste [Dioscorus] itaque nobilissimam sibi genere duxerat uxorem, antiqua quadam narrante historia, de radice Yesse, que nobis ad salutem Dei et hominis Genitricem dignissime fructificavit, procreatam et coronam cuiusdam regni a progenie in

progenies ei exinde successam possidentem.”¹⁵ Moreover, he gives Saint Barbara’s mother the title of queen and claims that she died when her daughter was very young: “regina pia matre eius defuncta.” Gaiffier (1959: 24–30) argues that this work, the “antiqua historia,” which traces Saint Barbara’s maternal lineage to David’s father, may be the *Liber de amore Christi ad virginem matrem* attributed to Origen and referred to in his *Informatio* (BHL 919), which contains extracts from this work. This text, the so-called *Dicta Origenis*, has a peculiarly scholastic style and is believed to have been composed toward the end of the Middle Ages. About Origen’s *Liber de amore Christi ad virginem matrem* Gaiffier wonders: “A moins que cet extraordinaire *Liber de amore Christi*, dont on ne réussit à découvrir nulle part une seule copie, n’ait existé que dans l’imagination d’un compilateur du XVe siècle” (30). Indeed, the *Dicta Origenis* are found in only three manuscripts: two manuscripts from the Benedictine abbey of Saint Trond in Belgium dating from the first half of the sixteenth century (Brussels, Bibliothèque Royale 21003 and 21004) and a manuscript from the Beguinage of Herentals in Belgium dating from the 1470s (Yale University, Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Marston 287).¹⁶ Gaiffier (1959: 28) notes that the various pieces of information about Saint Barbara in the two first-mentioned manuscripts coincide with those of the *Informatio*.¹⁷ Among this information is the statement that

¹⁵ See also Villemot (1864: 20–21).

¹⁶ Marston 287 has been discussed by Derolez (1991). He notes that to John of Wakkerzeel’s corpus of texts, the compiler Nicasius de Pomerio, a priest and chaplain of the Altar of the Holy Ghost in the Beguinage of Herentals, a small city in Belgium, east of Antwerp, has added a series of Latin hymns, anthems, verses, and collects in honor of Saint Barbara. He also added two more extensive texts: a genealogy of Saint Barbara (an expansion of the *Informatio*) and a second legend of Saint Barbara. Derolez points out that “[t]his Life is different from the Wakkerzeel version, insofar as here Origen has no role at all in Barbara’s conversion (which is in accordance with the Genealogy, where she is said to have been superior in scholarship to the Greek Church Father), and as there is no mention here of Barbara having been visited by the Child Jesus or by Saint John the Baptist. On the other hand the text, which is said to have been transmitted by reliable persons ‘ex partibus Napulie [!],’ does not mention the country where Barbara lived and was put to death (this contrasts with Wakkerzeel, who states that Barbara lived in Heliopolis, also called Nicomedia, a city in Egypt), but it says that in beauty she did not have her equal in ‘Apulia, Naples, Sicily or Rome,’ which suggests that the anonymous author situates the story in Italy” (204). On the final pages of the manuscript is a long list of gifts bequeathed by God to Barbara as well as a scholarly homily on the Annunciation.

¹⁷ Gaiffier (1959: 27) gives the *incipit* of this text: “Origenes in multis libris scribit multa mirabilia de progenie et vita beatissime regine Barbare. Specialiter namque edidit unum librum qui nuncupatur: *Liber de dilectione et amore*. Hunc enim librum edidit de beatissima et supergloriosissima virgine Dei genitrice Maria, qua scilicet di-

Saint Barbara belonged to the family of Jesse. Moreover, it is specified that Christ revealed himself to her in her tower in the form of a young child and that Saint Barbara was baptized by John the Baptist. It is precisely on these points that John of Wakkerzeel abandons the text of *BHL* 921 and presents the facts in virtually the same manner as pseudo-Origen. John of Wakkerzeel begins by relating the visit of an angel: "Declaravit utique ei angelus universa fidem orthodoxam concernentia, ut prius efficacissime ex prehabitis Origenis legationibus fuerat edocta. Et super hec omnia, narrante ei angelo, de incarnatione Christi." It thus becomes clear why he omitted the part of Origen's letter that dealt with the Incarnation; he foresaw that she would be instructed by a celestial messenger. In the course of these instructions, "apparuit ei [Barbarae] illico Dominus in similitudinem pulcherrimi pueri in quo, magis quam exprimere sufficit, delectabatur." The angel then reveals to her the torments suffered by the Savior, and the Child Jesus changes appearance: "Mutatus est puer quasi totus passus et sanguinolentus." In this way Saint Barbara is initiated into the mystery of the Redemption. The miraculous intervention of John the Baptist corresponds with that related in the *Informatio*, except that John of Wakkerzeel lists examples of similar occurrences in the legends of Saints Agatha, Martin, Nicholas, and Augustine, whereas the compiler of the *Dicta* draws parallels from the Old Testament.¹⁸

lectione dilexit filium suum Iesum Christum, et de eius virginitate, etiam de eius excellenti gratia. In libro quoque prefato scripsit multa de virgine Barbara." Derolez (1991) notes that "[t]he Beinecke manuscript [Marston 287] stands apart in having the following title for this text: 'Incipit brevilocus epilogus de progenie, vita, passione et prerogativa excellentissime <et> gloriosissime virginis et martiris Christi Barbare.' Its text is otherwise close to the one in the Brussels manuscripts, but it offers some remarkable variant readings. One is that an ancestor of Barbara is called *rex de Bohemia* in the Beinecke manuscript, while the Brussels MS 21003 reads *rex de Babilonia*" (213, n. 15).

¹⁸ Cf. Gaiffier (1959): "C'est, pensons-nous, à la suite d'une série de manipulations d'une phrase de la traduction latine de la Passion *BHG* 213 que l'idée du baptême de Ste Barbe a pu germer dans le cerveau d'un hagiographe. La Passion *BHG* 213 célébrait les eaux du Jourdain où le Christ avait reçu le baptême des mains de Jean-Baptiste, qui ne se nourrissait que de miel et de sauterelles . . . S'empêtrant dans ce passage, le traducteur écrit: *In quo enim lavacro sancta eius (Barbarae) vertex suscepit sanctum baptismum locuste melle alito et preconem ac precursorem seu baptistam Iohannem (BHL. 913). C'est Barbe qui reçoit le baptême et non le Christ; le rôle de S. Jean reste inexplicable*" (29, n. 3).

IV

The older of the two Old Swedish versions of the legend of Saint Barbara is found in SKB A 110 (*Codex Oxenstiernianus*) from Vadstena. It consists of 300 leaves and is not a single book as such, but rather a collection of six manuscripts. The Swedish *Sermo angelicus*, a collection of miracles, and a translation of the Acts of the Apostles form a unit, the oldest, from 1385. The second book is incomplete and somewhat younger; it contains a translation of the *Vitae Patrum* and a life of Saint Bridget. The legend of Saint Barbara is found along with the Gospel of Nicodemus, a section of Saint Bridget's revelations, and a number of other saints' lives in the third book, written in a hand no later than the beginning of the fifteenth century (ed. Klemming 1877–1878: 307–314).¹⁹ The text of the legend is as follows:²⁰

J dyocleciani ok maximiani daghom. var swa stoort haat ofwer cristna män. at i enom manadhe pintos sywttan thusand. J them dagom var en man som heet dyaskorus riker härtogethe. sitiande i enom stadh som het solampne. i egyptolande. Til hwilken stadh iosep flydhe mz ihesu christo ok hans modher. tha herodes drap meenlöso barnen. Thänne dyaskorus var hedhninge. ok dyrkadhe afgudh. Han hafdhe dottor som heet barbara. fämtan aara gambla. Dyaskorus lät byggia högt torn. at lykkia hona ther inne i. at hon skulde ey skodhas af mannom for hänna stora fåghrind. Tha marghe rike grefwa beddos hona til hionalagh. sagdhe hon sik aldreghe vilia taka man. vtan vilia halda iomfrudom. än tho at hon var hedhen. Ok ther af dröfdhes hänna fadher. En dagh foor han bort. ok hon var i palacio a sino torne. Hon skodhadhe stiärnor ok hymiltungel. ok vndradhe ther vppa Thy at hon viste ey thera skapara. Tha tedhes gudz ängel hänne. ok bewiste hänne ok sagdhe, at gudh skop al thing. ok huru gudz son took mandom af iomfru marie. ok frälste os mz sinom dödh. ok sagdhe Troo stadhelika a christum. Thy at thik tilbör at thola mykit for hans namn skuld. Sidhan kom valenciuss präster ok döpte hona. Sidhan thänkte hon vppa korsens tekn. som presten hafdhe signat hona mädher. Ok gik i torneno ok skreff mz höghra thumulfingrenom vppa stenstolpa. ok the blotnadho swa som veeght wax. ok ther syntos kors märke äpter. En dagh vpgik hon i tornet. at bidhia til gudh. ok saa

¹⁹ See Carlquist (1996: 29).

²⁰ Hallberg, Norberg, and Odenius (1967) draw attention to the fact that "[e]n latinsk version av texten i Codex Oxenstierna föreligger i Cod. Ups. C 1 (tidigare under signum I 6° 6¹⁵ tillhörig Vadstena kloster), nedskrivnen under 1300-talets senare del (f. 181v–183r *Rubr. Barbare virginis. Inc. Tempore maximiani et diocleciani imperatorum fuit apud egiptum dux quidam illustris*). Även denna avslutas med miraklet om den halshuggna köpmannen" (89).

sins faders afgudh. af guld ok silff. thöm sloo hon al sönder. Hon gik til gärninges männena som tornet bygdo. ok bödh them göra thry vindöghon. ther hænna fadher hafde bidhit göra äkke vtan tu. Tha faderen kom ater heem. wardh han wredher gärninges mannomen ok spordhe hwi the giordho thry vindöghon. The skyldadho hans dotter som thz hafde waldet. Sidhan saa han siin afgudh sönderbrutin. Han gik til sinna dotter, og sagde mz fulle gäld ok wredhe. Hwi kalladhe thu ater mit budh vm vindöghonen. Älla hwi äru mine gudha sönder slaghne, Barbara sagde. Fadher. ok son. ok then hälghe ande. är sander gudh. som lyuser alle wärldenne. ok än tho at han är thräfalder i personis. Tho är han en i gudhdomsens walde. Ok thy bör ey vara tw vindöghon. vtan thry. at al thing skulu tilföghias sino vpyrilse. Thina gudha bröt iak. for thy at the ärw döfwe, ok dumba. som paulus afwiter romara, at the skipto gudz äro. som odödheliken är. j dödhelika manna liknelse. ok foghla, ok dywra, ok orma liknelse. Faderen vndradhe ther vppa. ok vilde dräpa hona, mz vtdraghno swärdhe. Tha bögdhe sik tornet nidher. ok satte iomfruna lätlika a iordhena. ok hon flydhe til et biärgh. ok gömde sik i enne skrubbo. fadher hænna lop äpter, ok drogh hona fram mz harenö. ok flängde hona hardhelika. swa at blodhet flöt a iordhena. ok lagde hona sidhan i mörkostwfo. Ther tedhes gudz ängel hænne ok sagde. Rädz ey. thy at gudh är mz thik. Annan daghen äpter. drogh han hona fore marcianum höfdhingha. som thit var sänder af kesaranom. ok manadhe han storlika at dräpa sina dotter mz hardhom dödh. Marcianus vndradhe a hænna fäghrind. ok sattes a domstol ok sagde. Troo thu a aldzwaldogha gudha. Barbara swaradhe. Mädhän mannen är ärlikast ofwer al creatwr. ok al likamlik thing äru giordh fore människionna skuld. tho är omögheliket at människian vmwändes i sin skapara. Hwi skal tha skapadh thing hedhras fram fore skaparan. Hwi skalt thu thiin afgudh likna vidher gudh. thär al thing skop. Thina gudha äru blinde ok döfwe Thy at paulus sigher. at en gudh är aldra thinga skapare. Sidhan mz vplyptom handom ok öghom til hymelen. sagde hon. Herra ihesu christe. lät mik ey skilias af thinna hälghe manna kompankap. Thy at iak andwardha mik i thina händer. Marcianus wredher bödh hona föra af klädhom. ok rifwa hænna köt mz iärnkrokom. swa at änkte blifwe quart a benomen. vtan sinor. Ok lät sidhan thörka hænna saar mz haarklädhe. swa at marghe närstandande gräto. Sidhan leddes hon ater i mörkostufwna. Ther tedhes christus ihesu hænne. mz storo lyuse. ok han tok vppa hænne. ok alt hænna köt heltes genstan. Tha sagde helaren christus. Barbara var stark. thy at stoor glädhi är i hymerike. ok iordhrike af thinne pino. Rädz ey höfdhingans hötzlo. Thy at iak är mz thik. ok skal värna thik. Vm morghonen leddes hon til höfdhingan. ok tha han saa hona alla hela vara. sagde han. See huru ware gudha hiälpa thik. Thy at the helto thiin saar. Barbara swaradhe. Thu vsal ok vtan vnderstandilse. Huru

skuldo thine gudha hela mik. som sik siälfwom kunno ey hiälpa. Mik läkte min herra gudh ihesus christus som thu äkke seer. Ok äkke kant thu begripa hans troo lönlük thing Thy at thit hiärta är blint af dyäflenom. Tha bödh han at kötmangara mz gislom som heta skor-piones skuldo flängia hona. Ok sätia til hænna sidho brännande lampo. Sidhan lät han slaa hænna hofwdh mz hambrom at hiarnen vtlöt af näsom ok örom. Tha sagdhe hon mz vplyptom handom til hymilen. Christe. thu som vest at iak for thin kärlek thol thässa pinor. lät mik ey skilias fran thik. Tha bödh marcianus sargha hona ofwer alla kropsens limi. ok afskära hænna spinna. ok genstan fulkompnadhe hænna fadher domarans budh. Hon tholde mz alle späkt, ok siäflükhet. ok mz vplyptom handom til hymelen sagdhe hon. Herra gudh bortkasta mik äkke fran thino änlite. ok tak ey bort af mik thin hälgha anda. Sidhan vände hon sik til domaran. ok sagdhe gladhlika. O grymber domare. Thätta är mik äkke til fordömelse. vtan til äwärdheliken aterlön. Tha bödh marcianus dragha hona nakna kring vm stadhen. ok flängias vppa allom gatom. Ok tha hon swa droghs. badh hon thässaledhes. Herra ihesu christe som hyl hymelen mz skymen. hyl min nakna krop. Tha tedhes hænne ängelen ok holde hona mz hwito klädhe. swa at hon syntes ey vm thre tima. Sidhan leddes hon ater til marcianum. that han kunne äkke meer göra hænne til pino. bödh han halshugga hona. Tha grep hænna fadher hona, ok kastadhe reep vm hænna hals, ok ledde vt af stadhenom vppa pinonna biärgh. Hon badh mz tarom gratande ok sagdhe. Herra ihesu christe hör mina böön. at hwar thän som minnes vppa mina pino. at han skuli ey dröfwas i dödzens tima. vtan mz skriptamalom. ok gudz likama, ledhas til äwärdhelika äro. Tha tedhes christus hænne sighiande. Kom miin vtwalda. Thy at iak girnas thinna siäl fäghrind. Alt hymerikis härskap vänter thik. ok astundar at thu skuli koma. Ok thz som thu beddes. är thik gifwit. Tha stodh hænna fadher mz store gäld. ok hiog hænna hofwdh af i eno hugge. Ok än för än han nidherkom af biärgheno. Tha kom bradher lyughnelder ok sloo han til dödh. swa at näplika hittes askan ater af hanom. Vm sama dagh ok i sama stadh pintes ivliana. Valencius präster som döpt hafdhe sanctam barbam. gik til marcianum. ok beddes thera kroppa. ok iordhadhe them. i ödhyukom. ok laaghom stadh.

The legend of Saint Barbara in SKB A 110 appears to be based on a version closely related to the *BHL* 916 type. Details that point to *BHL* 916 as the source include the statement that Saint Barbara was baptized by the priest Valentinus ("Sidhan kom valencius präster ok döpte hona"), and the fact that Juliana, who shared Saint Barbara's destiny, is not mentioned until the end of the legend ("Vm sama dagh ok i sama stadh pintes ivliana"). Saint Barbara's final prayer is also considerably

closer to *BHL* 916 than *BHL* 914 in that it attributes to the intervention of Saint Barbara a much more precise efficacy:

SKB A 110: Hon badh mz tarom gratande ok sagdhe. Herra ihesu christe hör mina böön. at hwar thän som minnes vppa mina pino. at han skuli ey dröfwas i dödzens tima. vtan mz skriptamalom. ok gudz likama, ledhas til äwärdhelika äro. Tha tedhes christus hänne sighiande. Kom miin vtwalda. Thy at iak girnas thinna siäl fåghrind. Alt hymerikis härskap vänter thik. ok astundar at thu skuli koma. Ok thz som thu beddes. är thik gifwit.

BHL 916: ... orabat ad dominum dicens: domine Jesu Christe, cui omnia obediunt, praesta mihi hanc petitionem, ut, si quis memor fuerit nominis tui et famulae tuae faciens memoriam passionis meae, domine, ne memineris peccatorum ejus in die iudicii, sed propitius esto ei, tu enim scis, quia caro sumus. Et facta est vox de coelo ad eam dicens: veni, pulcherrima mea, requiesce in cubilibus patris mei, qui est in coelis, quod postulasti, donatum est tibi.

BHL 914: Martyr autem chrysti orabat dominum: ut coronam certaminis sui consumaret cum beata Iulliana. Et facta est illi uox dicens: Veni dilecta mea Barbara: et requiesce in regno patris mei in caelis cum Iulliana socia tua et amabili mea.

Finally, SKB A 110, like *BHL* 916, relates that after being stripped of her clothes and ordered to be led naked through the city an angel covered Saint Barbara with a white garment (“Tha tedhes hänne ängelen ok holde hona mz hwito klädhe. swa at hon syntes ey vm thre tima”); *BHL* 914 includes no mention of an angel.

On the other hand, there are also certain details that point to *BHL* 914. Contrary to *BHL* 916, in which the story is located in Nicomedia, SKB A 110, like *BHL* 914 locates it in Heliopolis (“I enom stadh som het solampne”) at the time of the persecution of Christians (“J dyocleciani ok maximiani daghom. var swa stoort haat ofwer cristna män. at i enom manadhe pintos sywttan thusand”). Moreover, as in *BHL* 914, there is no mention of Saint Barbara’s correspondence with Origen, and, as in *BHL* 914, it is stated at the end of the legend that Valentinus buried Saint Barbara’s and Saint Juliana’s bodies (“Valencius präster som döpt hafdhe sanctam barbaram. gik til marcianum. ok beddes thera kroppa. ok iordhadhe them. i ödmyukom. ok laaghom stadh”).

These divergences in SKB A 110 from *BHL* 916 point to a version of

the legend representing an earlier stage in the development of the legend, that is, a precursor to *BHL* 916. As noted above, *BHL* 916, like *BHL* 914, is based ultimately on *BHL* 913, but incorporates information from *BHL* 921 and *BHL* 920. The location of the story in Heliopolis ("solampne") excludes *BHL* 921, which situates it in Nicomedia, as the source of SKB A 110, but makes *BHL* 920 a likely candidate. *BHL* 920's candidacy is further strengthened by the fact that in SKB A 110 Heliopolis is situated in Egypt ("i enom stadh som het solampne. i egyptolande"), to which city Joseph fled with the Child Jesus and the Virgin Mary during Herod's massacre of the innocents ("Til hwilken stadh iosep flydhe mz ihesu christo ok hans modher. that herodes drap meenlöso barnen"). Further details in SKB A 110 that have parallels only in *BHL* 920 include the statements that Barbara was fifteen years old ("fämntan aara gambla") and that in the tower she was visited by an angel: "Tha tedhes gudz ängel hänne. ok bewiste hänne ok sagdhe, at gudh skop al thing. ok huru gudz son took mandom af iomfru marie. ok frälste os mz sinom dödh. ok sagdhe Troo stadhelika a christum. Thy at thik tilbör at thola mykit for hans nampn skuld." Similarly, the information in SKB A 110 that after having fled from her father Saint Barbara "gömde sik i enne skrubbo" appears only in *BHL* 920 ("in montemque transiens cavernosum"), as does the statement that when Saint Barbara with her thumb traced the sign of the cross on the stone pillars of the tower, the stones "blotnadho swa som veeght wax" (308).²¹ The end of the legend in SKB A 110 also shows an affinity with John of Wakkerzeel's grand encomium in that it presents an account of the miracles that took place at Saint Barbara's grave as well as the removal of Saint Barbara's body by heathens to a temple, and the discovery by Christians of her relics and their transportation to Rome.²² Finally, it should be noted that appended to the legend in

²¹ *BHL* 920: "In columnis marmoreis quasi in molli cera dextero pollice vivifice crucis impressit signa ut intuentium mentes incitarentur."

²² "J them stadh tedhe gudh margh iärtekne. Thz sagho hedhninga. ther i sama stadhenom bygdo. The lagdho sancta barbara likama i dyra ark älla skriin. ok hängdo vp i therä mönster mz fira guldlänkar. Framledhes langan tima ther äpter. Tha cristne män bilagdo thän sama stadhen. ok forwnno hedhningana mz gudz hiälp. ok drapo margha af them. Tha komo the til mönstret, ther sancta barbara hwiltes. ok thänkto ther faa rika hafwor. Alle the cristne män som sare varo. Swa braat the komo gynom kirkiodörena. Wordho the hele. ok visto tho ey hwi. Thätta spordhes. ok alle lupu thiit. ok thakkadho ihesu christo. The gingo kring vm kirkiona. ok funno ena ark mz guldlänkiom hängiande. ok kring vm hona lampor. ok en hedhen prester var ther näär. The spordho han hwat thz var. Han swaradhe. Een iomfru het barbara. Hännä likame ligger här iordhadher. Tha han hafdhe saght them hännä pinor. Tha lagdhe han til. J thässo lande räghne siäldon. älla ok aldregh i thorfteikom tima. Vtan tha vi thorfwom

SKB A 110 is a miracle (*BHL* 914 about a decapitated merchant witnessed by three Cistercian abbots), which is included also in John of Wakkerzeel's work.²³

In comparison with *BHL* 920 the legend in SKB A 110 is, however, much abridged, and many details have been omitted. Thus, the information about Saint Barbara's distinguished lineage is not included, and the account of the miraculous transformation of the wicked shepherd into a marble statue and his cattle into locusts has been left out. The account of Saint Barbara's baptism also appears to have been abbreviated. Omitting any reference to Saint Barbara's correspondence with Origen, SKB A 110 begins by relating the visit of an angel. The subsequent visitation of the Savior in the form of a young child is not mentioned, nor is the baptism of Saint Barbara by John the Baptist. Instead, the baptism of Saint Barbara is performed by the priest "valencius," who suddenly and without any introduction appears in the tower—and in the narrative.

On one more point, SKB A 110 differs from *BHL* 920, which relates that when Dioscorus drew his sword to kill Saint Barbara the wall opened and closed again after she had slipped through the crack: "Mox igitur pater furore repletus gladium arripuit ut filiam tam sibi dilectam transfigeret. Ipsa vero non mori Christo rennuens, sed genitori compatiens oravit ad Dominum, et mira Dei gestina clementia; statim abscisus est marmor eam intus suscipiens." According to SKB A 110, the tower bent down, enabling her to flee: "Tha bögdhe sik tornet nidher. ok satte iomfruna lättlika a iordhena. ok hon flydhe til et biärgh." That this is not an invention on the part of the SKB A 110 compiler is evident from the fact that the same detail appears also in the Danish prayer to Saint Barbara in *Visdoms Spejl* (ed. Nielsen 1946–

räghn. tha takom vi arkena ok kastom i flodhena som här löper fram vm stadhen. ok genstan i eno öghnablike. stadhnar aan i hænna gagn. ok vaxer swa stoor. at hon väter alt landet äpter warom vilia. swa at i rättom aanna gang. ma man gaa mz thörrom fotom. alt ther til arken föres bort af aanne. Sidhan flyter vatnet i sin rätta stadh. Tha cristne män hördho thätta. lofwadho the gudh mz store glädhi. Sidhan baaro the dödha cristna manna likama thitit til hænna graf. ok the vprestos til liif. Tha gräto cristnemän for glädhi skuld. ok fiollo a knä ok thakkadho gudhi. ok toko hænna likama mz alle wirdhning, ok hedher ok förddho til room mz storom hedher."

²³ Hallberg, Norberg, and Odenius (1967) note that "[e]n latinsk version av detta mirakel återfinnes i kapitlet De extrema unccione av en inom birgittinmiljö tillkommen sakramentsutläggning från 1400-talets början, De septem sacramentis. Enligt Carl-Gustaf Andrén, som nyligen utgivit denna ur flera synpunkter viktiga skrift, förhåller den sig mycket självständig till den av Robert Geete ederade fornsvenska utläggningen um 'siw sacramenta', som eljest utgör den fornsvenska bearbetningen av den latinska texten. I 'siw sacramenta' saknas också miraklet om den halshuggne köpmannen" (87).

1963: 3, no. 535; "men tornyth bøyde sygh neder thil iorden med teg, oc thw gick vth at vindwet oc flyde for tyn fader vdy ørkenet och skwlde teck ther" [186]) and in tempera on wood from ca. 1470 by an unknown artist (see Kirnbauer 1952: 26, fig.).²⁴

While it is possible that the compiler of SKB A 110 conflated two or more versions of the legend of Saint Barbara, it is unlikely. John of Wakkerzeel's encomium was popular and is found in a number of manuscripts and imprints from the fifteenth, sixteenth, and seventeenth centuries. Gaiffier (1959: 9–11) lists no fewer than eighteen.²⁵ It was translated and published in French, German, Dutch, and Czech, and by the end of the fifteenth century, there were three editions of the French version, three of the Low German, and two of the Dutch. Moreover, John of Wakkerzeel's work found its way into two imprints (a German and a Dutch) of the *Legenda Aurea*. Given its popularity and distribution, it is probable that variant versions came into existence. Indeed, Derolez (1991) notes that in the Marston 287 manuscript, there is no mention of Origen in connection with Saint Barbara's conversion, nor is there any mention of Saint Barbara having been visited by the Child Jesus or by John the Baptist (see n. 16). While the divergences in SKB A 110 from *BHL* 920 cannot be ignored, they do not significantly exclude *BHL* 920 as the source of the Old Swedish legend.

V

The other version of the legend appears in *Siælinna thrøst* from around 1420, which survives in a Vadstena manuscript, SKB A 108, from ca. 1430–1450 (ed. Henning 1954: 196–199).²⁶ The work is a translation of a Low German adaptation of the *Legenda Aurea*, *Der*

²⁴ Accordingly, the detail about the tower bending down for Saint Barbara would seem to have appeared in versions of her legend circulating in Germany and Scandinavia. Indeed, Heilfurth (1956–1957) cites the episode "[n]ach einem Legendar aus dem späten 15. Jh., vgl.: Der Heiligen Leben und Leiden anders genannt das Passional. Leipzig 1913, Bd. I, S. 188" (6, n. 8).

²⁵ Derolez (1991: 202) draws attention to the fact that while the first four parts of John of Wakkerzeel's work (*BHL* 918, 920, 926, 932–955) occur in a series of manuscripts and in a fifteenth-century printed edition, the *Dicta Origenis* are known only through three manuscripts (cf. above).

²⁶ See Carlquist (1996: 28). The work had previously been edited by Klemming (1871–1873). A modern Swedish edition of the legend of Saint Barbara is found in Fogelkrou *et al.* (1917: 1, 41–44).

große Seelentrost (ed. Schmitt 1959), from the mid-fourteenth century, but augmented with material drawn from the Vulgate, Peter Comestor's *Historia Scholastica*, and a number of Swedish works. It consists in the main of an exposition of the Ten Commandments, which are explained through various biblical and profane legends, miracles, and the like. The legend of Saint Barbara is found in the exposition of the Fourth Commandment, where it is stated that "[s]wa finder man oc scrifwat aff sancta barbara / hon wilde oc ey lydha sinom forældrum / j them thingom som mote gudhy war."²⁷ Its text is as follows:

I Maximiani keysara daghum / war een man j nichomedia mæktogher och riker heeth dioscorus / Han war een hedhninge oc dyrkadhe afgudh / Han hafdhe ena dotter dyghdhelika oc ærlika xv ara gambla ok kalladhis barbara / Hænna fadher læt gøra eeth høgt torn oc lykte hona ther inne at hon skulde ey aff mannom sees for hænna wænlek skuld oc fæghrind / Mange store herra beddos hona til hustru / Hon war ey æn døpt / tho throdhe hon oppa wan herra ihesum christum / Hænna fadher foor lankt borth j landit sit ærande Oc mædhan wardh barbara hema j sino torne døpt / Hon gig ther æpter j torneno oc screff korsins tekn j stenstopla mz sinom finger / oc stenane blotnadho som annat wax / oc korsins mærke synis ther æn j dagh / Hon slo sins faders afgudh giordh aff gul oc sølfwer all sunder / j stykke som j torneno waro nær henne Nokot ther æpter kom henna fadher heem / oc wardh thes til radha at han wilde sina dotter manne gifwa / Han gig een dagh j tornit oc berætte henne sin wilia / Sancta barbara saa oppa sin fadher oc saghdhe Ffadher nødh mik ther ekki til at taka man mote minom wilia / Thu skalt thz wita at iak engin annan man wil hafwa æn ihesum christum min kæra herra / Hwilkin min siel hafwer sik vthwalt til een brudhgomma / Tha fadhrin hørdhe at hon war cristin oc sagh sina gudha sunder slaghna wardh han wredher oc galin / rykte sith swærdh och wilde hona dræpa / En aff gudz dygdh vntkom hon tha sins faders gæld / hon kom til eeth bærg / oc gømde sik j ene skrubbo Fadhrin lop æpte oc fan twa herdha som waktadho fææ a sama bærgeno / Han spordhe them ath om the hafdho ther nokra iomfru seeth / Then ene hyrdhen saghdhe ney oc wilde hona ey beropa / æn then andre teknadhe mz sinom finger oc wiste hwar hon sik gømde / Ffadhrin kom thith oc rykte hona fram mz hareno / Oc flængde hona rædhelika swa at hænna blodh fløt nidher a iordhena / oc drogh hona ater mz sik hem / Tha hon saa hyrdhan som hona hafdhe oppenbarat bannadhe hon honom / oc han

²⁷ A translation from the original of the Swedish *Siælinna thrøst* into Danish (*Siæla trøst*) survives in the fragments UUB C 529 and SKB A 109, both from around 1425 (ed. Nielsen 1937–1952). The two fragments do not cover the legend of Saint Barbara.

vmskiptis genstan j een sten // oc all hans faar wordho locuste /
 Ffadhryn læste hona inne j enom thrangom kamara / Oc annan daghin
 æpter gig han til rættaren ok kærðhe ofwer sina dotter at hon war
 wordhin cristin / Oc gig swa ater oc drogh hona siælfwer for domin
 oc antwardhadhe hona marciano høfdhinga som keyserin hafde thit
 sænt / Och beswor han om sina almektogha gudha at han skulle hona
 mz hardhasta pynom fordarfwa / Thentidh domaren saa henna fægh-
 rind saghdhe han til henna Barbara spar thik siælfwa oc offra warum
 gudhum eller skal thu antwardhas grymasta pynom Sancta barbara
 swaradhe / Jak skal offra minom herra ihesu christo som skapat haf-
 wir hymil oc iordh hafwit oc alt thz j them ær Aff thynom diæfwls-
 likom afgudhum sigher prophetin / The hafwa mun oc tala enkte /
 Øghon oc see enkte / øron oc høra enkte / hænder oc hanne enkte /
 fføter oc kunno ey gaa / oc ey ær ande j thera mun / The som them
 göra skulu wardha them like / oc alle the oppa them thro / Tha vp-
 fyltis domaren mz mykle wredhe Oc bødh hona affklædha oc sla
 henna lykama mz thyura sinom / Oc gnidha hænnas saar mz hwasso
 harklædhe / Henna lykame slogx oc vpfyltis aller mz blodhoghum
 saarum / Epter thessa pyno bødh domarin hona inne lykkia j mørka-
 stowone / mædhan han wilde sik bethænkie mz hwat pynom han
 skulde hona fordarwa / Oc sama nattena om mitnatz tyma tedhis war
 herra henne mz osigheliko skini sighiandis Barbara / war stark oc
 trøstelikin stoor glædhy skal wardha j hymerike / Oc iordhrike aff
 thinne pyno Rædz ikke høfdhingans through oc wredhe Jak ær mz
 thik Oc iak skal taka thik aff alla the pynor oppa thik læggias / Oc
 genstan war hon heel oc heelbryghdho / oc all henna saar waro lækt
 at ey syntis nokot til thera / waar herra wælsighnadhe hona oc foor til
 hymerikis / Oc sancta barbara bleff ater j storum hughnadh oc
 glædhy / Vm morghonen arla bødh domaren lata hona for sik koma /
 Tha saa han at all henna saar waro heladh / Oc enkte mark syntis
 æpter alla the pyno hon hafde tholt / Tha bødh han hona vphængia
 j een nodhstal / Oc brænna hænnas sidhor mz brænnande lampom /
 Oc bødh sla henna hofwdh mz hambrom swa at blodhin vthfløth at
 næsom oc ørom / Tha saa sancta barbara vp til hymilin oc saghdhe
 Herra ihesu christe som weezet oc seer all hiærtas / thu wezt at iak for
 thin kærlek thol thessa pynor / fforlat // mik ikke / oc ofwer giff mik
 ey j these stridh / Tha bødh domaren aff skæra hænnas spina Tha thz
 war giorth saghdhe hon Herra ihesu christe / bortkasta mik ey aff
 thino ænlite / Oc tagh ey aff mik thin hælgha anda / Ther æpter bødh
 domarin ledha hona nakna vm allan stadhin / Oc flængia hona a
 hwario gatu / Thentidh hon swa leddis vplypte hon sin øghon til
 hymilin oc saghdhe / Herra gud alzwalogher min wernare oc hielpare
 / Thu ther hymblana hyl mz skymen / hyl min nakna lykama for thin
 godhlek / Oc genstan kom gudz ængil oc førdhe hona j eeth sniohwit
 klædhe / oc helte aal henna saar / Ther æpter wardh hon ater førdh

for domarin / Thentidh han saa at hon war karsk oc helbrygdha / oc all henna saar waro lækt / wardh han grymber oc wredher oc bødth hænnæ hofwdh afhugga Tha wardh hon gladh aff allo hiærta oc skyn-dadhe thit hon skulde sina pyno ænda / Mædhan hon leddis badh hon mz gratande tarum innirlika til wan herra oc saghdhe / Herra ihesu christe skapare hymilz oc iordz / thera frælsare och helare oppa thik thro / hör mina bøn oc giff mik thinne thiænisto qwinno som for thina skuld hafwer thessa pynor lidhit the nadh at thu wili werdthoghas giffwa allom them som oppa thit nampn kalla / oc hafwa afminnilse aff minne pyno tyma / Alla synda forlatilse / Oc minz thera synder alregh meer / Oc lath them ey forfaras j dødzsins tyma / Vtan lat them faa scriptamaal / oc thin wælsighnadha lykama / oc ledhas til æwinnelika æro / Tha hørthhis een røst aff hymblenom sighiande swa / Kom min vthwalda oc aldra fægghirsta oc hwila thik j mins fadhers hws j hymerike / Thz thu beddis / thz ær thik wisselika aff mik gifwit / Vnder thessom ordhum kom the hælgha iomfrun til pyno stadhin Oc hænnæ eyghin fadher mz grymtheth oc wredhe hug aff hænnæ hofwdh mz eno hugge Och genstan kom lyongelder aff hymblenom oc vpbrænde fadhrin swa at ey fandz ater eeth been aff honom.

The legend of Saint Barbara in *Siælinna thrøst* is, according to Thorén (1942: 75) a compilation of *Der große Seelentrost*, SKB A 110, and a Latin text, most likely *BHL* 916. Thorén argues that the German text has been used to only a small degree.²⁸

That the legend in *Siælinna thrøst* is based, at least in part, on *BHL* 916 is evident from the location of the story in Nicomedia ("I Maximiani keysara daghum war een man j nichomedia mæktogher och riker heeth dioscorus"), the lack of any mention of the persecution of Christians, and the statement that the wicked shepherd was transformed into stone and his cattle into locusts ("oc han vmskiptis genstan j een sten oc all hans faar wordho locuste").²⁹ Moreover, Saint Barbara's last prayer points to the *BHL* 916 type: "badh hon mz gratande tarum innirlika til wan herra oc saghdhe / Herra ihesu christe skapare hymilz oc iordz / thera frælsare och helare oppa thik thro / hör mina bøn oc giff mik thinne thiænisto qwinno som for thina skuld

²⁸ Thorén (1942) says: "[D]enna legend är . . . en kompilation av Seelentrost, KL [= SKB A 110] och någon latinsk text, i detta fall sannolikt *Legenda aurea*. Den tyska texten har endast i ringa grad använts." (75).

²⁹ It should be noted, however, that this statement is found also in *BHL* 920: "Nam eius [Deus] ultione mutatus est pastor ilico in statuum marmoris, ovesque eius facte sunt locuste." According to *Der große Seelentrost*, the shepherd "wart . . . to eime stene vnde darto al sin queck" (131).

hafwer thessa pynor lidhit the nadh at thu wili werdhoghas giffwa allom them som oppa thit nampn kalla / oc hafwa afminnilse aff minne pyno tyma / Alla synda forlatilse / Oc minz thera synder alregh meer / Oc lath them ey forfaras j dædzins tima / Vtan lat them faa scriptamaal / oc thin wælsighnadha lykama / oc ledhas til æwinnelika æro.³⁰

The particular pieces of information that can be traced only to SKB A 110 comprise the statements that Saint Barbara was fifteen years old ("xv ara gambra"), that when she traced with her finger the sign of the Cross on the stone pillars of the tower, the stones "blotnadhō som annat wax," and that after having fled from her father, she "gømde sik j ene skrubbo." The sparsity of detail surrounding Saint Barbara's baptism—*Siælinna thrøst* merely states that while Dioscorus was away Saint Barbara was baptized—also points to SKB A 110 (Thorén 1942: 75–76).³¹

In comparison with both *BHL* 916 and SKB A 110, the legend in *Siælinna thrøst* (and *Der große Seelentrost*) is much abbreviated. The episode about the three windows is omitted, there is no mention of Juliana and Valentinus, and the details about Saint Barbara's miraculous escape from the tower are not included. The compiler was concerned not with the details of Saint Barbara's life, but rather with Saint Barbara's exemplary obedience of the Fourth Commandment ("Alsodane pyne heft de hilge juncfruwe Sunte Barbara geleden, vp dat se neyne affgode drofte anbeden yegen dat bod godes.—Kint leue, dijt schal dij eyn bilde wesen" [132]).³²

³⁰ Saint Barbara's request that her worshippers will not die without having received the Eucharist is found also in SKB A 110, but the prayer in *Siælinna thrøst* is closer to that in *BHL* 916. In *Der große Seelentrost* Saint Barbara's prayer is as follows: "Do vel se vp ere kne vnde helt ere hende vp to gode vnde sprak: 'Here god alweldige, eyn schep- per hemelrikes vnde ertrikes, eyn heylant vnde eyn trost aller lude, wente ik dorch dynen willen, leue here, desse marter lide, so bidde ek dij vor al de lude, de myne marter eren, dat du en rukes to vorgeuen alle ere sunde, also dat du er nummer mer gedenkest'" (132).

³¹ According to *Der große Seelentrost*, Saint Barbara baptized herself: "Do stunt dar eyn vath, dat was ydel. Do bat se vnse heren god, dat he dat vath lete werden vul wateres. To hant was dat vul myt watere. Do dankede se vnseme leuen heren vnde bat en anderwerue, dat he dat water segenen vnde benedien wolde in deme namen der hilgen dreuoldicheit. Dar na trad se in dat water vnde dofte sijk suluen" (131).

³² The Swedish translator renders this concluding statement as follows: "Thessa pyno hafwer the hælgha iomfrun sancta barbara lidhit for thy at hon ey wilde mote gudz budh til afgudh bidia Thy skalt thu taka æpte dømø aff henne / wilia thine forældra thik radha til ont / thu skalt them j thy ekki lydha / lydher thu thøm tha for- tæper thu thina siel."

VI

The above analysis of the Old Swedish legends of Saint Barbara reveals that two versions of the legend circulated in Sweden in the early fifteenth century, John of Wakkerzeel's legend (*BHL* 920), which may be dated to the late fourteenth century and *BHL* 916, which is commonly associated with Jacobus de Voragine's *Legenda Aurea*, but which obviously cannot be associated with this work, since it post-dates *BHL* 920. The older of the two legends, *BHL* 920, served as the source for SKB A 110. Along with *BHL* 916 and *Der große Seelentrost*, SKB A 110 in turn served as a source for the legend in *Siælinna thröst*.

Bibliography

- BHG* = *Bibliotheca Hagiographica Graeca*. Subsidia hagiographica 8a. 3 vols. Brussels: Société des Bollandistes, 1957.
- BHL* = *Bibliotheca Hagiographica Latina Antiquae et Mediae Aetatis*. Subsidia hagiographica 6. Brussels: Société des Bollandistes, 1898–1899; rpt. 1992. *Supplementum*. Subsidia hagiographica 12. Brussels: Société des Bollandistes, 1911. *Novum Supplementum*. Subsidia hagiographica 70. Brussels: Société des Bollandistes, 1986.
- BHO* = *Bibliotheca Hagiographica Orientalis*. Subsidia hagiographica 10. Brussels: Société des Bollandistes, 1910.
- Carlquist, Jonas. *De fornsvenska helgonlegenderna. Källor, stil och skriftmiljö*. Samlingar utgivna av svenska fornskrift-sällskapet, hf. 262, vol. 82. Stockholm: Graphic Systems, 1996.
- Costelloe, M. J. "Barbara." In *New Catholic Encyclopedia* 1. San Francisco, Toronto, London, Sydney: The Catholic University of America, 1967. P. 86.
- Derolez, Albert. "A Devotee of Saint Barbara in a Belgian Beguinage (Marston MS 287)." In *Beinecke Studies in Early Manuscripts. The Yale University Library Gazette* 66 Suppl. (1991): 187–218.
- Dunbar, Agnes B. C. *A Dictionary of Sainly Women*. 2 vols. London: George Bell & Sons, 1904.
- Fogelklou, Emilia, Andreas Lindblom, Elias Wessén, ed. *Legender från Sveriges medeltid*. 2 vols. Stockholm: [n.p.], 1917.
- Gaiffier, Baudouin de. "Le triptyque du Maître de la Légende de Sainte Barbe." *Revue belge d'archéologie et d'histoire de l'art* 27 (1958): 3–23.
- "La légende latine de sainte Barbe par Jean de Wackerzeele." *Analecta Bollandiana* 77 (1959): 5–41.
- Hallberg, Svante, Rune Norberg, and Oloph Odenius. "Den heliga Barbara i svensk kult och konst under medeltiden." *Med hammare och fackla* 25 (1967): 83–191.

- Heilfuhr, Gerhard. "St. Barbara als Berufspatronin des Bergbaues." *Zeitschrift für Volkskunde* 53 (1956-1957): 1-64.
- Henning, Sam., ed. *Siælinna thrøst. Førsta delin aff the bokinne som kallas Siælinna thrøst*. Samlingar utgivna av svenska fornskrift-sällskapet 59. Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1954.
- Isidore of Seville. "Etymologiae." In *Sancti Isidori Hispalensis Episcopi Opera Omnia*. Ed. J.-P. Migne. Patrologiae Cursus Completus. Series Latinae 82. Paris: [n.p.], 1850. Cols. 73-728.
- Jacobi a Voragine: Legenda Aurea Vulgo Historia Lombardica Dicta*. Ed. Th. Graesse. 3rd ed. Dresden and Leipzig, 1890; rpt. Osnabrück: Otto Zeller Verlag, 1969.
- Kirnbauer, Franz. *St. Barbara in der Kunst*. Vienna: Urban-Verlag, 1952.
- Kirsch, J. P. "Barbara." In *The Catholic Encyclopedia* 2. New York: The Encyclopedia Press, Inc., 1907. Pp. 284-285.
- Klemming, G. E., ed. *Sjælens trøst. Tio Guds bud*. Samlingar utgifna af svenska fornskrift-sällskapet 57-60. Stockholm: Norstedt & Söner, 1871-1873.
- ed. *Klosterläsning*. Samlingar utgifna af svenska fornskrift-sällskapet 15. Stockholm: Norstedt & Söner, 1877-1878.
- Maliniemi, Aarno, ed. *Zur Kenntnis des Breviarium Aboense*. Documenta historica quibus res nationum septentrionalium illustrantur edidit Academia Scientiarum Fennica 9. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Kirjapaino, 1957.
- Mombritius, Boninus. *Sanctuarium seu Vitae Sanctorum*. Vol. 1. Paris: Fontemoing, 1910; rpt. Hildesheim: Georg Olms Verlag, 1978.
- Nielsen, Karl Martin, ed. *Middelalderens danske bønnebøger*. 4 vols. Copenhagen: Gyldendal, 1946-1963.
- Nielsen, Niels. *Sjælens Trøst ("Siæla trøst")*. Universitets-jubilæets Danske Samfund. Copenhagen: Schultz, 1937-1952.
- Reames, Sherry L. *The Legenda aurea: A Reexamination of Its Paradoxical History*. Madison: University of Wisconsin Press, 1985.
- Schmitt, Margarete, ed. *Der grosse Seelentrost. Ein niederdeutsches Erbauungsbuch des vierzehnten Jahrhunderts*. Niederdeutsche Studien 5. Cologne and Graz: Böhlau, 1959.
- Schreiner, Klaus. "'Discrimen veri ac falsi': Ansätze und Formen der Kritik in der Heiligen- und Reliquienverehrung des Mittelalters." *Archiv für Kulturgeschichte* 48 (1966): 1-53.
- Seybolt, Robert Francis. "Fifteenth Century Editions of the *Legenda aurea*." *Speculum* 21 (1946): 327-338.
- Thorén, Ivar. *Studier över Sjælens trøst*. Nordiska texter och undersökningar 14. Stockholm: Hugo Gebers Förlag; Copenhagen: Munksgaard, 1942.
- Villemot, M. L'Abbé. *Histoire de sainte Barbe, vierge et martyre*. Besançon: Jacquin, 1864.
- Weale, James. "Iconographie chrétienne sainte Barbe." *Le Beffroi* 4 (1872-1873): 5-44.
- Williams-Krapp, Werner. "German and Dutch Translations of the *Legenda*

aurea." In *Legenda aurea: Sept Siècles de Diffusion. Actes du colloque international sur la Legenda aurea: texte latin et branches vernaculaires à l'Université du Québec à Montréal 11-12 mai 1983*. Ed. Brenda Dunn-Lardeau. Cahiers d'études médiévales. Cahier spécial 2. Montreal: Éditions Bellarmin, 1986. Pp. 227-232.

Wimmer, E. "Barbara." In *Lexikon des Mittelalters* 1: 7. Munich and Zürich: Artemis, 1980. Cols. 1432-1433.

Om den fornisländska terminologien för hövding och hövdingadöme

I. Ett kulturhistoriskt problem

Den isländska terminologien för hövding och hövdingadöme är unik för Island i nordisk språkhistoria. Termerna är *goði* 'hövding', och *godorð* 'hövdingadöme'. Vid sidan av *goði* förekommer även, fastän mindre uppmärksammat, *godorðsmadr* och i enstaka fall omskrivningen *madr er ferr með godorð*. Några motsvarande termer finns inte belagda från övriga Norden.

Det är emellertid inte bara terminologien som är unik. Även hövdingadömets innehåll, dvs. hövdingens uppgifter, är unika (se nedan). Uppgifterna är noggrant definierade i den äldsta isländska lagens regler. De är så grundläggande för det äldsta samhällets hela funktion att reglerna om dem måste sägas utgöra grundstenar i Islands äldsta författning. Inte heller till dessa regler eller denna författning i övrigt finns någon motsvarighet belagd från övriga Norden. Det alldeles unika hos det isländska hövdingadömet är att det — i varje fall från början — inte hade någon som helst territoriell bas (på annat sätt än att varje hövdingadöme var knutet till ett visst ting) och att de viktigaste uppgifterna består i att på noga specificerat sätt utöva makt vid förhandlingarna på tinget.

Den språkliga tolkningen

Den språkliga tolkningen av den isländska terminologien har inte förefallit komplicerad. Ordet *goði* 'hövding' har varit den självfallna utgångspunkten, och *godorð* har då setts som ssg, med *godorðsmadr* som egen ssg. Ordet *goði* finns belagt i det nordiska runspråket i bet. 'hednisk präst'. Någon bet. 'hövding' finns inte belagd i runspråket. Man måste då förutsätta en betydelseutveckling på Island från 'hednisk präst' till 'hövding'. Detta förefaller — ytligt sett — inte stöta på några svårigheter, med tanke på att uppgifter finns om att vissa landnams-

män byggde *hof* 'tempel' på sin mark. I det från Island belagda ordet *hofgodi* finns betydelsen 'hednisk präst och tempelföreståndare' klart bevarad.

Det är dock att observera att *godi* som beteckning för hövding *enbart* finns belagt såsom beteckning för innehavare av det specifika isländska ämbetet *godord*. Någon allmänare betydelse 'hövding', vid sidan av detta finns inte belagd.

Den historisk-rättshistoriska tolkningen

I äldre historisk och rättshistorisk uppfattning utgjorde den isländske hövdingens beteckning *godi* ett argument för teorin om det sakrala kungadömet. Den språkliga tolkningen av terminologin för hövding och hövdingadöme passade då helt ihop med den rådande uppfattningen bland historiker och rättshistoriker.

Teorin har varit följande: Några av landnamsmännen har byggt hov på sina gårdar. Deras grannar har sökt sig till dessa hov för att blota. Dessa grannar har betalat hovets ägare ett slags skatt, hovtull, avsedd för vidmakthållande av hovet och till blotgillen. På detta sätt har de så småningom blivit beroende av hovägaren. I samband med blotgillena har det hållits ting och behandlats rättssaker, och hovägaren har då varit den självfallne ordföranden på dessa ting.

Vissa forskare har i stället hävdad att hövdingdömet härrörde från själva landnamet, på så sätt att de landnamsmän som tog stora områden i besittning skulle ha blivit hövdingar över de nybyggare som därefter bosatte sig inom deras landnam.

På senare tid har kritiska röster mot båda dessa uppfattningar gjort sig hörda. Så säger t.ex. Ólafur Lárusson, en framstående isländsk jurist och rättshistoriker, i första hand om själva hövdingadömet (i min försvenskning):

Det isländska hövdingadömet var icke bundet av lokala gränser. Så skulle utan tvivel varit fallet om hövdingadömet hade uppstått ur landnamet. Landnamsmännen tog nämligen alltid ett bestämt landområde, som oftast var sammanhängande. Vidare är det dels så att några av hövdingaätterna stammar från män som hade sitt hemvist i andras landnam, dels så att långtifrån alla landnamsmän har givit upphov till hövdingaätter. (Lárusson 1960, s. 8 f.)

Lárusson fortsätter, med hänsyftning på tanken på hövdingdömet som ursprungligen ett prästadöme:

Den isländske hövdingen blev varken kallad kung, jarl eller herse som den norske. Han blev kallad gode och hans hövdingadöme godord. Gode (got. gudja; gisl. goði) betyder präst, och namnet tyder på att godarnas politiska uppgifter har varit nära förbundna med religiösa uppgifter. Väsentligen utifrån namnet har man förklarat godedömet i denna riktning. [*Denna teori är dock*] tämligen betänklig. Först är att märka att godorden, om denna teori vore riktig, sannolikt skulle ha varit bundna till ett fast landområde; för hovsocknarna [*dvs. de hedniska tempelsocknarna*] har rimligtvis varit lokalt avgränsade. [*Men de isländska hövdingadömena var från början inte bundna vid några lokala gränser, min anm.*] För det andra framgår det klart av sagorna, av ortnamn och fornminnen, att det har funnits en mängd hov över hela landet. Men det fanns bara 39 godord, långt färre än det fanns hov . . . Vidare var några av landnamsmännen kristna och byggde därför säkert inte hov. Likväl är avkomlingarna efter några av dem godar. Om godorden var uppkomna av äganderätten till hov, så kunde man vänta sig att de religiösa uppgifterna hade präglat hela godeämbetet, och då borde de märkas mer i uppgifterna om godarnas verksamhet än fallet är. Godedömet höll sig i allt väsentligt oförändrat efter det att kristendomen hade blivit antagen år 1000. Det är otänkbart att det hade gått på det sättet om godedömet hade sina rötter i äganderätten till hov och i ledningen av hedniska blot. Då hade det antingen blivit helt utrotat eller starkt omformat av kristendomen. Men så gick det inte. Och medan striden mellan kristendom och asatro pågick, fanns några av de mäktigaste hövdingarna i den kristna gruppen, utan att få sin politiska makt beskuren av den anledningen. Detta visar otvetydigt att godarnas religiösa uppgifter har varit en bisak, och att godedömet icke är vuxet ur sådana rötter. Det har knappast heller varit någon nära förbindelse mellan hov och blot å den ena sidan och ting och rättegång å den andra. Tingen hölls inte i hoven, på det hela taget inte i närheten av dem. Därför är det föga troligt att godedömet har sitt ursprung i hållandet av ting vid hoven. Allt detta talar mot teorien om att godarnas politiska makt har varit nära förbunden med religiösa uppgifter. Förklaringen måste därför sökas på annat ställe. (Lárusson 1960, s. 9 f.).

Samma åsikt redovisar även v. See (1964, s. 107–111). Han påpekar i sammanhanget att detta faktum gör det omöjligt för den tidigare allmänt omfattade teorin om det germanska hövdingadömet sakrala ursprung, att stödja sig på den isländska hövdingatiteln gode.

Sammanfattningsvis är således den i dag gällande uppfattningen bland historiker, rätthistoriker och rättsfilologer (v. See) att varken landnamet som sådant eller uppgiften som hednisk präst eller vårdare av

den hedniska helgedomen, hovet, kan godkännas som förklaring eller upphov till det isländska hövdingadömet, godedömet. Det är såvitt jag förstår då nödvändigt för företrädarna för nordisk språkhistoria att acceptera insikten att det sakliga underlaget för ett antagande om en "normal" betydelseutveckling från 'präst' till 'hövding' är svagt. Det förtjänar att än en gång understrykas att *godi* som beteckning för hövding *enbart* finns belagt såsom beteckning för innehavare av det specifika isländska ämbetet *godorð*. Någon allmännare betydelse 'hövding', vid sidan av detta finns inte belagd.

För att illustrera problemet med en bild, skulle man kunna säga så här:

Vendeltid-landnamet (c. 600–930)	Första förf.–Andra förf. (930–c. 960)	Senare (c. 960–
runn. <i>gudija</i> 'präst'	?	fvn. <i>godi</i> 'präst';
rund. <i>kupi</i> 'präst'		'innehavare av <i>godorð</i> , hövding'

Tiden från införandet att den första författningen c. 930 fram till den författningsändring c. 960 (se Dennis 1980, s. 2, *Íslendingabók* kap.V) som innebar att landet indelades i fjärdingar framstår som en svart box i vilken en semantisk utveckling måste ha försiggått som har resulterat i betydelsen 'innehavare av *godorð*, hövding'.

Sammanfattningsvis måste än en gång starkt understrykas att det inte finns något som helst sakligt stöd för det gängse språkliga antagandet att vi har haft en "normal" betydelseutveckling från *godi* 'präst' till *godi* 'hövding i allmänhet', vilken skulle ha ägt rum före införandet av ämbetet *godorð* på Alltinget år 930 och utgöra grund för detta. Det saknades helt enkelt en tillräcklig politisk maktbas som förutsättning. En sådan förutsättning skulle ha kunnat vara landnamet som territoriell maktbas. Vi har just refererat att historiker och rättshistoriker underkänner ett sådant antagande. Inte heller kommer man någon vart med att tänka sig att prästadömet som religiös maktbas skulle ha kunnat utveckla sig till en politisk maktbas. I så fall skulle övergången till kristendomen år 1000 oundvikligen ha medfört en klar påverkan på hövdingadömet. Inga tecken finns alltså att så skulle ha skett. Slutsatsen är helt enkelt — för att uttrycka sig alldeles klart — att den gängse språkhistoriska förklaringen till termen *godi* som beteckning för hövding är underkänd av tongivande företrädare för historia och rättshistoria.

Hur vill då rättshistorikerna förklara titeln *goði*? När Lárusson ställer sig denna fråga, hänvisar han till den förklaring som tysken Friedrich Boden (1905, § 2) har givit som varande den sannolikaste. Boden menade att upphovsmännen till författningen av 930 var osäkra om huruvida det i denna författning lagfästa nya hövdingadömet skulle accepteras på Island. Därför kom de på att till detta knyta religiösa uppgifter som att ett huvudhov skulle följa varje godord och att goden skulle leda bloten där (Lárusson 1960, s. 18). Jag återkommer till denna förklaring senare. Jag vill bara här säga att den förefaller mig vara både motsägelsefull och — ur mitt perspektiv — onödigt.

Kan motsättningen kring termen *goði* överbryggas?

Det förefaller vara omöjligt att komma ur denna läsning, så länge man inte på ömse sidor är beredd att kritiskt granska förutsättningarna för den egna uppfattningen. I detta sammanhang kan jag då inte representera någon annan sida än den språkhistoriska.

Om jag skulle ta på mig uppgiften att utföra en sådan granskning, så skulle utgångspunkten ändå bli att man inte kan rikta någon kritik mot själva tolkningen av *godord* som en sammansättning till *goði*. Inte heller kan man ifrågasätta betydelsen 'präst' hos *goði*. Denna betydelse är klart belagd dels i fisl., i synnerhet som senare led i ssgn *hofgoði*, dels som simplex redan i gotiskan och runnordiskan.

En teoretisk möjlighet som måste beaktas vore att *goði* redan i runnordiskan vid sidan av betydelsen 'präst' kunde tänkas ha haft även betydelsen 'hövding'. Något sådant har aldrig hävdats, men en förnyad granskning av beläggen (runn. *gudija* (Nordhuglen c. 400), rund. *kupi* (Flemløse o. Helnæs c. 800 o. Glavendrup vikingatid) och fsv. *gubi* i ortnamn) ger inget som helst stöd för ett sådant antagande. I stället är det så att Glavendrupristningen faktiskt terminologiskt klart skiljer mellan en och samma persons två olika funktioner i samhället genom att omnämnda honom som å ena sidan "viernes gode" (*kupa uia*), men å andra sidan "hirdens hǫvverdige thegn" (*liþs haiþuiarþan þiakn*).

Vad som alltså förblir ett olöst problem är den förutsatta betydelseutvecklingen på Island hos *goði* från 'hednisk präst' till 'innehavare av ämbetet *godord*'.

Låt oss då se på den definition som ges och de språkprov som anförs av Fritzner:

goði, m. ... eg. hedensk Prest, især dog brugt som den almindelige Benævnelse paa Islands Høvdinger, der havde *hof* eller Tempel paa den af dem beboede Jord og saaledes som *hofgoði* i sin Person forenede den presterlige Værdighed med den verdslige Myndighed, om han end tildels kan have ladet de prestelige Forretninger udføre ved en anden.

Ordet *hofgoði* definieras sedan: '*goði* som forestaar *hof* (dvs. offerplats)'.

Fritzners definition av *goði* stöder sig på följande språkprov [i Fritzners citat]:

þá var landinu skipt í fjórðunga ok skyldu vera 3 þing í fjórðungi hverjum, en 3 höfuðhof í þingsókn hverri, þar vóru menn vandaðir til att varðveita hofin at hyggendi ok réttlæti; þeir skylda dómnefnur eiga á þingum ok stýra sakferli, því vóru þeir goðar kallaðir; hverr skyldi ok gjalda toll til hofs svá sem nú er kirkjutíund; Böðvarr hinn hvíti af Voss í Noregi bygði fyrst at Hofi ok reisti þar hof ok gerðist hofgoði *Flateyrbók* I, 249;

hann varðveitti þá hof, var hann þá kallaðr Snorri goði *Eyrbyggja saga* 15.

þá er Hrafnkell hafði land numit at Aðalbóli, þá efldi hann blót mikit, Hr. lét göra hof mikit; Hr. elskaði ekki annat goð meirr en Frey, ok honum gaf hann alla sína bezta gripi halfa við sik; Hr. bygði allan dalinn ok gaf mönnum lönd, en vildi þó vera yfirmaðr þeirra ok tók goðorð yfir þeim; við þetta var lengt nafn hans ok kallaðr Freysgoði *Sagan af Hrafnkeli Freysgoða* 4:8 fgg.

II. Var *goði* den ursprungliga termen för innehavare av ämbetet *godorð*? Det inbördes sammanhanget mellan *goði*, *godorð* och *godorðsmaðr*

Jag övergår nu till att granska de inbördes relationerna mellan termerna *goði*, *godorð* och *godorðsmaðr*. Sedda ur ren ordbildningssynpunkt utgör de inget som helst problem. Som redan nämnts finns ingen som helst invändning mot att tolka *goði* som identiskt med *god-* i *godorð* och *godorðsmaðr*. Det innebär alltså att *goði* är primärt och *godorð* sekundärt.

Helt annorlunda ser det emellertid ut på det sakliga planet. Här är

det i stället ämbetet — en avancerad rättslig konstruktion — som är primärt och innehavaren eller kanske snarare förvaltaren, som är sekundär. Låt oss först se närmare på ämbetet. Jag citerar fritt ur Lárussons artikel "Goði og Goðorð" i KLNLM 1981, i min egen översättning:

Godens makt vilade på hans *mannaforráð*, hans förhållande till sina tingmän. Detta var ett personligt rättsförhållande som vilade på ett fritt avtal mellan parterna . . . En av tingmännens viktigaste plikter bestod i att följa goden till tinget och ge honom sitt stöd där. Godens anseende berodde säkert till stor del på hur manstarkt han kunde möta upp på tinget . . . På alltinget hade goden säte och stämma i *logrétta* och hade således del i lagstiftningsmakten. Godarna skulle också vara tillstädes under lagsagomannens uppläsning och kontrollera lagarnas tradering. De utvalde domare till de olika domstolarna (*dóm nefna*), men deltog inte själva i målens behandling. I några sammanhang förekom en s.k. *goðakviðr* som bevismedel och goden skulle då vara förman för den. Goden skulle också vara den som kunde fatta beslut om förbud att rättsligt driva en sak (*goðalýrittr*). En gode skulle också alltid inviga och fridlysa varje ting. Av sagorna kan vidare slutas att goden har haft ett slags polisiär myndighet i sin hembygd och att det blev betraktat som hans plikt att fördriva fridstörare och förbrytare från bygden.

Vad som nu får ämbetet att framstå som det primära är att konstitutionen var uppbyggd på att man hade instiftat ett bestämt antal ämbeten, *goðorð*, vilka därefter för all framtid utan avbrott s.a.s. levde sitt eget liv.

Om innehavaren dog, fanns ämbetet kvar i dödsboet. Om den avlidne hade en son, ärvde denne ämbetet. Om en innehavare inte längre ville ha ämbetet, kunde han sälja det. Han kunde också avstå en andel av ämbetet, t.ex. hälften. Det är då tveksamt om någon av andelsägarna verkligen kallades *goði*. Endast en av dem åt gången kunde då uppträda som företrädare för ämbetet. Detta formulerades så att han då var den av dem som for med godordet. (*Ef þeir eigo fleire goðorð þat saman er hann* [dvs. en tingman] *hefir þriþiungs vist með. oc er honom rétt at hann svare því. með þeim þeirra em ec er með goðorð þat ferr.* [dvs. om det är flera personer som tillsammans äger det godord som han tillhör i tredingen, så är det honom tillåtet att svara detta: den av dem är jag med som företräder det godordet] (Grágas Ia s. 106).

Det var också så att man skilde mellan de ursprungliga godeämbetena (*fornt ok fullt goðorð*) och de senare tillkomna godorden (Grágas Ia s. 38). Den motsvarande distinktionen mellan de godar som

innehade eller företrädde dessa ämbeten kunde naturligtvis inte uttryckas på annat sätt än med hjälp av ordet för ämbetet. Hövdingarna var utbytbara men ämbetena permanenta.

Mot den språkliga analysens 1. *godi* 2. *godorð*

står alltså den sakligt-rättsliga analysens 1. ämbetet 2. innehavaren, företrädaren

Till detta kommer emellertid att det ju finns en synonym till *godi*, nämligen *godorðsmaðr*, ja, faktiskt ännu en, nämligen omskrivningen *maðr er ferr með godorð*.

Om man vill göra anspråk på att beakta det grundläggande logiskt-begreppsliga kravet att en terminologi bör återspegla de logiska relationerna mellan de objekt som termerna betecknar, så måste man säga sig att den språkliga analysens 1. *godi*; 2. *godorð* inte övertygar som ursprunglig terminologi för den sakligt-rättsliga analysens 1. ämbetet; 2. innehavaren, företrädaren. Det skulle däremot terminologin 1. *godorð*; 2. *godorðsmaðr* göra.

Resultatet av en sådan filologiskt-kognitiv analys skulle därför bli att *godorðsmaðr* borde vara den ursprungliga beteckningen för innehavaren av ämbetet *godorð*, medan *godi* i så fall skulle vara en sekundärt tillkommen sådan beteckning.

Sammanfattningsvis menar jag således att den rättsliga konstruktions logik kräver att det till det primära begreppet "ämbete" och det sekundära begreppet "innehavare av sådant ämbete" finns beteckningar för ämbete respektive innehavare som avspeglar den logiska relationen mellan begreppen. Sådana beteckningar är *godorð* och *godorðsmaðr*. Det senare ordet borde därför vara den ursprungliga beteckningen för innehavare av ämbetet, och beteckningen *godi* som sådan innehavare borde således vara sekundärt tillkommen.

Hur ser då belägget ut? Här har jag inte haft möjlighet att göra någon egen uttömmande undersökning. Det har påpekats av Klaus v. See (s. 109) dels att ordet *godorð* aldrig över huvud taget används för att beteckna 'prästerligt ämbete', enbart 'politiskt ämbete', dels att *sagaspråket* terminologiskt tämligen strängt skilde mellan prästen, betecknad som *hofgodi* och den rättsligt-politiska hövdingen, betecknad som *godorðsmaðr* eller ännu vanligare, men allmännare, som *hofðingi*. Det framgår av uttalandet av v. See och av de belegg som redovisas av Fritzner, att Íslendingasagorna använder både *godi* och

godorðsmaðr. Lagspråket i Grágás däremot tycks enbart använda ordet *goði* (och i förekommande fall *maðr er ferr með godorð*).

Om man accepterar min argumentering för att den ursprungliga terminologien var *godorð* och *godorðsmaðr*, och att *goði* är sekundärt, så framstår språkbruket i Grágás som helt konsekvent. Termen *goði* är helt genomförd i texten, och det är lätt att tänka sig att detta i varje fall senast borde ha skett vid den redigering som anses ha gjorts i samband med lagens nedskrivande vintern 1117–1118 (jfr Hafliðaskrá).

Förekomsten av *godorðsmaðr* i Islendingasagorna blir då också lättbegriplig, med tanke på att dessa texter avsåg att återge förhållanden och skeenden från landnamatid och den första fristatstiden. Det kan då gå på ett ut om användningen av *godorðsmaðr* skall betraktas som en avsiktlig arkaism eller som ett slags bevarat muntligt traditions gods.

Ingen har — så vitt jag kunnat se — tidigare kommenterat det förhållandet att det till den som ursprunglig ansedda titeln *goði* har funnits en synonym i ordet *godorðsmaðr*. Men om det hade varit så att *goði* varit den ursprungliga termen, varför skulle man då — sekundärt — ha skapat en längre och mer svåruttalad synonym till en redan befintlig, kortare och mer lättuttalad term, och — i så fall — till vad nytta?

Om nu hypotesen att *goði* är en sekundär term är riktig, så skulle den harmoniera väl med uppgiften i det ovan citerade stället i Flateyarbók, att det var i samband med organisationen av Island i fjärdingar med tre ting i varje och tre huvudhov i varje tingsocken, som de män blev kallade *godar*, vilka utvaldes till att dels förestå hoven, dels utföra de sysslor på tingen som innefattas i ämbetet *godorð*. Detta anses ha varit omkring år 960, alltså 30 år efter att den Första författningen hade antagits och ämbetet *godorð* hade skapats (se vidare resonemanget under III).

Man kan i detta sammanhang erinra sig att tysken Friedrich Boden (1905, § 2) och Lárusson med honom (Lárusson 1960, s. 18) menade att upphovsmännen till författningen av 930 var osäkra om huruvida det i denna författning lagfästa nya hövdingadömet skulle accepteras på Island, och att de därför kom på att till detta knyta religiösa uppgifter som att ett huvudhov skulle följa varje godord och att goden skulle leda bloten där. Detta resonemang förefaller dock motsägelsefullt med tanke på att denna anordning, av det nyssnämnda stället i Flateyarbók att döma, tillskapades först i samband med Islands indelning i fjärdingar, omkring år 960, alltså 30 år efter det att den Första författningen med ämbetet *godorð* och någon beteckning för innehavare av detta hade antagits.

Men hur skall man då förklara *godi* som beteckning för innehavaren av ämbetet *godord*, och hur skall man för övrigt förklara *godord* som beteckning för ämbetet?

III. Förslag till ny förklaring till *godord* och *godi* som beteckningar för ämbetet och dess innehavare

Den hävdvunna förklaringen av termen *godi* som beteckning för den isländske hövdingen har haft som utgångspunkt att ordet redan från antagandet av Första författningen år 930 har använts i denna betydelse. I så fall tvingas man förutsätta en tidigare betydelseutveckling från präst till hövding, ett antagande vilket vi har sett är svårt att förena med historiska fakta. Om man emellertid accepterar resonemanget att *godi* är sekundärt, öppnar sig en ny möjlighet, som kan beskrivas så här:

(1) Den äldsta terminologien var *godord* 'hövdingaämbete' och *godordsmadr* 'innehavare av *godord*'.

(2) Ssgn *godord* är bildad till *godi* 'präst' med den ursprungliga betydelsen 'sådan (rätt till) talan eller bestämmande som hednisk präst hade (i sitt tempel el. hov)', därefter: 'sådan (rätt) osv. som hednisk präst hade över medlemmarna i sin församling'; därefter allmännare: 'bestämmanderätt el. makt över (religiös el. annan) församling el. krets av personer' [ang. denna sistnämnda antagna utveckling se kommentar till 2, nedan ang. Sagan af Hrafinkel Freysgoða].

(3) Vid utarbetandet av den Första författningen införs *godord* som speciell beteckning för det — fortsättningsvis enda tillåtna — rättsligt-politiska hövdingaämbetet på Island.

Kommentar till (2). Jag menar alltså att man från början med *godord* avsåg den myndighet som en *hofgodi* utövade i det hedniska hovet. Man måste kunna förutsätta att en sådan präst hade bestämmanderätten över den ordning som skulle gälla vid blotande i hovet. Rimligen måste det ha existerat en hednisk liturgi, över vilken hovgoden hade och muntligen utövade bestämmanderätten. Denna bör rimligen ha varit ovillkorlig. I det tempel som hovgoden själv byggt och ägde, torde han rimligen ha haft ovillkorlig bestämmanderätt och myndighet.

Därnäst menar jag att *godord* syftade på den makt som hovgoden ägde över sina församlingsmedlemmar. Dessa var grannar eller andra som frivilligt sökte sig till hovet för att delta i bloten och som åtog sig att betala en avgift eller ett bidrag till hovets underhåll och till blotgillen, s. k. *hof tollr*. Här kan dock hovgodens *godord* inte ha representerat någon ovillkorlig makt, eftersom sökandet till ett givet hov rimligen måste ha varit frivilligt.

När det emellertid i den ovan citerade Sagan om Hrafnkell om honom sägs: "*Hr. bygði allan dalinn ok gaf mönnum lönd, en vildi þó vera yfirmaðr þeirra ok tók godord yfir þeim*", så förefaller detta uttrycksätt rimma illa med tanken att det skulle vara fråga om att Hrafnkell ville rekrytera församlingsmedlemmar till sitt hov. Det tycks framgå otvetydigt av frasen *vildi þó vera yfirmaðr þeirra*, att det var frågan om rent gripande av politisk makt. Å andra sidan stämmer ett sådant tillvägagångssätt inte heller alls med reglerna för åtkomst av *godord* enligt Grágás. Ett sådant *godord* kunde ärvas och köpas eller erhållas som gåva, men ingalunda gripas med makt. Den som hade lyckats förvärva ämbetet hade sedan att rekrytera tingmän till ämbetet. Inte heller detta kunde göras med makt, anslutningen till ett *godord* var i princip helt frivillig.

Om man inte skall tolka uttryckssättet i sagan som en anakronism eller allmänt otillförlitlig språkanvändning, så skulle det därför närmast tyda på att *godord* faktiskt kunde ha blivit lexikaliserat med en allmänare innebörd av 'makt (som kännetecknar hovgode)', låt vara att det sedan i sagan är alldeles klart att denna makt i sagan också faktiskt skulle utövas av en hovgode (jfr fvn. *höfðingabragð*, n. Gjerning, Adfærd, Udseende, Optræden som egner sig for en Höfðing (Fritzner); fsv. *barna ordh*, n. barnsligt ord; jfr äv. KUNGS-ORD ... en konungs ord l. yttrande; i sht bildl. l. oeg., om pålitligt l. auktoritativt ord l. yttrande ... OPETRI Kr. 90 (c. 1540). Icke alt Kongzord som Drottningen talar ... (dvs.) Dhe haa icke lijka kraft och efftertryck. GRUBB 375 (1665) SAOB).

Vad som sedan hände var att Island c:a 960 indelades i fjärdingar. Det förefaller av citatet nedan att döma som om det var vid detta tillfälle som den organisation skapades som sammankopplade skyldigheten för en och samma person att å ena sidan — i egenskap av *hofgodi* — hålla huvudhov, och å andra sidan — i egenskap av *godordsmaðr* — leda förhandlingarna på tinget. Det sägs uttryckligen att "*því vóru þeir godar kallaðir*" [därför kallades de godar].

þá var landinu skipt í fjórðunga ok skyldu vera 3 þing í fjórðungi hverjum, en 3 höfuðhof í þingsókn hverri, þar vóru menn vandaðir til att varðveita hofin at hyggendi ok réttlæti; þeir skylda dómnefnur eiga á þingum ok stýra sakferli, því vóru þeir goðar kallaðir. *Flateyrbók I*, 249

Jag tolkar detta så att man beslöt att — för enkelhetens skull — kalla dessa personer *goðar* som ett slags enhetsbeteckning. Detta borde ha underlättats av att *godordsmadr* i sista hand ändå var en bildning till *goði*. Alla måste ju vid denna tidpunkt ha vetat, att hövdingarna, när de var på tinget, "egentligen" inte var goðar, utan där bara, oegentligt, kallades så. När enhetsbeteckningen väl var accepterad, måste ordet *goði* dock genom blotta bruket ha fått betydelsen utvidgad till 'innehavare av *godord*'.

Om man accepterar tanken att *goði* är en sekundär term, så kan denna heller knappast ha tillkommit vid något senare tillfälle än just vid författningsreformen c:a 960. Redan 40 år senare infördes ju kristendomen, och då kan ordet för hednisk präst definitivt inte ha lanse-rats som titel för rättsligt-politisk hövding. Å andra sidan måste godarna ha förlorat sina uppgifter som föreståndare för de hedniska hoven vid övergången till kristendomen år 1000. Den rättsligt-politiska titeln förlorade därmed kontakten med sitt språkliga ursprung.

En fördel med den föreslagna tolkningen av den semantiska utvecklingen blir då *dels* att man får en enkel förklaring till hur den isländske hövdingen kan ha kommit att få titeln *goði*, trots att inget klart samband har kunnat påvisas mellan hans maktbas å ena sidan och hovgodarnas maktbas å den andra, *dels* att man får en enkel förklaring till hur det kom sig att titeln *goði* inte avskaffades vid övergången till kristendom och att själva hövdingaämbetet inte förefaller att ha påverkats överhuvudtaget.

Sammankopplingen av politik och kult

En fråga för sig är skälet till den sammankoppling av kult och politik vilken enligt det ovan redovisade citatet ur *Flateyrbók I*, 249 skulle ha gjorts i samband med Islands indelning i fjärðingar. Denna anses ha gjorts c:a 965. Det har, som tidigare redovisats, av tysken Friedrich Boden (1905, § 2) och Lárusson med honom (Lárusson 1960, s. 18) framförts tanken att upphovsmännen till författningen av 930 var osäkra om huruvida det i denna författning lagfästa nya hövdingadömet skulle accepteras på Island, och att de därför kom på att till

detta knyta religiösa uppgifter som att ett huvudhov skulle följa varje godord och att goden skulle leda bloten där.

Enligt min mening förefaller det dock mindre troligt att man skulle ha vågat sig på att föra fram ett förslag till gemensam författning till Alltingsbeslut utan att först ha förankrat detta på ett betryggande sätt bland de mest inflytelserika personerna och ätterna på Island. Jag kan i stället tänka mig en annan förklaring.

Vid den tidpunkt då den Första författningen antogs på Alltinget och det rättsligt-politiska hövdingaämbetet *godord* genom denna skapades, fanns vid sidan av den nyskapade hövdingamakten också en viss makt förbunden med ledandet av bloten i de hedniska hoven. Det var ju hovgodens roll och prestige i ledandet av kulten som i min tolkning har givit upphov till det rättsligt-politiska ämbetets beteckning, *godord*.

Man bör, menar jag, ta fasta på grundtanken i den Första författningen, nämligen att skapa ett system för balansering av den politiska makten (jfr Lárusson 1960, s. 17). De författningsändringar som tid efter annan kom till stånd, t.ex. först införandet av indelningen i fjärdingar, med åtföljande begränsning av godarnas bas för rekrytering av nya tingmän, och vidare kompletteringen av godeämbetena från 36 till 39 hade genomgående som klart syfte att förbättra författningens funktion och säkra maktbalansen i samhället. Men ingenting är känt om i vilken mån hovgodarna från början kan ha varit innefattade i maktbalanssystemet.

Det är då rimligt, menar jag, att ur ett maktbalansperspektiv tolka införandet av ett system med ett huvudhov för varje *godord* där innehavaren av *godord* samtidigt skulle vara föreståndare för huvudhovet. På det sättet borde man eliminera varje tänkbar risk för att en växande hovgodemakt någonstans skulle kunna utmana den rättsligt-politiska maktens innehavare eller att en viss innehavare av *godord* skulle kunna, genom att samtidigt inneha betydande hovgodemakt, förskjuta maktbalansen gentemot övriga innehavare av *godord*. I själva verket var det ju, senare, just genom den kristna kyrkans maktutveckling och dess följder, som den ömtåliga politiska maktbalansen på Island slutligt kollapsade.¹

¹ Det försök till överbryggande förklaring som framförts av Vésteinn Ólason (1993, s. 117 o. 1998, s. 27) ändrar ingenting i sak och framstår med min utgångspunkt som obehövt.

Litteratur

- Boden, F. (1905): *Die islandische Regierungsgewalt in der freistaatlichen Zeit*, Breslau.
- Dennis m.fl., se *Laws of Early Iceland*.
- Fritzner, J. (1973): *Ordbog over Det gamle norske Sprog* omarbejdet, forøget og forbedret udgave, Universitetsforlaget, Oslo–Bergen–Tromsø.
- Íslendingabók, Landnámabók*. Ed. Jakob Benediktsson. (Íslenzk fornrit 1.) Reykjavík 1968.
- KLNM, se *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*.
- Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*, 2 ed. København 1980–82.
- Lárusson, O. (1960): *Lov og Ting*, Universitetsforlaget, Bergen–Oslo.
- (1981): Grágás, i *KLNM* 5, s. 410–12.
- Laws of Early Iceland. Grágás. The Codex Regius of Grágás with material from other manuscripts* (1980). Translated by A. Dennis, P. Foote, R. Perkins. I. Winnipeg: University of Manitoba Press.
- von See, Klaus (1964): *Altnordische Rechtswörter. Philologische Studien zur Rechtsauffassung und Rechtsgesinnung der Germanen*, Hermaea. Germanistische Forschungen, Neue Folge 16, Tübingen.
- Vésteinn Ólason (1993): "Goðorð sem orðorð", *OrðAFörði heyaður Guðrúnu Kvaran* 21. júlí 1993, Reykjavík.
- (1998): *Dialogues with the Viking Age*. Heimskringla, Mál og Menning Academic Division, Reykjavík.

Runeinnskriften fra Ribe

1. Funnet. Arkeologisk datering

Under arkeologiske utgravninger i byen Ribe nær vestkysten av Jylland ble det den 24. juli 1973 funnet et stykke av en menneskelig hodeskalle med runer på. Funnet ble først datert arkeologisk (etter avfallslaget) og runologisk til de siste tre fjerdedeler av 700-årene (Bencard 1973: 391–92). Senere ble det på grunnlag av tresakene i avfallslaget nøyere datert (dendrokronologisk). Etter arkeologenes beskrivelse av funnlagene kan det nå dateres til 720-årene eller kanskje litt senere (sml. Bencard & Jørgensen 1990: 42; 138, 151–53; Christensen 1990: 179; Stoklund 1996: 199).

Skallefragmentet er tilnærmet firkantet og har en størrelse på 8,5×6 cm og en tykkelse på 0,5 cm. Det var gammelt allerede den gang runene ble skåret inn.

Fra baksiden av skallebeinet er det boret inn et lite rundt hull, 4–5 mm i diameter. Det må være laget før runene, for det står like foran de fire siste runene og slik at det er god avstand til runene på begge sider. Runene er opp til 12 mm høye, så hullet har snaut en halv runehøyde.

Det er ingen slitespor hverken på runene eller i hullet, så man må tro at skallefragmentet ganske snart etterpå endte i det tykke avfallslaget av husdyrgjødsel, som den gang dekket markedsplassen i Ribe (Stoklund 1996: 202).

2. Runene

2.1 Tegning og translitterasjon

Runene er høyrevendte og løper først langs den ene langsiden og den lengste breidsiden, så de danner en myk vinkelformet bue med topppunktene ut mot kanten av skallebeinet (rune 1–36). Så fortsetter de i en rad innenfor som bøyer av i en tverr sving og når nesten helt tilbake

(rune 37–63). Etter den siste runen er det plass til noen flere runer, så det er tydelig at innskriften er fullstendig bevart. Det nevnte hullet befinner seg mellom rune 59 og rune 60, i høyde med runetoppene foran og etter.

Et foto av innskriften, med retusjerte runer, finnes hos Moltke (1973: 379; 1985: 346), Nielsen (1980: 279; 1983: 55) og Mørup (1989: 409). En tegning utført av Susanne Egfford er publisert av Marie Stoklund (1996: 201). Den gjengis her som figur 1.

Figur 1.

Runene synes å være risset inn med en skarp kniv (Moltke 1973: 380; Stoklund 1996: 207), åpenbart hurtig og noe skjødesløst. Runekvistene begynner derfor av og til noe til venstre for hovedstaven, eller et stykke nede på staven. Men det har bare i ett tilfelle (rune 59) vært noen tvil om hvordan runene skulle oppfattes. I vanlig translitterasjon blir de å giengi som følger (av praktiske grunner settes runens nummer i innskriften i parantes etter hver femte rune):

ulfur (5) **aukup** (10) **inauk** (15) **hutiu** (20) **r' hial** (25) **bburi** (30) **isuip** (35) **rpaim** (40) **auiar** (45) **kiauk** (50) **tuirk** (55) **uniu b** (60) **uur**

Etter rune 21 er det et interpunksjonstegn i form av en kort øvre strek; den er ikke regnet med i runetellingen. Dette interpunksjonstegnet skiller åpenbart mellom første og annen del av innskriften (s.n.). Rune 31 ble til å begynne med regnet for en tilfeldig strek, "et smut af kniven" (Moltke 1973: 380), men etter Nielsen (1980: 276, 1983: 53) godtas den av alle som en egen rune **i**. Mellom rune 59 og 60 er det som nevnt et hull, og det er noe større avstand til runene på begge sider enn mellom runene ellers i innskriften.

Omstridt er bare translitterasjonen av rune 59, som er lest som **g** (Moltke 1973: 380–81, 1976: 120 f., 1985: 151 f.; Kabell 1978: 39), **u** (Juhl Jensen 1974: 3; Nielsen 1980: 276; 1983: 53; Mørup 1989: 411) og **n** (Stoklund 1996: 203). Runen kan etter mitt skjønn leses som en **u**, d.e. med en *u*-kvist (-sidestav) som tar av noe langt nede på hovedstaven og ved skjødesløshet også begynner noe til venstre for staven. Men den når helt ned til basis, slik at det av den grunn er rimeligst å ta den for en *u*-rune (sml rune 28). Marie Stoklund (1996: 203) hevder at i et mikroskop er det vanskelig å avgjøre hvor de svake linjene begynner og slutter, og mener **n** er mest sannsynlig, men ender med å legge vekt på hva som gir den mest sannsynlige tolkning.

2.2 Alfabetet

Som Marie Stoklund (1996: 206) har påpekt, er innskriften skrevet med det yngre runealfabetet av Helnæstypen, og av de 16 tegn i dette alfabetet er det bare runen **f** **a**, d.e. nasal *a* /*ā*/ som ikke er belagt her. Det beror vel på en tilfeldighet, nemlig at ingen av ordene i innskriften har nasal *a* eller lydgruppen /*an*/. Følgelig må runen *** A** alltid leses som oral (ikke-nasal) *a*.

Forøvrig må vi regne med, som ellers i runeinnskrifter med Helnæs-

(og Gørlev-) alfabetet, at runen **i** står med lydverdiene *i* og *e* (korte og lange) og *j*, runen **u** med lydverdiene *u* og *o* (korte og lange, med og uten *i*-omlyd) og *w*, runen **t** med lydverdiene *t* og *d*, runen **k** med lydverdiene *k* og *g*, runen **b** med lydverdiene *b* og *p*, og runen **þ** med lydverdiene *þ* og *ð*. På den annen side skilles det som nevnt med egne tegn mellom oral og nasal *a*, skrevet **ʃ** og **ʃ̃**, translitterert **ʌ** og **ʌ̃**. Og som i det eldste alfabetet (med 24 tegn) skilles det mellom dental og palatal *r*-lyd, skrevet **ʀ** og **ʀ̃** (yngre **ʀ**), translitterert **r** og **ʀ**.

Ved tolkningen av Ribeinnskriften må vi ha lov å gå ut fra at nedskriveren kunne sin futhark og brukte den konsekvent etter de gjeldende regler, slik de er antydnet ovenfor. Det er det sikreste holdpunkt vi har for å trenge inn i denne uvanlige og derfor vanskelige innskrift.

3. Tidligere tolkninger

3.1 Erik Moltkes tolkningsforsøk

Den første som prøvde å tolke innskriften, var Erik Moltke (1973). Han mente å finne en høyst irregulær verbalform *hjalpu* '(de) hjalp', og under stor tvil leste han videre ut fem ellers ukjente personnavn, samt navnet *Óðinn*, som han også tok for et personnavn. Han mente da at innskriften handlet om tre personer (Ulfur og Odin og Hydyr) som hadde hjulpet en fjerde person (Ris) mot to andre (Awærkir og Twerkunr Eggbor), og kalte det hele "et makabert rune­brev". Senere (1976: 126, 1985: 151) oppga han tanken om at Odin skulle være et personnavn, mest under inntrykk av Kousgård Sørensens klare uttalelse (1974: 110): "Det er intet der taler for at *Odin* har kunnet brukes som mandsnavn i Norden i ældre tid." Etter dette synes Moltke å ha ment at også de to andre navnene i innskriftens første del var gudenavn (1976: 126) og at innskriften var en episk verneformel, men oppga helt å tolke dens annen del. Dette viser hvor hjelpeløs man til å begynne med stod overfor denne åpenbart noe uvanlige innskrift.

3.2 Kritisk referat av andre forskere — innskriftens første del

Innskriftens første del, rune 1–21, kan orddesles som følger: **ulfur auk upin auk hutiuur**. Her kan **upin** bare stå for /*ōðinn*/, d.e. gudenavnet norr. *Óðinn*, mens det siste ordet kan svare til et norr. **Hó-týr* eller

Hó-Týr*, d.e. 'Høye-gud' eller 'Høye-Tyr', som først foreslått av Niels Åge Nielsen (1980: 277; 1983: 54). Dette er et kompositum med førsteleddet norr. *hó-*, som er en velkjent sideform av norr. *há-* 'høy', og annetleddet er enten appellativet 'gud' eller gudenavnet norr. *Týr*, gda. **Tī-* (i stedsnavn). Harry Andersen (1981: 22) og Marie Stoklund (1996: 205) bemerker med rette at **iu ikke kan leses /*ī*/, for **iu** er ellers aldri brukt som digraf for /*ī*/. Det er likevel ingen tvil om at det er ordet norr. *týr* eller *Týr* som foreligger her, men i en litt eldre form, som det vil bli redegjort for senere.

Tar man da det første ordet **ulfur** som et appellativ 'ulv' med svarabhaktivokal: /ul^f_R/ (sml. norr. *ulfr*), så får man ett appellativ og to gudebetegnelser forbundet med ordet **auk** 'og'. Da **auk**, norr. *ok* er en sideordnende konjunksjon som forbinder syntaktisk likeverdige ledd, kan dette ikke aksepteres. Det er åpenbart grunnen til at de fleste forskere tar alle de tre ordene som navn, Moltke først (1973) som personnavn, senere forskere som mytiske navn (Kabell 1978: 39; Nielsen 1980: 277; 1983: 54; Mørup 1989: 411). De mener da at dette er tre navn for Odin, og for å forklare hvordan **ulfur** kan være et Odinheite, tolker de det som *Ulfurr*, "en afledning til ordet *ulv*" (Nielsen 1983: 54). Mot dette har Harry Andersen (1981: 22 f.) rettet skarp kritikk: "Et navn dannet med et suffiks *-ūr-* er meget mærkeligt: *ulf* (ældre *wulf-*) + *ūr*. Kan det tænkes at *ulfur* er ristet for *ulfr* — en form der findes i runedansk?"

I sitt arbeide har Marie Stoklund (1996: 205; etter Kabell 1978: 42; Mørup 1989: 412) minnet om at konsonantgruppen *-rr-* vanligvis assimileres til *-r-*, i runeinnskrifter skrevet **r**. Dermed er det — ut fra en strengt språklig betraktning — utelukket at **ulfur** kan representere et ord med et suffiks *-ur-* eller lignende foran en nominativendelse *-r*.

Samtidig peker hun på at det finnes enkelte eksempler på ord med *-u-* som støttevokal (svarabhaktivokal) i innskrifter fra 8–9. århundre (Stoklund 1996: 205). Da den gamle temavokal *-u-* var falt etter lang stavelse alt omkring 550 (se Grønvik 1998: 20–26), er det ikke noe i veien for at det kan ha utviklet seg en støttevokal *-u-* i visse ord i det 8. århundre. Sml. også Birkmann (1994: 210–12), som påpeker at ord-delingen i gamle dokumenter kan tyde på at ord som glisl. /*ūlf̥r*/ ble uttalt med to stavelser, altså som [*ūlf̥r*] med et sonantisk *-r*, og at dette kan forklare de tidlige skrivninger med svarabhaktivokalen **u**.

Konsekvensen av dette er for Stoklund (1996: 205) at runeinnskriftens **ulfur** må være den gamle a-stammen *urn*. **wulfar*, norr. *ulfr*, og formelt identisk med appellativet. Fra et formelt synspunkt er dette

overbevisende. Når det gjelder ordets semantiske innhold er hun svært forsiktig og sier bare at vi her har å gjøre med “three mythical names” (samme sted 204), hva enten det nå er tre forskjellige guder eller tre navn på Odin. Hvordan ordet ‘ulv’ skulle kunne være et navn på Odin, eller et mytisk navn, har hun ikke gjort noe forsøk på å forklare.

Problemet **ulfur** som antatt Odinsnavn prøver Kabell (1978: 42) å løse på sin egen måte, ved å anta et **Ulfur* med et fritt oppfunnet suffiks *-ur*-, avledet til *væsa*. Det er avvist av alle andre.

3.3 Kritisk referat av andre forskere — innskriftens annen del

Innskriftens annen del, rune 22–63, kan orddeles som følger: **hiǫlb buri is uiþr þaima uiarki auk tuirkuniu buur**. Andre inndelinger og lesninger er også foreslått, bl.a.: rune 51–59 **tuirk-kuniu** (Nielsen 1980: 277), **tuirk-uniu** (Nielsen 1983: 54; Mørup 1989: 411–12), **tuirk unin** (Stoklund 1996: 205), **tuirk-kunig** (Kabell 1978: 39, 44); rune 60–63 **bu ur** (Kabell 1978: 39, 45).

Den første som (etter Moltke) gjorde et forsøk på å tolke annen del av innskriften, var Jens Juhl Jensen (1974). Han festet seg ved hullet i skallebeinet og mente å finne en betegnelse for dette hullet i innskriftens siste ord **buur**, som han stilte sammen med siste ledd i ordet *da næsebor*. Samtidig tok han rune 27–32 **buris** som en form av verbet *da bore* og oversatte: “Hjælp til at der må bores et hul [...] mod denne lidelse og (imod?) Tuirkunur”. Han mente da det ikke var tale om en virkelig trepanasjon (åpning av hjerneskallen ved operasjon for å kurere en lidelse), men om en “erstatningsoperasjon”: “i stedet for at lave en trepanering på individet selv har man gravet et kranium op af jorden og boret hul i det.”

Også Kabell (1978) var opptatt av ordet *bor* ‘boret’ i rune 27–29 **bur**, og mente hullet i skallebeinet var et symbolsk substitutt for en trepanasjon (1978: 43, 45). Samtidig så han (samme sted 44) at rune 51–55 **tuirk** kunne inneholde ordet *dverg*, og foreslo å lese hele annen del slik (samme sted 44–46): *Hjælp borrh is viðr þeim á verki; auk dvergekuning bý or!* “Der Bohrer ist Hilfe gegen den am Werke; schaffe [den Zwergkönig =] den mächtigsten Erreger von Krankheit aus seinem Sitz heraus.”

Rent språklig er det mye å innvende mot denne tolkning (se Stoklund 1996: 204), bl.a. at preposisjonen norr. *á* er skrevet med oral *a* (A), at preposisjonen (postposisjonen) norr. *ór* er skrevet med runen *r* i steden for *ᚱ*, at rune 55 **k** leses dobbelt som *g-k* i det antatte ordet

/dverg-kuni(n)g/ (til tross for at *b*-runen skrives to ganger i sekvensen /hjalp borrf/), og at **auk** på dette ene sted (rune 48–50) skal være imperativ av verbet *auka* og i en betydning 'fjerne' som dette verbet ellers aldri har.

Niels Åge Nielsen (1980) var den første som foreslo at skallebeinet skulle være en amulett og at hullet var laget for å feste en snor i. Han mente det var eieren og bæreren av amuletten som selv hadde laget den, skrevet innskriften, og til slutt undertegnet med sitt navn **buur** = *Bur*.

Navnet *Bur* finner han også igjen i rune 27–30 **huri**, der det står i dativ: **hialb huri is** betyr 'hjelp for Bur er ...'. Av de følgende ord forklarer han rune 51–59 **tuirkuniu** først som et ord *dwærg-gunju* 'dværgestrid' (1980: 277, 280), her i dativ sing; senere (1983: 54) som et ord *dwerg-unniu*, en sammensetning med et sjeldent ord for 'sverd' i norrønt skaldespråk (*unnr* m., gen. *unnar*), "her i dat. sg. *unniu* (dvs. en *u*-stamme)." Videre skal **paima** være dativ plural i substantivisk funksjon, slik at hele innskriften (med ordene fra første del som subjekt) skal bety: "Ulvur og Odin og Højtyr er hjelp for Bur mod disse (ting): værk (smerte) og dværgestrid/dværgesværd." (1980: 280; 1983: 58). Som underskrift til slutt står runeristerens navn: **buur**.

Nielsens forklaring representerer et stort fremskritt, men lider likevel av enkelte språklige svakheter (som skarpt påpekt av Harry Andersen 1981). Jeg vil her feste oppmerksomheten ved at ordet norr. *gunnr* f. er en *jō*-stamme med dativ singular på *-i* i norrøn tid, antagelig *-iu* i urnordisk tid. Den antatte *u*-stammen norr. *unnr* m. må vel også i urnordisk tid ha hatt dativendelsen *-iu*, *-iju*. Men i langstavede ord måtte det utlydende *-u* falle alt omkring 550, og deretter var endelsen *-i* (som i norrønt). At navnet *Bur* skal være skrevet på to forskjellige måter, med enkel og dobbelt **u**, er også betenkelig, likeså at pronomenet **paima** ikke skal stå attributivt til det følgende substantiv **uiarki**, men være substantivert og stå som et eget setningsledd.

Poul Erik Mørup (1989: 411–13) følger stort sett Nielsen (1983) i det rent språklige, men forklarer **tuirkuniu** som *dwerg-ynju* med et annetledd norr. **yn*, dativ **ynju* < germ. **wunjō*. Betydningen av dette ord **yn* f. må han prøve å bestemme på grunnlag av indoeuropeiske etymologier, og det blir naturligvis både vagt og usikkert.

Når det gjelder bruken av runeskallen bygger han videre på Kabell (1978) og mener den har vært en del av utstyret til "en slags troldmand eller *medicinmand*". Før trepanasjonen har han lest opp teksten på kraniestykket, som er en bønn til Odin om hjelp, for å sikre et heldig

utfall av operasjonen (1989: 411). Til sist har han så uttalt det magiske ordet *bor* (imperativ), skrevet **buur**, "med kunstigt forlænget udtale *bo-or* som en slags maning eller besværgelses-galder (tryllesang) lige før selve indgrebet."

Marie Stoklunds avhandling fra 1996 inneholder både nøktern kritikk av tidligere tolkningsforslag og en komplett bibliografi over forskningen omkring Ribeinnskriften etter 1973. Dette har jeg hatt stor glede og nytte av.

Ifølge hennes eget tolkningsforslag består innskriftens annen del av to selvstendige setninger pluss et navn, altså egentlig av tre setninger. Hun tar ikke stilling til hva ordet **huri** betyr, om det er et ord *bor* n. med betydningen 'hull' (sml. da. *næse-bor* og norr. *bora* f. 'hull') eller egennavnet *Borr/Burr* eller *Buri*. Hennes oversettelse til gammeldansk (1996: 205) blir da: (1) *Hjalp huri es vidr þæima værki*. (2) *Auk dverg unninn*. (3) *Bōurr*. Oversatt til engelsk: (1) "Help is **huri**" or "by means of **bur** against this pain." (2) "And the dwarf (is) conquered." (3) "Bōurr." Den første setningen blir nærmere forklart i tre alternativer: "The help is the hole" (nominative), "by means of the hole (dative) is help", or "for B. is help", nemlig "against this pain." Hun avstår således fra å gi én bestemt tolkning av innskriften. Det siste ordet i innskriften mener hun er navnet på dvergen som volder verken, "the evil causing dwarf" (samme sted 206).

Fra et rent språklig synspunkt er det her flere svakheter, som hun for en del har overtatt fra tidligere forskning og som hun til dels også selv er oppmerksom på, men prøver å bortforklare:

- (1) Ordstillingen er merkelig, med det finitte verbet *is* på tredjeplass i steden for på annenplass i setningen.
- (2) Ordet **uipr** kan ikke tolkes som preposisjonen norr. *vidr*, for dette ordet skulle her hatt formen **uipr** med utlydende *-r* og ikke *-R* (sml. got. *wipra*, ght. *widar*).
- (3) Ordet **tuirk** står uten nominativsendelsen *-R* (sml. norr. *dvergr*). Forsøket på å forklare dette (l.c.206) er ikke overbevisende.

På den annen side er det verdifullt at hun (samme sted 206) trekker inn Canterbury-formelen (DR 1942: 419, Moltke 1985: 360) og Sigtunamuletten (Moltke samme sted) til sammenligning, og betrakter dvergen som den som volder det onde (verken). Det gir oss nøkkelen til å bestemme nærmere hva slags "verk" det her er tale om, og hvem eller hva innskriften er rettet mot.

4. Forslag til ny tolkning

4.1 Innskriftens annen del — egen tolkning

4.1.1 Innskriftens annen del (rune 22–63) begynner med ordene /hjalp buri, is/ 'hjelpe sønnen (min sønn), som ...'. Første ordet er imperativ 2. sing. av verbet norr. *hjalpa*. Annet ord er dativ sing. av ordet norr. *burr* m. 'sønn', en gammel *i*-stamme, sml. geng. *byre* m. 'sønn', begge av germ. **buri-z*. Dativendelsen *-i* kan være lydrett i et kortstavet ord på denne tid, før apokopen av *-i* etter kort stavelse (sml. Grønvik 1998: 21). Det er altså faren som skriver dette (og ber denne bønn).

4.1.2 Bønnen fortsetter med en relativsetning **is uifr þaima uarki** = /is wiðr þaima wiarke/, norr. *es wiðr/vinnr þeima verki* 'som kjemper mot denne verken'.

Om formen norr. *wiðr* ved siden av *vinnr* se Noreen 1923/1970: § 261 med eksempler som *munnr* : *muðr*, *sannr* : *saðr*, *kunnr* : *kuðr*, *mennr* : *meðr*, *brennr* : *breðr* og nettopp *vinnr* : *wiðr* (til *vinna*, Am 48). Denne lydutvikling *-nnr* > *-ðr* i postvokalisk stilling kan ifølge Noreen (l.c.) tidligst ha funnet sted i vikingetida, siden *-nnr* først er oppstått ved synkope av *-a-* og *-i-* (altså **winnir* > *winnr* > *wiðr* > *wiðr*). Men synkopen av *-i-* etter lang stavelse kan nå dateres til omkring 500–550 (Grønvik 1998: 19, 23 f.), og dermed er det ingen ting i veien for å regne med en lydutvikling *-nnr* > *-ðr* i en innskrift fra 720-årene.

Verbet *vinna* har primært betydningen 'arbeide, streve' (Heggstad), i skaldediktningen også 'kjempe, stride', se NN § 739 (*þars unnuð við malma* Ott 3,10 'der dere kjempet mot våpnene').

Ved siden av konstruksjonen *vinna við e-u* står konstruksjonen med ren dativ, særlig i det velkjente uttrykket *vinna sköpum* 'motstå skjebnen'. Beleggene med dette *vinna* er alle i negert form, som *sköpum wið manngi* Am 48 'ingen motstår skjebnen', *vinnat skjöldungar sköpum* HH II 29; lign. Korm lv 30; med personlig dativobjekt *ek vætr hánom vinna kunnak*, *ek vætr hánom vinna máttak* Vql 41 'jeg kunne ikke motstå ham, jeg hadde ikke krefter til å stå imot ham.'

Her i Ribe-innskriften er setningen ikke negert, og det er tydelig at verbet her ikke betyr (resultativt, perfektivt) 'motstå', men (imperfektivt) 'kjempe imot'. Dette kan man stille likt med *vinna við e-u*, til forskjell fra *vinna yfir e-n* 'overvinne en'. En tilsvarende forskjell i aksjonsart er det mellom ght., gs., geng. *winnan* (imperfektivt) og *gi(ge)-winnan* (perfektivt, resultativt), se ordbøkene.

Etter dette oversetter vi Ribe-setningen med: 'Hjelp sønnen, som strider/kjemper mot denne verk'. Den perfekte betydning '(med hell) motstå' passer ikke her, hvor faren nettopp ber gudene om hjelp til å motstå, d.e. overvinne den verken som sønnen kjemper mot (imperfektivt).

Syntagmet **þaima uiarki**, med et attributivt /þaima/, kan entydig bestemmes som dativ sing. mask. (sml. Noreen 1923/1970: § 470) og må bety 'denne verk'. Ordet *verkr* m. i norrønt betyr (i motsetning til *verk* n. 'arbeide, gjerning') alltid 'verk, pine, smerte', og kan brukes i forbindelse med sår: *sár verklaus* Hom 156¹⁰ 'sår uten verk'. I norske dialekter har ordet også den konkrete betydning 'verkebyll' og 'materie (i sår)', likeså i norsk riksmål, i svenske dialekter (*värk*) og såvidt i eldre dansk (se Torp 1919: 859; RMO II: 3811; Hellquist II 1396; ODS 27: 928). En slik betydning kan også foreligge her; det passer svært godt med bruken av et deiktisk demonstrativpronomen: 'denne verken (verkebyllen)'.
 Da ordet for 'smerte, verk' her er skrevet **uiarki** (dat. sing.), må det gå tilbake på et eldre **werka-* og ha brytning *-e- > -ia* (lydrett bare foran endelsen *-a*). På den annen side har det nærstående norrøne ordet formene *verker*, gen.sing. *verkjar*, nom.pl. *verkir*, og det tyder på en gammel *i*-stamme **warki-* (så Torp 1909: 396). Innslaget av *-j-* i gen.sing., gen. og dativ plur. (*verkjar*, *-ja*, *-jum*) er vel å forklare etter Noreen 1923/1970 § 263, nemlig at *-k-* ble palatalisert foran endelser som begynte med *i*, som her i nom. og akk. pl. norr *verkir*, *-i*; dette palataliserte *-k-* ble så analogisk overført til stillingen foran ikke-palatal vokal og skrevet *-ki-*: *verkiar*, *-ia*, *-iom*. En opprinnelig *i*-stamme ansettes også for gleng. (angl.) *wærc* m. (sml. *þæs [...]* *wærce*s ca. 900 hos Beda) og også for eng. dial. *warch* og *wark* 'a pain, an ache'. Det kunne derfor ligge nær å anta at også runeordet går tilbake på en form med *-a-* i rotstavelsen og senere *-æ*, *ǣ* ved *i*-omlyd (så Stoklund 1996: 206, kanskje etter Moltke 1973: 385). Det ville imidlertid forutsette at brytningsdiftongen [ia, ja] i en rekke ord var videreutviklet til [æ] og falt sammen med [æ] < urn. *-a-* alt i 720-årene. Det er ganske usannsynlig, siden brytningsproduktet og *i*-omlydsproduktet holdes grafisk klart adskilt ennå i det 10. århundre (se DR 1942, artiklene "Brydning" sp. 793–94 og "Omlyd" sp. 869–70). *I*-omlyden av gammelt *-a-* skulle på denne tid avgjort ha vært skrevet **A** eller **AI**.

I eldste runedansk fins det endel skrivemåter med **ia** som man ikke har villet godta som brytningsprodukter, til tross for at de forekommer i ord med opprinnelig *-e-* i rotstavelsen og vokalen *-a-* i endelsen:

-*uiarþan*, *nuruiak*, *uiar*, *þiakn* (etter DR 1942: 945). Til dette kommer nå **uiarki** fra Ribe.

Den viktigste grunnen til at man har nølt med å godta et brytningsprodukt /ia, ja/ (eller kanskje på denne tid ennå /ea/) < *-e- i disse ord, er at senere språk ikke oppviser brytning -e- > ia, ja etter fremlydende w-. Men det kan jo bero på en yngre utjevning etter ubrudte sideformer (foran endelsen -e bl.a.) eller på en senere reaksjon mot en konsonantgruppe *wj-* i fremlyd. Dette gamle belegget fra 720-årene taler i alle fall for virkelig brytning, sml. diskusjonen i DR 1942: 945 anm. 22.

Det er også et annet argument som taler i samme retning. Antas ordet **uiarki** å være en *i*-stamme, skulle det i dativ sing. ha endelsen -Ø, som norr. *gestr*, dativ sing. *gest*. Det har både Kabell (1978: 43) og Mørup (1989: 411) sett. Vi må tilbake til omkring 500–550, før vi kan regne med en endelse -i her. Følgelig synes **uiarki** å være dativ sing. av en *a*-stamme med opprinnelig rotvokal -e-. (Men foran den opprinnelige dativendelsen -ē må brytningsvokalen selvsagt være analogisk.)

Det kan da henvises til at substantivet geng. *weorc* n. (< **werka-*) ved siden av 'arbeide, gjerning osv.' også har utviklet betydningen 'pine, smerte, sorg; pain, travail, grief' (se Bosworth 1898: 1191 *weorc* VII). Eksempler er *weorc tō þolianne* Jul 569 'tåle smerte', *Ne hie sorge wiht*, *weorces ne wiston* Gen 786 'de visste ikke om noen sorg (eller) smerte', *Hē þæs weorc gehlēat, frēcne wīte* Gen 2746 'derfor fikk han (som skjebne) pine, skrekkelig straff'. Også i gammelsaksisk kan ordet *werk* n. bety 'Mühsal, Beschwerde, Schmerz' (se Sehrt 1925: 661).

Etter dette må vi regne med at ordet urn. **werka-* på gammelt dansk område har utviklet den samme betydningen 'smerte, pine, verk', men at ordet i denne betydning tidlig har fått maskulint genus, kanskje under innflytelse av et **warki-* m. som fantes ved siden av og som har holdt seg i norr. *verkr* m. og i gammelengelsk (anglisk) *wærc*.

4.1.3 Innskriften fortsetter så med ordene (rune 48–58) **auk tuirkuniu** = /auk dvergynju/, norr. ok **dvergynju* 'og hun-dvergen, dvergekvinne', slik at hele relativsetningen (rune 31–58) betyr: 'som kjemper mot denne verken (verkebyllen) og (mot) dvergekvinne'. Ordet /dvergynja/, norr. **dvergynja* f. er avledet med et suffiks norr. -ynja til ordet */dwergr/, norr. *dvergr* m., på samme måte som norr. *ásynja* f. 'gudinne' til norr. *áss* m. 'gud', norr. *vargynja* f. 'ulvinne, hun-ulv' til norr. *vargr* m. 'ulv', og norr. *apynja* f. 'hun-ape' til norr. *api* m. 'ape'. (Om suffikset se videre Torp–Holm 1973/74: 17; Krahe–Meid 1967–69: III 120 f.; Kluge 1926: §§ 39–42.)

Dvergene var små overnaturlige vesener som etter nyere norsk folketro kunne skade kyr, sml. ordet *dvergskot* 'en vis Sygdom paa Kvæg' (Aasen). Nordenfjells er også selve ordet *dverg* "tildeels omtalt som en Plageaand for Kreaturene" (Aasen). Noe litteratur om dvergene som sykdomsvetter gir Kabell (1978: 44 anm. 29).

Ribe-innskriften viser nå at etter gammel nordisk folketro kunne en dvergekvinne også skade mennesker og være årsak til en "verk", antagelig en verkebyll, som i visse tilfelle var så farlig at man vendte seg til gudene for å få hjelp. Innholdet minner om Canterbury-formelen (DR 1942: 488–90), som Marie Stoklund (1996: 206) også trekker inn til sammenligning. Der er det tale om en sykdomsdemon som åpenbart har tilhold i såret og som skal bringes til å forlate det (flykte), nå da den er funnet og nevnt ved navn:

**kurilsarþuarafarþunufuntinistuþuruigþik
(þ)orsarþrutiniurilsarþuarauþraþrauari**

Dette kan orddeles og leses som følger:

/Gyriḷ sārþwara, far þū nū, fundin is-tu.
Þörr wigi þik, þursa dröttin, Gyriḷ sārþwara!
Wiþr āþra wari./

Dette er en besvergelse /wiþr āþra wari/ 'mot materie (verk) i (blod-)årene (i sår)', sml. æda. *waar*, da. *vor*, no.dial. *var* 'Sliim, tyk Vædske' (Aasen) og videre geng. *wearh*, ght. *warah* 'materie, våg'.

Tilnavnet /sār-þwari/ m., akk. /sār-þwara/ har som annetledd ordet norr. *þvari* m 'et slags bor', no.dial. *tware* m. 'lite bor, liten naver m.m.' (se Torp 1919: 821). Ved siden av det står norr. *þwara* f., som svarer til no. dial. *twora* f. (Aasen). Det var før hjulvispens tid et vanlig og mye brukt kjøkkenredskap i Norge, en slags hvirvlestang med korte tverrkvister, som ble brukt til å røre med i grøt og velling under matlagingen. Formene no. dial. *tworu*, *twuru* o.l., no. rm. *tware*, sv. dial. *twara* m.m., isl. *þwara*, obl. *þvöru* går alle tilbake på et eldre nordisk *þwara f. Navnet /sār-þwari/ m. gir altså bildet av et vesen som borer eller rører heftig om i såret, i materien.

Dette vesen er tydeligvis av hankjønn, og kalles også *þursa dröttinn* 'tussenes herre eller konge'. Tusser, alver og dverger hører i norsk folketro til samme gruppe farlige vesener, og *dvergskot*, *alveskot* og *tussebit* er navn på sykdommer og lidelser av omtrent samme art.

'Tussenes herre' i Canterbury-formelen er derfor i slekt med dvergkvinnen, *dvergynja*, i Ribe-innskriften.

Selve navnet *Gyrill* kan være en avledning til ordet no. dial. *gør* eller *gør* n. '1) Dynd, Søle, blødt Mudder. 2) Mavevælling' (Aasen). Dette ordet fins også i svenske og danske dialekter, i gammelengelsk og i gammelhøysk (se Torp 1919: 175). Navnet *Gyrill* kan da kanskje være et diminutiv med betydningen 'den lille *gør*-klumpen (nede i det materiefylte såret)'. Om suffikset *-il-* i slik betydning, se Torp/Holm 1973-74: 27.

Mens dette skadelige vesen i Canterbury-formelen er av hankjønn og betegnes som en *burs* 'tusse', er det i Ribe-innskriften en kvinne av dvergeslekten, en *dvergynja* (sml. glisl. *dyrgia* i samme betydning). I begge tilfelle har man åpenbart forestilt seg at dette vesen har tilhold i såret (i verkebyllen), og at det gjelder å få dette vesenet bort, forat såret skal kunne læges. Det er dette faren i Ribe-innskriften ber om hjelp til.

4.1.4. Det siste ordet i innskriftens annen del er **buur**, som må leses /bōur(r)/ (først sett av Harry Andersen 1981: 23) og som Marie Stoklund (1996: 206) mener er navnet på dvergen (d.e. dvergkvinnen). Det tror jeg er riktig. Bønnen i innskriftens annen del lyder da i sin helhet, i oversettelse: 'Hjelp sønnen (min sønn), som kjemper mot denne verken (verkebyllen) og (mot) dvergvinnen, Bóur!' Ordet *Bóurr* står dermed i dativ singular og som apposisjon til *dvergynju* 'dvergvinnen'.

4.1.5 Det er da fristende å prøve å finne en forklaring på dette dvergkvinne-navnet også. Det inneholder kanskje samme suffiks som dvergnavnene *Bifurr*, *Bafurr* og *Bomburr* i Vsp 11, personnavnene norr. *Qzurr* og *Gizurr* og visse gudenavn (heiti) på *-urr*.

Det er sannsynlig at *Bóurr* er en sammensetning med gda. *bō*, norr. *bú* n. 'bo, bosted' < urn. **būwa-*, østnord. **bō(wa)-* som førsteledd. Annetleddet kan da kanskje være urn. **-warjar*, som er belagt i tre runeinnskrifter i formen *-warjar*, se KJ 13a, 73, 91. Dessuten inngår det i tallrike gammeltyske personnavn av typen *Lantwari*, *Lantweri* fra det 8. årh., og i norrøne innbyggernavn som (plural) *vikverjar* 'innbyggere i Vika', *Oddaverjar* 'folk fra Oddi (på Island)'. Sml. også norr. *skipveri* m. 'en av mannskapet på et skip', pl. *skipverjar* 'skipsfolk, -mannskap'. Annetleddet **-warjaR* betegner altså 'en som verger, en som bor på el. er fra et sted (uttrykt i førsteleddet).'

Det spørres da om et eldre ord **būwa/bōwa-warjar* 'den som verger/holder til på et bosted (sitt bosted)' rent lydlig kan ha utviklet seg til **bōurr*, slik at dette ordet i vår tekst betegnet vættet (dvergkvinnen) som bodde i verkebyllen, som hadde verkebyllen som sitt bosted.

Hva det rent lydlige angår, skulle man vente at et opprinnelig **bōwa-warjar* først utviklet seg til **bō-warr* eller kanskje (over **bō(w)-wærir* med *j*-omlyd) **bō-wærr*, **bō-wēr(r)*. Men derfra kan det ha skjedd en videreutvikling til *bō-urr*, sml. hvordan det gamle personnavnet **Sigi-wardur* (som gir ty. *Sigwart*) over ventet **Sig-vorðr* utviklet seg videre til norr. *Sigurðr* (Janzén 1948: 89). Et annet eksempel på slik videreutvikling i halvt trykksvak stavelse har vi i ordet norr. *dag-verðr*, som tidlig opptrer med en sideform gno. *dagurðr* (med *dag-urðarmål*, se Holtsmark 1955: 84) og gisl. *dogurðr* (for gamle belegg se Cl-V: 95 under *dagverðr*); en tilsvarende form ligger til grunn for den utbredte formen *dugur(d)*, *dugul* i østnorske dialekter.

Andre eksempler på slik videreutvikling av *-we-* til *-u-* i trykksvak stilling har vi i ordene norr. *øndurðr* ved siden av *øndverðr* 'vendt mot hverandre, vendt fremover m.m.' og *øndugi* ved siden av *øndvegi* 'høysete'. Her var betydningsforholdene så klare at den lydrett utviklede *-u-*formen lett kunne identifiseres som en talemålsvariant av *-we-*formen; den siste kunne derfor lett settes inn i mer reflektert eller omhyggelig tale. De to formene kan ha levd ved siden av hverandre gjennom lange tider.

Videre kan vi trekke inn personnavnet norr. *Qzurr* m. (gen. *-ar* og *-s*), gsv. *Azur*, *Assur*, runedansk *asur* (DR 131 Års), *asur* (DR 331 Gårdstånga 3), *atsur* (DR Mønter 21–25), runesvensk *ansuar* (SR U 276 Hammarby), *ansuar* (SR Sö 85 Västerby), *ansuars* (SR U 559 Malsta kyrka, genitiv), *ansur* (SR U 328 Lundby), *asur* (SR U 273 Hammarby kyrka, U 277 Hammarby apotek). Dette navnet forklares gjerne (etter Kock 1911–16: 205, sml. Andersen 1965: 202) av et urn. **Anda-swarur* og skal være et opprinnelig appellativ brukt som tilnavn, et nomen agentis: "han som ger svar, står till svars"; jfr isl. *andsvar*, n. 'svar, svaromål inför rätta, ansvar'" (SR VI 1,2: 450). På grunn av genitivformen *ansuars* i runesvensk må vi kanskje heller gå ut fra et opprinnelig **Anda-swarar* eller helst **-swarjar*, lydlig videreutviklet til *-surr*, *-sur*. Dette kan da tolkes som en ja-avledning til ordet norr. *andsvar*, urn. **anda-swara-*, og altså bety 'den som er forbundet med ansvar, som har ansvar'. At en og samme person dels kalles **asur** (U 273, 277), dels **ansuar** (U 276), kan da lett forklares. "Mannen kallades nog i vardagslag *Assurr* (kanske med nasalerat *a*), men man

visste, att en mer vårdad form var *An(d)svarr*, och en omsorgsfull runristare kunde därför bruka denna form." (SR VI 1,2: 450). Det var mulig fordi appellativet norr. *andsvar* hele tiden levde ved siden av og var semantisk assosiert med personnavnet.

Navnet *Gizurr* har etter alles mening et uklart førsteledd; men for annetleddet er det fristende å regne med det samme *-swarjar* som i foregående navn (sml. Janzén 1948: 113, Andersen 1965: 203, som begge forsiktig foreslår **-swarur*). I så fall synes navneformen å peke på et urn. **Giti-swarjar*. Førsteleddet minner om norr. *get* n. 'gjetning, formodning', men avviker ved å være en *i*-stamme. Norrønt har en mengde nylagede nøytrale *a*-stammer der vestgermansk har en eldre type maskuline *i*-stammer (se Torp/Holm 1973–74: 6, Kluge 1926: 57, Bjorvand 1994: 71, 229). Det er mulig den eldre *i*-stammetyper er bevart i dette sammensatte navnet, som i så fall betyr 'den som svarer på/med gåter, som er forbundet med gåtesvar'. Falks gamle forklaring (1924:13) må avvises, da den regner med et verbalt førsteledd (germ. **getisōn* > eldre dansk *gitse*, nyno. *gissa*), men semantisk treffer den likevel det rette: Navnet er et Odinsnavn og "betegner således Oden som den store gåtemester, jfr. *Sanngetall*."

(Anmerking: En rekke gamle *a*-stammer med opprinnelig genitiv singular på *-s* har sekundært fått en genitivform på *-ar*, etter analogi fra *i*- og *u*-stammer, se Noreen 1923/1970 § 358,2. Blant de mange personnavn dette gjelder, nevner Noreen også *Gizurr* og *Qzurr*.)

Gudenavnet *Véurr*, brukt i Hym 11 og Vsp 56 om Tor, hører etter alles mening sammen med Rök-steinens *uia uari* 'veenes vokter', også brukt om Tor (om formen av genitivordet, nemlig gen.pl., se Grønvik 1983:127 med anm. 71). En tilsvarende komposisjonsform urn. **wiha-warjar* måtte med samme utvikling som i ordene ovenfor over **wē-warar* eller **-wærr* gi norr. *Véurr*.

Et gudenavn *Lóðurr* er overlevert i Vsp 18: *oñd gaf Óðinn, / óð gaf Hæñir, / lá gaf Lóðurr / ok litu góða*. Førsteleddet i dette *Lóðurr* må være ordet norr. *lōð* f., n. 'grøde, avling', no. dial. *lod* (oo) f. (Aasen) 'Afgrøde, Aarsvæxt', spesielt: '1. Korn i utærsket Tilstand; Korn og Halm tilsammen'. Et opprinnelig kompositum **lōða-warjar* 'han som verger, beskytter grøden, årsavlingen' måtte rent lydlig utvikle seg til norr. *Lóðurr*. Etter betydningen er det navn på en fruktbarhetsguddom som sikrer grøden og dermed (gjennom maten) gir menneskene "blod og gode leter (naturlig kroppsfarge)", som Voluspå-verset sier.

Odinsnavnet *Viðurr* m. er ofte brukt av skaldene og har hittil ikke fått noen sikker forklaring (sml. LP 615, Jóhannesson 1956:168 og Vries

1962:661 med hver sine forslag). Formelt kan navnet uten videre føres tilbake på et urn. **wiðu-warjar* med betydningen 'tre-vergeren', d.e. 'han som verger / har tilhold i treet'. Det dreier seg sikkert om asken *Yggdrasill*, der Odin hang en gang i en mytisk fortid. Den omtales også som *æztr víða* 'det beste av trær' (Grimn 44). Odinsnavnet *Viðurr* refererer seg således til en sentral Odinsmyte. Navnet *tivurr* m. er brukt en gang om Balder (*blóðgum tivur* Vsp. 31). Det synes rent formelt bare å kunne avledes av et urn. **tiwa-warjar* 'gudevergeren, d.e. han som verger, beskytter gudene'. Etter det Snorre forteller om denne guden, er det ikke lett å forstå hvordan han kan ha fått et slikt navn. Men i *Bjarkamál en fornu*, vers 6, heter det på vanlig måte om en kriger at han gledet mange menn med gull, men "Balder beskyttet ham likevel ikke": *varði hann Baldr þeygi*. Her er det altså antydning at Balder hadde en beskytterfunksjon (så LP 33). Hvis hans oppgave også var å beskytte gudene, kan vi bedre forstå den forferdelse det vakte i gudeverdenen da han først drømte *drauma stóra ok hættliga um líf sitt*, og siden faktisk ble drept. Men Odin skjønnte best *hversu mikil aftaka ok missa ásunum var í fráfalli Baldrs* (Gylfaginning kap. 48, SnE 1926: 58). Det kan altså ha vært fordi Balder hadde en viktig beskytterfunksjon hos gudene. I uttrykket *blóðgum tivur* (dat. sg.) 'den blodige (drepte) gudebeskytter' har altså katastrofen fått et konsentrert og dramatisk uttrykk.

Odinsnavnene *Gollurr* og *Sviðurr* (i ramser) forbinder Falk (1924: 14, 28, 43) med substantivene norr. *goll* f. 'larm, kamp' og *sviða* f. 'spyd'. De kan da føres tilbake på typene urn. **galla-warjar* 'som verger seg i kamp' og **swiþa-warjar* 'som verger seg med spyd' (sml. Odins spyd *Gungnir*). Men det er jo ikke sikkert navnene går så langt tilbake; de kan være dannet i noe senere tid etter mønster av de sikkert mange dannelser på *-urr* av eldre **-warjar*.

Endelig er det mulig at et par dvergenavn kan forklares på tilsvarende måte. Dvergenavnet *Bomburr* i Vsp 11 hører sammen med nisl. *bambi* m. 'mikil vömb, stór magi' (Blöndal 1920–24: 59) og betyr vel derfor 'han som forsvarer sin store mage' eller 'forsvareren med den store mage' (noe annerledes Jóhannesson 1956: 584, 951; Vries 1962: 70). Dvergenavnet *Bifurr* kan på samme måte bety 'den skjelvende forsvarer' (Vries 1962: 35: 'der zitternde'). Dvergene beskrives altså her som litt latterlige og ufarlige vesener, ganske annerledes enn dvergekvinnen fra 720-årene i Ribe, som er mere i slekt med de skadevoldende dvergene i nordnorsk folketro. (Dvergenavnet *Bafurr* har ukjent førsteledd og kan ikke brukes som argument i noen retning.)

Når personnavnet norr. *Qzurr* i svensk også opptrer i formen *Assar*, beror det ifølge Harry Andersen (1965: 208) på tilslutning til de mange andre navn på *-ar(r)* < **harjar*. Lignende kan gjelde for andre gamle navn på **-warjar*, som kanskje *Steinarr* (se diskusjonen hos Janzén 1948:101). Forøvrig er det "svært att med säkerhet påvisa något *-varr* i maskulina personnamn i Västnorden" (Janzén 1948: 114). Derimot har vi, som nettopp vist, flere sikre eksempler på at en trykksvak stavelse **-war-*, *-wer-*, *-swar-* som annetledd i et sammensatt ord utviklet seg til *-ur-*, *-sur-*, og kan antagelig sette opp dette som en såkalt lydlov. Den fonetiske utvikling her har vel sammenheng med at *w*-lyden ennå ble uttalt bilabialt, som en konsonantisk *-u*.

Følgelig er det også mulig at *Bōurr* skal forklares som antydnet ovenfor, og betyr 'han/hun som forsvarer eller har tilhold i sitt bo'.

4.1.6 Det har i årenes løp vært gjort flere forsøk på å finne ut hva dette skallebeinet med runer på skulle brukes til, sml. ovenfor § 3.3 om forskjellige tolkningsforsøk av Juhl Jensen, Kabell, Nielsen og Mørup. Marie Stoklund (1996: 204) stiller seg tvilende til mye av dette og nevner andre magiske prosedyrer som kanskje kunne komme på tale, som å bli kvitt et onde ved å bore et hull, se gjennom et hull eller kaste noe på et passende sted.

Såvidt jeg kan skjønne, gir teksten selv et vink om hvordan beinstykket skulle brukes. Uttrykket *is uilþr þaima uiarki* 'som kjemper mot denne verken' bruker det deiktiske demonstrativpronomen 'denne', og det viser vel at beinstykket med runebønnen på skulle ligge tett inn til verkebyllen. Det var altså pasienten selv som skulle bære beinstykket med runebønnen på, så nær den syke legemsdelen som mulig. Antagelig ble det da festet med ei snor, trukket gjennom hullet i beinstykket. Ved den nære kontakten med verkebyllen ville det gjøres helt klart hvilken verkebyll runebønnen var rettet mot.

4.2 Innskriftens første del — egen tolkning

4.2.1 Som vist ovenfor § 3.1 inneholder første del av innskriften ordene *ulfur auk upin auk hutiur*, som må tolkes som /ulf^{ur} auk Óðinn auk Hō-Tiur/, slik at vi her har ett tilsynelatende appellativ 'ulv' og to gudenavn 'Odin' og 'Høye-Tyr'.

Formen *-tiur* må først kommenteres, sml. ovenfor § 3.1. Den må leses som /tiur/ og komme av urn. **tīwar*. Etter *a*-apokopen oppstod en form **/tiur/*, som ved forkortning i hiatus ble til /tiur/ og slik

kunne bevare sitt *-u* etter kort stavelse ennå i det 8. årh. (mens *-u* etter lang stavelse var falt allerede omkring 550). Et lignende tilfelle har vi i ordet /wiu/ < */wīu/ < /wīju/ 'jeg vier' i to brakteatinskrifter (Overhornbæk 2 og Vendsyssel) og på beinstykket fra Ødemotland (se Grønvik 1996: 219, 263).

Da konjunksjonen **auk** = /auk/ > norr. *ok* 'og' er en sideordnende konjunksjon, må de tre leddene /ulf^ur/ og /Óðinn/ og /Hō-Tiur/ som før nevnt være syntaktisk likeverdige. Følgelig må ordet 'ulv' her være brukt som et proprium, som navn på en bestemt ulv ('Ulven').

I edda- og skaldedikt brukes ordet norr. *ulfr* ofte om Fenrisulven, sml. *er Óðinn ferr við ulf vega* Vsp 53, Lok 58; *Ulfr gleypa mun Aldaföðr* Vafpr 53 (flere belegg i LP 578).

Sammenstillingen av ordene 'ulven og Odin og (Høye-)Tyr' fører uten videre tankene hen til Snorres fortelling i Gylfaginning kap. 33 (SnE 1926: 32–35) om æsene og Fenrisulven. Fenrisulven var et av Lokes barn, født av ei *gygr* i Jotunheimen. Odin tok ham hjem til Åsgard og lot ham vokse opp der; men bare Tyr var så modig at han vågde å mate ham. Ulven vokste seg snart så sterk at det ble spådd at han kunne bli til skade for gudene, og de fikk det råd å binde ham med et overmåte sterkt bånd. To forskjellige bånd prøvde de (*Lædingr* og *Drómi*), men ulven slet seg løs uten vanske. Til slutt fikk Odin laget båndet *Gleipnir* hos noen dverger i *Svartálfaheim*. Så egget de ulven til å la seg binde med det og vise sin styrke ved å rive seg løs. Ulven var mistenksom og krevde at en av gudene skulle legge handa si inn munnen hans som pant på at dette ikke var noe lureri. Det var det bare Tyr som vågde å gjøre, og da ulven ikke greide å slite seg løs og dermed var bundet, beit han av handa til Tyr, som siden bare hadde ei hand (*enn einhendi áss*, Rún 23). Deretter kunne gudene holde ulven bundet til ragnarok.

Denne myten om Fenrisulven og Tyr var kjent i Norden alt i meget gammel tid. Det viser en gullbrakteat fra det 5–6. århundre, funnet i området ved Trollhättan ved Göta-elv i Sverige. Den er registrert hos Hauck 1985 som IK 190, tegnet i IK 1,1 s. 94 som fig. 18,3 og i størrelse 3:1 hos Hauck 1988 Tafel I. Den viser en mann i helfigur med begge hender overdimensjonert og den venstre inne i munnen på et firbeint dyr med stor kjeft (sml. Hauck 1985, IK I Text: 325, 326), et enestående motiv på gullbrakteatene. Det tolkes av Hauck som "der Gott mit der Hand im Wolfsrachen" og er ganske sikkert å oppfatte som Fenrisulven og Tyr. "Die goldenen Amulettbilder sind so etwas wie religionsgeschichtliche Urkunden aus einer Welt mündlicher Überlieferung in einer der spätantiken Randkulturen" (Hauck 1988: 19).

Ribe-innskriften viser nå at myten også var kjent i Danmark og det så tidlig som i det 8. århundre. Innledningsordene med navnene på de tre hovedaktørene kan ikke tolkes annerledes.

4.2.2 Men da må vi spørre: Hvorfor henvises det til denne myten som innledning til den følgende bønningen om hjelp mot en livstruende verk (verkebyll)?

Det er en iøynefallende tematisk likhet eller parallellitet mellom gudemyten og den situasjonen runebønningen vitner om. Begge steder gjelder det å uskadeliggjøre et livsfarlig vesen — en jotun (Fenrisulven) eller et sykdomsvætte (dvergekvinnen) —, og begge steder er man avhengig av guders innsats. Også i runebønningen håper man åpenbart på hjelp fra Odin og/eller Tyr.

En lignende henvisning til en hendelse i den mytiske verden finner man også i den eldste type av galdre eller Zaubersprüche. De innledes gjerne med en episk del, som forteller om en kjent hendelse fra den mytiske verden, og fortsetter med en eksorsistisk del, dvs. med en besvergelse eller bønn om hjelp i en tilsvarende situasjon her i verden (sml. Ehrismann 1932: I 101). Tanken er åpenbart denne: På samme måte som hjelp ble ydet den gang, i en mytisk fortid, håper man at hjelp skal ydes nå, i en lignende aktuell situasjon her i verden.

Et velkjent eksempel på en galder med denne oppbygning er *der zweite Merseburger Zauberspruch* (Braune/Ebbinghaus 1965: 89). Den beretter at noen guder red til skogs, og så forstuet Balders fole foten. Da gol (galdret) først to par av gudinner over foten, deretter, i tredje omgang, Odin (Wodan), "som kunne det vel", og så følger ordene han sa: "bein til bein, blod til blod, ledd til ledd osv".

Når denne galderen (med den innledende fortelling og Odins ord) ble fremsagt i en konkret situasjon her i verden, ventet man åpenbart at den skulle være virksom, på samme måte som den hadde vært virksom i en mytisk fortid. Denne galderen har åpenbart vært kjent og brukt også i Norden og har holdt seg her i omtrent tusen år etter den nordtyske nedskriften, men slik at de hedenske guder er blitt avløst av Kristus og dertil Maria eller en av disiplene; og delvis avsluttes den med Fadervår eller andre kristne formularer. I det 17. århundre ble det nedtegnet flere slike kristeliggjorte formularer i Danmark, første gang år 1618 (se Ohrt 1917: 133–145), og fra Norge has en rekke lignende nedskrifter fra 1668 (Lister og Mandals amt) til 1897 (Hemsedal; se Bang 1901–02: 1–17). Til dels er de etter hvert blitt noe forvansket, men mange av dem har ennå tydelige spor av den gamle oppbygning:

Det henvises først til et mytisk eksempel, der en eller flere hellige personer (Jesus og dertil St. Maria eller St. Mekkel eller St. Peter; senere Jesus alene) var involvert og en av dem (Jesus, ved siden av ham i Dannark også to ganger S. Maria) foretok en signing som førte til helbredelse; så ber man om at en tilsvarende helbredelse skal skje i den aktuelle situasjon.

4.2.3 Det er dermed klart at Ribe-innskriften har et viktig trekk felles med de gamle galdere, nemlig den episke innledning: henvisningen til en mytisk hendelse der gudene grep inn og viste sin makt. Men i fortsettelsen er det en like viktig forskjell mellom dem. Merseburgergalderen inneholder selve de ordene gudene en gang brukte (den eksorsistiske formel), og ved senere bruk av galderen blir disse ordene ordrett gjentatt så godt man husket dem (sml. variantene hos Bang 1901–02 og Ohrt 1917). Slik er det ikke i Ribe-innskriften. Her følger en bønn som *ikke* går tilbake til myten om Odin, Tyr og Fenrisulven, men er formulert ut fra den aktuelle situasjonen i Ribe i 720-årene, en bønn om at gudene skal hjelpe til mot et farlig byllevætte.

4.2.4 Ribe-innskriften er derfor ikke en *gald* med en fast eksorsistisk formel; man må heller kalle den en *bønn*. Men man kan diskutere hvem denne bønningen er rettet til og om den hører hjemme i den religiøse eller den magiske sfære av menneskers trosliv.

Verbet *hialb* 'hjelp' står i singular (imp. 2. sing.) og må derfor ha en adressat i singular, sikkert en guddom. Men de guder som er nevnt like foran, Odin og Høye-Tyr, står der som aktører i et mytisk drama og ikke som adressater for den følgende bønningen. Fra et grammatisk synspunkt er det derfor ikke klart hvem bønningen er rettet til. Ut fra hele konteksten er det likevel en del som taler for at det er Tyr. Han er fremhevet ved attributtet *hō-* som 'Høye-Tyr', han er den som nevnes sist av de to gudene, like foran verbet 'hjelp', og han er — ifølge myten — den som vågde mest og reddet situasjonen i gudeverdenen. Det er derfor rimelig å tenke seg at det er han som blir bedt om å hjelpe også her, det vil si at det er han som runeristeren (faren) først og fremst har hatt i tankene da han formulerte bønningen.

Da bønningen i alle tilfelle er rettet til en av de høyeste og mest ansette gudene, er det i og for seg mulig at den er en ekte religiøs bønn, i den forstand at den er fri for enhver form for magi og magisk tankegang. Men hvis det er slik å forstå at henvisningen til en parallell hendelse i gudeverdenen skal tjene til å *binde* gudene til å hjelpe også i dette

tilfellet, har vi her et innslag av magisk tenkning. Den episke innledning behøver kanskje ikke å tolkes slik. Den kan kanskje også forstås slik at man *vet* at gudene har stor makt, og at man vender seg til dem *i tillit til* at de også kan hjelpe i den aktuelle situasjon. I så fall dreier det seg om religiøs tro og om en ekte religiøs bønn.

Men det spørres om ikke runeskallen som helhet, med innskriften, taler for en magisk tolkning. Som vist ovenfor (§ 4.1.6) viser ordlyden i annen del av innskriften, med det deiktiske demonstrativpronomen 'denne' (**þAIMA UIARKI** = norr. *þeima verki* 'denne verken') at beinstykket med runene på skulle bæres tett inn til den syke legemsdelen og dermed tjene som en slags amulett. Dessuten var det, som Canterbury-formelen viser, viktig å finne demonen og identifisere ham, nemlig ved å nevne hans vesen og hans navn, og det er nettopp det som gjøres i innskriftens siste ord, der det fastslåes at demonen er en *dvergynja* og heter *Bóurr*. Disse to ordene er derfor et viktig element i en magisk prosedyre.

Etter dette ligger det nær å tolke også resten av teksten, og hensikten med hele teksten, som magisk. Følgelig må man tro at runebønnen er et forsøk på å *binde* gudene til å hjelpe; den skal virke ved å henvise til en parallell hendelse i gudenes verden (sympatetisk magi). Det hele viser likevel hvor vanskelig det er å trekke en klar grense mellom religion og magi, noe som også fremheves i de fleste oppslagsverker om magi.

Om det har noen betydning at runebønnen ble skrevet på en bit av en død manns hodeskalle, tør jeg ikke ha noen mening om.

5. Sammendrag

Runeinnskriften fra Ribe, funnet i 1973, er arkeologisk datert til 720-årene og er fullstendig bevart. Først gis et kritisk referat av tidligere forskning, dernest legges det frem et forslag til ny tolkning. Etter dette lyder annen del av innskriften (i oversettelse): "Hjelp sønnen (min sønn), som kjemper mot denne verken (verkebyllen) og (mot) dvergvinnen, *Bōurr*". Første del av innskriften inneholder ordene (oversatt): "Ulv og Odin og Høye-Tyr". Det er aktørene i en velkjent myte om hvordan gudene bandt og uskadeliggjorde Fenrisulven. På samme måte som gudene i en mytisk fortid overvant en farlig demon, bes de nå om å hjelpe til mot et farlig byllvette her i denne verden (sympatetisk magi). En lignende henvisning til en hendelse i en mytisk fortid

finder man også som innledning til gamle galdere (Merseburgergalderen). I forbindelse med navnet *Bōurr* drøftes (§ 4.1.5) norrøne navn på *-urr* og opphavet til denne endelse.

Litteratur

- Andersen, Harry. 1965. Navnet Asser og beslægtede navne. *Arkiv för nordisk filologi* 80: 200–208.
- Andersen, Harry. 1981. Er Hótyr et Odins-navn? *Sønderjysk Månedsskrift* 57 (1981): 21–23.
- Bang, Anton Christian. 1901–07. *Norske Hexeformularer og Magiske Opskrifter*. Videnskabselskabet's Skrifter. II. Historisk-filosofisk Klasse. 1901. No. 1. Kristiania: I Commission hos Jacob Dybwad.
- Bencard, Mogens. 1973. Fundforholdene omkring hjerneskallen med runeindskrift. *Sønderjysk Månedsskrift* 1973 nr. 12: 390–92.
- Bencard, Mogens & Jørgensen, Lise Bender. 1990. Excavation and Stratigraphy. *Ribe Excavations 1970–76. Text volume 4*. Edited by Mogens Bencard et al. Esbjerg 1990: Sydjysk Universitetsforlag: 15–168.
- Birkmann, Thomas. 1994. Zum Namen *uifþur* auf dem Runenstein von Malt. *Proceedings of the Third International Symposium on Runes and Runic Inscriptions. Grindaheim, Norway, 8–12 August 1990*. Ed. James E. Knirk. (Runrön 9.) Uppsala: 203–15.
- Bjorvand, Harald. 1994. *Holt og Holtar. Utviklingen av det indoeuropeiske kollektivum i norrønt*. Oslo: Solum Forlag.
- Blöndal, Sigfus. 1920–24. *Islandsk-Dansk Ordbog*. Reykjavik: Þórarinn B. Þorláksson; København og Kristiania: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard.)
- Bosworth, Joseph. 1898. *An Anglo-Saxon Dictionary*. London: Oxford University Press, Humphrey Milford.
- Braune, Wilhelm. 1965. *Althochdeutsches Lesebuch*. 14. Auflage, bearbeitet von Ernst A. Ebbinghaus. 2. Druck. Tübingen: Max Niemeyer.
- Christensen, Kjeld. 1990. Wood-anatomical and Dendrochronological Studies. *Ribe Excavations 1970–76. Text volume 4*. Edited by Mogens Bencard et al. Esbjerg 1990: Sydjysk Universitetsforlag: 169–81.
- CI-V = *An Icelandic-English Dictionary. Initiated by Richard Cleasby, Subsequently Revised, Enlarged and Completed by Gudbrand Vigfusson, M.A.* Second Edition 1957. Oxford: At the Clarendon Press.
- DR 1942 = *Danmarks Runeindskrifter*. Ved Lis Jacobsen og Erik Moltke. København: Ejnar Munksgaard.
- Düwel, Klaus. 1983. *Runenkunde*. Sammlung Metzler 72. Zweite Auflage. Stuttgart: J. B. Metzlersche Buchhandlung.
- Ehrismann, Gustav. 1932–35. *Geschichte der deutschen Literatur bis zum Aus-*

- gang des Mittelalters. I-II.* München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- Falk, Hjalmar. 1924. *Odenseite*. (Videnskapselskapets Skrifter. II. Hist.-filos. Klasse 1924. No. 10.) Kristiania: I kommission hos Jacob Dybwad.
- Grønvik, Ottar. 1983. Runeinnskriften på Rök-stenen. *Maal og Minne* Nr. 3-4, 1983: 101-149.
- Grønvik, Ottar. 1987. *Fra Ågedal til Setre. Sentrale runeinnskrifter fra det 6. århundre*. Oslo et al.: Universitetsforlaget AS.
- Grønvik, Ottar. 1996. *Fra Vimose til Ødemotland. Nye studier over runeinnskrifter fra førkristen tid i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Grønvik, Ottar. 1998. *Untersuchungen zur älteren nordischen und germanischen Sprachgeschichte*. (Osloer Beiträge zur Germanistik 18.) Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Hauck, Karl. 1985. *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit. Ikonographischer Katalog* 1,1-3,2. (Münstersche Mittelalterschriften.) München: Wilhelm Fink Verlag.
- Hauck, Karl. 1988. Zwanzig Jahre Brakteatenforschung in Münster/Westfalen. *Frühmittelalterliche Studien. Jahrbuch des Instituts für Frühmittelalterforschung der Universität Münster*. 22. Band: 17-52 + Tafel I-XIV.
- Heggstad, Leiv. 1963. *Gamalnorsk ordbok med nynorsk tyding. Ny umvølt og auka utgåve av "Gamalnorsk ordbok" ved Hægstad og Torp*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Hellquist, Elof. 1948. *Svensk etymologisk ordbok* 1-2. Lund: C.W.K. Gleerup.
- Holmberg, Bente. 1986. Den hedenske gud Tyr i danske stednavne. *mange bække små. Til John Kousgård Sørensen på tresårsdagen 6.12.1985*. København: 109-16.
- Holtzmark, Anne. 1955. *Ordforrådet i de eldste norske håndskrifter til ca. 1250*. Oslo 1955: I kommisjon hos Jacob Dybwad.
- IK = Ikonographischer Katalog. *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit. Münstersche Mittelalterschriften* 24/1, 1-3. 1985-86. Hgg.von Karl Hauck: München.
- Janzén, Assar. 1948. De fornnordiska personnamnen. *Nordisk Kultur VII, Personnamn*, utgiven av Assar Janzén. Stockholm: 22-186.
- Jensen, Jens Juhl. 1974. Hul i hovedet eller Runekraniet fra Ribe. *Information* 29. April 1974. København: 4.
- Jóhannesson, Alexander. 1956. *Isländisches etymologisches Wörterbuch*. Bern: Francke Verlag.
- Kabell, Aage. 1978. Die Inschrift auf dem Schädelfragment aus Ribe. *Arkiv för nordisk filologi* 93: 38-47.
- KJ + tall: se Krause 1966. [Tallet angir nummeret på vedkommende innskrift i Krauses utgave.]
- Kluge, Friedrich. 1926. *Nominale Stammbildungslehre der altgermanischen Dialekte. Dritte Auflage, bearbeitet von Ludwig Sütterlin und Ernst Ochs*. Halle (Saale): Max Niemeyer.
- Kock, Axel. 1911-16. *Umlaut und Brechung im Alichwedischen. Eine Übersicht*.

- (Lunds Universitets Årsskrift. N.F. Avd. 1. Bd. 12. Nr. 1.) Lund, Leipzig: C.W.K. Gleerup, Otto Harrassowitz.
- Krahe, Hans. 1967–69. *Germanische Sprachwissenschaft* 1–3. 7. Auflage, bearbeitet von Dr. Wolfgang Meid. (Sammlung Götschen.) Berlin: Walther de Gruyter.
- Krause, Wolfgang. 1966. *Die Runeninschriften im älteren Futhark. I Text. II Tafeln, mit Beiträgen von Herbert Jankuhn.* Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-Historische Klasse. Dritte Folge, Nr. 65. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- LP = *Lexicon poeticum antiquæ linguæ septentrionalis. Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog.* 2. udgave ved Finnur Jónsson. København 1931: Det kongelige nordiske Oldskriftselskab.
- Moltke, Erik. 1973. Et makabert runebrev. *Sønderjysk Månedsskrift* 49: 377–89.
- Moltke, Erik. 1976. *Runerne i Danmark og deres oprindelse.* København: Forum.
- Moltke, Erik. 1985. *Runes and Their Origin, Denmark and Elsewhere.* Copenhagen: The National Museum of Denmark.
- Mørup, Poul Erik. 1989. Lægelig runemagi i 700-tallets Ribe. *Fra Ribe Amt* 24: 408–14.
- Nielsen, Niels Åge. 1980. Var Ribe runeskal en amulet? *Sønderjysk Månedsskrift* 56: 276–80.
- Nielsen, Niels Åge. 1983. *Danske Runeindskrifter. Et udvalg med kommentarer.* København: Hernovs Forlag.
- NN = *Notationes norrœnæ. Anteckningar till Edda och skaldediktning, av Ernst A. Kock.* Lund: C.W.K. Gleerup, 1923–44.
- Noreen, Adolf. 1923/1970. *Altnordische Grammatik I. Altisländische und altnorwegische Grammatik (Laut- und Formenlehre) unter Berücksichtigung des Urnordischen.* (4. udgave 1923, gjenoptrykt 1970.) Tübingen: Max Niemeyer.
- ODS = *Ordbog over det danske sprog* 1–27. København 1919–54: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.
- Ohrst, Ferdinand. 1917. *Danmarks Trylleformler I. Indledning og tekst.* København og Kristiania: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag.
- RMO = *Norsk riksmålsordbok* 1–2. Oslo 1937–57: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).
- Sehrt, Edward. 1925. *Vollständiges Wörterbuch zum Heliand und zur alt-sächsischen Genesis.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- SnE 1926 = *Snorri Sturluson. Edda.* Udgiven af Finnur Jónsson. Andre udgave. København 1926: G.E.C. Gads Forlag.
- SR = *Sveriges runinskrifter.* Utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. I– (1900 ff.). Stockholm.
- Stoklund, Marie. 1996. The Ribe cranium inscription and the Scandinavian transition to the younger reduced futhark. *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 45: 199–209.
- Sørensen, John Kousgård. 1974. *Odinkar og andre navn på -kar. Namn och bygd* 62: 108–16.

- Torp, Alf. 1909. *Wortschatz der germanischen Spracheinheit*. (Vergleichendes Wörterbuch der Indogermanischen Sprachen, von August Fick. Vierte Auflage, Dritter Teil.) Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- Torp, Alf. 1919. *Nynorsk etymologisk ordbok*. Kristiania: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard.)
- Torp, Alf. 1973–74. *Gamalnorsk ordavleiding. Nyutgåva med rättelser och register ombesørjd av Gösta Holm*. Lund: C.W.K. Gleerup.
- Vries, Jan de. 1962. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Zweite verbesserte Auflage. Leiden: E.J. Brill.
- Aasen, Ivar. 1918. *Norsk Ordbog med dansk Forklaring*. Fjerde uforandrede Udgave. Kristiania: Alb. Cammermeyers Forlag.

Östgöotalagen och landslagen Om deras ålder och inbördes beroendeförhållande

1 Är Östgöotalagen yngre än Magnus Erikssons landslag?

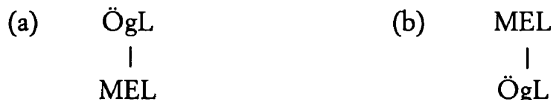
En rad högst genomgripande omtolkningar av den medeltida svenska (och över huvud taget nordiska) rättshistorien — och i viss mån hela den politiska historien — har vid sidan av rent teoretiska debattinlägg framlagts av historikern Elsa Sjöholm i ett antal arbeten alltifrån slutet av 1960-talet; en utförlig, samlad framställning finns i Sjöholm 1988. Enkelt uttryckt hävdar hon att de nordiska landskapslagarna i mycket ringa utsträckning återgår på äldre rätt utan i huvudsak är formulerade vid tiden för de bevarade redaktionernas tillkomst och att all nordisk medeltida rätt har utländska källor, ytterst Mose lag (a. a., s. 98 f.). När hon inskräper att de medeltida lagarna saknar allt bevisvärde för mer bestämda utsagor om förkristna rättsliga förhållanden i Norden, torde hon åtminstone delvis slå in öppna dörrar (jfr med Fenger 1979, s. 115 f.). Däremot är förstas hennes tanke att (så gott som) all text i landskapslagarna återgår på utländska, latinspråkiga lagtexter ytterligt omtvistlig.

Sjöholm redovisar således en allmän och sammanhållen syn på de stora utvecklingslinjerna i medeltida nordisk rättshistoria som starkt avviker från den hävdvunna, men hon torgför också, delvis i anslutning till sin övergripande tes, avvikande meningar i ett antal mer begränsade spörsmål. Sålunda hävdar hon att den lagredaktion av Östgöotalagen (ÖgL) som vi känner till (och som brukar tidfästas till slutet av 1200-talet) är samtida med eller snarare yngre än Magnus Erikssons landslag (MEL) från omkring 1350. Sjöholm tillbakavisar de rättshistoriska argumenten, bland annat vissa arvsrättsliga stadganden, för

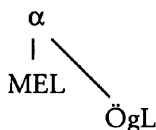
Tack till fil. kand. Lena Lötmarker och docent Lillemor Santesson som läst och kommenterat denna uppsats i en tidigare version och till deltagarna i det forskarseminarium vid institutionen för nordiska språk i Lund där jag fick ventilera mina rön, särskilt docent Lars-Olof Delsing.

ÖgL:s hävdvunna tidfästning (1988, s. 242 f.). Stöd för en avsevärt senare tillkomsttid menar hon sig finna i att ÖgL ofta avviker från svealagarna och bättre stämmer överens med MEL och dessutom i flera fall uppvisar mer utvecklade rättsförhållanden än MEL, till exempel i processordningen (a.a., s. 160, 191, 235, 243 f.). De överensstämmelser som finns mellan ÖgL och MEL skulle alltså snarast sammanhånga med ett omvänt beroendeförhållande (a.a., s. 227). MEL-redaktörerna har inte som man traditionellt sett det utnyttjat ÖgL vid sin sammanställning av landslagstexten, det är ÖgL-redaktörerna som har utnyttjat den nyligen utarbetade landslagen vid sitt redaktionsarbete — vare sig detta utfördes runt 1350 eller rent av avsevärt senare (a.a., s. 244).

Ett rätt stort antal lagrum, särskilt i edsöresbalken, stämmer alltså mycket nära, nästintill ordagrant, överens med varandra i ÖgL och MEL. Sjöholm är visserligen mycket tveksam till den hävdvunna uppfattningen att MEL-redaktionen arbetat med landskapslagarna, utöver ÖgL framförallt Upplandslagen och Västmannalagen, som omedelbart textunderlag (1988, s. 241), men de ordagranna överensstämmelserna kan svårligen förklaras på annat sätt än att en av texterna varit förlaga för den andra. Har Sjöholm rätt, får vi då för ÖgL i stället för den hävdvunna kronologien (a) den alternativa (b):

Teoretiskt sett kan vi förstås också tänka oss att ÖgL:s och MEL:s nästan ordagranna överensstämmelser beror på att de båda utnyttjat en för oss okänd källa:

Detta uppslag är väl mest intressant för den som med Sjöholm vill hävda att ÖgL är yngre än MEL; därför har ÖgL satts under MEL i figuren ovan. Texten α bör väl då ses såsom en äldre östgöotalag, som MEL utnyttjat såsom förlaga och som den kända ÖgL varit en bearbetning av. Det skall här tilläggas att många forskare förvisso talat om

äldre och yngre redaktioner av Östgötalagen (så Stähle 1988, s. 95 f.), men den yngre versionen anses då hemmahörande i tiden omkring 1290 och i stort sett identisk med de bevarade handskrifterna. Texthistorien för de olika handskrifterna av ÖgL låter ibland ana olika rättstillstånd, i det att somligt saknas eller står annorstädes i vissa handskrifter, och Stähle kan tänka sig att man efter hand uppdaterat lagredaktionen genom tillägg av nyheter, detta dock i ett skede långt före MEL (1977, sp. 50 ff.). Också Sjöholm räknar med en äldre östgötarätt och framhåller kompilationskaraktären hos den ÖgL vi känner (1988, s. 240); samtidigt frånhänder hon sig i princip möjligheten av en alternativ modell enligt ovan, eftersom hon menar att en viktig skillnad mellan den äldre östgötarätten och den kända ÖgL varit tillkomsten av en edsöresbalk i anslutning till MEL (ibid.).

Sjöholm underkänner summariskt och utan omsvep all också yngre språkvetenskaplig forskning kring medeltida lagar, eftersom "dessa arbeten inte är renodlade språkanalyser utan bygger på förutsättningar som jag inte kan godkänna" (1988, s. 31). Hon bortser utan vidare från att man faktiskt kan göra åtskillnad mellan rent språkliga resultat och den historiska tolkning i traditionella termer som görs av dessa, och hon har genom att skära all språkvetenskap över en kam missat en undersökning där hon rent av skulle kunna läsa in visst språkligt stöd för sin tes om ÖgL. I Nils Jörgensens syntaktiska och textstrukturella undersökning av de nordiska landskapslagarna (1987) visar sig nämligen ÖgL i flera hänseenden avvika från svealagarna, som Jörgensen ser som språkligt ålderdomliga, och i stället överensstämma med de språkligt modernare danska lagarna: bland annat många bisatser, adverbial, lagbudsinledande *þa* och motiverade lagbud (a.a., s. 167). Också Stähle framhåller för övrigt ÖgL som stilistiskt yngre än andra landskapslagar (1988, s. 113). Sjöholm hävdar icke dess mindre att det för ÖgL "liksom ifråga om andra svenska medeltidslagar saknas moderna och pålitliga undersökningar av [...] språket", vilket föranleder henne att göra bara en ungefärlig datering (1988, s. 244).

MEL ingår nu väl att märka inte i Jörgensens material, så omedelbara jämförelser mellan ÖgL:s och MEL:s syntaktiska ståndpunkter lånar sig hans siffror inte till. Och närmast är det en helt annan språklig jämförelse som Sjöholms tes inbjuder till — en jämförelse av de för MEL och ÖgL samfällade lagrummen. Om vi för tillfället bortser från det ovan antydda alternativa beroendeförhållandet — med en för oss okänd källskrift utnyttjad av MEL- och ÖgL-redaktörerna var för sig —, har antingen MEL:s författare skrivit av ÖgL eller ÖgL:s författare

skrivit av MEL. Språkligt skulle detta mycket väl kunna leda till att den yngre avskriftsversionen, vilkendera det nu är, uppvisar yngre språkdrag än den äldre förlagan. Sjöholm kan förvisso tänka sig en mycket liten tidsskillnad mellan MEL och ÖgL men också en avsevärt större där ÖgL ligger närmre Kristoffers landslag från 1442 i tiden (1988, s. 244). Det förra innebär förstås att de två texternas författare, liksom de äldsta textvittnenas skrivare, språkligt icke bör ha stått så långt ifrån varandra. Samtidigt är det dock så att de omfattande senmedeltida språkförändringarna inleddes redan under 1300-talet, så också en bara något yngre text som är sekundär i förhållande till en något äldre förlaga kan vid denna tiden tänkas uppvisa en del yngre språkdrag. Om vi antager Sjöholms hypotes, förväntar vi oss alltså snarast den äldsta varianten i MEL i de fall där de samfällda lagrummen språkligt avviker i enskildheter från varandra — i varje fall förväntar vi oss avgjort inte äldre varianter i ÖgL.

Jag har till den ändan jämfört de ifrågakommande lagrummen ord för ord, i första hand efter huvudtexten i Schlyters textkritiska utgåvor (SGL 2 och 10) och efterletat olikheter. Eftersom undersökningen närmast tar sikte på ålderdomligheter i endera av ÖgL eller MEL då de avviker från varandra, har jag dessutom tagit hänsyn till varianter i notapparaten när en ålderdomlighet som bara finns i en av lagarnas huvudtexter återfinns i en annan handskrift än huvudhandskriften av den andra lagtexten. Däremot är det förstås rätt ointressant om en iakttagen ålderdomlighet som bara finns i en av texterna saknar stöd i andra handskrifter inom denna texts tradition. En dylik tillbakaträngd ställning är ju bara vad vi kan vänta oss vid språkliga ålderdomligheter.

2 Handskriftsläge

Av ÖgL finns bara en enda fullständig medeltida handskrift (hs B 50 i Kungliga biblioteket, Stockholm), enligt C. J. Schlyter tillkommen vid mitten av 1300-talet och hans huvudhandskrift. Större eller mindre delar av lagen finns därutöver bevarade i fem olika fragment från 1300-talets senare hälft (varav två okända för Schlyter), vidare kristenbalken i handskrifter med lands- och stadslagarna. Ännu en fullständig version av lagen finns bevarad i en handskrift från senare hälften av 1500-talet, Schlyters hs F (hs B 197 i Kungliga biblioteket). Som version B redovisar Schlyter dessutom i sin kritiska apparat varianter ur *editio princeps* från 1607, eftersom denna uppenbarligen kunnat bygga på nu för-

lorade medeltida handskrifter. (SGL 2, s. I–XVII, Ståhle 1977, sp. 50.) 1300-talsfragmenten finns utgivna av Emil Olson (1911) och några nyfunna fragment ur lagens ofullständiga C-version av Ståhle (1980). För en utförlig beskrivning av ÖgL:s handskrifter och deras inbördes förhållande se Ståhle 1988.

Av MEL finns ett mycket stort antal handskrifter bevarade. Schlyter menar att hans huvudhandskrift, MEL hs A (hs AM 51 4to i Den Arnamagnæanske Samling, København), är den äldsta och hänför den till mitten av 1300-talet. Till 1300-talets senare hälft hänför han ytterligare 23 handskrifter, varav somliga till århundradets slut. (SGL 10, s. I–XXIII.) Wiktorsson menar att i stället Schlyters hs H (hs B 23 i Uppsala universitetsbibliotek) är den äldsta MEL-handskriften (1981, s. 70 ff., 1989, s. LVIII f.) och har givit ut den i en diplomatisk utgåva (1989, med text ur den närliggande hs G för några lakuner i hs H). Nära hs H står förutom hs G också hss M och O, den förra en avskrift av den senare (Wiktorsson 1981, s. 74 ff.). Wiktorssons MEL-utgåva har utnyttjats som komplement till Schlyters notapparat.

3 Jämförelsens utfall

3.1 Ordformer

Variation mellan olika ordformer är av tveksamt bevisvärde, eftersom handskriftsvariationerna torde vara rätt stora härvidlag (och mindre noggrant förtecknade av Schlyter). Vi kan hur som helst lägga märke till att ÖgL i sin huvudhandskrift har ett antal ordformer som är äldre eller åtminstone får vikande utbredning efter hand: *firi* (jfr med Söderwall 1884–1918, s. 268 ff., supplement s. 167 f.) där MEL har *for*, *fore* eller *före* (31 belägg), om än också *firi* på en del andra ställen, *hanum* mot *honum* (13 belägg), *hana* mot *hona* (7 belägg) (jfr med Noreen 1904, § 503 med Anm. 5), former utan progressivt *i*-omljud mot former med omljud i MEL (till exempel *iamka* (ÄB 10:2) : *iæmka* (ÄB 12), *hialp* (EB 1:7) : *hiælp* (EB 8 pr) och *-giald* (DB 12) : *-gæld* (DB VI 29)). MEL hs H har dock vanligtvis liksom ÖgL de oomljudda formerna, men saknar däremot i stort sett de andra äldre formerna på de undersökta ställena.

Vad gäller ordformer uppvisar allt sammantaget ÖgL äldre varianter än MEL, men dessa olika ordformer kan förstas närmast ses som stavningsalternativ. Vi får räkna med att skrivarna sannolikt helt omedvetet kan ha anpassat dem till den övriga textens former utan hänsyn till

förlagornas formval, och iakttagna skillnader säger säkerligen mer om de enskilda skrivarna än om texternas ålder.

3.2 Ordböjning

Skillnader i ordböjning torde ha ett något högre bevisvärde än ordformer, om än handskriftsegna variationer kan föreligga också här (och tydligtvis kan vara utelämnade av Schlyter i variantapparaten, Wendt 1997, s. 42). Ofta har ÖgL en äldre form än MEL av de preterito-presentiska verben, framförallt i presens av *ægha*: *a* mot *agher/ægher* (13 belägg), om än *a* också kan hittas i MEL, *aghu* mot *agha/æghæ* (5 belägg), om än också den äldre böjningen förekommer på enstaka andra ställen i MEL, vidare *mughu* (EB 2) mot *magho* (EB 12) och *uisse* (ÄB 7) mot *viste* (ÄB 9). En äldre verbböjning i ÖgL är också presens konjunktiven *se* (VB 1 pr) mot *vari* i MEL (DB Vd 2 pr). ÖgL har vidare konjunktiv pluralis i ett par hypotetiska bisatser (EB 2:1: *böttins*, *mattin* (preteritum); VB 1 pr: *uilin*) där MEL har indikativ (EB 12, DB Vd 2 pr). Inom pronomenböjningen kan vi hitta två femininum pluralis *ba* (EB 2:1) mot *be* respektive *böter* (i stället för pronomen) i MEL (EB 12), i adjektivböjningen ett maskulinum genitiv *litils* (GB 19) mot *litins* (GB 22). Också MEL hs H har på dessa ställen de yngre formerna (med undantag för preteritum konjunktiv pluralen *mattin*).

I ÖgL finns bland substantiven ett *maþer* (EB 6) som motsvarar *man* i MEL (EB 21), men å andra sidan ett *man* (EB 5) som motsvarar *maþer* i MEL (EB 20:1). Och ÖgL uppvisar i tre fall utebliven dativböjning efter *mep* (*vald*, EB 7:1) och *af* (*gozs*, EB 18, 19) mot MEL:s *valde* (EB 23) och *goze* (EB 33 pr, 33:1). Denna dativändelse i singularis obestämd form är dock enligt Lars-Olof Delsing vacklande under hela den fornsvenska perioden; dessutom följs inte *af* och *mep* regelmätigt av dativ i de äldsta texterna (Delsing 1991, s. 19 not 5).

Vad gäller ordböjning uppvisar således ÖgL allt sammantaget rätt ofta äldre varianter än MEL, medan det omvända är sällsynt.

3.3 Ord och uttryck

Tyngre vägande i jämförelsen är förstas ordvalsskillnader, och härvidlag uppvisar ÖgL en del äldre, mer märkta eller ursprungligare alternativ. Det gäller inte minst *kalfsfostre* (BB 45) mot MEL:s *half foster* (KpB 4:1), ett (åtminstone i sammanhanget) helt orimligt ord vars inledande *h* måste gå tillbaka på ett felläst *k*, en förvanskning som kommenteras

av Schlyter och som i andra MEL-handskrifter förbättrats till ett *affoster* (SGL 10, s. 203 not 86, jfr också med Holmbäck & Wessén 1962, s. 157 not 19); det ordet är belagt i ÖgL i den närmast föregående satsen (där MEL i stället har *af föbo*) men ter sig i denna senare sats mindre välägnat. Det gäller vidare substantiven *skaparua* 'bröst-arvinge' (ackusativ, EB 18) mot *barn* (EB 33 pr) och *iamlanga* 'ett års tid' i uttrycket *nat ok iamlanga* (DB 12, två belägg) mot *aar* (DB VI 29), adjektivet *gör* (DB 12) mot *giorb* (DB VI 29), verben *rinder* 'löper, springer' (EB 1:1 enligt hs F:s ursprungligare läsart, i andra ÖgL-handskrifter felskrivet som *riber*) mot *rymer* (EB 2) (jfr med Holmbäck och Wessén 1962, s. 203 not 7) och möjligen *hurvit* av *hværuva* 'försvinna' (VB 32:4, två belägg) mot *müst* (TjB 12 pr), prepositionen *gen* (EB 18) mot *moot* (EB 33 pr) samt relativpartikeln *ær* (ÅB 23 pr, DB 12, VB 1 pr (två belägg)) mot utelämnning (ÅB 21:1), *ber* (DB VI 29, *sum* i många hss) eller *sum* (DB Vd 2 pr). (Relativpartikeln *ær* är eljest i det stora hela ovanlig i ÖgL jämfört med andra landskapslagar (Lindblad 1943, s. 114); i MEL är den helt okänd.) Vi kan också föra hit ett generaliserande pronomen *man* i MEL (EB 12) där ÖgL saknar utsatt subjekt (EB 2).

Bland flerordiga uttryck märks att ÖgL har *iuir þang ok þanbriko* 'över tång och skog' i EB 30 om att leda främmande här mot sitt eget land, alltså 'över stränder och in i landet' (Schlyter 1877, s. 743 (*Þangbrækka*)) där MEL i stället har uttrycket *amot sinum rættum hærra* (HB 8).

Som jag visat i annat sammanhang finns det i senmedeltida lagstil, i stadslagen och de nya delarna av Kristoffers landslag, en tydlig tendens till mindre kasuistiska, mer generella eller hypotetiska uttryckssätt (Wendt 1997, s. 222 ff.). Ur ett dylikt perspektiv framstår följande formuleringar i MEL som yngre jämfört med ÖGL:s: *gör nakat hærf af* (MEL EB 15) jämfört med *ok dræper, sargha ællæ sla bloþuite* (ÖgL EB 3:1) och *ællæ huar sum annan myrþe* (MEL HB 1) jämfört med *ællæ man [myrþir] kunu. ællæ kona kunu* (ÖgL EB 25). I MEL återfinns också några tillägg i förhållande till ÖGL-texten av liknande generaliserande slag: *ællæ huat hæftilsom han hæltz i sæter* (EB 23), *[han] ællæ hon* (EB 34:1), *ællæ nakro þinge þy han ma meþ skapa göra* (DB Vd 3:1), *ællæ annor þing* (DB Vd 5). Till utvecklingen mot generellare uttryckssätt hör också användningen av *nokor*, ofta i stället för ett substantiviskt *man*, och den hypotetiska konstruktionen *kan* + huvudverb i stället för enkelt huvudverb i rättsfallsbeskrivningarna (Wendt 1997, s. 159 ff., 166 ff.). ÖgL har ett *manne* (EB 30) där MEL har *nokrum*

(HB 8), men å andra sidan tillägger ÖgL ett *nakuar* till *skialnaþer* (VB 13 pr) i förhållande till MEL (SB VI 18:1). ÖgL har enkelt huvudverb i försatsen i EB 1:1 (*taker*), MEL däremot *kan ... taka* (EB 4), liksom ett enkelt *Dræper með vaða* i EB 24 pr mot MEL:s mer hypotetiska *Nv æn þet ær með vaða til komit* (HB 3), men å andra sidan har ÖgL *kan ... varða* i EB 22 mot *Varþer* i MEL (EB 34 pr).

MEL har i ett fall ett precisare och mer entydigt uttryck som möjligen också kan föras hit; åtminstone förefaller det sekundärt till ÖgL: *þa ær þet alt tuægilt sum þ en gör til komber* (SB VI 16 pr) där ÖgL har *þa ær alt þæt tuægilt sum h a n gær* (VB 13 pr), med en formellt flertydig syftning hos *han*.

Vad gäller ord och uttryck uppvisar sålunda ÖgL i en rad fall äldre varianter än MEL.

3.4 Bestämd form

Användningen av bestämd form är frekventare i ÖgL än i MEL. ÖgL har bestämd form på 28 ställen där MEL har obestämd, det omvända gäller bara i 3 fall. I detta hänseende intager alltså ÖgL entydigt den yngre ståndpunkten — ett förhållande som för hela texten iakttagits av Karl Larm; han för ÖgL samman med Magnus Erikssons stadslag och Kristoffers landslag till den grupp med medeltida lagtexter där bestämd form är som vanligast (Larm 1936, s. 24). Dock tycks denna egenskap tydligast gälla för bara hs A av ÖgL (Stähle 1988, s. 123 f.).

3.5 Syntax

Syntaktiska skillnader med en äldre och en yngre variant föreligger i vissa fall, men deras bevisvärde är inte alltid helt entydigt, eftersom de syntaktiska variablernas utveckling är en stegvis frekvensförändring. Dessutom redovisar Schlyter tydligtvis mycket sparsamt ordföljdsvariationer inom handskriftsmaterialet (Wendt 1997, s. 38 f.).

ÖgL har — i sin huvudhandskrift — den äldre ordföljden med possessivattribut efter sitt huvudord på 4 ställen där MEL har framförställning, MEL den äldre och ÖgL den yngre likaså på 4 ställen. ÖgL har en äldre bisatsordföljd med finitverbet på andra plats i 7 fall där MEL har verbet senare i bisatsen, ÖgL en yngre ordföljd jämfört med MEL — med verbet först (i relativsats utan kil) eller på tredje eller senare plats — i 3 fall.

På två ställen har ÖgL subjektsutelämnning där MEL har utsatt subjekt: *þy at engin a þæn annan ærua sum* [MEL tillägger: *han* (EB 33 pr)] *dræpær* (ÖgL EB 18) och *Dræper* [MEL har *dræpa* och tillägger: *þe* (EB 34:1)] *mæþ uaða* (ÖgL EB 22). I ett fall är det MEL som utelämnat subjektet (EB 33 pr) där ÖgL har *ok þæt gange* (EB 18, antingen expletivt eller referentiellt *þæt*, 'godset').

I två fall har ÖgL aktiv konstruktion där MEL har passiv: *han a egh hanum ransakan synia* (VB 32:4) mot MEL:s *þa ma ei ... synias* (TjB 12 pr) och *þer morþgæld aghu göra* (DB 12) mot MEL:s ... *ægher göras* (DB VI 29).

Vad gäller syntax väger det sålunda allt sammantaget rätt jämnt mellan ÖgL och MEL i valet av äldre och yngre varianter.

3.6 Lagbudsmodus

En annan utvecklingstendens inom yngre medeltida lagspråk vid sidan av den mot mer generella uttrycksätt är den ökande utbredningen för konjunktiv som lagbudsmodus — sannolikt delvis efter latinskt mönster —, den minskande särskilt för indikativ (Wendt 1997, s. 98 f.). Att ÖgL i tre fall har indikativ (ÅB 22, BB 8:3, EB 19) där MEL har konjunktiv (ÅB 21 pr, BB 26:5, EB 33:1) får därför ses som ett äldre stildrag. Hit kan nog också ÖgL ÅB 23 pr föras, där MEL-traditionen (ÅB 21:1) har konjunktiv överallt utom i hs R från slutet av 1300-talet (SGL 10, s. 91 not 101, s. XIX, jfr med Wiktorsson 1981, s. 91 ff.). I två fall har dock ÖgL konjunktiv (EB 7 pr, 20) där MEL har hjälpverbskonstruktion (EB 22, 32:2), men detta förhållande torde ändå vara avsevärt mindre utslagsgivande än indikativfallen.

3.7 Textstruktur

Vad som utgör egna flockar och vad som bara utgör delar av större flockar skiljer sig en hel del åt mellan ÖgL och MEL, och detta är det i sig inget att säga någonting om. I ett par fall leder likväl dessa skillnader till i detta sammanhang intressanta företeelser.

I MEL EB 19 inleds flocken med en försats där subjektet är *han*, anaforiskt syftande på text i föregående flock. I ÖgL utgör motsvarande lagrum en fortsättning inne i en större flock, EB 4 (Schlyter har infört en paragrafgräns här i sin text), och valet av *han* i stället för ett substantiv ter sig då mycket naturligare. Utifrån detta exempel skulle man alltså helst vilja se MEL:s redigering som sekundär till ÖgL:s. I

ÖgL hss B och F hittar vi i stället *man* (SGL 2, s. 32 not 27), likaså i ett stort antal av MEL:s handskrifter (SGL 10, s. 252 not 26), men detta är knappast någon invändning mot resonemanget, eftersom det trots allt finns tidiga MEL-handskrifter med det flockinledande *han*.¹

I ett annat fall är det däremot snarast ÖgL:s flockindelning som förefaller sekundär i förhållande till MEL:s. MEL (EB 34 pr) har *þo a aldre þen ærúa sum dræper, huat helder han dræper með vaða ællæ vilia, utan moþer kan barn sit i hæll liggia, þa ær hon ei værþ liif mista ællæ arf*, där den *utan*-inledda satsen får tolkas som en bisats: 'förutom att en moder . . .'. Detta lagrum är delat på två flockar i ÖgL (EB 22 och 23), och den *utan*-inledda satsen står där först i den senare flocken: *Utan moþir kunni liggia hæll barn sit*, varvid *utan* får tolkas som en adversativ konjunktion, oväntad som flockinledare. Flockindelningen är dock inte särskilt tydligt utförd i ÖgL:s huvudhandskrift: ej utmärkt genom ny rad, bara med ¶ och med en rätt ofta bortglömd numrering i kanten; i hs F saknas flockindelning helt (SGL 2, s. II, V). Ståhle ser delningen av EB 22 och 23 närmast som ett olycksfall i arbetet när en flockindelning så småningom införts i ÖgL-traditionen; han menar att denna redigeringsåtgärd sannolikt utfördes efter 1294 då Bengt Magnusson — ÖgL:s redaktör enligt honom — var död, kanhända av Knut Jonsson, Östergötlands lagman 1310–45 (Ståhle 1988, s. 119, 121).

Att flockindelningen inte är ursprunglig i ÖgL gör förstås i sig lagen textstrukturellt ålderdomligare än MEL, där tydlig flockindelning av texten förelegat från början.

3.8 Sammanfattning

Sammanfattningsvis visar det sig alltså i den redovisade jämförelsen mellan samfällida lagrum i ÖgL och MEL att ÖgL-texten oftast står för de ålderdomligare eller åtminstone äldre varianterna i de fall där de två lagtexterna avviker från varandra. Det viktigaste undantaget torde vara den rikligare förekomsten av bestämd form i ÖgL, men här rör det sig om ett genomgående kännetecken hos hela lagen (såsom Larm visat, 1936, s. 24), och det behöver nog inte nödvändigtvis säga något om vilkendera av ÖgL:s och MEL:s versioner som är sekundär (jfr med resonemanget hos Ståhle 1988, s. 123 f.), särskilt som den höga artikelfrekvensen främst hör hemma i bara en av ÖgL-handskrifterna. Enstaka

¹ I ÖgL EB 18 och 19 har de inledande försatserna pronomen: *Nu fa han rapa hæne of harþlika* respektive *Sua ok æn hon dræper han*, där MEL (EB 33 pr, 33: 1) har substantivfraser i stället för pronomen: *bonde – husfru sinne* och *husfru – bonda*.

andra exempel på att ÖgL, inte MEL, har de yngre varianterna finns förvisso också; särskilt märks det flockinledande *utan* i EB 23 (som står inne i en flock i MEL), men detta är som sagt en sekundär företeelse i *n o m* ÖgL-traditionen och därmed mindre avgörande. Överlag är det likväl MEL som uppvisar de yngre alternativen. Tyngst väger väl ett antal ord och uttryck som svarar mot ålderdomligare varianter i ÖgL — närmast att se som fall av *lectio difficilior* —, det flockinledande *han* i EB 19 (som i ÖgL står inne i en flock) och möjligen också konjunktiverna såsom lagbudsmodus i stället för indikativer i ÖgL och det förhållande att ÖG:L:s indelning i flockar inte är ursprunglig.

4 Diskussion

Att tidfästa en odaterad medeltida handskrift kan vara nog så vanskligt — att tidfästa en text, bevarad i en eller flera handskrifter, vanligen avskrifter av avskrifter, är förstås ett än vanskligare företag. En handskrift utgör ändå sitt eget vittnesbörd — och rent konkreta företeelser hos den som handstil eller vattenmärken kan ibland ge något så när entydiga besked om tillkomsttid. För de flesta medeltida texter vet vi däremot ingenting visst om originalhandskriften och saknar därmed paleografiska stöd för tidfästningen. Och ej heller om språkliga drag hos originalet vet vi egentligen någonting visst; vid avskrifterna kan både mindre och större förändringar ha gjorts. Originalet kan dessutom ha odlat medvetna arkaismer; i en diskussion mellan Gudrun Utterström (1975, 1978) och Stähle (1976) om Dalalagens ålder — som tydligt illustrerar de osäkerhetsmoment som vidlåder tidfästning av texter på språkliga grunder — framhåller den senare att språklig ålderdomlighet inte nödvändigtvis vittnar om hög ålder (Stähle 1976, s. 396). Allt detta är givetvis ägnat att inskräpa att vi måste handskas varsamt med språkliga argument för en texts ålder, också dess relativa ålder i förhållande till en annan text.

Det som framkommit av den här redovisade språkliga jämförelsen mellan ÖgL och MEL tyder snarast på att ÖgL utgör det äldre textskiktet — i enlighet med vad man hittills antagit och i strid med Elsa Sjöholms hypotes. Samtidigt är de iakttagna skillnaderna inte särskilt många och långtifrån helt utslagsgivande, vilket i och för sig ej heller vore att vänta hos två texter som står varandra förhållandevis nära i tiden, oavsett vilkendera texten som är den äldsta. De skillnader som verkligen föreligger kan knappast ses som avgörande bevis i åldersbe-

dömningen. Finns det entydiga historiska skäl att antaga att ÖgL är yngre än MEL, kan givetvis dess jämfört med MEL ålderdomligare språkdrag eventuellt ses som medveten arkaisering av ÖgL-författarna eller som en följd av olika traderingsvägar. Om helt oomstridda historiska bevis däremot saknas — och det tycks ju i viss mån vara fallet —, får likväl de här anförda språkliga dragen, särskilt de ålderdomligare ordvalen av *lectio difficilior*-typ, ses som ett indicium mot Sjöholms hypotes. I varje fall kan vi slå fast att hypotesen inte understöds av språkliga argument.²

Ett alternativt sätt att se på det texthistoriska förhållandet mellan de båda lagtexterna vore som redan sagts att antaga en äldre förlaga, ur vilken ÖgL och MEL var för sig hämtat de samfällda lagrummen. Därmed skulle ÖGL:s språkligt äldre drag kunna förklaras med att ÖGL, fastän tillkommen senare än MEL, mer troget övertagit förlagens språk. Den äldre för oss okända förlagan måste då rimligtvis ha varit en äldre östgötalag, en *ÄÖGL. Eftersom de lagrum som sammanfaller hos MEL och den ÖgL vi känner, (Y)ÖGL, ofta ordagrant följs åt, måste i så fall (Y)ÖGL på dessa punkter mycket nära följt ordalydelsen i *ÄÖGL, liksom förstås MEL gjort det. Det är då rimligt att antaga att denna ordagranna överensstämmelse mellan *ÄÖGL och (Y)ÖGL också omfattat andra delar av lagen som inte upptagits i MEL — att nära överensstämmelser funnits utöver dem som råkar ha hamnat också i MEL. Därmed ligger det nära till hands att tro att *ÄÖGL och (Y)ÖGL överlag stått varandra rätt nära, och då skulle den ÖGL-redaktion vi känner trots allt rätt väl spegla den äldre traditionen och icke utgöra något radikalt brott med denna. (Y)ÖGL skulle med andra ord likväl i huvudsak vara innehållsligt äldre än MEL, ehuru av något skäl lätt omredigerad under 1300-talets senare hälft.

Detta är givetvis spekulationer, och så länge *ÄÖGL förblir en okänd storhet får vi utgå från den ÖGL-text vi känner till. Vad gäller de för denna ÖGL och MEL samfällda lagrummen kan vi då samman-

² Också andra av Sjöholms omvälvande hypoteser tycks för övrigt ha dåligt språkligt stöd. Traditionellt har man sett KgB och EB som jämförelsevis unga balkar tillkomna genom den tillväxande centralmaktens försorg, alltmedan övriga balkar åtminstone delvis har mycket äldre anor. Detta invänder Sjöholm mot och ser i stort sett all lagstiftning som tillkommen i ett sammanhang. Likväl visar sig den hävdvunna uppfattningen härvidlag få språkligt stöd i så måtto att EB och framförallt KgB syntaktiskt och försatstypologiskt hör till de modernaste av balkarna i MEL (Wendt 1997, s. 205, 209). Vidare avviker EB i ÖGL rätt tydligt från de andra balkarna med en större andel efterställda bestämmningar till infinita verb — framförallt uppbyggen av det återkommande uttrycket *hava brutit edzörit* här (Delsing 1999, s. 184 med not 11).

fattningsvis slå fast att där knappast finns något språkligt stöd för tanken att ÖgL är yngre än MEL, snarare pekar de språkliga förhållandena åt det alldeles andra hållet.

Källor och litteratur

- Delsing, L.-O. 1991: "Om genitivens utveckling i fornsvenskan". *Studier i svensk språkhistoria* 2, utg. av S.-G. Malmgren & B. Ralph, Nordistica Gothoburgensia 14, Göteborg, s. 12–30.
- 1999: "Från OV-ordföljd till VO-ordföljd. En språkförändring med förhinder". *Arkiv för nordisk filologi* 114, s. 151–232.
- Fenger, O. 1979: "[Anmeldelse:] *Elsa Sjöholm: Gesetze als Quellen mittelalterlicher Geschichte des Nordens*". *Historisk tidsskrift* 79, udg. af Den danske historiske Forening, s. 112–124.
- Holmbäck, Å. & Wessén, E. 1962: *Magnus Erikssons Landslag i nusvensk tolkning*, Rättshistoriskt bibliotek, sjätte bandet, Stockholm.
- Jørgensen, N. 1987: *Studier över syntax och textstruktur i nordiska medeltidslagar*, Samlingar utg. av Svenska Fornskrift-Sällskapet, häfte 256, band 76, Stockholm (också i Lundastudier i nordisk språkvetenskap: A 38).
- Larm, K. 1936: *Den bestämda artikeln i äldre fornsvenska. En historisk-semologisk studie*, ak. avh. Alb. Bonniers, Stockholm.
- Lindblad, G. 1943: *Relativ satsfogning i de nordiska fornäspråken*, ak. avh., Lundastudier i nordisk språkvetenskap 1. A.-B. Gleerupska univ.-bokhandeln, Lund.
- Noreen, A. 1904: *Altschwedische Grammatik. Mit Einschluss des Altgutnischen*, Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte VIII. Altnordische Grammatik II. Max Niemeyer, Halle.
- Olson, E. (utg.) 1911: *Östgötalagens 1300-talsfragment*, Samlingar utg. af Svenska Fornskrift-Sällskapet, häfte 139, band 41, Stockholm.
- Schlyter, C. J. 1877: *Ordbok till Samlingen af Sweriges Gamla Lagar*, Samling af Sweriges Gamla Lagar, trettonde bandet, Lund.
- SGL 2 = *Östgöta-Lagen*, utg. af H. S. Collin och C. J. Schlyter, Samling af Sweriges Gamla Lagar, andra bandet, Stockholm 1830.
- SGL 10 = *Konung Magnus Erikssons Landslag*, utg. af C. J. Schlyter, Samling af Sweriges Gamla Lagar, tionde bandet, Lund 1862.
- Sjöholm, E. 1988: *Sveriges medeltidslagar. Europeisk rättstradition i politisk omvandling*, Rättshistoriskt bibliotek, fyrtyoförsta bandet, Lund.
- Ståhle, C. I. 1976: "Om Dalalagens ålderdomlighet och ålder — och Kopparbergsprivilegiernas oförfäbätterliga 'sik biwipär'". *Nordiska studier i filologi och lingvistik. Festskrift tillägnad Gösta Holm på 60-årsdagen den 8 juli 1976*, Lund, s. 392–402.
- 1977: "Östgötalagen". *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid*, band XXI. Allhems, Malmö, sp. 50–53.

- (utg.) 1980: "De Liedgrenska fragmenten i Östgötalagens C-text". *Östgötalagen*, ed. by H. S. Collin and C. J. Schlyter. Facsimile edition with addendum by the main part of Emil Olson, Östgötalagens 1300-talsfragment (reprint) and Carl Ivar Ståhle, De Liedgrenska fragmenten i Östgötalagens C-text (first print), ed. by G. Holm and C. I. Ståhle. Walter Ekstrand Bokförlag, Lund.
- 1988: *Studier över Östgötalagen*, efter författarens efterlämnade manuskript utg. av Gösta Holm, Samlingar utg. av Svenska Fornskrift-Sällskapet, häfte 257, band 77, Stockholm.
- Söderwall, K. F. 1884–1918: *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*, två band, med Supplement utg. (1925–73) av K. F. Söderwall, W. Åkerlund, K. G. Ljunggren och E. Wessén, Lund.
- Utterström, G. 1975: "Die mittelalterliche Rechtssprache Schwedens. Einige quellenkritische und sprachliche Beobachtungen". *The Nordic Languages and Modern Linguistics* 2, ed. by K.-H. Dahlstedt. Almqvist & Wiksell International, Stockholm, s. 734–748.
- 1978: "Ålderdomlighet utan ålder? En replik om Dalalagen". *Arkiv för nordisk filologi* 93, s. 199–204.
- Wendt, B.-A. 1997: *Landslagsspråk och stadslagsspråk. Stilhistoriska undersökningar i Kristoffers landslag*, ak. avh., Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 53. Lund University Press, Lund.
- Wiktorsson, P.-A. 1981: *Avskrifter och skrivare. Studier i fornsvenska lagtexter*, *Studia Philologiae Scandinavicae Upsaliensia* 17. Almqvist & Wiksell International, Uppsala.
- (utg.) 1989: *Magnus Erikssons landslag enligt Cod. Ups. B 23*, Samlingar utg. av Svenska Fornskrift-Sällskapet, häfte 258, band 78, Stockholm.

Förkortningar

BB = ÖgL: Bygda balkær, MEL: Bygninga balker.

DB = ÖgL: Drapa balker.

DB Vd = MEL: Drapæ balker meþ vafa.

DB V1 = MEL: Dræpæ balker meþ vilia.

EB = ÖgL: Kunungx epzöre, MEL: Epzöris balker.

GB = ÖgL: Gipta balker, MEL: Giftobalker.

HB = MEL: Höghmælis balker.

KgB = MEL: Kununga balker.

KpB = MEL: Köpmala balker.

pr = principium, det inledande stycket i en flock före § 1.

SB V1 = MEL: Saramala balker meþ vilia.

TjB = MEL: Þiuua balker.

VB = ÖgL: Uafa mal ok sara mal: hor ran ok styld.

ÅB = ÖgL och MEL: Ærfpa balker.

KNUD SØRENSEN

To anglicismeordbøger

I sommeren 1997 udkom der to ordbøger, der behandler samme emne: *Anglisisme-ordboka. Engelske lånord i norsk* af Anne-Line Graedler og Stig Johansson (Universitetsforlaget, Oslo, 466 sider) og *A Dictionary of Anglicisms in Danish* af forfatteren til denne artikel (Historisk-filosofiske Skrifter 18, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, i kommission hos Munksgaard, 405 sider). Det er tankevækkende, at der i to nordiske lande har været interesse for det samme problem på samme tid, i øvrigt uden at forfatterne til de to bøger har vidst besked med hinandens forehavender. Jeg iler med at understrege, at jeg naturligvis hverken kan eller bør anmelde min egen bog, og dette er ikke en anmeldelse; men det skulle være muligt på basis af disse to bøger at anstille nogle sammenligninger for at se på, hvordan man i norsk og dansk behandler anglicismene.

Inden jeg skrider til værket, må det forudskikkes, at de to ordbøger i nogle henseender ikke er umiddelbart sammenlignelige, hvad der skyldes, at de er forskellige i deres anlæg. Den norske ordbog koncentrerer sig om "ord og uttrykk som forekommer og brukes i moderne norsk dagligspråk" (s. 10), mens min ordbok behandler lån både fra det 20. århundrede og fra tidligere perioder. Dertil kommer en endnu vigtigere forskel: det norske værk fokuserer på de direkte lån og medtager kun undtagelsesvis betydnings- og oversættelseslån, hvorimod min ordbog behandler alle typer af lån, både direkte og forskellige slags indirekte lån. Hvis en sammenligning skal give mening, må den derfor i det væsentlige begrænses til den type lån, der er fælles for de to ordbøger, nemlig de direkte lån. Endelig skal der gøres opmærksom på, at den norske ordbog omfatter ca. 4000 lån, som udgør et udvalg af det indsamlede materiale, og man må vel kunne gå ud fra, at det er de hyppigst forekommende eksempler, der er medtaget. Min ordbog indeholder godt 6000 lån, af hvilke nogle må karakteriseres som sjældne, og nogle af de tidlige lån er nu forældede. Når der tages hensyn til

disse forhold, skulle det være muligt at foretage en sammenligning af de to ordbøger.

I betragtning af, at Norge og Danmark befinder sig på nogenlunde samme kulturelle og økonomiske stade, er det forventeligt, at de to sprog i meget grove træk optager de samme anglicismer. Det er da også tilfældet: en gennemgang af de to ordbøger afslører, at et flertal af lånene er fælles for norsk og dansk. En fuldstændig belysning af dette forhold ville kræve en meget lang ordliste, og jeg nøjes med her fra alfabetets første bogstav at anføre en række eksempler på fællesord: *aerobic(s)*, *aftershave*, *airbus*, *album*, *all right*, *all round*, *approach*, *art director* og *automation*.

Herefter kan vi gå over til det, der er hovedsagen i denne artikel: en påpegnig af ligheder og forskelle mellem den norske og den danske behandling af anglicismerne.

Hvad de to sprogs ortografiske og lydige tilpasning af lånene angår, er der ofte en karakteristisk forskel. Dette gælder dog ikke nogle lån af ældre dato, som i begge sprog antager en sammenlignelig form, også hvor der foreligger en markant afvigelse fra engelsk: både norsk og dansk har formen *genser* (fra *Guernsey (shirt)*), det norske verbum *streike* og dansk *strejke* ligger tæt ved hinanden, og svarende til dansk *brækage* (fra *breakage*) har norsk *brekkasje*, og begge ord har tryk på anden stavelse (som om det var et fransk lån). Men hvor det drejer sig om nyere og nye lån, er der den forskel mellem de to sprog, at dansk stort set bevarer den engelske stavemåde, mens der viser sig to modgående tendenser i norsk: dels bevarelse af engelsk stavemåde, dels en bestræbelse på at gengive den engelske udtale ved hjælp af norske ortografiske konventioner (som når *ei* i eksemplet ovenfor skal gengive den engelske diftong [ai]). Resultatet er, at der optræder talrige ortografiske varianter i norsk. Sml. eksempler som *keen* – *kin*, *brider* – *breeder*, *goal* – *gåll*, *goodbye* – *guddbai*, verbet *time* – *taime*, *flørt* – *flirt*, *service* – *sørvis*, *catering* – *keitering*, *corny* – *kårni*, *kuli* – *coolly*, *krål* – *crawl*, *eksos* – *ekshaust*, *pep* – *pepp*, *plot* – *plott*, *thriller* – *triller* og mange flere. Mest bemærkelsesværdigt er det måske, at engelsk (o)u med udtalen [ʌ] ofte gengives med den ret fjerntliggende vokal ø på norsk; det gælder ord som *grunge* > *grønsj*, *punk* > *pønk*, *touch* (verbum) > *tøtsje*, *rough* > *røff*, *tough* > *tøff* og *trouble* > *trøbbel*; det må tilføjes, at der også forekommer engelske stavemåder ved siden af de fornorskede. Andre variantmuligheder ses i *new wave* og blandingsformen *nyveiv*, og foruden formen *knickers* forekommer endvidere *nickers* og *nikkers*. I nogle tilfælde er det ikke let at se, hvilket engelsk ord der ligger til grund for

en forvansket form: *kingse* eller *kjingse* kommer fra *change*, *flens* fra *flange*, *jekk* 'donkraft' fra *jack*, *loff* fra *loaf*, *lære* fra *lower* og *pens* 'sporskifte' fra *points*. Helt forvansket er *drodle* eller *droadle* 'at tegne kruseduller' fra *doodle*. — En undtagelse fra denne forskel mellem de to sprog har vi i engelsk *nerd*, der bevarer sin stavemåde i norsk, men bliver til *nørd* på dansk.

Hvad morfologien angår, er der ikke den store forskel mellem norsk og dansk. Substantiverne bliver tilpasset enten maskulinum eller neutrum, men i nogle få af dem er der vaklen, fx *akryl*, *blackout* og *safe*. Pluralis dannes enten med norske endelser: *attraksjoner*, *babysittere*, *gir* (med nul-endelse) eller med den engelske pluralisendelse: *art directors*, *barrels*. I nogle forholdsvis få tilfælde er der vaklen: *airbager* eller *airbags*, *beatniker* eller *beatniks*. I begge sprog optræder der en række lån, som i singularis ender på et *-s*, der egentlig er den engelske pluralisendelse, som fejlagtigt er blevet opfattet som hørende til stammen. Nogle af dem, som *clips* og norsk *boms*, dansk *bums*, er fælles for de to sprog, mens andre, som *binders*, *caps* (eller *cap*) og *flaps*, er særnorske. — I både norsk og dansk indgår afledningsendelsen *-ske*, der angiver hunkøn, af og til forbindelse med et låneord, dog ikke det samme i de to sprog: norsk har *sprinterske*, dansk *farmerske*.

Adjektiverne er som regel ubøjet i singularis neutrum og i pluralis: "et *juicy flashback*" og "*juicy saker*", men tilføjer i sjældne tilfælde henholdsvis *-t* og *-e*: "et *safe't* opplegg", "er dere *keene* på fest?"

Som i dansk er verbernes infinitivsendelse *-e*: *at loffe* 'drive' (fra *loaf*), *at slugge* 'slå hårdt' (fra *slug*). I sådanne eksempler føjes endelsen direkte til den engelske stamme, og der indtræder konsonantfordobling. Men som i dansk kan der også tilføjes endelsen *-ere* for at bringe en infinitivform i overensstemmelse med et almindeligt norsk mønster. I nogle tilfælde er der da modsat fordeling af *-e* og *-ere* i de to sprog: norsk har *at supporte*, dansk *at supportere*, norsk *at promotere*, dansk *at promote*. Det engelske verbum *to sponsor* fremkalder i både norsk og dansk tre forskellige former, hvoraf kun én er fælles for de to sprog: norsk har *sponse*, *sponsre* og *sponsorere*, dansk *sponsere*, *sponsore* og *sponsorere*.

Som nævnt registrerer den norske ordbog hovedsagelig direkte lån og kun undtagelsesvis oversættelseslån, mens den danske behandler begge typer. Men selv om sammenligningsgrundlaget her er skævt, kan man nok drage den slutning, at norsk i en række tilfælde foretrækker et direkte lån, hvor dansk har et oversættelseslån. Sammenligner man nemlig ordbøgerne, viser det sig i ikke så få tilfælde, at dansk aldrig

eller i hvert fald meget sjældent bruger et direkte lån, hvor norsk gør det; fx svarer norsk *anchor man* til dansk *ankermann*. En anden sammenligning viser, at en definition, der føjes til et direkte lån i den norske ordbog, ikke ord for ord svarer til det tilsvarende danske oversættelseslån: norsk *the hard way*, der svarer til dansk *på den hårde måde*, forklares således: “[eng. egtl. ‘på den vanskelige måten’]. uten snarveier, i praksis, gjennom anstrengelser og erfaring.” Tilsvarende eksempler er:

norsk	dansk
bag lady	posedame
broken home	brudt hjem
brushe opp	børste op
bungy-jumping	elastikspring
cup of tea, (noens)	kop te, ens
fighting spirit	fighterånd
golden handshake	gyldent håndtryk
hardrock	hård rock
lame duck	lam and
lifestyle	livsstil
matchball	matchbold
midnightblue	midnatsblå
no man's land	ingenmandsland

Der findes dog et par undtagelser fra denne tendens: dansk har *boxcalf* og *password* svarende til norsk *bokskalv* og *passord*.

På engelsk findes der mange sammensatte substantiver og kombinationer af substantiver, der har karakter af sammensætning, fx *basketball* og *soap opera*. Af den sidste type optræder der i nogle tilfælde en kortform, således at fx *Sunday* bruges for *Sunday paper* og *soap* for *soap opera*. Denne kortformstype forekommer i både norsk og dansk, dels i overensstemmelse med engelsk sprogbrug (fx *soap*), dels i ord, som er uden parallel i engelsk. Både norsk og dansk bruger *basket* for *basketball* og *smoking* som kortform for *smoking jacket*. Men derudover har norsk flere eksempler på kortformer, som er ukendt på dansk (og på engelsk). Det gælder bl.a. *bob* for *bobsleigh*, *jam* for *jam session*, *mix(ed)* for *mixed double*, *sit-down* for *sitdownstreik*, *skin* for *skinhead* og *slow* for *slow motion*.

Norsk og dansk er fælles om et par andre afvigelser fra engelsk form eller betydning. I begge sprog optræder *beautyboks* (for *beauty case*) og

sixpence i betydningen 'kasket'. Norsk har *bløffmaker* og dansk tilsvarende *bluffmager* i betydningen 'svindler, person, der bluffer'; den engelske form er *bluffer*. Det engelske verbum *to splice* giver norsk *spleise* og dansk *splejse*, der begge — ud over de i engelsk hjemlede betydninger 'flette tovender sammen' og 'splejse sammen, vie' — optræder i den uengelske betydning 'gå sammen om at betale'.

I andre tilfælde af afvigelse fra engelsk går dansk og norsk hver sin vej. For dansks vedkommende synes ukorrekte dannelser som *black horse* (for *dark horse*), *case story* (for *case history*), *choker* (for *choke* 'spjæld til at give federe benzinblanding i bil') og *inflight* (for *infighting*) at være ukendte i norsk. Omvendt optræder der i norsk nogle engelsk-baserede — men uengelske — orddannelser, som ikke forekommer i dansk. Her kan nævnes *go-ped* (fra *go* + *moped*) 'motoriseret køretøj som ligner en sparkesykkel', *runner* med den ejendommelige betydning 'skurk, kæltring', *stresskoffert* 'dokumentmappe' og *tensing* (fra norsk *ten(åring)* + engelsk *sing*), der bruges i betydningen 'kristen korsang for unge'.

Når der indføres låneord, viser det sig i mange tilfælde, at det låntagende sprog ikke benytter lånet i alle dets betydninger, men udvælger en enkelt eller et par. Hvis vi som her undersøger, hvorledes to sprog behandler de samme anglicismer, viser det sig, at norsk og dansk somme tider udvælger forskellige betydninger eller et forskelligt antal betydninger af det samme ord. Lad os først se på nogle eksempler, der viser, at samme ord bruges forskelligt på norsk og dansk. Norsk *auto-stopp* eller *auto-stop* bruges om en indretning, der bevirker, at et elektronisk apparat automatisk standser, når en funktion er afsluttet, mens det danske udtryk 'rejse pr. *autostop*', som i øvrigt er en pseudoanglicisme, betyder 'rejse på tommelfingeren'. Både norsk og dansk har verbet *at crosse*, der på norsk er et fodboldudtryk, = 'sende bolden på tværs af banen', mens det på dansk er en variant af *at krydse* (en check). Den norske brug af *crossover* indebærer 'stilkrydsning, det, at et kulturfænomen bliver populært i andre kredse end sædvanligt', mens ordet i dansk betegner en bevægelse i dans. Når *hangover* optræder i norsk, betyder det 'tømmermænd', mens samme ord på dansk kan bruges om 'et relik', en person eller ting fra en svunden tid.

I nogle tilfælde anvender norsk et låneord i en enkelt betydning, mens det har to i dansk. Det gælder *bingo*, som på begge sprog betyder 'bankospil', mens det på dansk desuden kan bruges som udråbsord: 'der var den!' Ordet *calypso* betyder på både norsk og dansk en særlig type musik og sang fra Trinidad, mens dansk desuden anvender ordet

til at betegne en lyserød-purpur farve (det sidste sandsynligvis en uengelsk betydning). Både på norsk og på dansk bruges *at jamme* om det at deltage i en *jam session*, og derudover har dansk betydningen 'forstyrre med støjsender'. Endelig kan nævnes *konsumerisme*, hvor de to sprog er fælles om betydningen 'forbrugerbeskyttelse', mens ordet i dansk desuden — noget forvirrende — kan forekomme i den anden betydning, engelsk *consumerism* har, nemlig 'stort forbrug'.

Som nævnt er et flertal af anglicismerne fælles for de to sprog; men der står dog tilbage kort at berøre de ikke så få tilfælde, hvor norsk og dansk har indlånt forskellige anglicismer. I det følgende giver jeg mine reaktioner dels på, hvad der mangler i norsk sammenlignet med dansk, dels på, hvad norsk har af anglicismer, som jeg ikke har konstateret i dansk.

Fra et dansk synspunkt er det overraskende at finde, at norsk synes at mangle så centrale og højfrekvente substantiver som *coaster*, *devolution*, *flow*, *food*, *nurse*, *power*, *sound bite* og *spin doctor*. Ligeledes kan det undre en dansker, at adjektiver som *assertiv*, *catchy* og *lost* ikke har fundet vej til norsk. Men danskerens undren bliver endnu større, når han betragter en række i norsk indførte anglicismer, som i hvert fald indtil videre mangler i dansk.

Blandt substantiverne kan man nævne ord som *cocooning* 'livsstil, som lægger stærk vægt på hjemmehygge og tryghed', *Junaiten* 'De forenede Stater', *napp* 'lur' og *slabbedask* 'slubbet'. Det sidste ord kræver nok en nærmere forklaring. Det går tilbage til det engelske adjektiv og adverbium *slapdash* 'forhastet, sjusket', der også af og til optræder som substantiv i betydningen 'sjusket arbejde'. Men dette engelske ord har altså undergået en markant lydlig og semantisk ændring i norsk.

Jeg har noteret mig en overraskende lang liste af adjektiver, som dansk mangler. Min liste omfatter bl.a. *busy*, *dirty*, *easy*, *fake*, *fit*, *game*, *gøy*, *gåen*, *happy*, *heavy*, *important*, *juicy*, *keen*, *ko-ko*, *modest*, *portabel*, *punchy*, *ready*, *safe* og *sna(c)ksy*, af hvilke nogle nok kræver en kommentar. Adjektivet *gøy* 'morsom' kan kun indirekte sættes i forbindelse med engelsk. Det er afledt af substantivet *gøy* 'moro', som stammer fra det engelske verbum *to gøy* 'gøre nar af', og det er påfaldende her at finde ordklaseskift fra verbum til substantiv og videre til adjektiv. Formen *gåen* 'udslidt, ødelagt' er fra engelsk *gone*. Når adjektivet *important* bruges på norsk, har det en potentielt negativ biklang ifølge definitionen '(tilsynelatende) vigtig', der måske skyldes den engelske bibetydning 'pompous; pretentious'. *Ko-ko* 'gal, skør' kommer af

cuckoo 'gøg', der i engelsk slang anvendes som prædikativisk adjektiv i den nævnte betydning. Endelig er der *sna(c)ksy* 'delikat, velsmagende'; et sådant adjektiv findes ikke på engelsk, men denne form er afledt af det norske substantivlån *snacks*.

Norsk har også nogle fra et dansk synspunkt påfaldende verber. Nævnes kan *at desktoppe*; et lignende verbum findes ikke på engelsk, men ordet er afledt af det norske lån *desktop* (*publishing*). At *digge* har undergået en semantisk videreudvikling på norsk. Engelsk *to dig* 'grave' har også slangbetydningen 'forstå, kunne lide', og betydningen af det norske verbum defineres som 'like veldig godt, dyrke; høre på (pop)musikk'. 'At lave mål' kan på norsk hedde *galle* eller *goale*; det er afledt af substantivlånet *goal*, men der findes intet tilsvarende engelsk verbum. Det samme gælder verbet *at juryere* 'underkaste bedømmelse af en jury'.

Endelig kan det tilføjes, at norsk har indlånt en række faste engelske vendinger, som ikke findes på dansk. Blandt dem kan nævnes *to kill one's darlings*, der betyder 'at udsætte (fx egne ideer eller projekter) for ubarmhjertig kritik, stryge', *narrow escape, no problem, on demand, over the hill* 'over sin bedste tid, på retur', *so what, the one and only* og *too clever by half*. Mest overraskende er måske anvendelsen af *see* 'forstår du?' som i "Bjelke sto kanskje i med en gift kvinne. See?"

I det foregående har jeg forsøgt at anskueliggøre, at selv om norsk og dansk nok i de fleste tilfælde behandler anglicismerne på sammenlignelig måde, er der også mange eksempler på, at det materiale, det långivende sprog stiller til rådighed, underkastes forskellig behandling. Jeg tvivler ikke på, at hvis en nordmand benytter min anglicismeordbog, vil han få lige så mange overraskelser, som jeg har fået ved at gennemgå *Anglisisme-ordboka*.

Från OV-ordföljd till VO-ordföljd

En språkförändring med förhinder

1. Inledning

Under historisk tid övergår svenskan från att vara ett språk med objekt-verb som den dominerande ordföljden till att bli ett språk med praktiskt taget uteslutande verb-objekt-ordföljd. I enlighet med lingvistisk tradition talar jag i denna uppsats om OV-ordföljd respektive VO-ordföljd.

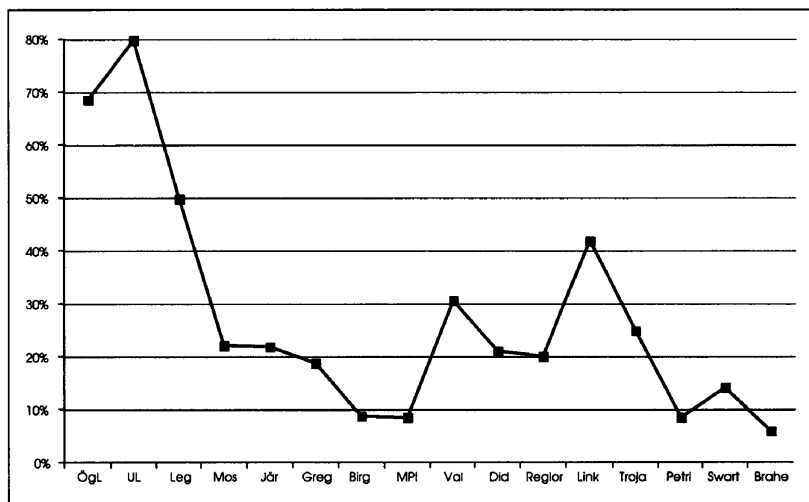
I sin undersökning av ordföljden mellan verbet och dess bestämningar i fornsvenskan skriver Wenning (1930, s. 66): "Verbalbestämningarnas ställning i förhållande till den infinita formen i sammansatt predikat ter sig vid ett första betraktande fullständigt regellös." Wenning visar dock att vissa regler kan uppställas. Hans undersökning utmynnar i vissa generaliseringar om vanligheten av framför- och efterställning av objekt och andra bundna led i förhållande till huvud verbet. Hans genomgång blir dock otillfredsställande för den som vill uppställa fasta regler för ordföljden. Ett syfte med denna uppsats är att visa på klarare regler för objektets placering i fornsvenskan.

Förändringen från OV-ordföljd till VO-ordföljd är ingen plötslig eller jämn övergång. Tvärtom strider denna språkförändring mot de vanliga språkförändringsmodeller som vi brukar anta. Vi tänker oss normalt att en språkförändring sker någorlunda jämnt över tiden, gärna i form av en S-kurva, så att språkförändringens förlopp är som hastigast i mitten av förändringen. OV-ordföljden i svenskan ser ut att försvinna under 1300-talet, men tycks sedan återkomma under 1400-

Denna uppsats är skriven inom ramen för projektet "Det nordiska artikelsystemet", vilket bekostas av HSFR. Jag tackar Ute Bohnacker, Cecilia Falk, Gunlög Josefsson, Christer Platzack och Henrik Rosenkvist för värdefulla kommentarer på en tidigare version av uppsatsen.

talet. Förändringen illustreras i Figur 1, för alla (icke-negerade) nominalfrasobjekt i mitt material.

Figur 1. OV-ordföljd i 16 svenska texter från 1280–1600

De data som ligger till grund för figur 1 kommer senare att granskas i detalj. Här visas figuren bara för att illustrera utvecklingen. Varje punkt i diagrammet representerar en text med mer än 140 belägg (sommiga har över tusen belägg), så variationerna kan knappast ses som krusningar på ytan.

Kurvan har ett oväntat utseende från teoretisk utgångspunkt. Att en språkform som nästan har försvunnit vinner ny kraft och åter blir vanlig är inte något vi förväntar oss. Som vi kommer att se, är återhämtningen för vissa kategorier ännu mer påtaglig än vad som framgår av figur 1.

I den här uppsatsen ska jag närmare granska hur OV-ordföljden försvinner under 1300-talet, hur den återvinner sin styrka under 1400-talet och vilka regler som gäller för framförställning av objektet. Jag undersöker objektens form och jag kommer att visa att vissa typer av nominalfraser faktiskt blir obligatoriskt efterställda mot slutet av 1300-talet, medan andra typer av nominalfraser gärna står före verbet även under 1400-talet. Jag ska också ge en strukturell förklaring till varför bara vissa typer av objekt kan stå före verbet under 1400-talet. Denna förklaring tar sin utgångspunkt i objektets form och gör enkelt uttryckt en skillnad mellan nominalfraser med artiklar och nominalfraser utan

artiklar. Jag kommer att visa att objekt med artiklar mycket konsekvent står efter verbet i yfsv. och änysv., medan objekt som i stället har pronomina bestämmare kan stå på ömse sidor om verbet under denna tid.

2. Material

Det material jag valt att använda mig av för min huvudundersökning består av 16 texter från tiden 1280–1600. De presenteras nedan med uppgifter om original, handskrifter och omfång, efter det svenska originalets tillkomsttid. För uppgifter om exciperade utgåvor och sidor i dessa, se källförteckningen.

- ÖgL Östgötalagen, valda delar motsvarande halva textmassan. Original från 1280-talet, hskr. från ca 1350 (ca 24 800 ord).
- UL Upplandslagen, valda delar motsvarande halva textmassan. Original från 1297, hskr. några år yngre (ca 24 200 ord).
- Leg Fornsvenska legendariet, de delar som finns bevarade i Codex Bureanus, med undantag för ett versparti och ett senare tillkommet mirakel. Original från 1276–1307, hskr. från ca 1350 (ca 35 100 ord).
- Mos Pentateuchparafrazen. Bearbetning av moseböckerna. Original ca 1330, hskr. från 1502 (MB I B; ca 144 800 ord).
- Jär Järteckensboken. Översättning från latin. Hskr. från 1385, originalet förmodligen något tidigare (ca 28 800 ord).
- Greg Gregorius av Armenien. Original från slutet av 1300-talet, hskr. A från ca 1420, hskr. D (använd för A:s lakuner) från ca 1450 (ca 19 000 ord).
- Birg Birgittas uppenbarelser, Bok 1–3. Översättning från latinet. Original från slutet av 1400-talet, hskr. från början av 1400-talet (ca 106 600 ord).
- MP I Den äldsta postillan. Den första tredjedelen av texten (t.o.m. första söndagen efter påsk). Original ca 1400, hskr. från början av 1400-talet (ca 27 900 ord).
- Val Namnlös och Valentin. Översättning från tyska. Original från ca 1450, hskr. några få år yngre (ca 15 200 ord).
- Did Didrik af Bern. Hand A, drygt hälften av texten. Översättning från fornnorska. Original från 1450-talet, hskr. från slutet av 1400-talet (ca 53 200 ord).
- Regl Constitutiones, St Augustini Regel, Lucidarium. Original och hskr. från andra halvan av 1400-talet (ca 21 500 ord).
- Link Linköpingslegendariet. De 15 första legenderna, översatta från latin och tyska av Nils Ragvaldi. Original från slutet av 1400-talet, hskr.

	från 1526 (ca 49 300 ord).
Troja	Historia Trojana. Ungefär halva texten (s. 1–173). Översättning från latin. Originalhskr. från 1529 (ca 44 200 ord).
Petri	Olaus Petris krönika. Original från 1530-talet, hskr. från 1540-talet (ca 108 000 ord).
Swart	Peder Swarts krönika. Originalhskr. från 1560 (ca 51 900 ord).
Brahe	Per Brahes krönika. Original från 1580-talet, samtida hskr. (ca 26 300 ord).

Samtliga dessa texter föreligger i dataformat och har kunnat excerperas maskinellt.¹ Texterna representerar olika genrer. Från äldre fornsvensk tid finns lagar och religiös prosa. Från yngre fornsvensk tid finns profana prosaberättelser samt religiös prosa i form av uppenbarelser, legender, postilla och klosterreglor. Texterna från äldre nysvensk tid är tre historiska krönikor. Spridningen på olika genrer från olika tider kan tyckas begränsad och man bör vara vaksam på detta. Det visar sig emellertid att OV-ordföljden i de religiösa texterna från slutet av 1400-talet stämmer bättre överens med profana texter från denna tid än med äldre religiösa texter. Detta pekar på att det drag jag undersöker inte är så genreberoende. Jag kommer att utgå från att texterna kan säga något om den kronologiska utvecklingen.

Emellanåt slår jag ihop flera texter i större grupper för att få fler belägg, och därmed säkrare resultat. Jag delar in dem på följande sätt.

Lagar	Östgötalagen och Upplandslagen
Mos-Leg	Fornsvenska legendariet och Pentateuchparafrasen
Tidig yfsv	Järteckensboken, Gregorius av Armenien, Birgittas uppenbarelser och den äldsta postillan
Sen yfsv	Namnlös och Valentin, Didrik av Bern, Klosterreglor, Linköpingslegendariet samt Historia Trojana
Tidig änysv	Olaus Petris, Peder Swarts och Per Brahes krönikor.

¹ Mos, Birg och Val är tillkomna inom projektet Källtext vid institutionen för svenska i Göteborg. Dessa saknar dock vissa sidor och har många korrekturfel. Jag har skrivit in de saknade sidorna, och dessutom har jag rättat åtskilliga korrekturfel. Textfilen "Reglor" är huvudsakligen tillkommen vid samma projekt, men har gjorts fullständig av mig. Swart och Brahe har tillkommit inom projektet "Bidrag till en nysvensk textbank på data" vid institutionen för nordiska språk i Uppsala, och Petri har tillkommit inom projektet "Äldre nysvensk textdatabas" vid institutionen för nordiska språk i Lund. Större delen av Did har skrivits in med hjälp av pengar från Lunds universitet (en mindre del har jag själv skrivit in). De övriga åtta texterna har jag själv skrivit eller skannat in. Jag tackar alla som på olika sätt har ställt textfiler till mitt förfogande.

Observera att jag har fört Historia Trojana till yngre fornsvenska trots att den översattes 1529. Lagarna omfattar ca 50.000 ord. De övriga grupperna är tämligen jämnstora och omfattar alla ca 180 000–185 000 ord.

Utöver texterna i denna undersökning har jag också gjort mindre kontrollundersökningar av andra texter. Dessa texter presenteras på vederbörlig plats (avsnitt 4.4 och 7.5).

Både i genomgången av excerperingsprinciperna och av själva resultatredovisningen ger jag en mängd exempel. I dessa har jag för tydlighetens skull svärtat finit och infinit verb samt strukit under relevanta objekt. Lagarna hänvisas till med balk och flock, övriga texter med sida i utgåvan.

3. Excerperingsprinciper

För att göra ett rimligt urval av syntaktiska strukturer som kan avslöja den underliggande ordningen mellan verb och objekt krävs en del diskussion om satsstrukturen i äldre svenska. Jag inleder med en diskussion av denna i avsnitt 3.1. Sedan fortsätter jag i avsnitt 3.2. med att diskutera vilka typer av komplement som är rimliga att söka efter. I avsnitt 3.3. diskuterar jag vilka konstruktioner och verb som är relevanta. Till sist går jag in på en vidareindelning av de olika objekten i avsnitt 3.4. I det sista avsnittet (3.5) sammanfattar jag diskussionen och ger en samlad definition av vilka verb-objektkonstellationer som har undersökts.

3.1. Satsstrukturen i äldre svenska

I detta avsnitt beskriver jag i ett Diderichsenskt satsschema den grundläggande ordföljden i äldre svenska. En av de viktigaste insiktarna som generativ grammatik levererat under de senaste tjugo åren är att skillnaden mellan huvudsatsordföljd och bisatsordföljd i språk som tyska och svenska kan beskrivas i en gemensam satsstruktur. Iakttagelsen går tillbaka på den Besten (1983) och andra. För svenska har insikten implementerats främst av Platzack (1986a, 1986b). I Platzack (1986c) illustreras grundtankarna med hjälp av ett satsschema. Den främsta skillnaden mellan huvudsatser och bisatser blir här att subjunktioner i bisatser intar den position som det finita verbet har i huvudsatser. Omtolkat till satsschemat kan strukturen för huvud- och

bisatser beskrivas på följande sätt. Jag bortser här från extraponeeringsfältet.

Figur 2. Satsschema för nusvenska

Fundament	V1	N1	A1	V2	N2	A2
Han	kunde		inte	höra	henne	sedan
Sedan	kunde	han	inte	höra	henne	
	att	han	inte	kunde höra	henne	sedan

I schemat ovan deriverar vi omedelbart den rätta bisatsordföljden. Resultatet för tyska och holländska blir detsamma, men med den skillnaden att A2 och N2 står framför V2 i dessa språk och att det finita verbet står sist om det står i V2-fältet.

I fornsvenska har huvudsatser och bisatser samma ordningsföljd mellan finit verb och satsadverbial. De skiljer sig däremot åt i andra avseenden (inversion, kilposition etc.). Diderichsens satsschema kan då användas för både huvudsats och bisats om vi inför en verbposition mellan subjekt och satsadverbial. Denna mellanposition för finit verb i bisats kallar jag V1b. Om vi också tar hänsyn till fornsvenskans möjlighet att placera objektet före infinit verb, krävs också en objektsposition framför V2-positionen.

Figur 3. Satsschema för fornsvenska

Fundament	V1a	N1	V1b	A1	N2a	V2	N2b	A2
Han	kunde			ey	hona	höra		sidhan
Han	kunde			ey		höra	hona	sidhan
Sidhan	kunde	han		ey	hona	höra		
Sidhan	kunde	han		ey		höra	hona	
	at	han	kunde	ey	hona	höra		sidhan
	at	han	kunde	ey		höra	hona	sidhan

I denna uppsats är det positionerna N2a och N2b som intresserar oss. Båda är möjliga positioner för objekt i äldre svenska. Jag har också tagit med de satser där objektet står i extraposition (dvs. efter A2-positionen). Om sådana objekt är högerflyttade eller inte är för närvarande ett hett debatterat ämne. Richard Kayne har förslagit att högerflyttning inte är möjlig över huvud taget i mänskliga språk (Kayne 1995, se särskilt s. 117–128). För att göra undersökningen så litet teoribunden som möjligt har jag tagit med objekt i extraposition, men haft uppsikt på dem.

Led som står i Fundamentet och N₁ är alltså inte intressanta. Jag har därmed räknat bort alla topikaliserade objekt (som i (1) nedan) och alla objekt i kilpositionen i subjektslösa satser (som i (2)).² Även andra fall då objektet står före det finita verbet i bisats har borträknats. Detta förekommer främst med pronominella subjekt, s.k. pronominalkil (termen från Pettersson 1988; som i (3)), men också där subjektet är en vanlig nominalfras (som i (4)). Satser som de i (1)–(4) räknas alltså inte alls med.

- (1) böm skal soknari taka (ÖgL, KrB 21)
thet moste man altijdh med swerdhe förswara (Petri 57)
- (2) fran them som hona vildo swika (Birg 270)
qwinnan som skadhan haffde faat (Link 289)
på dem, som thett skulle fordra och beskerma (Brahe 38)
- (3) at han aengen kost gat haldet (Leg 18)
stora oc mangha dygdher hon sik haffde öwath wti (Link 446)
- (4) Nar troyaner thetta fyngo höra (Troja 144)
När Westergöterne thet fingo höra (Petri 49)

Under 1400- och 1500-talen finns det också satser där det infinita verbet står före det finita. Dessa går inte att infoga i satsschemat ovan, utan måste behandlas separat. I dessa satser står objektet nästan alltid före båda verben (som i (5) nedan), men det kan också någon enstaka gång stå efter dem (som i (6)). Ofta är det då tyngre led.

- (5) som gudz ängil them kwngiort haffde, (Link 159)
at han sådana handel icke gilla skulle, (Petri 173)
- (6) at han egh glöma skulle sins fadhers bodh oc wilia (Link 293)
at thet förderffuat haffuer bådhe Land och städher (Petri 14)

Objektet står här aldrig mellan de båda verben. OV-frekvensen i dessa satser är alltså närmare 100 %. Därför räknar jag inte in denna typ i min huvudundersökning. Den skulle i sådana fall bara dölja den variation som finns i satser med finit verb före det infinita. Denna typ av satser är emellertid relevant för språkförändringen i stort, och jag återkommer till den i avnitt 7.3.

² Kilpositionen kan beroende på teoretiska utgångspunkter antingen ses som en speciell position mellan N₁ och A₁, eller som liktydig med N₁-positionen.

3.2. Komplementstyper

Jag begränsar undersökningen till verbkomplement. Den språkförändring vi är intresserade av här sker bara vid verb. Många adjektiv kan ju än idag ta sitt objekt till vänster (Platzack 1982). Det är också uppenbart att prepositionernas komplement (rektionerna) är helt opåverkade av den förändring som vi här ska diskutera.

I vissa fall är det svårt att avgöra objektets status. Jag har valt att räkna även objekt vars tematiska roll bestäms helt eller delvis av ett sekundärt predikat, såsom t.ex. vid objekt med infinitiv, objektiv predikativ eller relationell prepositionsfras, dvs. en prepositionsfras där rektionen ger en tematisk roll till ett annat led i satsen.

- (7) Nar drachen fik see honom komma böriade han ... (Troja 21)
iach haffuer mykit hört aff henne warä sakt (Val 156)
- (8) iak skal göra han fråghan (Mos 245)
at han wili os hela oc helbrigdha göra (Link 196)
- (9) Hännä fadhur vilde giva hona enom ungom rikom man til hustru
(Jär 88)
hwro han skulle sända en häär grechomen tiill skade (Troja 47)

Denna typ av objekt varierar mellan OV- och VO-ordföljd på till synes samma sätt som "riktiga" objekt. I vissa fall uppstår tveksamheter, t.ex. då verbet normalt inte tar objekt, såsom i nusvenskans *komma ngn till hjälp*. Verbet *komma* är ju normalt intransitivt och objektet tycks snarast få sin tematiska roll från verbalabstrakten *hjälp* (hjälp åt ngn). I många andra fall tycks objektet få sin tematiska roll från båda hållen. Jag har valt att utesluta endast sådana nominalfraser som helt får sin tematiska roll från det sekundära predikatet och som dessutom står extraponerade, såsom i (10).

- (10) a syunda aare skalt thu läta hona lidugha fatikom mannom til hiälp (Mos 263)

Bisatser och infinitivfraser som objekt uppvisar stor enhetlighet i alla texter; de står alltid efter det infinita verbet. Jag har inte påträffat ett enda motexempel mot detta, och jag kommer därför att utgå från att satsformade objekt obligatoriskt är efterställda i hela svenskans skrivna historia. Bisatserna ingår i materialet, men materialet har inte kvantifierats i detta avseende eftersom det är helt entydigt.

Egentliga subjekt är också verbkomplement. I ett fall som i (11) är det helt klart att det nominativa ledet är ett egentligt subjekt.

- (11) at them brödromin . . . skal koma en vedheman (Birg 360)
 ty ther aff pläghar vpkomma haat och affwndh (Petri 23)

Om motsvarande nominativa led däremot står före verbet är situationen en annan. Eftersom formellt *det* i subjekspositionen inte förekommer förrän under 1600-talet (se Falk 1993, s. 267 ff.) blir egentliga subjekt i praktiken ofta omöjliga att skilja från vanliga personliga subjekt. I satser som i (12) kan *gömare* och *kärlig* vara såväl vanligt personligt subjekt som preverbalt egentligt subjekt.

- (12) Sidhan skulu gömara koma hulke som granlika skulu skodha (Birg 360)
 tolket örlig oc krij Aff hwilka kan ey kärlig komma (Troja 166)

Vi har ingen användning för kategorier som bara kan identifieras i postverbal position.

Prepositionsobjekt och subjektiva predikativ är andra verbkomplement som kunde vara naturliga att undersöka i detta sammanhang. Jag har dock uteslutit båda typerna på grund av gränsdragningsproblem. Att skilja valensbundna prepositionsobjekt från fria adverbiala prepositionsfraser i äldre språk skulle ge så många osäkra klassificeringar att en sådan undersökning skulle få begränsat värde. Subjektiva predikativ är lättare att identifiera, men har ändå uteslutits på grund av problemen med gränsdragningen mot egentligt subjekt.

Sammanfattningsvis ingår bara objekt till verb i undersökningen. Indirekt och direkt objekt räknas var för sig, och bitransitiva verb får därmed två belägg. I fornsvenska är ordningen mellan de två typerna av objekt inte fast, och båda kan stå på ömse sidor om verbet. Alla teoretiskt möjliga ordningar mellan infinit verb, indirekt objekt och direkt objekt finns belagda. I (13)–(15) ges exempel på samtliga ordföljder (IV=infinitt verb, IO=indirekt objekt, OO=direkt objekt).

- (13) ællr börn theræ kunnu hanum nokot giöræ (UL, Mb 6)
 IO-OO-IV
 at hon aldrig skulde thz nakrom sighia (Link 446) OO-IO-IV
 (14) at han skal tässom sonenom giffwa sin signilse (Mos 164)
 IO-IV-OO

wi skulom thz dyur offra varom herra oc gudhi (Mos 229)

OO-IV-IO

(15) att Hans Maiesteet icke wille göra them then skammen (Swart 82)

IV-IO-OO

ok iak skal siunga bästha loff gudz nampne (MPI 9) IV-OO-IO

Exemplen i (13) representerar vardera två belägg på OV-ordföljd. Exemplen i (14) representerar vardera ett OV- och ett VO-belägg, medan exemplen i (15) har vardera två VO-belägg.

3.3. Verb- och satstyper

Vi har nu begränsat undersökningen till nominalfrasobjekt till verb. Finita verb i svenskan står alltid i V₁-positionen i huvudsatser. I bisatser står verbet i fornsvenskan i V_{1b}-positionen, dvs. vi har verbet före satsadverbialiet i bisats (jfr figur 3 ovan). Först i slutet av 1400-talet finner vi exempel på modern bisatsordföljd, och även under 1500-talet är det vanligt med den gamla bisatsordföljden (Falk 1993, s. 172 ff.). Detta innebär att finita verb praktiskt taget aldrig står i baspositionen i yfsv., och att de i tidig änysv. bara står där i bisatser. Därför har jag enbart studerat objektets position i förhållande till infinita huvudverb. Vi bör hålla i minnet att texter där modern bisatsordföljd är vanlig borde uppvisa en lägre OV-frekvens, eftersom de bisatser som har objektet i N_{2a} har detta framför det finita verbet, en typ av satser som borträknats ur undersökningen.

Även bland de infinita huvudverben måste vissa begränsningar göras. I fornsvenska infinitivfraser kan ett objekt stå före infinitivmärket, mellan infinitivmärket och verbet eller (förstås) efter verbet.

(16) han hauær egh uitzorþ mera at uæria æn ... (ÖgL, Byb 29)

wi dwaldum nokræ swa stund thæssæ bön at höræ. (UL, Stadf)

ok saghþe sik sændan a guz væghna þøm at frælsa. (Leg 492)

så at han widh fäm år hade vmgått ther vm, oss at förrådha, (Petri 213)

(17) Saloghar man har nōdde þik tel at þæt vptaca (Leg 520)

ok vurdho sidhan girughare än för at alt atirhalda (Jär 126)

nar hon til byria at fruct bära (Birg 292)

at Erchebispn hade inghen macht at noghon banlysa, (Petri 219)

(18) ok sænde mik at løsa thin band (Leg 175)

Än tha tok han til at spōria radh af sinom mannom (Greg 264)

Tha kommen alla til kirkionna at höra mässona (Regl 88)
at han skulle tilstädia sina fougтар at thaga någen sacköra (Brahe
44)

Det är tydligt att OV-ordföljd i infinitivfras förekommer ofta i lagtexterna, och det finns en hel del exempel i Mos och Leg, även om VO-strukturerna redan här är i förkrossande majoritet.³ Därutöver finner vi bara enstaka exempel. Det är mycket ovanligt under yngre fornsvensk och äldre nysvensk tid med konstruktioner av den typ som illustreras i (16)–(17).

Över huvud taget har vi dålig kunskap om strukturen i infinitivfraser; variationen i de nordiska språken ger inte samma tydliga bild för dessa som för finita satser. I danska och norska kan adverbial placeras före infinitivmärket. I nutida isländska står det infinita verbet i V1b-positionen (Sigurðsson 1989, s. 49 ff.), dvs. före satsadverbialet. Sådana exempel går också att finna i min korpus, även om de är mycket få; jag har bara funnit denna typ i Mos.

- (19) byudhir oss the hælga script at **göra** ey hældir varom næsta men
(Mos 352)
Thridhia skæl thz ær mykin pyna at **magha** ey faa thz man lystir
til. (Mos 89)
at enghin ær loffwat at **lyuga** ey før siælfsins æller annars liff (Mos
211)
Nw ær thz enghin sidhir at **æta** bradelica sin mat (Mos 386)

Infinitivfraser som de i (19) ovan har verbet i V1b, och därmed kommer skillnaden mellan N2a- och N2b-positionerna att bli osynlig. Jag har därför beslutat att inte ta med infinitivfraser i huvudundersökningen.

Valet att utesluta infinitivfraser skapar i sin tur ett gränsdragningsproblem mellan verb som tar en verbfras som komplement (hjälpverb) och verb som tar en infinitivfras som komplement. Jag antar att äldre svenska, liksom nusvenska, kan stryka infinitivmärket efter många verb (t.ex. vid *begynna*, *bidhia*, *mena*).⁴ Därmed blir utsatt infinitivmärke

³ I lagarna har något mer än hälften av beläggen OV-ordföljd (som i (16) och (17)), medan enbart knappt 5 % av beläggen i Mos och Leg har denna ordföljd.

⁴ Wessén (1956, s. 140) ger några exempel på modalt hjälpverb (*skola*, *kunna*) följt av infinitivmärke. Exempelen är från lagspråket, och även där tycks de vara mycket sällsynta.

bara brukbart som ett frekvenskriterium för att avgöra vilka verb som ska klassas som hjälpverb. I fornsvenska har vi dock god hjälp av det faktum jag påpekade ovan, nämligen att satsformade objekt aldrig står före huvud verbet. Satsformade led står heller inte i kilpositionen, och därmed borde vi i fornsvenska finna infinita verb före finit hjälpverb men inte före verb som tar infinitivfras. Med andra ord antas infinitivfraser inte kunna stå i OV-positionen (N2a) eller kilpositionen ens om infinitivmärket är struket. Infinit verb i kilpositionen är generellt sett ovanligt, men finns under hela den undersökta perioden. Verb-sist-satser med två verb har (per definition) alltid infinitiven före det finta verbet, men börjar å andra sidan inte dyka upp i texterna förrän vid mitten av 1400-talet. I mitt material finner jag följande verb i finit form efter infinitiv (siffran efter verbet anger antalet belägg i min huvudundersökning).

(20)	böra	3	moste	3
	kunna	126	plägga	20
	lata	3	skola	164
	magha	32	wilia	89

För övrigt har jag inte funnit några finita verb efter infinitiv. Således saknas verb som *bruka*, *byria*, *formagha*, (*for*)*sökia*, *thänkia*. Av verben i (20) ovan är tre mycket sparsamt företrädda. Två av dessa, *böra* och *lata*, har jag uteslutit ur undersökningen. För det första borträknas *bör* eftersom det normalt delar ut kasus (dativ) till sin UPPLEVARE. Konstruktioner med *böra* blir alltså opersonliga och då är argumentens status mycket svår att avgöra (se närmare nedan). För det andra borträknas verbet *låta*; det har två hjälpverblika användningar i fornsvenska, liksom i nusvenska. Den ena (medgivande varianten; *tilllåta*) tar ett huvudverb som kan ha två argument (*låta någon göra ngt*). Den andra är kausativ, och i den användningen saknar huvud verbet sin yttre tematiska roll (*låta göra ngt*). I det senare fallet kan emellertid modern danska och norska ha objektet före verbet, och det ser alltså ut som om detta verb inte följer den allmänna övergången till VO-ordföljd i de skandinaviska språken. I vissa fall är det inte möjligt att skilja de två typerna av *låta* åt. Jag har därför uteslutit verbet helt och hållet. Det sista verbet med låg frekvens av efterställning, *moste*, har däremot medräknats. Verbet är ett sent lån från lågtyskan och förekommer därför bara i de yngre texterna.

Däremot har jag tagit med tre verb som inte är belagda efter infini-

tiv i mitt material. Verben *fa* (*få*), *mona* och *äggha* har behandlats som hjälpverb eftersom de uppträder så ofta före ren infinitiv. *Fa* och *äggha* är förvisso väl belagda med infinitivfras (med *at*), men jag har här funnit dem så frekvent i de äldre texterna att jag velat ha med dem. *Få* är belagt i verb-sistsatser i andra äldre nysvenska texter (t.ex. Gyllenhielm). Att det saknas belägg på *mona* och *äggha* efter infinitiv kan bero på att de främst används i de äldre texterna, där verb-sist-satserna i princip saknas.

Bland de verb som regelmässigt följs av verb i infinitiv utan infinitivmärke har således följande räknats som hjälpverb.

(21) *fa, kunna, magha, mona, måste, pläggha, skula, vilia, äggha*

Verben *vara* och *vardha/bliva* följs nästan alltid av subjektiv predikativ. De få gånger de följs av infinitiv har de ibland infinitivmärke. De har därför inte medräknats i undersökningen.

De två verb som regelmässigt följs av aktivt particip är *hava* och *gita*. *Hava* är det allra vanligaste verbet i verb-sist-satser (591 belägg).⁵ Verbet *gita* är bara belagt en gång i verb-sist-sats. Detta beror säkert på att *gita* är mindre vanligt i de yngre texterna, där verb-sist-satserna börjar förekomma. Således räknas verben i (22) som hjälpverb.

(22) *hava, gita*

Ett potentiellt problem med *hava* är att det i nusvenska kan ta ett preteritum particip som i (23) nedan. Se senast Egerland (1996, främst s. 113–122).

(23) han har sina skjortor strukna
hon hade trikoloren målad över hela ansiktet

Konstruktionen, som jag i fortsättningen kallar *hava* + *passivt particip*, kan bli omöjlig att skilja från konstruktioner med temporalt *hava* då objektet står i neutrum singular ackusativ. I sådana fall är participets form detsamma som för temporalt *hava*. Som bekant skiljer man i fornsvenska inte konsekvent mellan en supinum- och en participform.

⁵ Verbet *hava* följs någon gång också av infinitiv, men det har då inte räknats som hjälpverb.

- (24) Han har huset byggt
 Hon har detta märke inristat i pannan

Trots denna möjliga tvetydighet har jag beslutat att ta med alla *hava* med neutralt preteritum particip, dels för att *hava* är ett så frekvent verb att det annars skulle minska materialet avsevärt, dels för att konstruktionen i (23)–(24) är sällsynt; Egerland (1996) visar att de semantiska och syntaktiska restriktionerna på konstruktionen är ganska omfattande. Det är dessutom fullt möjligt att skilja konstruktionen från den temporala konstruktionen i de allra flesta fall. I resultatredovisningen nedan kommer jag att peka på några fall som troligen hör hit.

Jag har vidare begränsat undersökningen till konstruktioner med ett hjälpverb. Med de förutsättningar jag har för satsstrukturen kommer nämligen infinita hjälpverb att stå i V₂-positionen. Det är inte självklart att en verbfras som är komplement till ett infinit verb har samma objektspositioner som ett vanligt huvudverb i V₂. Med andra ord vet vi inte om ett infinit hjälpverb följs av samma typ av fras som ett finit hjälpverb följs av.

Jag har vidare valt att utesluta objekt i passiva satsar helt och hållet. För det första är det ju bara bitransitiva verb som kommer ifråga eftersom monotransitiva verb i passiv saknar objekt. Vid bitransitiva verb övergår normalt akkusativen till nominativ, medan däremot dativen bibehålles i passiv sats; se (25) nedan. I sådana fall kan man i modern isländska klart visa att dativen är subjekt, medan frågan är nästan omöjlig att avgöra i de äldre språken. Samma problem uppstår med opersonliga verb, såsom i (26).

- (25) *vm nakrom giffs thrankt fingir gul* (Birg 401)
 Än afgudha dyrkarom **skal gifwas** blygdh ok skam (Greg 279)
 (26) *thz skal idhir tyckia o naturlik fødha* (Mos 278)
 her **haffuer** tik länge ephther **hunghrat** (Did 289)

Dessa verbkonstruktioner har i modern isländska helt klart oblika subjekt (se t.ex. Sigurðsson 1989). Det är emellertid oklart vilken funktion det dativa ledet har i äldre skandinaviska språk (se senast Rönvaldsson 1991 och Falk 1997, kap. 2). Falks genomgång av subjektstesten i fornsvenska ger inte några klara utslag. Man kan inte visa att dessa dativer är subjekt. De har dock en normaldistribution som klart skiljer dem från vanliga objekt. Detta kan bero på att de är

subjekt, men det kan också bero på att de är det högsta argumentet till sitt predikat. Det andra ledet i denna typ av konstruktioner står normalt i nominativ. Det kan stå både i objektspositionen och i andra positioner. Det är därför klart att argument i passiva satser och i opersonliga konstruktioner bör räknas bort ur undersökningen.

Då jag på detta sätt har uteslutit alla passiva infinitiver och particip har jag av excerperingstekniska skäl även uteslutit deponens och reflexiva s-former. Dessa är fåtaliga och många av dem är intransitiva. Det utgör alltså ingen större förlust att utesluta dem, samtidigt som jag kunnat undvika excerpering av alla s-former och de gränsdragningsproblem som det skulle innebära att skilja ut de två typerna från vanliga passiva verb.

Då vi nu räknat bort såväl opersonliga verb som passiva konstruktioner samt verb med egentligt subjekt och subjektivt predikativ, innebär detta att alla komplement som står i nominativ uteslutits från undersökningen.

Till sist har jag måst ta ställning till koordinationsfraser. Problem uppstår framför allt då två verbfraser är koordinerade. Det är då svårt att veta om den gängse preverbala objektspositionen ingår i det som är koordinerat. Jag har valt att helt och hållet utesluta det andra samordnade ledet och enbart se till det som föregår konjunktionen. Detta innebär att endast de understrukna objekten i (27) nedan har räknats. I exemplen i (28) har inga objekt räknats.

(27) nar vi hafuum vara syndhe bättrat oc gudz licama takith (MP I 100)

at the skulde them dräpa. ok beholla thera haffuor (Did 90)

þa uill hin af hugga træn ok síþan iorþ ryþia (ÖgL, ByB 33)

Wilén j lydha minom ordom oc göma mina sät (Mos 253)

(28) at the skulin ey fructsamlíka leta ok finna helsona (Birg 381)

Tå hade Söffrin [...] ropat och priisadt then hoffman thet giorde (Swart 39)

Excerperingen har skett maskinellt. Jag har sökt samtliga ord som slutar på *-a*, eller *-å* i alla texter (i UL och Val även alla ord på *-ä*) samt verben *se*, *tro*, *bo* och *fly* (i olika stavningar). Jag har också sökt samtliga ord som slutar på *-t/-th* eller *-d/-dh*, och gjort konkordanser av dessa. Ur dessa har jag sedan sorterat bort alla ord som inte är infinitiver respektive preteritum particip. Jag menar att jag därmed har fått med nästan alla infinitiver och aktiva particip som man kan tänka

sig. Några få infinitiver av typen *sy*, *sno*, har jag säkert missat. Men antalet belägg torde vara mycket litet, och jag menar dessutom att bortfallet här inte kan vara korrelerat med det fenomen jag undersöker.⁶

3.4. Objektens struktur

En viktig hypotes i min undersökning har varit att objektets interna struktur har betydelse för var det placeras. Jag har därför vidareindelat alla objekten i texterna dels efter huvudordet i nominalfrasen, dels efter deras determinerare (dvs. bestämmarattribut). Det är därmed naturligt att skilja ut pronomenfraser, egennamnsfraser och substantivfraser i en första grovindelning. Koordinerade fraser har räknats för sig.

3.4.1. Pronomenfraser

Till pronomenfraserna räknas enbart fraser med personliga pronomen som huvudord; här inräknas då de reflexiva motsvarigheterna. Det komplexa *hvar annan* är i de äldre texterna helt tydligt två skilda ord, en fri predikativ hörande till subjektet och ett objekt, medan det i de yngre texterna förmodligen betraktas som ett enda ord. Jag har valt att räkna de få fall då *hvar annan* står samlat (fem stycken) som pronomenfraser. I andra fall räknas förstås *annan* som en nominalfras med (självständigt) indefinit pronomen. Pronomenfraserna saknar normalt attribut, men inkluderar även attributförsedda pronomen; dessa attribut är främst bisatser och framhävande/kvantifierande attribut i fraser som *han siälffuan*, *os allom*.

3.4.2. Egennamnsfraser

Till egennamnen räknas både ortnamn och personnamn. Latinska namn på böner eller gudstjänsttyper (*ave maria*, *gracias* etc.) räknas också hit. I vissa fall är det tveksamt om ett substantiv eller egennamnet är huvudord. Jag har tillåtit egennamn att föregås av naket substantiv och/eller adjektiv: *fagra Helin*, *konung thetmar*, *iumfru marie gudz modhir*. De tillåts däremot inte ha framförställda substantiv med

⁶ I de äldsta texterna bevaras infinitiv-a:et även vid stamslut på vokal: *snoa*, *sya*. Därför består alltså bortfallet bara av vissa verb på annan vokal än -a/-å i de yngre texterna.

egna determinerare. Fraser som *min son iosep, then vnga hertog Albrect* räknas således som substantivfraser med egennamnet som apposition.

3.4.3. Substantivfraser

Till substantivfraserna räknas alla icke-koordinerade nominalfraser som inte har pronomen eller egennamn som huvudord. De räknas hit oavsett om de har substantiviskt huvudord eller utelämnat huvudord (*mange, annat, then dödhe* etc.). De vidareindelas i följande typer, efter vilka sorters determinerare de har.

(29) obestämd artikel	possessivt pronomen
bestämd artikel	genitivattribut
demonstrativt pronomen	indefinit pronomen
determinativt pronomen	räkneord
inget determinerande element (=nakna substantiv)	

Några ord måste sägas om varje kategori.

För det första har jag skilt mellan obestämd artikel och räkneordet *en/ett* under viss tvekan. Det har emellertid visat sig möjligt att skilja dem åt, och jag har därför gjort så. I själva verket är räkneordet mycket ovanligt, och förekommer mest med speciella attribut (*en thera, en af oss*).

Som bestämd artikel räknar jag endast suffigerad artikel. Den framförställda bestämda artikeln (*then/thet*), som endast används framför adjektivattribut eller räkneord, är helt omöjlig att skilja från demonstrativt *then*; i äldre svenska ger inte substantivets form någon ledning (se Hirvonen 1996). Detta innebär att demonstrativt pronomen innefattar *thenne* och attributivt *then* oavsett om det finns adjektiv i frasen eller ej, och oavsett substantivets form. Då *then/thet* är helt självständigt ses det som personligt pronomen.

Jag har inte urskilt något självständigt determinativt pronomen, dvs. *then/thet* omedelbart följt av bisats har betraktats som personligt pronomen. Attributivt *then/thet* med efterföljande substantiv och bisats har däremot räknats som determinativt, oavsett om nominalet har suffigerad artikel eller ej och oavsett om bisatsen är en relativsats eller en *att*-sats. Även i de få fall då substantivet följs av infinitivfras har *then/thet* räknats som determinativt.

Till de possessiva pronomina räknar jag både kongruensböjda pronomen (*minn, thinn, sinn* etc.) och genitivformer av personliga prono-

men som används som possessivattribut (*hans, henna, thera*). De två typerna av pronomen skiljer sig åt med avseende på kongruensböjning, men de uppvisar i de nordiska språken hela tiden samma syntaktiska mönster, många gånger i motsats till substantivfraser i genitiv (så också i denna undersökning), och det är därför rimligt att räkna *hans/henna/thera* till possessiva pronomen.

Till genitivattributen räknar jag vanlig possessiv genitiv (inklusive relationell genitiv) samt subjektiv och objektiv genitiv. Dessutom har jag (under viss tvekan) inräknat de få fallen av måttsgenitiv (*briggia bynia öl*) och definitiv genitiv (*hymerikis rike*). Kvalitativ eller beskrivande genitiv, med genitiver som *handa, kons/konar* eller yngre *sorts, slags* finns sparsamt belagd i mitt material, och då alltid med föregående pronomen, normalt sammanskrivet (*alzkona, teskons, nakorskons, allahända*). Det verkar alltså som om denna typ har stelnat och övergått till att bli pronomen. Det är emellertid svårt att säga när denna språkförändring sker, och jag har därför inte räknat med denna typ alls i mitt material.

Indefinita pronomen är en oegentlig benämning för en ganska heterogen grupp. Hit räknar jag för det första allkvantifierande pronomen som *aller, halver, badhir, hell* och existentialkvantifierande pronomen som *nokorr, manger, far, mykill, litill*. De fraser som har negerat pronomen, *engen, hvargin*, räknas som en helt egen grupp eftersom dessa alltid tycks vara preverbala (se 4.1) nedan. Däremot räknar jag till indefinita pronomen alla komparerande pronomen, såsom *sami, annar, svadan(a)*. När man har utvalt denna sista grupp av pronomen måste man också ta ställning till andra element som är selektiva eller komparativa. Jag har valt att räkna alla element som kan ge upphov till komparationsfras/sats (inledd av *af, än* eller *som*) till indefinita pronomen. Således räknas hit alla adjektiv föregångna av gradadverbial som *mer, mest, lika, sva* och alla adjektiv i komparativ eller superlativ samt ordningstalen (som ju kan ta *af*-fras). Detta innebär alltså att gruppen indefinita pronomen innehåller flera belägg som saknar pronomen (och i stället har gradadverbial eller komparerat adjektiv). Egentligen borde man här skilja mellan pronomen som normalt inte tar komparationsfras och sådana led som kräver komparationsfras. Jag gjorde så i början av min excerpering men fick likartade resultat för de två grupperna, och därför slår jag ihop dem här.

Räkneorden inkluderar endast grundtalen; ordningstalen räknas till föregående grupp.

De nakna substantiven saknar helt determinerare eller kompare-

rande/selektiva element. Däremot kan vanliga ograderade positiva adjektiv föregå dessa substantiv. Detta innebär att självständiga ograderade positiva adjektiv (utan föregående determinerare) också ses som nakna substantivfraser: sant leta, kasta bort gamalt före nyt. De nakna substantiven ska vidare diskuteras och uppdelas i avsnitt 4.2.2.

3.4.4. Koordinationsfraser

Koordinationer har urskilts som en särskild objektskategori eftersom de ofta ger två huvudordskandidater. I många fall är förstås de koordinerade leden av samma typ.

- (30) Thu skalt ey tagha gaffuo ällar mutor (Mos 263)
 hulkin som astunda . . . skal hawa en vilia ok en kärlek (Birg 389)
 ä mädan iak kan bära min skioll oc myn hielm (Did 188)
 the dörin skal haffua eth laas oc twa nykla, (Regl 97)

Dessa samordningar skulle givetvis kunna klassificeras under en av mina grupper ovan, men det är troligt att deras tyngd gör att de hellre står efter verbet. I andra fall är de samordnade leden klart och tydligt av olika typ (enligt den klassifikation jag presenterat här ovan).

- (31) Oc iak skal giffwa tik oc thinne släkt äptir tik thzta land (Mos 143)
 at han skulle atir gifwa konungenom oc hans folke sina helso (Greg 306)
 oc wille ey bydha menelaum oc the andra (Troja 73)
 han hade intedt tagit them och Rijket vtaff sådana nödh (Swart 96)

I ytterligare andra fall, där uttrycket föregås av framförställda attribut, kan man se det på två sätt, antingen som två koordinerade nominalfraser eller som en nominalfras med koordinerade huvudord.

- (32) Wi skulom läggia hans blodh oc pyno iffwir twäggia aara ingangh (Mos 239)
 [then] viij^e wille haffua hans gwll oc rede peninga. (Did 63)
 pa them mate man see myken jämber och pinä (Val 112)

I fall som i (32) ovan finns det alltså olika analyser. Vilken av dem man

ska välja är i hög grad teoriberoende. Alternativen illustreras schematiskt i (33) nedan.

- (33) hans [blod och pyno] eller [hans blod] och [pyno]
 hans [gull oc rede peninga] eller [hans gull] oc [rede peninga]
 myken [iæmber och pina] eller [myken iæmber] och [pina]

Även i fall då vi tycks ha två samordnade attribut är det osäkert om vi har en eller två nominalfraser. Det är teoriberoende om vi vill beskriva sådana koordinationer i termer av utelämnat huvudord eller samordnade attribut. Analysen med utelämnat huvudord ligger kanske närmast till hands i fall då vi har attributen på ömse sidor om huvudordet (som i (35) nedan).

- (34) glädhinna oc helsonna röst (Regl 69)
 främmandha oc siälsyna tanka (Link 436)
 (35) vslom mannom oc fatikom (Mos 369)
 ondan anda älla godhan (Birg 11)

Det kan tyckas lätt i enstaka fall att avgöra om den ena eller andra analysen föreligger, men gränsen mellan klara fall och osäkra fall är mycket diffus. I själva verket är det mest troligt att språket tillåter båda analyserna, och att exemplen många gånger är tvetydiga. Jag har därför räknat alla nominalfraser med konjunktion som koordinationer.⁷ Jag är medveten om att jag då kommer att föra en del fall hit som rätteligen borde ingå i andra grupper, men jag föredrar detta framför att riskera att ha koordinationer i de andra grupperna.

3.5. Sammanfattning av excerperingsprinciperna

I detta avsnitt har jag presenterat en rad avgränsningar av de strukturer som jag undersöker. Jag började med att utesluta alla komplementstyper utom objekt till verb. Vidare har jag begränsat undersökningen till fall där ett infinit huvudverb föregås av ett finit hjälpverb. Hjälpverben har specificerats lexikalt (se (21) och (22) ovan). Dessutom har alla passiva och opersonliga konstruktioner och alla aktiva s-former uteslutits. Vid koordinering av verbfraser/infinita verb har bara

⁷ I fall då en apposition innehåller en koordination har jag dock bara sett till strukturen i huvudledet i nominalfrasen.

den första konjunkten räknats. Excerperingsprinciperna kan sammanfattas på följande sätt.

- (36) Undersökningen omfattar alla satser med finit hjälpverb följt av infinit aktivt huvudverb med nominalfrasobjekt. Härvid har uteslutits aktiva -s-former av verben, opersonliga konstruktioner och det högra av samordnade infinita verb.

En del av de avgränsningar jag har gjort är av den karaktären att det är svårigheten att identifiera en kategori som gjort att den räknas bort. Hit hör uteslutningen av predikativer, prepositionsobjekt och egentliga subjekt. Dessa är besvärliga att kvantifiera och kan därför svårligen lämna upplysningar om den underliggande strukturen.

Andra kategorier har uteslutits på grund av att de har avvikande ordföljd. Hit hör konstruktioner med satsformade objekt, infinitivfraser med *at* samt satser med finit verb efter det infinita verbet. Dessa kan identifieras och kvantifieras och de bör tas med i en analys av problemet. Se vidare kapitel 7.

Objekten vidareindelas dels efter huvudord och dels efter determinerarens art. Den senare indelningen har bara gjorts för substantivfraser, dvs. för nominalfraser med substantiv som huvudord och för självständiga attributiva element.

4. Huvudundersökningen

Efter de avgränsningar som gjorts i föregående kapitel kan vi nu övergå till att redovisa resultaten av huvudundersökningen, som alltså berör objekt till infinita huvudverb. Den språkförändring som vi här har att göra med har i stort sett drabbat alla objektstyper. Det är bara objekt med negerande element som i nusvenskan kan stå framför infinita verb; jag ska i fortsättningen kalla dem *negationsobjekt*. Jag börjar därför med att kort redovisa negationsobjekten (avsnitt 4.1). I avsnitt 4.2 ger jag en översikt över övriga nominalfrastyper. I detta avsnitt går jag igenom varje kategori för sig och diskuterar huvudtendenser och undantag.

I genomgången i detta kapitel anger jag både absoluta tal och relativa tal. Då basen för de relativa talen är mindre än 25 sätts procentsatsen inom parentes.

4.1. Negationsobjekt

I nusvenskan står negationsobjekt före det infinita verbet.

- (37) Jag har ingenting sett
Han ska inga pengar ha

Denna konstruktionstyp är dock mestadels förbehållen högre stil och fasta uttryck. Det naturliga är att använda satsnegation och en indefinit nominalfras som står efter verbet.

- (38) Jag har inte sett någonting
Han ska inte ha några pengar

I en undersökning från 1980 visar Mats Thelander att de flesta accepterar båda varianterna, men att det finns ganska många som bara accepterar den splittrade varianten, eller åtminstone föredrar den. Det står emellertid helt klart att man inte använder negationsobjekt efter verbet. Satsen som de i (39) är ogrammatiska.

- (39) *Jag har sett ingenting
*Han ska ha inga pengar.

Därmed kan vi säga att negationsobjekt i sig måste stå före det infinita verbet. Sedan är det en annan sak att vi har en parafra som vi föredrar i talspråk.

Det nusvenska mönstret tycks vara helt oförändrat sedan äldsta tider. I mitt material står negationsobjekten framför verbet. Även då det negerade ledet innehåller en koordination står det regelmässigt före verbet, trots att det normalt är mycket ovanligt med koordinationer före verbet (se nedan, avsnitt 4.2.11).

- (40) ok skal ængu tilbudhi fylghiaë (UL, Mb 7)
än thot the gita hwarghom thera wäl thiänt (Birg 46)
han kunne engen mö eller quinna finna (Did 164)
kunde Dalekaraner ingen ting bäter eller nödtarfftigare vptenckia
(Swart 140)

Jag har dock funnit några få exempel på efterställning:

- (41) ok **gato** hanom **giort ægte men** (Leg 26)
 Oc vm tässa dagha skal hon **hanla enkte hälagt tingh älla wikt.**
 (Mos 279)
 förhölt sigh likasom han **hade hafft ingen fahra** (Swart 133)

Även i nusvenska kan man någon gång finna bra exempel på negationsobjekt efter verbet. De bästa exemplen tycks mig vara sådana som tar komparationsfras eller komparationsfras efter sig.

- (42) Nästa vecka **ska vi träffa** ingen mindre än Östen Dahl
 så att hon ville **hjälpa** ingen annan än sin bror.

De exempel jag finner mest grammatiska har normalt en komparativfras eller komparativsats knutna till sig, och det negerande elementet negerar inte referensen hos objektet. Hur dessa undantag ska förklaras (i nusvenska eller fornsvenska) vet jag inte. Jag ska här bara anta att övergången från OV till VO under medeltiden inte påverkar denna typ av objekt.

4.2. Icke-negerade objekt

De objekt som inte innehåller negation står både före och efter verbet. OV-frekvensen är dock ganska olika i olika objektstyper. Låt oss omedelbart se hur de fördelar sig över tiden. I tabell 1 har jag slagit ihop de två lagtexterna till "lagar" och de två äldre fornsvenska religiösa arbetena till "Mos-Leg". Alla de andra texterna, från yngre fornsvensk och äldre nysvensk tid, har bara fått etiketten "övriga".

Som kan utläsas av tabell 1 finner vi stark dominans för OV-ordföljd i lagspråket. Det tycks vara tämligen vanligt med alla typer av objekt, utom koordinerade objekt och objekt med determinativt pronomen. Redan i Leg och Mos har vi dock en övervikt för VO-ordföljd, och denna förstärks sedan i de senare texterna. I de yngre texterna är det emellertid bara några få objektstyper som står för den stora mängden av OV-ordföljd. I de texter som tillkommit 1375–1600 är det bara personliga pronomen samt nominalfraser med demonstrativt eller indefinit pronomen som har någon högre OV-frekvens. I någon mån finner vi också OV hos nakna substantiv och fraser med possessivt pronomen. Låt oss först konstatera att de kategorier som behåller OV-ordföljd som ett möjligt alternativ inte samlar sig i någon behändig grupp.

Tabell 1. Icke-negerade objekt fördelade på objektstyper och textgrupper

Objektstyp	Lagar			Mos-Leg			Övriga		
	OV	VO	%OV	OV	VO	%OV	OV	VO	%OV
Naket	277	41	87	66	237	22	33	543	6
Obest art	0	0	–	3	11	(21)	1	161	1
Räkneord	27	12	69	6	17	(26)	0	54	0
Indef pron	37	11	77	56	79	41	138	247	36
Best art	22	34	39	13	75	15	6	454	1
Demonstr	9	3	(75)	12	27	31	48	152	24
Determ	0	7	(0)	2	26	7	3	82	4
Possessiv	48	25	66	22	215	9	51	642	7
Genitiv	17	13	57	8	103	7	3	190	2
Egennamn	0	0	–	2	35	5	1	227	0
Pers pron	151	48	76	211	271	44	561	1 493	27
Koord	6	28	18	5	116	4	6	267	2
Summa	594	222	73	406	1 212	25	851	4 512	16

OV väl belagt efter 1375

Personliga pronomen
 Nakna substantiv
 Demonstrativt pronomen
 Possessivt pronomen
 Indefinit pronomen

OV mycket sparsamt belagt efter 1375

Egennamn
 Obestämd artikel
 Bestämd artikel
 Genitivattribut
 Räkneord

Två grupper, nämligen objekt med determinativt pronomen och objekt med koordinerade led ligger på gränsen mellan de två grupperna. De uppvisar några få exempel på OV-ordföljd i materialet efter 1375. De avviker också på så sätt att de är sparsamt belagda med OV-ordföljd i de äldre texterna. Jag ska anta att dessa två kategorier i princip kan vara framförställda, men att deras tyngd gör att de normalt är efterställda. Denna tyngdregel tycks vara densamma i alla texterna. Med andra ord är dessa två kategorier mindre utsatta för den språkförändring som vi undersöker här.

Vi ska här nedan gå igenom de olika grupperna var för sig, för att se på hur de förändras mera i detalj. Vi ska se på hur huvudmönstret och undantagen ser ut. Vi börjar med de kategorier som har väl belagda fall av framförställning även under senare tid.

4.2.1. *Pronomenfraser*

Pronomenfraser är nominalfraser med personligt pronomen som huvudord. Dessa är så vanliga att det lönar sig att räkna procent på de enskilda texterna. Texterna presenteras här i samma kronologiska ordning som i genomgången i kapitel 2.

Tabell 2. Objektsplacering för personliga pronomen

Text	OV	VO	%OV
ÖgL	83	33	72
UL	68	15	82
Leg	49	12	80
Mos	162	259	38
Jär	40	74	35
Greg	16	41	28
Birg	48	260	16
MPI	9	59	13
Val	45	43	51
Did	85	183	32
Regl	34	38	47
Link	99	19	84
Troja	67	117	36
Petri	51	383	12
Swart	54	176	23
Brahe	13	100	12

Av tabell 2 att döma sjunker OV-frekvensen drastiskt under 1300-talet (från Leg från ca 1300 till MPI från ca 1400). Den lägsta frekvensen finner vi i den äldsta postillan (MPI). I de andra verken från 1400-talet (Val, Did, Regl, Link) har vi en tydligt högre OV-frekvens med en topp hos Nils Ragvaldi (i Link) där den är 84 %. Under 1500-talet tycks sedan frekvensen åter vara lägre. Personliga pronomen illustrerar alltså mycket klart den tendens som jag redovisade redan i figur 1 i inledningen. OV-ordföljden tycks nästan försvinna under 1300-talet, men vinner ny kraft under 1400-talet.

4.2.2. *Nakna substantiv*

Nakna substantiv är också en frekvent grupp som vi kan räkna procent på i de enskilda texterna.

Tabell 3a. Objektspacering för nakna substantiv

Text	OV	VO	%OV
ÖgL	148	27	85
UL	129	14	90
Leg	11	28	28
Mos	55	209	21
Jär	2	17	(11)
Greg	2	28	7
Birg	3	106	3
MPI	1	35	3
Val	1	10	(9)
Did	8	43	16
Regl	2	37	5
Link	7	28	20
Troja	4	26	13
Petri	1	124	1
Swart	2	49	4
Brahe	0	36	0

Nakna substantiv uppvisar samma radikala minskning av OV-frekvensen under 1300-talet som pronomenfraser. I viss mån kan vi också skönja en liten återhämtning under 1400-talet, men den är inte alls lika tydlig som hos personliga pronomen. Beläggen på OV-ordföljd från 1400- och 1500-talen är emellertid av en speciell karaktär. De utgörs ofta av betydelsetomma verb med ett naket nominal som bär upp större delen av predikatets betydelse. Jag avser då fall som i (43) där verb+objekt normalt kan omskrivas med ett enkelt verb.

- (43) thy vilde iak ey mik loff vita (Birg 279) lofua
 athan skulde ekki seger fa (Did 154) sighra
 för än han haffde hämndh giort (Link 305) hämna
 som eder skulo hynder göra (Troja 6) hindra
 tha skall han ey makt haffwa ath ... (Troja 7) mäktä
 alt thet han kunde behoff haffua (Swart 129) behöfua

Jag ska i fortsättningen använda termen funktionsverb vid denna typ av konstruktioner. Funktionsverbskonstruktioner är svåra att skilja från vanliga kombinationer av verb och naket objekt. Många strukturer är säkerligen också tvetydiga. För att över huvud taget kunna kvantifiera fenomenet har jag valt att urskilja ett antal betydelsefattiga verb och

ett antal verbalsubstantiv. Dessa använder jag i kombination som en operativ definition på funktionsverbskonstruktionen. Jag godkänner följande verb:

(44) *göra, hava, fa/fanga, taka, giva, veta, vinna, tappa, bära.*

Verbfraser där dessa verb ingår i kombination med följande nominal har räknats som funktionsverbskonstruktioner.

(45) *behof, nödh, tharff
hedher, lof, pris, ära
hiälp, radh, bot
skadha, men, hämdh, hinder, avund,
siger, makt, vald
vitne, rön, visso, akt,
skuld, plikt,
under, göm*

Urvalet av verb grundar sig på att de ska vara vanliga och betydelsefattiga. Nominalen ska vara nominal som åtminstone kan tänkas ha en verbal motsvarighet. Även uttrycket *thiäna gudhi* har flera belägg med framförställning av objektet och ska tills vidare räknas till funktionsverbskonstruktionerna (jfr substantivet *gudstjänst*). De flesta av nominalen som valts ut har även den egenheten att de i funktionsverbskonstruktioner kan kombineras med genitivt *thes* (se vidare Delsing 1998).

(46) *thäs hafuin ij ära (Iv)
thess gaffuo the alle honom priis (RK₂)
tess gaff han ey myken akt (RK₂)
thes faan j rön (ST)*

Genitiven är, som illustreras i (46) ovan, ofta skild från nominalet. Detta är för övrigt inte möjligt med vanliga attributiva genitiver.⁸ Det kan tolkas så att denna typ av nominal kan ta ett eget argument som kan behandlas som en primär satsdel. Vanliga genitivattribut däremot är bundna inom nominalfrasen. Det finns således oberoende kriterier för att betrakta de flesta av de utvalda nominalen som en särskild typ.

⁸ Från äldre fsv. finns det några få exempel på genitiver som står åtskilda från huvudordet, men belägg saknas från yfsv. (se Norde 1997, s. 194; hennes exempel (16)a bör dock utgå).

Funktionsverbskonstruktionerna används ofta för att manipulera argumentstrukturen i uttrycket. Exempelvis motsvarar ju *giva pris* och *få pris* aktiv respektive passiv variant av verbet *prisa*. För att ett uttryck ska kvalificera sig som funktionsverbskonstruktion räcker det att den ena varianten motsvarar ett aktivt verb.

Denna operativa definition fångar en stor del av funktionsverbskonstruktionerna, men missar naturligtvis flera. Avsikten med den är dock bara att göra materialet kvantifierbart, och jag menar att resultatet som redovisas i tabell 3b visar att det finns en klar skillnad mellan verbfraser med funktionsverb och verbfraser med andra verb.

Tabell 3b. Objektspacering för nakna substantiv fördelade på funktionsverb och andra verb

Textgrupp/Text	Funktionsverb			Övriga		
	OV	VO	%OV	OV	VO	%OV
Lagar	5	0	(100)	272	41	87
ÖgL	2	0		146	27	
UL	3	0		126	14	
Mos-Leg	8	24	25	58	213	21
Leg	0	3		11	25	
Mos	8	21		47	188	
Tidig yfsv	5	14	(26)	3	172	2
Jär	1	1		1	27	
Greg	1	2		1	15	
Birg	2	8		1	98	
MPI	1	3		0	32	
Sen yfsv	16	19	46	6	125	5
Val	1	1		0	9	
Did	3	10		5	33	
Regl	1	0		1	37	
Link	7	1		0	27	
Troja	4	7		0	19	
Tidig änysv	1	22	(4)	2	187	1
Petri	0	15		1	109	
Swart	1	5		1	44	
Brahe	0	2		0	34	

Av tabell 3b framgår det att objekt i funktionsverbskonstruktioner är vanligare framför verbet än andra nakna objekt. Särskilt tydlig är skillnaden i yfsv. I själva verket är det så att vanliga nakna objekt

knappast alls förekommer i framförställd position efter 1375 (11 belägg av 564). Beläggen på OV-ordföljd från tiden efter 1375 är följande.

- (47) äftir at the hafdho mässo sakt. (Jär 24)
 at han gat ängaledhis hwilo haft (Greg 283)
 at the mattin barn aflaa (Birg 22)
 for wist will iak konunga skatt aff ider haffua. (Did 143)
 oc aldre wilde han handkläde haffua. (Did 165)
 oc engen plägade han harnisk aff taga. (Did 80)
 ty at the haffde hwar annan ede sworit (Did 161)
 ty athan hauer mik offta hwgmod giort (Did 113)
 Hwilkin ey kunno framgang haffua wtan talan (Regl 27)
 at man icke skal affgudhom bloota (Petri 11)
pläge the icke lättelige kijnne kasta (Swart 62)

Av exemplen i (47) finns det flera som väl kunde gå att skriva om med enkla verb, även om de fallit utanför min operativa definition för funktionsverb, nämligen *säga mässo* (=mässo), *hava hwilo* (=hvila) *svära ede* (=edsvära, jfr *edsöre*), *hava framgang* (=framganga). Även *afla barn* kan tänkas ersätta ett enkelt verb, jfr fisl./nyisl. *barna* (avla barn, göra gravid). *Hava skatt* kan ses som den passiva varianten av *skatta*. Exemplet från Petri är uppenbart arkaiserande; det förekommer i samband med lagarnas bud mot avgudadyrkan. Det är för övrigt mycket ovanligt att Petri använder ändelsen *-om* för att markera dativ plural. Swarts *kijnne kasta* (=kasta kynne) betyder 'ändra inställning' och kan kanske också ses som ett funktionsverbsuttryck. Det är egentligen bara två av exemplen från Did (*hava handkläde*, *taka harnisk*) som inte kan ses som funktionsverbskonstruktioner.⁹

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att objekt i funktionsverbskonstruktioner uppvisar ett mönster som i mycket liknar personliga pronomen. OV-frekvensen sjunker drastiskt under 1300-talet och stiger åter under 1400-talet. Bland övriga nakna objekt finner vi en kraftig nedgång av OV-frekvensen under 1300-talet, men knappast någon återhämtning senare. De enda undantagen återfinns i Did.

⁹ Man kunde misstänka att dessa OV-exempel i Didrik var övertagna från Did:s fornnorska förlaga (Pið) från 1200-talet. En jämförelse med Bertelsens utgåva av den norska Didrikssagan visar dock att så inte är fallet.

4.2.3. *Fraser med possessivt pronomen*

Till fraser med possessivt pronomen har räknats även de fall då possessivpronominet är självständigt. Beläggen fördelar sig enligt tabell 4 nedan. Även denna kategori är så pass frekvent att jag räknar procent på de enskilda texterna.

Tabell 4. Objektspacering för fraser med possessivt pronomen

Text	OV	VO	%OV
ÖgL	32	17	65
UL	16	8	(67)
Leg	11	17	39
Mos	11	198	5
Jär	4	25	14
Greg	4	19	(17)
Birg	0	120	0
MPI	3	26	10
Val	5	28	15
Did	14	115	11
Regl	2	18	10
Link	7	29	19
Troja	8	63	11
Petri	2	115	2
Swart	2	51	4
Brahe	0	33	0

Possessiva pronomen uppvisar det vanliga kraftiga fallet i OV-frekvens under 1300-talet; belägg saknas helt i Birg. Man kan möjligen tala om en liten uppgång under 1400-talet, men den är inte alls lika kraftig som för personliga pronomen. Det förefaller dock omöjligt att finna ett mönster bland beläggen från 1400-talet, och vi kan alltså inte, som i fallet med nakna objekt, skilja ut en grupp som har högre OV-frekvens.

4.2.4. *Fraser med indefinit pronomen*

En annan grupp av nominalfraser som mera generellt kan stå före verbet efter 1375 är substantivfraser med indefinita pronomen som *någon annan*, *sådan* etc. Denna typ av nominalfraser är mycket vanlig i

preverbal ställning om pronomenet är självständigt, men är också ganska frekvent då pronomenet står som attribut till ett substantiv.

- (48) som han **haffde** huariom **giffuit** (Mos 91)
 at han med goodh rätt **motte** sådana **begiera** (Petri 130)
- (49) at han **mate** sinom herra nokon **tiänist** **görä** (Val 78)
 mz hwlka tw **kanth** oskadder **wndkomma** tolken wädha (Troja 12)

I tabell 5 redovisas självständig och attributiv användning separat. Materialet är så pass litet att jag slår ihop texterna i större grupper.

Tabell 5. Objektspacering för fraser med indefinit pronomen

Textgrupp	Självständigt			Attributivt			Totalt OV%
	OV	VO	%OV	OV	VO	%OV	
Lagar	22	5	81	15	6	71	77
Mos-Leg	34	15	69	22	64	26	41
Tidig yfsv	11	17	39	7	38	16	25
Sen yfsv	25	5	83	20	49	29	45
Tidig änysv	46	26	64	29	112	21	35

Av tabell 5 framgår tydligt att självständiga indefinita pronomen mycket ofta står preverbalt och att även nominalfraser med attributiva indefinita pronomen kan stå preverbalt under hela perioden. I båda fallen kan man skönja samma tendens som i tidigare fall; OV-frekvensen sjunker under 1300-talet, men stiger åter under 1400-talet. Svackan under 1300-talet och nedgången under 1500-talet tycks dock vara avsevärt mindre i denna grupp än i dem som vi diskuterat i det föregående.

4.2.5 Fraser med demonstrativ pronomen

Även substantivfraser med demonstrativa pronomen tycks under hela perioden kunna stå före verbet. Denna kategori uppvisar också en skillnad mellan attributivt och självständigt använda pronomen i det att OV-frekvensen tycks vara högre för självständiga pronomen. Även här slår jag ihop beläggen i större grupper.

Antalet belägg på självständigt demonstrativ är litet, men siffrorna visar ändå att denna typ nästan alltid är framförställd. Det enda undantaget finner vi i Birg.

Tabell 6. Objektsplacering för fraser med demonstrativt pronomen

Textgrupp	Självständigt			Attributivt			Totalt OV%
	OV	VO	%OV	OV	VO	%OV	
Lagar	8	3	(73)	1	0	(100)	(75)
Mos-Leg	10	27	27	2	0	(100)	31
Tidig yfsv	3	28	10	8	1	(89)	28
Sen yfsv	12	44	21	13	0	(100)	36
Tidig änysv	7	77	8	4	0	(100)	12

(50) jak **kan gifwa thessom** lön äptir thy som thera tro vt kräfwir (Birg 381)

För övrigt visar tabellen att även de attributiva fallen är fullt möjliga i preverbal position. Den visar också det välbekanta fallet i OV-frekvens under 1300-talet och en viss ökning under andra halvan av 1400-talet.

4.2.6. Egennamnsfraser

I det undersökta materialet står egennamnsfraser mycket konsekvent efter det infinita verbet. Bara tre av de 265 beläggen visar på framförställning.

Tabell 7. Objektsplacering för egennamnsfraser

Textgrupp	OV	VO	%OV
Lagar	0	0	–
Mos-Leg	2	35	6
Tidig yfsv	0	12	(0)
Sen yfsv	1	55	2
Tidig änysv	0	160	0

I lagarna förekommer (av naturliga skäl) mycket få egennamn, inga av dem står som objekt i de konstruktionstyper vi undersöker här. I Leg finner vi dock två exempel med egennamn som preverbala objekt. Leg har också sju belägg på VO-ordföljd.

(51) þu **hauar mik nicholaum** vunnet mz bñonom af hæluitz porte (Leg 136)
at þe **gato** ængte men **paulo** giort (Leg 197)

I Mos saknas fenomenet, trots att Mos har gott om egennamn och

normalt också har reminiscenser av gamla OV-strukturer. I de senare texterna finner vi inte mer än ett enda exempel på ett egennamn i preverbal position, nämligen det i (52) från Historia Trojana.

(52) ath gwdena wilia ath jac skall greciam hardeliga näffzsa oc sköfla
(Troja 51)

Som synes är detta egennamn ortnamnet Grekland på latin. Sådana latinskt böjda lånord är relativt vanliga i fornsvenska texter och bör inte diskvalificera exemplet, men eftersom det är det enda (av över 200 belägg) tänker jag ändå bortse från det.

Frågan är om egennamn kunde fungera som preverbala objekt under 1200-talet. Vi har inte många belägg på egennamn som objekt i den relevanta konstruktionen i andra äldre fornsvenska texter heller. Jag har bara funnit tre exempel med egennamn i de relevanta konstruktionerna (alla i Gutasagan, GS), ett av dem har preverbalt objekt.¹⁰

(53) guti al gutland aigha
þy at þair mattin frir Oc frelsir sykia suiariki
So aigu oc suiar sykia gutland

Det verkar alltså som om det är möjligt att ha egennamn i preverbal position under 1200-talet och början av 1300-talet. Beläggen från Leg och GS tyder på detta. De preverbala objekten tycks helt försvinna under 1300-talet, och de återkommer (med ett undantag) inte under 1400- och 1500-talen.

4.2.7. Nominalfraser med artiklar

I detta avsnitt behandlar jag gemensamt fraser med obestämd och bestämd artikel. Kom ihåg att framförställd artikel räknas som demonstrativt pronomen p.g.a. svårigheterna att skilja de två kategorierna åt.

Objekt med obestämd artikel saknas i lagarna. Objekt med bestämd artikel tycks vara fullt möjlig i preverbal position i lagarna. Likväl är många exempel efterställda. Detta beror i stor utsträckning på ett enda uttryck. I ÖgLs Edsöresbalk finns inte mindre än 18 gånger uttrycket *þa hava þe brutit edzørit* (med varianter). Detta uttryck har aldrig OV-

¹⁰ Jag har för övrigt även excerperat Vidhemsprästens krönikor över kungar, lagmän och biskopar (Vidh 14–16) samt några stadgor från 1280-talet (SD 709, 799 och 813).

Tabell 8. Nominalfraser med obestämd eller bestämd suffigerad artikel

Tertgrupp/text	Obestämd		Bestämd		Totalt		
	OV	VO	OV	VO	OV	VO	%OV
Lagar	0	0	22	34	22	34	39
ÖgL	0	0	15	33	15	33	
JL	0	0	7	1	7	1	
Mos-Leg	3	11	12	75	15	86	15
Leg	0	2	3	4	3	6	
Mos	3	9	9	71	12	81	
Tidig yfsv	0	9	1	92	2	116	2
Jär	0	1	1	18	1	19	
Greg	0	1	1	12	1	13	
Birg	0	6	0	66	0	72	
MP I	0	2	0	10	0	12	
Sen yfsv	0	58	3	102	3	160	2
Val	0	11	0	6	0	17	
Did	0	27	0	28	0	55	
Regl	0	0	0	20	0	20	
Link	0	11	0	26	0	37	
Troja	0	9	3	22	3	31	
Tidig änysv	1	93	1	246	2	339	1
Petri	1	49	1	168	2	217	
Swart	0	29	0	49	0	78	
Brahe	0	15	0	29	0	44	

ordföljd då nominalet har artikel.¹¹ Om vi bortser från uttrycket *bryta edzorit* är OV-frekvensen för artikelförsedda objekt i lagarna 58 %, en siffra som faller drastiskt under 1300-talet. Däremot tycks artikelförsedda nominalfraser inte återkomma i preverbal position under 1400-talet. De enda beläggen på preverbal position ges i (54).

- (54) Tho hafðhe han ei tungona atirfangit (Jär 97)
 huru han skulle hálgha mannin anduardha i nya pinor (Greg 280)
 Jngen skall leffwa wthan thän the wilia liffwet wnna (Troja 83)
 Ty begynte the tiill ath trättha jnbyrdes oc wille hwar äpläd haffwa (Troja 53)

¹¹ Edsöreslagstiftningen lär ha tillkommit på 1270-talet. Dessa partier torde alltså vara nästan helt nyskrivna i Östgötalagen (tillkommen på 1280-talet). De övriga delarna av lagen bygger däremot säkerligen på äldre tradition, och det är möjligt att det avvikande ordföljdmönstret i detta uttryck ska ses som en novation i förhållande till de övriga delarna i lagen.

foren tw paris haffwer ther om domen giffwit (Troja 53)
 gudh som thet rådhet haffuer menniskiomen ingiffuit (Petri 15)
 Och haffuer then slechten itt selsynt wesende hafft, här i riket
 (Petri 138)

Exemplen i Jär och Greg kan kanske förklaras som reminiscenser från gammal OV, då ju konstruktioner som dessa var vanliga tidigare på 1300-talet. Man kunde också invända mot exemplet i Greg att det har adjektivattribut och således borde ha framförställts *then/thet*. I fornsvenskan, liksom i nusvenskan kan dock *then/thet* utelämnas, om referensen för övrigt är klar av situationen. Man kan alltså möjligen se exemplet som ett fall av struket *then/thet*. Exemplen i Troja är svårare att förklara; de kan möjligen tillskrivas bristande idiomacitet i översättningen. Om det första exemplet från Petri kan man säga att det är arkaiserande; Petri använder normalt inte *-omen* som ändelse för dativ bestämd form plural. Det sista exemplet i Petri finner jag ingen förklaring till.

Sammanfattningsvis kan vi säga att nominalfraser med artikel i preverbal position är möjliga under 1200-talet men att de blir mycket ovanliga under yngre fornsvensk tid och under 1500-talet.

4.2.8. Fraser med genitivattribut

Objekt med genitivattribut är relativt ofta preverbala i lagtexterna. Som andra kategorier visar de dock en drastisk minskning av OV-frekvensen under 1300-talet. De verkar sedan vara generellt efterställda.

Tabell 9. Genitivattribut

Textgrupp	OV	VO	%OV
Lagar	17	13	57
Mos-Leg	8	103	7
Tidig yfsv	2	88	2
Sen yfsv	0	53	0
Tidig änysv	1	50	2

Som framgår av tabellen finns det bara tre exempel på objekt med genitivattribut före verbet efter 1375.

(55) tha matte han ey hanum gudz likama neka for thera skuld (Jär 10)

Thy at the hawa thäs hælgha kors tekn skriwat j sinom hiärtum
(Jär 50)

När nu Kong. Götstaff fick thenne forredelige Bern van Melens
handell j sanningene förnimma, betenckte han ... (Swart 81)

Exemplen från Jär kan möjligen ses som reminiscenser av gammal OV-ordföljd. Det andra exemplet från Jär är dessutom ett av de få exemplen i mitt material som lätt kan tolkas som en konstruktion med hava + passivt particip (jfr ovan). *De hade thet heliga korsets tecken skrivet i sina hjärtan*. Det är således förmodligen inte ett exempel på temporalt hava + aktivt particip, och borde i så fall räknas bort ur materialet. Även exemplet i Swart kan ifrågasättas; möjligen är *thenne* här attribut till *handel* (och inte till genitiven). Sådana fraser förekommer ju ibland: *en trogen herrens tjänare*.¹² I sådana fall ska förstås denna fras räknas till demonstrativerna enligt mina excerperingsprinciper.

Sammanfattningsvis sjunker OV-frekvensen för objekt med genitivattribut drastiskt under 1300-talet. Efter 1375 är de praktiskt taget alltid efterställda.

4.2.9. Räkneord

Nominalfraser med räkneord har en mycket tydlig utveckling. OV-ordföljd dominerar i lagspråket, och finns belagt i Mos men saknas i alla senare texter.

Tabell 10. Objektspacering för fraser med räkneord

Textgrupp	OV	VO	%OV
Lagar	27	12	69
Mos-Leg	5	17	(23)
Tidig yfsv	0	14	(0)
Sen yfsv	0	16	(0)
Tidig änysv	0	24	(0)

Av tabellen ovan framgår tydligt att nominalfras med räkneord är vanligt i preverbal position i lagarna och även belagt i Mos. I senare texter saknas de däremot i preverbal position. Räkneorden är alltså ytterligare en determinerartyp som helt försvinner i preverbal position under 1300-talet, och som inte återkommer under 1400-talet.

¹² En omfattande redogörelse för denna konstruktionstyp finns i Koptjevskaja-Tamm (under tryckning).

4.2.10. Fraser med determinativt pronomen

Nominalfraser med determinativt pronomen står normalt efter verbet. Av de 120 beläggen i mitt material är det bara fem som har objektet före verbet.

Tabell 11. Objektsplacering för fraser med determinativt pronomen

Textgrupp	OV	VO	%OV
Lagar	0	7	(0)
Mos-Leg	2	26	7
Tidig yfsv	0	14	(0)
Sen yfsv	1	25	4
Tidig änysv	2	43	4

Tabell 11 visar främst att OV-ordföljd är ovanlig i alla texter. Någon utveckling över tiden kan den inte säga något om. I samtliga exempel på OV-ordföljd är relativsatsen avskild och står efter verbet.

- (56) wi **skulom** thz dyur offra varom hërra oc gudhi som j egyptu män dyrken före gud (Mos 229)
 tha **githir** män ey the samma ordh laghat til lika a annara tungo som föllo saman wäl (Mos 246)
 oc **kunde** thz watn äy finna som han thz swerd i härda wilde (Did 75)
 och **wille** inghen then dagtingan vndergåå, som honom dagelighen tillbudhin war (Petri 221)
 Gudh **haffuer** then domen kort aff sagt, at man icke skal bruka hans nampn fåfengt (Petri 67)

Det förefaller troligt att objekt med determinativt pronomen och relativsats alltid har föredragit efterställning på grund av sin tyngd, men att de i princip kan stå framför verbet. Om man vill kan man alltså (ur detta snäva perspektiv) beskriva nominalfraser med determinativt pronomen som ovanligt tunga demonstrativkonstruktioner, dvs. de kan liksom demonstrativer stå före verbet, men står normalt (p.g.a. sin tyngd) efter verbet.

4.2.11. Koordinerade nominalfraser

Jag har använt en mycket liberal definition för att identifiera koordinationer. I själva verket har nog förts hit en del nominalfraser med intern

koordination. Jag har emellertid valt denna metod för att de övriga kategorierna ska bli mera enhetliga.

I hela mitt material är det vanligt att koordinationer står efter det infinita verbet. I Lagarna finns några få exempel på framförställning, men de är inte alls lika många som för andra kategorier.

Tabell 12. Objektplacering för koordinerade nominalfraser

Textgrupp	OV	VO	Summa	% OV
Lag	6	28	34	18
Mos-Leg	5	116	121	4
Tidig yfsv	1	62	63	2
Sen yfsv	4	75	79	5
Tidig änysv	1	130	131	1

Som synes verkar lagarna ha högre frekvens av OV än senare texter, men preverbal position tycks undvikas rakt igenom. Ett av exemplen i Mos bör nog ses som exempel på *hava* + passivt particip; det ska i så fall utgå.

(57) oc **haffua** hans välgärninga oc budhordh scriffwat för warom öghom (Mos 256)

De övriga exemplen på framförställning från de yngre texterna är följande.

(58) at the wilde then sonä och fridh vnfa (Val 64)
 for thy hon **haffde** tha all sin kerlek och hiärtä lakt til Falartin
 (Val 138)
 han **haffde** saa fagra jomffru oc wälbyrdoga anamad siig (Troja
 34)
 the **haffwa** nog tiid oc tilfalle haffdt tiill ath göra sadant (Troja
 105)
 hade han allareda både hugh och sinne och åthäfwor fält fram-
 för han war tillförende (Brahe 68)

Samtliga exempel (utom det svårtolkade fallet från Brahe) kan ses som koordinationer av huvudorden med gemensam determinerare, och de tillhör alltså den grupp som jag för säkerhets skull har fört till koordinationerna. Om de skulle ses som enstaka nominalfraser skulle de ha klassats i grupper som under 1400- och 1500-talen är väl belagda med

framförställning (demonstrativt, possessivt och indefinit pronomen). Det är därför rimligt att anta att framförställning är möjlig i de äldre texterna, medan den blir omöjlig i de senare. Tyngden gör dock att efterställning föredras även i de äldre texterna.

4.3. Sammanfattning av huvudundersökningen

Genomgången har visat att de flesta kategorier normalt är framförställda i de två äldsta texterna (lagtexterna). Belägg på egennamn och nominalfraser med obestämd artikel saknas. För övrigt är det i stort sett endast för nominalfraser med determinativt pronomen och koordinerade nominalfraser som vi har funnit att VO-ordföljd är vanligast även i lagtexterna. Jag har antagit att dessa frasers tyngd gör dem naturliga att ställa efter verbet, och att de därför redan i ett språk med underliggande OV-struktur gärna står efter verbet.

Egennamnen är dåligt belagda i våra äldsta texter, och det är svårt att avgöra om framförställning varit det dominerande under 1200-talet, men det är tydligt att OV-ordföljd varit möjlig. För samtliga övriga kategorier finner vi en övervikt för OV-ordföljd i lagarna och en kraftig nedgång i OV-frekvens under 1300-talet. Denna tycks i huvudsak ha skett redan i Mos och fortsätter fram till omkring 1400. I den äldsta postillan (MPI) finner vi bara ca 10 procent av objekten före verbet. Under 1400-talet ökar sedan OV-frekvensen igen, men bara för ett mindre antal objektstyper. Det sker alltså en uppdelning av objekten i två grupper, en som alltid står efter verbet och en som kan stå både före och efter verbet. Låt oss kalla dem typ I och typ II.

TYP I (nästan bara VO)

Egennamn
Bestämd artikel
Genitivattribut
Vanliga nakna substantiv
Obestämd artikel
Räkneord

TYP II (OV eller VO)

Personliga pronomen
Demonstrativt pronomen
Possessivt pronomen
Nakna substantiv vid funktionsverb
Indefinit pronomen

Lägg märke till att de två grupperna till en början verkar mycket heterogena. Definithet tycks t.ex. inte vara någon relevant faktor. De två inherent definitiva typerna (pronomen- och egennamnsfraser) uppför sig olika. De två possessiva typerna uppför sig också olika. Nakna substantiv tillhör typ II bara i funktionsverbskonstruktioner, dvs. då de

bidrar starkt till predikatets betydelse. I Tabell 13 nedan ges, för de enskilda texterna, sammanfattande siffror för Typ I, Typ II och personliga pronomen. De sistnämnda är en så stor och speciell grupp att jag brutit ut dem ur typ II.¹³

Tabell 13. Objektens position efter objektstyp i de olika texterna

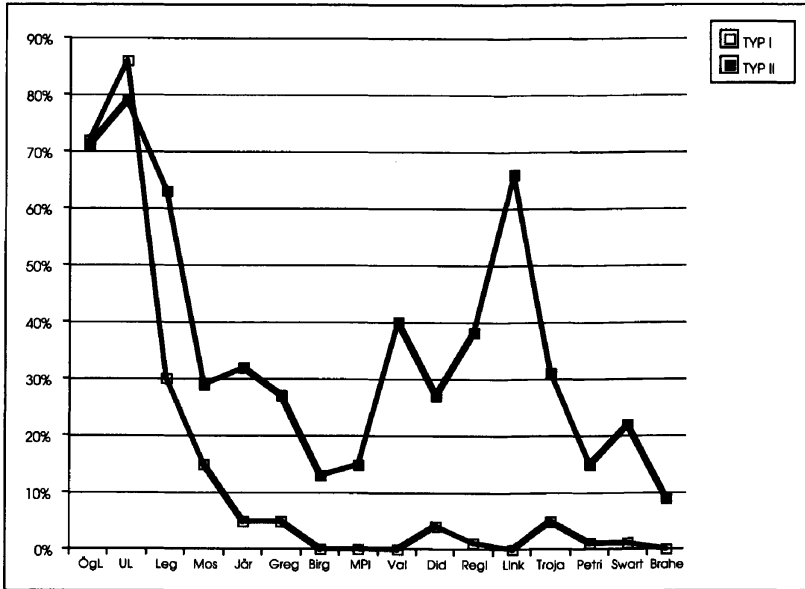
Text	Typ I			Typ II (substantivfras)			Typ II (pronomenfras)		
	OV	VO	%OV	OV	VO	%OV	OV	VO	%OV
ÖgL	191	76	72	64	26	71	83	33	72
UL	147	24	86	35	13	73	68	15	82
Leg	20	46	30	20	29	41	49	12	80
Mos	70	408	15	78	316	20	162	259	38
Jär	4	82	5	12	38	24	40	74	35
Greg	2	39	5	9	28	24	16	41	28
Birg	1	212	0	18	189	9	48	260	16
MPI	0	73	0	7	35	17	9	59	13
Val	0	34	0	13	45	22	45	43	51
Did	5	118	4	37	150	20	85	183	32
Regl	1	79	1	6	28	18	34	38	47
Link	0	98	0	35	50	41	99	19	84
Troja	4	81	5	31	97	24	67	117	36
Petri	3	483	1	56	245	19	51	383	12
Swart	2	181	1	31	119	21	54	176	23
Brahe	0	94	0	4	72	5	13	100	12

Typ I tycks alltså försvinna nästan helt och hållet i preverbal position mot slutet av 1300-talet, medan typ II får en ökning under 1400-talet. Mest radikal är denna ökning för personliga pronomen. Detta framgår tydligt av Figur 4 där siffrorna i tabell 13 presenteras i diagramform för typ I och II. Kurvan för typ II innefattar här både pronomenfraser och substantivfraser.

Tabell 13 och figur 4 visar tydligt att OV-frekvensen för alla kategorier sjunker drastiskt under 1300-talet. Typ I återhämtar sig aldrig utan förblir efterställd under 1400- och 1500-talen. I Jär och Greg finner vi några kvardröjande OV-belägg i typ I. De två små andra avvikelserna för typ I gäller främst några nakna objekt i Did och några substantiv

¹³ Jag har i det föregående diskuterat undantagen i de olika undergrupperna och misstänkliggjort flera av exemplen. Somliga av dem bör säkert utgå ur materialet, men eftersom jag inte gjort samma noggranna genomgång av de regelmässiga fallen, har jag valt att inte räkna bort några exempel alls.

Figur 4. Objektens position efter objektstyp i de olika texterna

med suffigerad artikel i Troja (båda fallen har diskuterats ovan). För objekt av typ II sker däremot en påtaglig ökning av OV-frekvensen under 1400-talet.

Resultaten av min undersökning är entydiga men förbryllande. Entydiga är de så tillvida att vi ganska klart kan urskilja vilka objektstyper som under 1400-talet åter börjar vara frekventa i preverbal position. Förbryllande är resultaten i det avseendet att de skiljer ut två grupper av nominalfraser som annars inte brukar uppföra sig olika. De vanliga distinktionerna mellan personliga pronomen och andra nominalfraser eller mellan definitiva och indefinita nominalfraser duger inte för en analys av utvecklingen. Den fråga som vi måste ställa oss är vad de olika kategorierna under typ I har gemensamt med varandra, och vad som skiljer dem från typ II. Det är detta som ska behandlas i nästa kapitel. Men innan jag gör det vill jag diskutera resultatens allmängiltighet för yngre fornsvenska.

4.4. Resultatens allmängiltighet

Resultatet av min huvudundersökning förefaller mig vara ganska tydligt. Varje punkt i figur 4 representerar mellan 34 och 478 belägg för

typ I (endast Val och Greg har färre än 70 belägg) och mellan 84 och 815 belägg för typ II.

Sedan Wennings studie (1930) vet vi dock att det finns en yngre fornsvensk text som är avvikande med avseende på OV-ordföljd, nämligen Sjärens Tröst (ST), se Wenning (1930, t.ex. s. 70, 74, 75). ST har mera OV-ordföljd än andra yngre fornsvenska texter. Den är i sina huvuddrag en översättning/bearbetning av en tysk förlaga, och det kan ligga nära till hands att förklara den höga OV-frekvensen i denna text med influenser från den tyska förlagan (jfr Wenning a.a. s. 101 f.). För att bekräfta detta bör man förstås kontrollera i vilka avseenden ST avviker från de övriga texterna från yfsv. tid, och om det finns fler texter med samma drag. En första kandidat är Barlam och Josaphat (Barl) från samma tid som ST. Denna text är klart besläktad med ST; Thorén (1942) menar till och med att de båda texterna har samme upphovsman. Även om en del senare forskare inte vill hålla med Thorén i detta, säger t.ex. Henning (1960, s. 146 f.): "Den likhet mellan ST och Barl, som Thorén (a.a. s. 154 ff.) konstaterar [...] vittnar oförtydligt om det nära sambandet mellan de båda verken."

Här nedan redovisar jag en undersökning på de första två budorden i ST (s. 6–102) samt hela Barl. Dessa jämförs med de yngre fornsvenska texterna i min huvudundersökning (som vanligt räknar jag Troja till yfsv.). För att tydliggöra skillnaden har jag ordnat objektstyperna efter fallande OV-frekvens i huvudundersökningen (HU). I räkningen har jag inte fördelat de nakna objekten på funktionsverb och andra verb. Observera alltså att typ I exkluderar vanliga nakna objekt, medan typ II exkluderar pronomenfraser och nakna objekt vid funktionsverb. Sammanställningen i tabell 14 nedan ger likväl en klar bild av hur de olika typerna fördelar sig.

Tabell 14. Objektplacering i ST och Barl jämförd med yngre fornsvenska texter i huvudundersökningen (HU).

Objektstyp	ST			Barl			HU		
	OV	VO	%OV	OV	VO	%OV	OV	VO	%OV
Pronomen	192	44	81	96	24	80	443	834	35
Typ II	71	36	66	45	35	56	147	627	19
Naket	16	6	(73)	5	25	17	30	334	8
Typ I	56	41	58	11	28	28	8	515	2
Totalt	335	127	73	157	112	43	628	2 310	21

Både ST och Barl uppvisar generellt en klart högre OV-frekvens än huvudundersökningen. Barl ligger dock närmare huvudundersökningen än vad ST gör. Det utökade bruket av OV-ordföljd i de två texterna är synligt i alla objektstyper, vilket innebär att ST och Barl generellt har möjlighet till OV-ordföljd, även för objekt av typ I.

ST och Barl är tillkomna vid samma tid, troligen också som delar i ett och samma projekt. ST har till allra största delen en tysk förlaga, medan Barl har en latinsk och delvis också en norsk. Jag vill gärna se den höga OV-frekvensen i ST som ett resultat av påverkan från den tyska förlagan. För Barl:s del kan man lätt tänka sig att ST varit ett stilistiskt föredöme, och att detta påverkat översättningen.

Om vi finner fler texter med samma typ av avvikelser från min huvudundersökning som dem vi finner i ST och Barl, bör vi ifrågasätta allmängiltigheten i huvudundersökningens resultat. Vi måste väl tillåta några avvikelser som kan bero på dåliga översättningar, missuppfattningar av förlagan, skrivfel eller kvardröjande arkaismer, men vi bör inte finna OV-frekvenser på samma höga nivå som i ST eller Barl.

Det har därför varit viktigt för mig att försöka finna belägg på typ I i andra yngre fornsvenska texter för att försöka falsifiera mina generaliseringar. Jag har läst ett antal yngre fornsvenska texter och excerperat endast typ I. Jag har räknat de fyrtio första beläggen (om jag hittat så många). De texter som jag har excerperat är följande (utgåva och sidantal anges i källförteckningen).

Bo	Bonaventuras betraktelser (orig. slutet av 1300-talet, hskr. ca 1420)
Anna	Sankta Anna (Cod Benz från mitten av 1400-talet)
Tu	Tundalus i Jöns Buddes bok (1487-1491)
SV	Speculum Virginum (slutet av 1400-talet)
Kat	Sankta Katerina (ur Cod Link XCI, början av 1500-talet)
Bond	Peder Månssons Bondakonst (1516-1519)

Vi skulle förvänta oss att finna mycket få belägg på OV-ordföljd i typ I i dessa texter. Möjligen kan man vänta sig enstaka OV-reminiscenser i den äldsta texten, Bo, så som vi fann i Greg och Jär i huvudundersökningen. I tabell 15 nedan redovisas detta kompletterande material. Jag har slagit ihop bestämd och obestämd artikel till en grupp.

OV-frekvensen är låg, klart lägre än i ST och Barl, men den är kanske något högre än vad vi skulle förvänta oss av typ I, sammanlagt 4,9 % (mot 1,5 % i HU). Låt oss se på de enskilda typerna var för sig.

Tabell 15. Objektplacering för typ I i några yngre nysvenska texter

Text	Artikel		Genitiv		Egn		Räkneord		Naket		Totalt	
	OV	VO	OV	VO	OV	VO	OV	VO	OV	VO	OV	VO
Bo	0	15	0	5	1	3	0	0	1	15	2	36
Anna	0	7	1	1	0	5	0	1	1	8	2	22
Tu	2	15	0	3	0	0	0	1	0	9	2	28
SV	0	17	0	10	0	0	0	0	1	12	1	39
Kat	1	16	0	2	0	1	1	0	0	10	2	29
PM	0	19	0	0	0	0	1	5	0	15	1	39
Summa	3	89	1	21	1	9	2	7	3	80	10	193

Då det gäller objekt med artikel är hypotesen i stort sett korroborerad. De tre undantagen återfinns i Tu och Kat.

- (59) Om han wilde presten mz gudz lichama til sik hafua (Tu 216)
 mz hulkom the plägha vsla sielena nidhertrykkä (Tu 235)
 ath man maa dödha kroppin iordha (Kat 151)

Två av exemplen har framförställt adjektiv, och borde således ha framförställt *then/thet*. Om man inte vill godta dessa exempel som avvikelser kan man möjligen säga att de har struket *then* (jfr exemplet från Greg i (54) ovan).

Vad beträffar genitiver, räkneord och egennamn har vi få exempel. Vi finner dock fyra exempel med framförställning.

- (60) ok han skal ihesum atir finna (Bo 28)
 om tu wilt gudz modher wenskap hafua (Anna 14)
 Then akra oc godz wil köpa han skal tw tingh akta, ath ... (Bond
 22)
 ath I [50] quinnor och en flere kundo ... en aff idher forwinna
 (Kat)

Av dessa exempel kan möjligen det första ses som en kvarleva av det tidigare 1300-talets OV-ordföljd. Det sista exemplet kan möjligen förklaras med att självständigt *en* om personer kan tangera gränsen till personliga pronomen på ett sätt som attributiva räkneord inte kan. De andra två exemplen (en fras med genitiv och en med räkneord) finner jag inga goda förklaringar till.

Bland de nakna substantiven finner vi några få framförställningar.

- (61) at nar abbac propheta **hafdhe mat giort** (Bo 50)
 Jac **hafwer** oc engom **wyrdhning giort** (Anna 19)
 Discriminalia **hawa nampn** ther aff **fanghit** at ... (SV 111)

Det första exemplet tycks motsäga det allmänna resultatet, men den kommer från den äldsta texten, där vi bör förvänta oss en del reminiscenser af gammal OV-ordföljd. De andra verbfraserna kan ses som funktionsverbskonstruktioner: *göra wyrdhning* och *fanga nampn* (jfr *vyrdha, nämpna*).

Mitt kontrollmaterial visar alltså mycket få belägg på framförställning av typ I. Två stycken finns i den äldsta texten, som kan förväntas ha vissa reminiscenser av äldre OV-ordföljd. Av de övriga beläggen kan några ses som exempel på struket framförställt *then* eller på funktionsverbsförbindelser. Även om några exempel inte går att förklara, menar jag ändå att kontrollundersökningen korroborerar min hypotes om att typ I normalt inte förekommer i preverbal position i yfsv.

5. Objektstypernas egenheter

Vi har i det föregående konstaterat att den återvunna styrka som OV-strukturer får under 1400-talet bara gäller vissa typer av objekt. Dessa är framför allt personliga pronomen och nominalfraser med olika typer av attributiva pronomen. De kategorier som aldrig eller nästan aldrig står före verbet är egennamn, vanliga nakna substantiv samt substantiv med artiklar, räkneord eller genitivattribut.

Vår uppgift är nu att utröna vilken den grundläggande skillnaden är mellan dessa två typer. Jag kommer att utgå från den så kallade DP-analysen, som hävdar att artiklar och andra determinerare är huvuden i nominalfrasen. Jag försöker sedan visa att de kategorier som inte kan stå före verbet har en fylld, eller licensierad, artikelposition, medan de som kan stå före verbet inte nödvändigtvis måste ha en fylld artikelposition.

Grundtanken bakom min analys är att det finns två olika sätt att licensiera ett objekt: antingen måste objektets egen D-position licensieras (intern licensiering), och då står objektet efter verbet, eller så måste nominalfrasen flytta till en position framför verbet för att licensieras utifrån (extern licensiering).

I det följande presenterar jag först kortfattat DP-analysen och de antaganden jag gör om artiklar i de skandinaviska språken (avsnitt 5.1). I det följande avsnittet 5.2 diskuterar jag sedan olika typer av artiklar i de nordiska språken. I 5.3 tar jag upp objekt av typ I, och i 5.4 går jag vidare till objekt av typ II i ljuset av DP-analysen. Kapitlet utmynnar i regler för objektlicensiering (i avsnitt 5.5).

5.1. DP-analysen

Inom den generativa grammatiken finns numera en ganska stor konsensus om att artiklar (och andra determinerare) utgör huvuden inom nominalfrasen. Denna analys vann snabbt anhängare efter Abneys (1987) arbete om engelska nominalfraser, där han lanserar DP-analysen (DP = Determiner phrase). Redan tidigare hade dock bl.a. Szabolsci (1983) och Hellan (1986) argumenterat i samma riktning för ungerska respektive norska. Liknande ideer har också presenterats inom mera traditionell grammatikbeskrivning, se Andersson (1987). Från början var argumentationen för DP-analysen indirekt. På grundval av språk med possessivsuffix har man argumenterat för att possessivkongruensen på substantiv ska beskrivas på samma sätt som subjektkongruensen på verb. I vissa språk, som t.ex. ungerska, är denna kongruens morfologiskt identisk i de två fallen. Även vissa typer av utflyttningar ur satser och nominalfraser har anförts som goda argument för parallellen mellan satsen och nominalfrasen. Argumentationen byggde sedan på att s.k. funktionella huvuden (där subjunktioner, verbkongruens och hjälpverb genererades) var väl etablerade kategorier inom satsstrukturen, och att likheterna mellan sats och nominalfras implicerade att denna typ av huvuden fanns även i nominalfrasen.¹⁴ Likartade strukturer hos olika frastyper ses a priori som en fördel, då detta hjälper till att förklara det mycket snabba språktillägnet hos barn.

Senare har det framförts mera direkta argument för att determinerare är huvuden i nominalfrasen. Bland annat har det påpekats för de skandinaviska språken att bestämdheten hos nominalfrasen avgörs av determineraren. I definitiva fraser som de i (62) avgörs definitheten av determineraren, inte av substantivet, trots att substantivet kan ha en definit böjningsändelse. Fler argument för DP-analysen tillämpad på

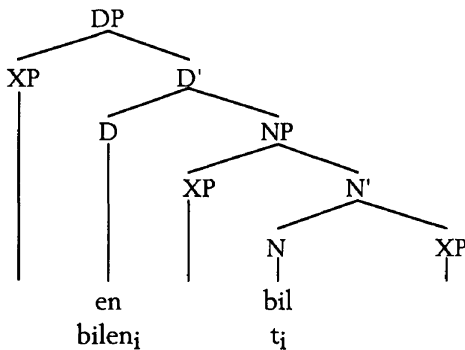
¹⁴ Att subjunktioner har samma placering i bisatser som finita verb har i huvudsatser (jfr figur 2 ovan) har varit ett skäl att anta en funktionell kategori C (Complementiser). Likaså har den komplementära distributionen i engelska mellan modala hjälpverb och numerus-/personböjning varit ett argument för en kategori I (Inflection).

skandinaviska språk ges i Delsing (1993, kap. 3).

- (62) min häst
 detta hus
 det huset

De antaganden som DP-analysen bygger på innebär alltså att nominalfraser har ett överordnat huvudord som bestämmer den grammatiska funktionen i förhållande till omgivningen (extern syntax) och ett underordnat lexikalt huvud som bestämmer betydelsen och vissa interna relationer inom nominalfrasen, t.ex. prepositionsval vid prepositionsattribut (*en kusin till Kalle, belägringen av staden, benen på stolen*). En enkel DP-struktur ser ut som i (63) nedan. XP är positioner som kan fyllas av fraser: genitivattribut eller prepositionsattribut. I de särskårliga grammatikerna är dock oftast bara en eller två positioner tillgängliga för dessa. Obeståmd artikel genereras i D. För suffigerad beståmd artikel antar man ofta att hela substantivet flyttar till D-positionen. Spåret efter det flyttade ledet markeras då med ett indexerat *t* (för *trace*).

(63)

Det har funnits en livlig debatt om vilka element som ska räknas till kategorin D. Från början räknades alla determinerande huvuden hit, men senare har det föreslagits att kategorier som possessiver, räkneord och demonstrativer ska genereras i egna (eller åtminstone andra) funktionella huvuden mellan D och N, framför allt p.g.a. samförekomst med artiklar. Fortfarande är de flesta överens om att artiklar ska genereras i D-positionen.

Det ska påpekas att resultatet av min undersökning bör ses som ett

stöd för DP-hypotesen. Själva det faktum att determinerarens kategoritillhörighet har betydelse för nominalfrasens placering i satsen talar starkt för att determineraren ska ses som huvudord i frasen.

5.2. Artiklar

I de västeuropeiska språken finner vi ett flertal olika typer av artiklar. Gemensamt för dem alla är att de sätts in i nominalfrasen då denna saknar andra determinerare (såsom demonstrativer, possessiver, indefinita pronomen etc.).

I Delsing (1993) utgår jag från iakttagelsen att svenskan har ett krav på determinerare hos argumentella nominalfraser (subjekt, objekt, rektion etc.), medan det inte tycks finnas något sådant krav för icke-argumentella nominalfraser (jfr Stowell 1991).¹⁵ Jag bortser här från rubrikpråk, som ju inte följer normala grammatiska regler. I denna stilart kan såväl artiklar som kopula och andra formord strykas.

- (64) *Läkare håller på att operera patient
 Läkaren håller på att operera en patient
 (65) Kalle är läkare
 ?? Kalle är en läkare

I (64) ovan kan man säga att artiklarna räddar grammatikaliteten hos subjekt och objekt. I (65) däremot försämrar artikeln grammatikaliteten. Jag diskuterar vidare de fall där vi använder artikel i predikativer (t.ex. *han där en duktig läkare*) och visar att den obestämda artikeln i dessa predikativer har egenskaper som klart skiljer den från obestämd artikel i argumentella nominalfraser (se Delsing 1993, kap. 2). Argument tycks alltså kräva en determinerare. Om inget pronomen fyller denna uppgift, måste en artikel sättas in.

Skillnaden mellan argument och icke-argument kan sedan användas som ett test på artiklar. Jag hävdar att den propriella artiken, ett "pleonastiskt" svagtonigt pronomen som används framför egennamn, i norrländska dialekter också ska ses som en artikel. I exempel (66)–(67) nedan visas att artikeln är obligatorisk hos argument, medan den är omöjlig för icke-argumentella nominalfraser (här illustrerade med predikativer och vokativer).¹⁶

¹⁵ Det enda språk jag känner till som kräver artikel i satser som *Kalle är läkare* är engelskan (*Charles is a doctor*). Jag har inget intressant att säga om detta artikelvång.

¹⁶ Samma restriktioner tycks gälla i tyska dialekter. Ute Bonacker har föret mig

- (66) n Erik å a Lisa ska jift sä (Västerbotten)
 *Erik å Lisa ska jift sä
Erik och Lisa ska gifta sig
- (67) Han het (*n) Erik
 (*n) Erik!

Fenomenet är även välkänt från de flesta norska dialekter och från talad isländska. I de nordiska språken har vi alltså en egennamnsartikel som är morfologiskt distinkt från den bestämda artikeln. Samma fenomen möter oss i många austronesiska språk. Egennamnsartiklar känner vi även från bl.a. italienska, som åtminstone vid feminina personnamn använder den bestämda artikeln (*la Nilsson, la Callas* etc.). Mera reguljärt tycks fenomenet vara i t.ex. grekiska och portugisiska. Jag menar alltså att även språk som inte har en synlig artikel på egennamn har en "osynlig" artikel när de fungerar som argument. Med andra ord är artikelpositionen "aktiverad" eller syntaktiskt relevant.

Även då det gäller icke-räkningsbara substantiv, eller substantiv i sådan användning, finner vi språk med en speciell artikel. Det mest välkända exemplet är förstås den partitiva artikeln i franska.

I norrländska dialekter används suffigerad artikel mycket oftare än i riksspråket (se t.ex. Dahlstedt/Ågren 1980, s. 281 ff., Delsing 1996, s. 29 ff.). I de fall då riksspråket har naket substantiv använder t.ex. dialekterna i Västerbotten suffigerad artikel på substantivet. Denna artikel glossas i exemplen med ART.

- (68) Däm satt å ränse sik-en (Västerbotten)
de satt och ränsade sik-ART (= de satt och ränsade sik)
 Hon sto å koke gröt-n
Hon stod och kokade gröt-ART (= hon stod och kokade gröt)

Jag menar att denna artikel är en partitiv artikel på samma sätt som den franska, om än med den skillnaden att den nordsvenska artikeln är suffigerad. Man kan visa att artikeln på dessa substantiv är indefinit, eftersom den med full grammatikalitet kan stå i existentialkonstruktioner. Den vanliga bestämda artikeln (på räkningsbara substantiv) är däremot omöjlig i denna konstruktion, liksom i riksspråket. Notera att exemplen i (69) motsvaras av naket substantiv i rikssvenskan, medan exemplen i (70) måste ha artikel för att bli grammatiska.

med följande schwabiska exempel som direkt motsvarar dem i (66)–(67): *d'r Erik ond d'Lisa dend heirada. Der hoißt (*d'r) Erik.*

- (69) Hä väks bjärken dära lia
Det växer björkar-ART därpå liden
 Hä finns vattne däri hinken
Det finns vatten-ART däri hinken
- (70) *Hä sitt katta dära bron
Det sitter katten därpå trappan
 *Hä stå biln dävvve garasje
Det står bilen därvid garaget

Vi tycks alltså finna fyra olika sorters artiklar i norrländska dialekter, och jag menar att dessa artiklar har strukturell betydelse även i språk där de inte hörs/syns. Detta underbyggs framför allt av en diskussion om när vi kan använda nakna substantiv som argument respektive predikativer i modern rikssvenska (se vidare Delsing 1993, kap. 2).

Jag ska här utgå från att nakna substantiv som används i icke-räkningsbar funktion och egennamn har strukturellt betydelsefulla osynliga artiklar. Utifrån detta antagande ska jag nu gå vidare med att diskutera det fornsvenska materialet.

5.3. Typ I

I föregående avsnitt har jag presenterat min syn på de fyra olika sorters artiklar som jag antar. En första observation är förstas att alla de nominalfraser som har sådana artiklar tillhör typ I, dvs. de står praktiskt taget aldrig före det infinita verbet efter 1375. Det gäller förstas de två fall där vi har synliga indefinita och definita artiklar, men det gäller också egennamn och vanliga nakna nominalfraser som objekt. De senare har en osynlig artikel eller, om man så vill, en strukturellt betydelsefull determinerarposition. De enda grupper av nominalfraser utöver dessa fyra, som regelmässigt står efter verbet är nominalfraser med genitivattribut eller räkneord som determinerare.

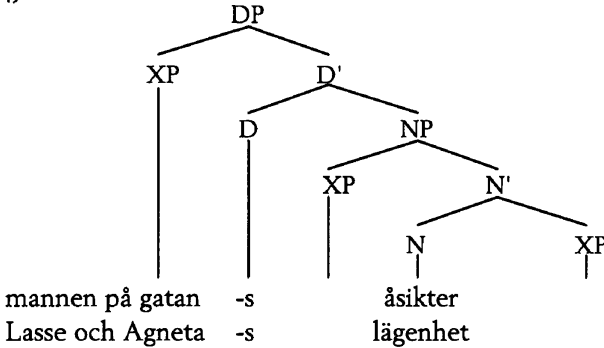
Inom DP-analysen har flera forskare diskuterat möjligheter att placera genitiv-s:et i D-positionen (se t.ex. Abney 1987, s. 78 ff., Delsing 1991, 1993, kap. 5). En sådan analys hjälper till att förklara grupp-genitiverna, som tar genitiv-s:et efter de efterställda attributen, alltså efter hela den possessiva nominalfrasen. Sådana exempel finner vi såväl vid koordinationer som vid självständiga adjektiv och nominalfraser med efterställda attribut.

- (71) Lasse och Agnetas lägenhet

- (72) den gamles käpp
 (73) mannen på gatans åsikter

Sådana nominalfraser får sin enklaste förklaring om -s:et är genererat i D-positionen och själva den possessiva nominalfrasen i SPECificeraren till D.¹⁷

(74)

I Delsing (1991) ger jag en beskrivning av utvecklingen av genitivändelsen från morfologi till syntaktiskt fristående element. Jag visar där att det i första halvan av 1400-talet finns indicier på övergången: bl.a. förlust av intern böjning och exempel på gruppgenitiver. Se också Nordes nyutkomna avhandling i ämnet (Norde 1997).¹⁸

Då det gäller räkneorden brukar man normalt räkna med att dessa finns genererade i en särskild numerusnod mellan D och N. Nusvenska nominalfraser som *de tre husen* visar ju tydligt att artikel och räkneord kan samförekomma. Därmed är i dessa fall räkneordet genererat i en lägre position än D. I indefinita fraser kan vi därför inte veta om D-positionen är fylld. Räkneorden avviker därför från de andra typerna av determinerare i typ I. Fraser som *the thre männin* finner vi också i fornsvenska, även om vi här inte kan vara säkra på om det framförställda *then* är artikel eller demonstrativ. Vanligt demonstrativt *thænne* är klart vanligare än *then*.

¹⁷ I Delsing (1993, kap. 5) visar jag också att samma analys kan tillämpas på den norska garpegenitiven och den likartade västjylländska perifrastiska genitiven.

¹⁸ Tydliga tecken på att genitiv-s:et gått över från att vara morfologisk ändelse till att bli ett fristående syntaktiskt element finns från mitten av 1400-talet. Jag menar emellertid att D-positionen blir synliggjord redan kring 1300 då vanliga attributiva genitivattribut blir obligatoriskt framförställda; jag antar att genitiverna redan då obligatoriskt måste flytta till Spec-DP.

I indefinita nominalfraser verkar dock räkneorden licensiera argument, både i fornsvenska och nysvenska. Ett räkneord är fullt tillräckligt för att licensiera en argumentell nominalfras i nusvenskan.

Likväl kan man finna egenheter hos räkneorden i andra språk som antyder att räkneorden inte går att entydigt föra till en nominal kategori (substantiv, adjektiv eller pronomen). I finsk-ugriska, baltiska och slaviska språk verkar räkneorden stå som lexikala huvudord i N-positionen, dvs. som substantiv. På detta tyder det faktum att räkneorden kan dela ut lexikalt kasus till substantivet.

- (75) neljä maa-ta
fyra-NOM länder-PART

Ett liknande fenomen finner vi i fornsvenska och fornisländska, där de mer substantiviska räkneorden kan följas av genitiv.

- (76) hundradha manna (Leg)

I norrländska dialekter kan självständiga räkneord också bete sig som substantiv, i så måtto att de tar bestämd artikel. Artikeln är densamma som används för självständiga adjektiv (se Delsing 1996, s. 61 f.). Denna typ av artikel på attributiva element ses ofta som ett indicium på att ledet flyttar till D-positionen (så t.ex. i Homborg/Sandström 1996).

- (77) alle tre-en
bägge två-en

Detta visar att räkneorden uppvisar syntaktiska likheter med substantiv, adjektiv och determinerare i olika språk. Jag kan inte visa att räkneorden står i artikelpositionen i fornsvenska nominalfraser (inledda av räkneord), men det verkar finnas tillräckligt mycket variation bland räkneorden för att det inte ska kunna uteslutas. Vi kan möjligen utifrån resultatet av den här gjorda undersökningen ställa upp hypotesen att räkneord licensierar D-positionen i fornsvenska om det saknas andra determinerare.

Sammanfattningsvis menar jag att de objektstyper som jag på grundval av min huvudundersökning har sammanfört i typ I har det gemensamt att deras D-position är fylld eller aktiverad. För räkneorden lyckas jag dock inte riktigt.

5.4. Typ II

Objekt av typ II, dvs. de nominalfraser som kan stå på ömse sidor om verbet, saknar artikel och har normalt i stället andra determinerare: demonstrativa, possessiva, indefinita pronomen, eller så saknar de determinerare, såsom objekten i funktionsverbskonstruktionerna och personliga pronomen. Vad dessa typer skulle kunna ha gemensamt är att de saknar en aktiv D-position och att deras högsta element i nominalfrasen, determineraren eller huvudordet är genererat längre ned i strukturen.

Då det gäller personliga pronomen hävdas det ofta att dessa är basgenererade i D-positionen, och att de oftast är intransitiva (se t.ex. Abney 1987, s. 284, Svenonius 1993). De står dock ibland före ett substantiv och även före attributiva adjektiv, såsom i fraserna i (78). Som påpekas i Delsing (1993, s. 106) står de dock också ibland efter adjektiv, nämligen i vokativer.

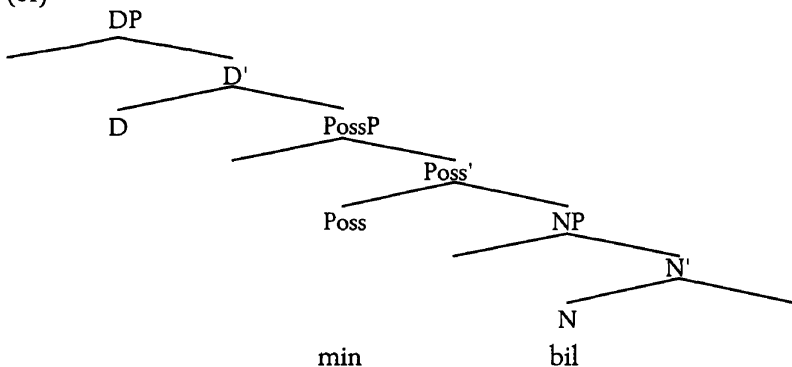
- (78) vi bönder
 ni gamla
 du käre vän
- (79) snälla du!
 kära ni!

Exemplen i (78)–(79) tyder på att pronomen kan genereras såväl före som efter adjektivet, dvs. i D eller i N. Detta betyder att pronomen inte alltid har licensierat D-positionen.

Då det gäller possessivpronomen finns det flera forskare som föreslagit en Poss-fras i nominalfrasen (den förste är, så vitt mig bekant, Battye 1989). Själv har jag framför allt i Delsing (1993, kap. 5) argumenterat ingående för att en PossP finns mellan D och N. I en sådan fras skulle alltså possessivpronomen basgenereras i Poss och inte nödvändigtvis behöva licensiera D-positionen.

Samma sak kan sägas för indefinita pronomen och graderande element (som i undersökningen hittills betraktats som en kategori). Indefinita pronomen kan lätt associeras med den Q- eller Num-projektion som föreslagits av många forskare (Ritter 1988, Delsing 1989, Vangsnes 1996). Gradadverbialen och deras suffigerade motsvarigheter (komparationssuffixen) har sedan Abney (1987, s. 298 ff.) ofta setts som huvuden i en egen funktionell fras (DegP, för Degree Phrase), se t.ex. Bhatt (1990).

(81)

Även demonstrativa pronomen antas ibland vara genererade längre ned i DP-trädet. Sådana förslag finns bl.a. hos Delsing (1993, s. 134 ff.), där demonstrativets svaga adjektiviska böjning anføres som ett av argumenten för att förknippa det med adjektiviska ord.

Till sist har vi funktionsverbskonstruktionerna. I dessa kan man se kombinationen av verb och nominal som ett komplext predikat: *ha behov* = *behöva*. Därmed är det troligt att nominalet inte ska betraktas som argument till verbet utan som ett semantiskt stöd för detta; man kunde ha använt termen 'predikatsfyllnad' om den inte vore etablerad i en mera specifik betydelse. Ett intressant fenomen är att dessa nakna objekt saknar partitiv artikel i språk som franska och nordsvenska (jfr ovan).

(82) Il a (*de la) peur de ...

Ella a (*du) besoin de ...

(83) Han ha behov/*behove tå ...

Däm ha täjje kontakt/*kontaktn vä ...

Jag har i en uppsats från 1997 argumenterat för att funktionsverben inte tar ett objekt med determinerare utan bara en NP (utan determinerarpositon).

För samtliga av de kategorier som ingår i typ II har jag nu försökt göra troligt att de är eller kan vara basgenererade i N eller i en funktionell kategori under D-nivån. Jag har pekat på analyser i litteraturen som oberoende har argumenterat för att dessa typer inte är basgenererade i D. Det är mycket möjligt att många av dessa element kan flytta till D-positionen och licensiera den, men min poäng är att de inte be-

höver göra det; de kan sakna fylld D-position på ett sätt som inte är möjligt för typ I.

Vi skulle givetvis vilja visa explicit att det finns flyttning av possessiva pronomen och andra determinerare i typ II till D-positionen då frasen står efter verbet. Detta är dock inte möjligt eftersom inga led i fornsvenskan tycks stå mellan D-positionen och de nedanförliggande funktionella huvudena. Vi får alltså vad som på engelska brukar kallas 'vacuous movement', dvs. en flyttning som inte syns på ytan.

5.5. Objektslicensiering

Sammanfattningsvis har vi två typer av objekt som under 1400- och 1500-talen uppvisar helt olika distribution då det gäller placeringen i förhållande till det infinita verbet. Typ I står alltid efter verbet medan typ II tycks ha fri variation. Här har jag försökt göra troligt att kategorierna i typ I har det gemensamt att de har en fylld eller aktiverad D-position i nominalfrasen, medan typ II inte behöver ha en fylld/aktiverad D-position. Därmed är vi nu redo för att göra en generalisering om OV/VO-variationen i 1400- och 1500-talens svenska.

(84) Objektslicenciering:

Fyll D-positionen, eller

Flytta objektet till en position före verbet.

Detta innebär att alla fraser som har utsatt artikel, genitiv-s eller andra kategorier som otvetydigt talar om för språkbrukaren att D-positionen är fylld redan är licensierade som objekt och därmed inte behöver tillgripa b-satsen i (84). För objekt av typ II är situationen en annan. De saknar från början en licensierad D-position, men kan genom huvudflyttning (t.ex. från Poss till D) lätt licensiera den, utan att det egentligen syns på ytan. Språkbrukaren har emellertid också möjligheten att lämna D-positionen tom, men han måste då uppfylla b-satsen i (84), dvs. flytta objektet till en position före verbet. Valet kan förstås utnyttjas för att variera informationsstrukturen. Exempelvis kan man flytta ett objekt före verbet om man inte vill att det ska tolkas som rema i satsen. På motsvarande sätt kan man tänka sig att rematiska objekt förses med artikel så att de kan stå kvar efter verbet.

6. Några ytterligare iakttagelser om OV-ordföljden.

I detta kapitel redovisar jag två ytterligare resultat av min huvudundersökning. Dels går jag i avsnitt 6.1 igenom satstypens betydelse; jag skiljer där på jakade satser och negerade/villkorade/frågande satser. I avsnitt 6.2. diskuterar jag den preverbala position som objekten flyttar till, och jag visar att pronomenfraser här skiljer sig från andra nominafraser.

6.1. Satstypens betydelse

I min undersökning har jag hittills helt bortsett från eventuella skillnader som skulle kunna finnas mellan huvudsats och bisats. Mitt allmänna intryck är att OV-frekvensen är likartad i de båda satstyperna, men jag har alltså inte kvantifierat materialet i detta avseende. En sådan undersökning skulle också bli haltande p.g.a. det faktum som jag påpekade ovan i avsnitt 3.3, nämligen att de yngre texterna i varierande grad har modern bisatsordföljd och vi därmed kommer att räkna bort ett antal av de satser där objektet faktiskt står i den preverbala objektspositionen (N2a i figur 3 ovan).

Jag har emellertid funnit att en annan indelning i satstyper kan vara relevant. Många av beläggen på OV-ordföljd i yngre fornsvenska och äldre nysvenska finner vi i negerade, frågande eller konditionala satser, dvs. satser där obestämd artikel i nusvenskan helst utbyts mot *någon*.

(85) jag har köpt en bok

(86) jag har inte köpt någon bok
har du köpt någon bok

Om han har köpt någon bok, så är det inte "Brott och straf"

I satserna i (86) ovan skulle obestämd artikel i objektet ge en annan, lite svårgripbar, tolkning. Samma fenomen känner vi från andra språk, som engelskan där *some* byts ut mot *any* i denna typ av satser. Jag lånar här från den engelska grammatiska traditionen termen 'polaritetssats' då jag talar om de tre satstyperna i (86). Då jag kvantifierat materialet har jag också skilt på infinitiv och particip.

Som jag har visat ovan är OV-frekvensen mycket låg för typ I i texter från efter 1375; jag redovisar därför bara typ II här, där vi verkligen finner variation. I tabell 16 redovisas OV-frekvensen för typ II för de enskilda texterna, fördelade på jakade satser och polaritetssatser samt på de olika typerna av infinita verb.

länkarna i kedjan är.

Skillnaden mellan particip och infinitiv är svårare att finna förklaringar till. Möjligen kan man tänka sig att den avgränsade aktionsart som *hava*+aktivt particip normalt resulterar i, gör det vanligare att objektet får specifik referens. Specifik referens signaleras i språket oftast av definitiva nominalfraser, men också med hjälp av indefinit artikel, räkneord eller attributivt pronomen. Nakna substantiv har däremot nästan aldrig specifik referens och de står nästan alltid efter verbet.

6.2. Det preverbala objektets position

Enligt de definitioner jag utarbetat för undersökningen har jag avgränsat OV-strukturerna till fall där objektet står mellan det finita och det infinita verbet. För huvudsatser innebär alltså detta någonstans mellan V1a och V2, medan det för bisatser innebär någonstans mellan V1b och V2. I avsnitt 3.1 satte jag helt utan vidare diskussion ut en objektsposition mellan satsadverbialspositionen och det infinita verbet.

Figur 5. Satsschema för fornsvenskan

Fundament	V1a	N1	V1b	A1	N2a	V2	N2b	A2
Han	kunde			ey	hona	höra		sidhan
Sidhan	kunde	han		ey	hona	höra		
	at	han	kunde	ey	hona	höra		sidhan

I min definition av den preverbala objektspositionen har jag helt och hållet lämnat adverbialspositionen utanför, och man skulle mycket väl kunna tänka sig att objekten står längre till vänster i satsen.

De positioner som vi skulle kunna identifiera är tre. För huvudsatser skulle vi kunna finna objektet före subjektet (mellan V1a och N1), mellan subjektet och satsadverbialen (före A1) samt mellan satsadverbialen och det infinita verbet (N2a). För bisatser har vi bara de två senare alternativen, eftersom vi har räknat bort alla fall av objekt före det finita verbet. Den första positionen skiljer alltså huvud- och bisatser åt. Det visar sig dock att objektet praktiskt taget aldrig står före subjektet. Jag har endast påträffat 18 fall i hela materialet (av uppskattningsvis drygt 1.000 belägg på OV-ordföljd i huvudsats).

- (88) Nu skal þæt hæreæz næmd uita huat han fluþe . . . (ÖgL, Eds 2)
 thær skulu hanum upplændingær môtæ (UL Kgb 2; + tre likartade exempel)

tha **aghu** thæt tolf mæn witæ hwat (UL Mb 11; + fem likartade exempel)

hawæ hanæ tolf mæn wart sum fyrr ær saght (UL, Jb 2)

oc **wil** os landz härran **wäffuia** oc blandha oc döma os ... (Mos 190)

wil os gudh **hiälpa** (Mos 310)

Nw **skulu** thz alle cristne män vitha at ... (Mos 36)

tha **ma** idher enkte öghä see. (Val 120)

thz **kan** mik nw engen formena. (Did 192)

tha **skall** tik thz encte hielpa (Did 196)

Som synes rör det sig genomgående om pronominella objekt före subjekt som utgörs av substantivfraser. Bara i ett fall är subjektet ett personligt pronomen. Det tycks också vara ett tämligen ålderdomligt fenomen; 15 av de 18 exemplen är från äldre fornsvenska.

Alla övriga belägg på preverbalt objekt har objektet efter subjektet där sådant finns mellan de båda verben. I de fall där en negation finns utsatt mellan verben står objekten både framför och efter denna, men det finns en klar skillnad mellan pronominella objekt och andra typer.

Tabell 17. Preverbala objekt i förhållande till negationen i huvudundersökningen

Objekt	Före negationen (mellan V1b och A1)	Efter negationen (N2a)
Personligt pronomen	78	10
Annat objekt	5	23

Som framgår av tabellen står pronomen normalt framför negationen medan andra nominalfraser normalt står efter negationen. Fördelningen liknar alltså objektsskifte i modern svenska, där pronomen normalt står före negationen, men där andra nominalfraser aldrig gör det. Konstruktionen är bara möjlig i huvudsatser med finit huvudverb (se närmare t.ex. Holmberg 1986, Josefsson 1992).

(89) Vi såg henne inte

Vi såg inte henne

*Vi såg läraren inte

Vi såg inte läraren

Variationen i placeringen av pronominella objekt i förhållande till negationen i fornsvenska liknar således objektsskifte. Det vanliga är att objektet sätts före negationen, men det kan också placeras efter. Det blir då alltså de fem exemplen med icke-pronominellt objekt för negationen som utgör de problematiska fallen.

- (90) at han **kunde hennes dygd** engeledz forwendä effter sin wiliä (Val 92)
 oc **kunde thz watn** äy **finna** som han thz swerd i hårda wildē (Did 75)
 ty **will** iak **thinä tjänistä** enchte **haffua**. (Did 28)
 iak **will** **thin tjänst** enchte **haffua**. (Did 120)
 Doch gudh **haffuer sådana** intet **förgätit** (Petri 296)

Som framgår av exemplen är tre av dem från Did. Återigen är det alltså Did som avviker med några undantag från huvudreglerna (jfr diskussionen om preverbala nakna objekt, se (47) ovan).¹⁹

Sammanfattningsvis kan man se att pronominella objekt kan stå på båda sidor om negationen. Framförställning är dock det klart vanligaste. För övriga objektstyper finner vi en klar övervikt för placering mellan negation och infinit verb. Undantagen från denna regel finns nästan bara i Did.

7. Språkförändringen i stort

I detta kapitel vill jag mera i detalj diskutera den kronologiska utvecklingen. Jag vill gärna utgå från en språksyn där grammatiken sätter gränser för språkbruket, och där variation kan finnas inom dessa ramar. En grammatisk språkförändring är en övergång till en ny grammatik som också tillåter variation. En språkförändring blir då en övergång från en typ av variation till en annan, och det är bara på vissa punkter som vi kan se skillnaden. I själva verket är det nödvändigt att de två olika grammatikerna före och efter en språkförändring producerar språkbruk som i stora delar överlappar varandra. Annars vore inte språkförändring möjlig. Med andra ord förväntar vi oss att barnen (språkinlärarna) kan missförstå mindre delar i det språk de lär sig, men

¹⁹ Inte heller i detta fall tycks de avvikande formerna i Did vara övertagna från den fornsvenska förlagan.

inte hela systemet. För en god utveckling av en sådan språksyn, se Falk (1993, kap. 2).

I resten av det här kapitlet delar jag in svenskan i hundraårsperioder, både av praktiska och innehållsliga orsaker. Tidsangivelserna är givetvis högst ungefärliga.

7.1. Skede I (1225–1325)

I det äldsta skedet finner vi en övervikt för objekt före verbet i finita satser. Endast bisatser står alltid efter verbet. Övervikt för VO-ordföljd finner vi också vid vissa tunga objekt, koordinationer och fraser med determinativa pronomen (och därmed bisats). I infinitivfraser (med *at*) är det vanligt att nominalfraser står före verbet.

I detta skede tror jag att vi har en renodlad OV-grammatik. Detta innebär att vi i princip måste finna speciella förklaringar till alla belägg på VO-ordföljd från denna tid. Jag tror att det är någorlunda möjligt att göra detta. Det lämpligaste är då att undersöka den text som har högst OV-frekvens, nämligen UL.²⁰

I UL finner vi 64 belägg på VO-ordföljd av totalt 316 belägg med icke-negerat nominalfrasobjekt. Jag antar att tyngre nominalfraser kan stå till höger om verbet även i en OV-grammatik. Redan den tidigare diskussionen gör att vi kan räkna bort de två kategorier som per definition har sådan tyngd att de normalt står extraponerade, dvs. 2 OV- och 10 VO-belägg på koordinationer samt 2 VO-belägg med determinativt pronomen. Vid kontrollen av beläggen i UL fann jag dessutom att två objekt hade extraponerade konjunkter som jag inte upptäckt i huvudundersökningen. Till de fraser som på grund av sin tyngd kan stå till höger hör förstås även alla andra nominalfraser med satsattribut (tre belägg),²¹ och vi kan också se att sju objekt är synligt extraponerade, dvs. skiljs från verbet av TSR-adverbial. Till tunga objekt bör vi också räkna exempel av typen *alla utom x*; jag har funnit ett sådant belägg. Vi har nu kvar 39 belägg på VO-ordföljd som behöver en särskild förklaring.

²⁰ Det fornsvenska originalet till ÖgL är visserligen äldre, men den handskrift som undersökts är från 1350, och dessutom visar edsöresbalken i ÖgL påfallande mycket VO-ordföljd (jfr avsnitt 4.2.7 ovan). Denna handskrift är också modern i andra avseenden, t.ex. har den ett ymnigare artikelbruk än alla andra landskapslagar (se Larm 1936, s. 79). Ståhle (1988, s. 123) visar också att A-handskriften har fler fall av artikel än andra handskrifter.

²¹ Kom ihåg att det bara är then/thet+substantiv+bisats/infinitivfras som räknats till kategorin "fraser med determinativt pronomen".

Av de kvarvarande beläggen finner man en överrepresentation av s.k. småsatser, dvs. tvåledade komplement där de båda leden står i en inbördes relation. Hit räknar jag kombinationer av direkt och indirekt objekt, direkt objekt och objektiv predikativ samt direkt objekt och prepositionsobjekt. Exempel på de tre typerna ges i (91) nedan.

- (91) *tha skulu fædhærnis frændær ok mödhærnis skiptæ hwarium sin lot* (Äb 11)
thær skal han giöræ sik orthiuffwæ (Mb 48)
ther aghu swæriæ witni a han (Mb 37)

I exemplen ovan kommer 'lotterna' att tillhöra 'var och en', han (dvs. 'sik') blir 'urtjuva' och vittnesmålet ('witni') handlar om honom ('han'). Denna typ av småsatser omfattar inte mindre än 22 av de 39 kvarvarande objekten.

De sista 17 beläggen är helt vanliga objekt stående i slutet av satsen eller följda av TSR-adverbial. Av dessa är två uttrycket *han hawær brutit kununx edhsöre* (jfr ovan avsnitt 4.2.6) och fem av de andra är koncentrerade till ett mycket kort parti i Manhelgisbalken (Flock 13–16). Det är ganska få helt vanliga objekt som dyker upp efter verbet. Här är några exempel.

- (92) *tha hawær han ridhit rættæ erix gatu* (Kb 2)
tha aghi kirkiunnæ forman. utt letæ thæt. mædh tolff mannum (Äb 16)
ællr han wildi radhæ hænni. ok æi dræpæ hanæ (Mb 13)
Nu kan biltughær man dræpæ man. mæn han biltughær ær (Mb 16)

Hur man ska förklara dessa få VO-belägg vill jag inte helt ta ställning till. Om man vill se texten som en representant för en ren OV-grammatik måste man anta att VO-exemplen tillhör ett yngre stadium i lagtraderingen. Detta låter sig väl göras med edsöreslagstiftningen och kanske också med några andra fall, men för de övriga exemplen återstår det att bevisa att de är senare tillkomna än resten av texten. Ett noggrant studium av texten på alla språkliga nivåer kan nog ge goda insikter i detta, men det måste lämnas till framtida undersökningar.

Vi har nu med viss (men inte fullständig) framgång prövat hypotesen att UL representerar en ren VO-grammatik, dvs. en grammatik där varje VO-belägg kan ges en grammatisk förklaring. Ett annat sätt att se

variationen är att se UL som en text där OV-grammatiken redan luckrats upp av en VO-favoriserande språkförändring.

Språkförändringar kring 1300 som kan vara relevanta är utvecklingen av artikelsystemet och den försvagning av kasusböjningen som äger rum mellan 1250 och 1350. Under denna tid utvecklas den suffigerade artikeln till att bli lika vanlig som idag, medan den obestämda mera trevande gör sitt intåg i språket. Kasussystemet försvagas något i det att genitivens domän inskränks kraftigt (den behålls vid vanliga genitivattribut, men försvinner efter verb, adjektiv och prepositioner samt i partitiva uttryck, se Delsing 1991). Dessutom försvinner dativformerna på vissa personliga och demonstrativa pronomen under denna tid; *mær, hæer, sæer* ersätts t.ex. med ackusativt *mik, hik* och *sik*.

Vad vi letar efter är givetvis ett fenomen i språket som kan ha samma funktion som OV-ordföljden. Som jag ser det måste valet mellan OV och VO vara ett av två ting, antingen en fullständigt arbiträr ordning som lärs vidare från generation till generation (en parameter i generativa termer), eller en funktionell del av språket. Den här undersökningen har visat att OV-ordföljden *k a n* ha en funktion, dvs. att licensiera objekt som annars inte blir licensierade i strukturen. Om vi vill finna ett samband mellan andra språkförändringar och variationen mellan OV och VO runt 1300 bör vi givetvis söka oss till den senare förklaringsmodellen. Det innebär att artikelsystemet eller kasusmorfologin ska ha licensierande funktioner. Jag tror att båda har det. Artiklarnas licensieringsförmåga har jag argumenterat för ovan och kasus ses mycket ofta i den lingvistiska litteraturen som en licensierande faktor. Språk med morfologiskt kasus har t.ex. en friare ordföljd än språk utan kasus; de behöver också mindre ofta *ta* till formord som artiklar och prepositioner för att uttrycka språkliga funktioner.

Den fornsvenska framväxten av suffigerad artikel är genomgripande. Från att ÄVgL nästan inte har artiklar alls, finner man vid mitten av 1300-talet en fullt modern användning av artiklar (ca 50 % eller mer av alla nominalfraser har artiklar, se Delsing 1991). Förlusten av kasus kring 1300 drabbar framförallt genitiven, vilken är mycket marginell som objektskasus. De andra kasusförlusterna drabbar främst personliga pronomen, och dessa är den typ av objekt som bäst bevarar möjligheten till OV-ordföljd. Kasusbortfallet drabbar alltså bara periferin av objektets väsen. Jag tror därför att den språkförändring som kan höra samman med fallet i OV-frekvens i början av 1300-talet är utvecklingen av artikelsystemet.

Artiklarnas framväxt mellan 1250 och 1350 ger språkbrukarna en

ökad medvetenhet om artikelpositionens betydelse. Jag tror att fallet i OV-frekvens som vi finner under samma tid helt enkelt ska tolkas som en reflex av att språkbrukarna ser artikelförsedda fraser som licensierade i postverbal position.

7.2 Skede II (1325–1425)

Under 1300-talet sjunker OV-frekvensen drastiskt, troligen som en följd av att artikelsystemet vuxit sig starkare. Vid slutet av 1300-talet är OV-strukturer ovanliga. Redan i början av det drastiska fallet (i Leg och Mos) finner vi dock en skillnad mellan objekt av typ I och objekt av typ II (jfr Figur 4 ovan). Redan tidigt tycks alltså språkbrukarna skilja mellan nominalfraser med licensierad D-position och nominalfraser utan licensierad D-position. Detta gäller också tydligt de texter som har lägst OV-frekvens (Birg och MPI). Jag tror därför inte att vi får en ren VO-grammatik under fornsvensk tid. I stället har vi en grammatik som tillåter variation i ordföljden enligt den regel för argumentlicensiering som jag föreslog i (84) ovan. Ett objekt som har licensierad D-position står kvar efter verbet, medan fraser som inte har det måste flytta till en position framför verbet.

7.3 Skede III (1425–1525)

Under 1400-talet har vi fortsatt en variationsgrammatik enligt regeln om extern eller intern licensiering av objekten. Den förändring som sker under denna tid är att objekt av typ II ökar sin OV-frekvens. Med andra ord tycks språkbrukarna i ökad utsträckning föredra extern licensiering framför intern licensiering. Jag tror att denna språkförändring har utomspråkliga orsaker. Det ökade tyska inflytandet på svenska språket under slutet av 1300-talet och 1400-talet kan ha gjort det till mode att använda OV-ordföljd där den svenska grammatiken tillät det. För skriftspråket finns det också ytterligare ett stöd för ökat bruk av OV-strukturer. Under 1400-talet ökar bruket av verb-sist-bisatser. Dessa har praktiskt taget aldrig VO-ordföljd och de kan därför ha hjälpt språkbrukarna att upptäcka möjligheten till OV-ordföljd i det egna språket. Platzack (1983) visar att verb-sist-bisatserna och OV-ordföljden samvarierar i texter från yfsv. och änsv. tid. Det är troligen omöjligt att säga om dessa verb-sist-satser har varit en del av det centrala svenska språksystemet eller inte, men jag tror i likhet med tidigare forskare att det är ett rent skriftspråksfenomen.

7.4 Skede IV (1525–1625)

Under tidig äldre nysvenska minskar OV-frekvensen återigen i texterna i mitt material. Det rör sig här i och för sig bara om tre texter från en och samma genre, men de är långa och skrivna med några årtiondens mellanrum. Vad vi kan utläsa ur detta material är att skillnaden mellan typ I och typ II upprätthålls, men att OV-frekvensen sjunker i typ II. I tabell 18 jämförs texterna från sen yngre fornsvenska med dem från tidig äldre nysvenska, med avseende på objektsplacering för typ II.

Tabell 18. Objektsplacering för undergrupperna i typ II i sen yngre fornsvenska och tidig äldre nysvenska.

Objektstyp	Sen y fsv			Tidig ä nysv		
	OV	VO	OV%	OV	VO	OV%
Possessiver	36	253	12	4	199	2
Demonstrativer	25	44	36	11	77	12
Funktionsverbskonstr	16	19	46	1	22	4
Indefinit pronomen	45	54	45	75	138	35
Personligt pronomen	330	400	45	118	659	15

Av tabellen kan man utläsa att alla undergrupper inom typ II har lägre OV-frekvens i 1500-talstexterna. Mest markant är minskningen för objekt i funktionsverbskonstruktioner. Denna grupp är dock den minsta, och man ska vara försiktig med att dra slutsatser. En annan tydlig utveckling är att framförställda objekt med possessivt pronomen nästan försvinner under 1500-talet.²²

Jag antar att vi fortfarande har samma variationsgrammatik som under de föregående två skedena. Den allmänna nedgången i OV-frekvens kan delvis tillskrivas excerperingsprinciperna; som jag har påpekat ovan introduceras den moderna bisatsordföljden i slutet av 1400-talet, och vi kommer därmed att räkna bort ett antal bisatser där objektet står i N2a. Denna förklaring täcker nog inte hela nedgången. En del av den kan vara genreberoende, men det ser också ut som om objekt med possessiva pronomen blir nästan obligatoriskt efterställda. Omtolkat i de termer jag har använt här, förefaller det alltså som om possessivpronomen mera reguljärt börjar flytta till D-positionen; de kan därmed licensieras internt och behöver inte flytta. Möjligen kan vi

²² Att objekt med indefinit pronomen står sig så pass starkt före verbet även under 1500-talet i mitt material torde till viss del kunna tillskrivas det ymniga bruket av *sådana* i krönikorna.

skönja en reflex av detta i det faktum att fraser där possessivpronomen kombineras med indefinit pronomen: *någon min vän*, börjar bli ovanligare under 1500-talet.

7.5 Skede V (1625–1725)

Enligt Platzack (1983) finner vi OV-ordföljd fram till och med början av 1700-talet, då den försvinner (utom för negationsobjekt). Denna period ingår inte i min huvudundersökning, och jag ska därför uttrycka mig mycket försiktigt om den. Jag har emellertid en känsla av att det under denna tid finns två olika sorters texter. För det första finner vi texter som t.ex. Agneta Horns självbiografi (Horn), som nästan helt saknar OV-ordföljd. För det andra finner vi texter med mycket OV-ordföljd (t.ex. Gyllenhielm, hädanefter Gyll), men där vi finner preverbala objekt även av typ I.

Vid en preliminär undersökning av Horn har jag exciperat alla infinitiver som följer på finit hjälpverb enligt samma principer som i min huvudundersökning (jag har här alltså inte tagit med aktiva particip). Borträknat negationsobjekten fann jag 5 objekt före det infinita verbet och 389 efter. Vi har alltså en total OV-frekvens som är nere på knappt 1,3 %. I min huvudundersökning har Brahe (som har den lägsta OV-frekvensen) 13 OV-belägg mot 184 VO-belägg (6,6 %) för infinitiverna (jämför appendix).

Jag har gjort en likadan preliminär undersökning av Gyll. I denna text finner jag 76 belägg på OV-ordföljd mot 243 på VO-ordföljd, således en OV-frekvens, för infinitiver, på 23,8 %. Av dessa är dock flera koordinationer eller objekt av typ I. I tabell 19 redovisas beläggen i Gyll fördelade på de olika objektstyperna.

Tabell 19. Objektspacering vid verb i infinitiv i 1500-talstexter och Gyll

Objektstyp	1500-tal			Gyll		
	OV	VO	OV%	OV	VO	OV%
Koordination	1	130	1	5	11	(31)
Determinativ	2	43	4	1	4	(20)
Typ I	5	758	1	8	117	6
Typ II (substfras)	91	436	17	23	53	30
Typ II (pronfras)	118	659	15	40	58	41

Detta material är för litet för att man ska kunna dra några säkra slutsatser. Man måste givetvis göra mer omfattande undersökningar av

1600-talstexter. Likväl vill jag gärna föra fram hypotesen att 1600-talets svenska i princip saknar OV-strukturer. För det första är skillnaden mellan Horn och Gyll uppseendeväckande. Den förra texten saknar praktiskt taget OV-ordföljd, medan den senare har mer OV-ordföljd än 1500-talstexterna. Detta kan tyda på att OV-strukturerna i Gyll bara är ett skriftspråksfenomen. För det andra är OV-frekvensen i Gyll högre för typ I än vad vi skulle förvänta oss. OV-frekvensen tycks också vara högre för koordinationer och objekt med determinativt pronomen. Om vi räknar samman de tre sistnämnda typerna har vi en OV-frekvens på 9,6 %, som ska jämföras med 1500-talskrönikornas 0,9 %. Det verkar alltså som om Gyll inte tillämpar samma regler som tidigare generationer. En möjlig förklaring är att OV-ordföljden för honom bara är en skriftspråklig konvention, och att han inte riktigt behärskar reglerna för det äldre systemet.

8. Sammanfattning och diskussion

I den här uppsatsen har jag redovisat en undersökning av den inbördes ordningen mellan infinit verb och objekt i fornsvenska och äldre nysvenska. Undersökningen har begränsats till aktivt infinit huvudverb efter finit hjälpverb. Hypotesen bakom undersökningen har varit att objektens form har betydelse för deras placering. Detta bekräftas i undersökningen för perioden 1375–1600. En tendens i denna riktning finner vi även i de tidiga 1300-talstexterna.

Under 1200-talet har vi en ren OV-grammatik. De få fallen av VO-belägg ska här kunna förklaras utifrån specialregler som exempelvis att tunga objekt kan stå i extraposition. Under decennierna närmast före och efter 1300 sker en ändring av den inre grammatiken som innebär att svenskan introducerar artiklar på argumentella nominalfraser. Detta medför i sin tur att många objekt har aktiverad D-position. Därmed övergår svenskan också från att ha en OV-grammatik till att ha en variationsgrammatik. I denna finns det till en början kvar vissa OV-reminiscenser (främst i Mos och Leg), men i princip gäller nu de regler som jag föreslagit för objektslicensiering.

Objektslicensiering:

- a) Fyll D-positionen (intern licensiering), eller
- b) Flytta objektet till en position före verbet (extern licensiering)

Objekten delas nu upp i två grupper. Den ena står alltid efter verbet medan den andra har variation mellan OV- och VO-ordföljd. Den första gruppen, som jag här kallat typ I innefattar egennamnsfraser, nominalfraser med obestämd eller suffigerad artikel, räkneord, genitivattribut eller naket substantiv. Den andra gruppen består av pronomenfraser samt substantivfraser med attributivt pronomen eller nakna objekt i funktionsverbskonstruktioner. De två typerna av nominalfraser verkar heterogena, men jag har argumenterat för att undergrupperna inom typ I har det gemensamt att de alla har en fylld eller aktiverad determinerarposition. Jag har också argumenterat för att en sådan kan saknas i typ II.

Idén är alltså att samma kategori kan licensieras på två olika sätt. Intern licensiering är inte alltid synlig, ett attributivt pronomen kan t.ex. flytta upp till D-positionen utan att det syns på ytan. På samma sätt är den externa licensieringen ofta osynlig; i satser med finit huvudverb kan varken språkbrukaren eller språkforskaren avgöra om objektet står i den preverbala objektspositionen eller i den postverbala.

Undersökningen visar vidare att denna typ av variationsgrammatik överlever åtminstone fram till slutet av 1500-talet. Under 1400-talet sker det dock en ökning av OV-frekvensen. Jag har argumenterat för att detta ska tillskrivas utomgrammatiska faktorer, framför allt det lågtyska inflytandet på både tal- och skriftspråk.

Min huvudundersökning sträcker sig inte in på 1600-talet, men en mindre kontrollundersökning av två texter gjorde att jag framkastade hypotesen att OV-ordföljden under 1600-talet alltmer övergår till att bli ett rent skriftspråksfenomen. Om detta är riktigt innebär det att vi får en förändring av den interna grammatiken. Variationsgrammatiken ersätts med en VO-grammatik.

Jag har också visat två andra egenheter hos den variationsgrammatik som svenskan har fr.o.m. 1300-talet. Dels visar jag att OV-ordföljd generellt sett är vanligare i polaritetssatser, dvs. negerade, frågande eller villkorade satser. Dessutom visar jag att pronomina objekt skiljer sig från vanliga nominalfrasobjekt, i det att de normalt står före negationen i OV-satser. Vanliga nominalfraser står däremot normalt efter denna. Jag har antagit att skillnaden är densamma som vi finner vid objektsskifte i nusvenska.

Sammanfattningsvis vill jag se två stora förändringar av den inre grammatiken. Den första förändringen sker runt 1300. Då införs kravet på att sätta ut artiklar, och därmed börjar språkbrukarna uppfatta sådana fraser som licensierade i postverbal position. Det inleder en

lång period med två möjligheter att licensiera objektet, internt (genom att fylla D-positionen) eller externt (genom flyttning till en preverbal position). Denna variationsgrammatik försvinner förmodligen ur språket på 1600-talet. Jag har också påvisat en språkförändring under 1400-talet; då börjar OV-frekvensen att öka. Detta är enligt min mening inte en förändring av den inre grammatiken, utan en förändring i språkbruket som har utomspråkliga orsaker.

Den starkaste versionen av mitt förslag till objektslicensiering i variationsgrammatiken vore förstås att hävda att ett objekt som är internt licensierat inte kan flytta till en position före verbet. Att typ I nästan aldrig påträffas framför verbet tyder ju på detta. Det skulle i så fall innebära att alla de postverbala objekten av typ II har licensierat sin D-position (genom flyttning av determinerare eller huvudord), medan motsatsen gäller för alla preverbala objekt av typ I, dvs. i dessa är D-positionen tom. Detta är emellertid inte möjligt att visa direkt i fornsvenska nominalfraser eftersom denna typ av flyttning till D normalt inte syns på ytstrukturen.

I den senaste generativa litteraturen hävdas det ofta att språket styrs av ekonomiprinciper. Kort uttryckt innebär det att element flyttar i syntaxen om och endast om de måste flytta. Därmed utesluts i princip all optionalitet i språket som inte är motiverad av olika betydelse. Denna typ av ekonomitänkande har blivit särskilt viktig inom den senaste versionen av den Chomskyanska grammatikteorin, minimalistteorin (se Chomsky 1995).

Även om jag själv ställer mig skeptisk till att språket skulle vara ekonomiskt och i princip sakna variation, måste jag medge att den undersökning jag här har presenterat till en del kan ses som ett stöd för ekonomiprinciperna. Jag har alltså på ett område där språket tycks uppvisa stor variation visat att variationen till en stor del styrs av specifika regler, dvs. att objekt som står efter verbet inte har samma struktur som de som står före verbet. Eftersom objektets struktur från början måste bestämmas (dvs. om D-positionen ska vara fylld eller inte), har man sedan ingen valmöjlighet. Grammatiska regler tvingar fraser med tom D-position att flytta och de tvingar fraser med fylld D-position att stå kvar. Det är emellertid inte helt säkert att denna variation kan beskrivas inom ramen för minimalistteorin så som den ser ut idag.

Litteratur

A. Excerperade och citerade texter

1. *Huvudundersökningen*

- ÖgL Östgötalagen, SSGL 2, utg. C. J. Schlyter. Original från 1280-talet, hskr. från ca 1350. Excerperade balkar: Kristnubalken (1–26), Edsöre (26–46), Egna salur (131–152) samt Bygdabalken (185–232)
- UL Upplandslagen, SSGL 3, utg. C. J. Schlyter. Original från 1297. Hskr. några år yngre. Excerperade partier: Stadfästelsebrev (s. 3–6), Företal (6–8), Konungsbalk (87–101), Ärvdabalk (103–129), Malhelgisbalk (129–178) och Jordabalk (179–202).
- Leg Fornsvenska legendariet, SFSS 7:1, utg. G. Stephens. Original från 1276–1307, hskr. (Codex Bureanus) från ca 1350. Hela Bureanus utom verspartiet på s. 72–79 och ett yngre mirakel på s. 176–178 har excerperats. I utgåvan återfinns de excerperade partierna på s.: 1–16, 17–31, 49–52, 54–65, 70–72, 99–103, 128–157, 165–176, 181–210, 414–422 och 489–534.
- Mos Pentateuchparafrasen. SFSS 60, utg. O. Thorell. Original ca 1330, hskr. (MB I B) från 1502. Hela utgåvan har excerperats.
- Jär Järteckensboken. SFSS 22, utg. G.E. Klemming. Hskr. (Codex Oxenstiernianus) från 1385, originalet förmodligen något tidigare. Hela texten (s. 2–128 i utgåvan) har excerperats.
- Greg Gregorius av Armenien. SFSS 15, utg. G.E. Klemming. Original från slutet av 1300-talet, hskr. A från ca 1420, hskr. D från ca 1450. Hela hskr. A har excerperats (s. 259–325). I hskr. A:s lakuner har hskr. D excerperats (s. 357:24–28, 364:31–366:24, 378:31–382:10, 392:8–11 samt 416:12–418:3).
- Birg Birgittas uppenbarelser, Bok 1–3. SFSS 9:1, utg. G.E. Klemming. Original från slutet av 1400-talet, hskr. (Holm A 33) från början av 1400-talet. Hela volymen har excerperats.
- MP I Den äldsta postillan. SFSS 23:1, utg. G.E. Klemming. Original ca 1400, hskr. från början av 1400-talet. Den första tredjedelen av texten har excerperats (t.o.m. första söndagen efter påsk, dvs. s. 3–132 i utgåvan).
- Val Namnlös och Valentin. SFSS 52, utg. Wolff. Original från ca 1450, hskr. några få år yngre. Hela den fornsvenska texten har excerperats.
- Did Didrik af Bern. Hand A. SFSS 10, Utg. Hyltén-Cavallius. Original från 1450-talet, hskr. från slutet av 1400-talet. Endast de partier som skrivits av Hand A har excerperats (fr.o.m. kapitel 1 till andra raden på kapitel 268, s. 1–205 i utgåvan).
- Regl Constitutiones, St Augustini Regel, Lucidarium. SFSS 9:5, utg. G.E. Klemming. Original och hskr. (Germ. Fol. 726 i Berlins KB) från andra halvan av 1400-talet. Hela texten (s. 3–106 i utgåvan) har excerperats.

- Link Linköpingslegendariet. SFSS 7:1-3. Utg. G. Stephens. Original från slutet av 1400-talet, hskr. (B 70a i Linköpings stiftsbibliotek) från 1526. De 15 första legenderna i hskr., alla översatta av Nils Ragvaldi, har excerperats. I utgåvan upptar de: 7:1: s. 331-336; 7:2: s. 660-675; 7:3: s. 64-69, 154-196, 262-320 och 386-480.
- Troja Historia Trojana. SFSS 29, utg. R. Geete. Originalhskr. från 1529. Ungefär halva texten (s. 1-173 i utgåvan) har excerperats.
- Petri En Swensk Cröneka af Olavus Petri. Samlade Skrifter af Olavus Petri, Fjärde bandet," utg. J. Sahlgren, Uppsala 1917. Original från 1530-talet, hskr. (O. Petri Krönika Nr 1, KB) från 1540-talet. Hela texten (både hand A och B) har excerperats.
- Swart Peder Swarts krönika. Konung Gustaf I:s krönika, utg. N. Eden, Sthlm 1912. Originalhskr. från 1560. Hela texten har excerperats.
- Brahe Per Brahes krönika. Per Brahe d.ä:s fortsättning av Peder Swarts krönika I och II, utg. Ahnfeldt, Lund 1896-1897. Original från 1580-talet, samtida hskr. Hela texten har excerperats.

2. Kontrollundersökning 1: Objektplacering fördelat på objektstyper

- ST Siælinna Thrøst. SFSS 79, utg. S. Henning. Original från 1420-talet, hskr. från ca 1440. De två första budorden har excerperats (s. 6-102 i utgåvan).
- Barl Barlaam och Josaphat. SFSS 28, utg. G.E. Klemming. Originalhskr. från ca 1440. Hela texten har excerperats (s. 3-107 i utgåvan).

3. Kontrollundersökning 2: De första 40 beläggen av typ I

- Bo Bonaventuras betraktelser. SFSS 15, utg. G.E. Klemming. Original från slutet av 1300-talet, hskr. från ca 1420. Excerperade sidor: 1-63.
- Anna Sankta Anna. SFSS 7:3, utg. G. Stephens. Hskr. (Cod Benz från mitten av 1400-talet). Hela texten har excerperats (s. 3-26 i utgåvan).
- Tu Tundalus i Jöns Buddes bok. SFSS 20, utg. F.A. Dahlgran. Originalhskr. från (1487-1491). Hela texten har excerperats (s. 215-252 i utgåvan).
- SV Speculum Virginum. SFSS 31, utg. R. Geete. Original från 1472-1486, hskr. (Cod. Holm A) från ca 1500. Andra boken och större delen av tredje boken har excerperats (s. 66-118 i utgåvan).
- Kat Sankta Katerina. SFSS 7:3, utg. G. Stephens. Hskr. (B 41 i Linköpings stiftsbibliotek) från början av 1500-talet. Hela texten (s. 108-153) har excerperats.
- Bond Peder Månssons Bondakonst. SFSS 75, utg. J. Granlund. Originalhskr. från 1516-1519. Excerperade sidor: 1-127.

4. *Kontrollundersökning 3: Objektspacering vid infinitiv*

- Gyll Carl Carlsson Gyllenhielm: Egenhändige anteckningar rörande tiden 1597–1601. Historiska handlingar 20. Sthlm 1905. Originalhskr. från ca 1640. Hela texten har excerperats.
- Horn Agneta Horn: Beskrivning över min vandringstid, utg. G. Holm. Nordiska texter och undersökningar 20. Uppsala 1959. Originalhskr. från 1657. Hela texten har excerperats.

5. *Övriga äldre texter*

- GS Gutasagan. SSGL 7, utg. C.J. Schlyter. Original från 1200-talet, hskr. från ca 1350.
- Iv Ivan Lejonridaren. SFSS 50, utg. E. Noreen. Original från 1303, hskr. från 1400–1425.
- RK2 Rimkrönikan 2, Karlskrönikan. SFSS 17:2, utg. G.E. Klemming. Original ca 1450, hskr. från 1452.
- Þið Þiðriks saga af Bern. Udgivet for Samfund for udgivelse af Gammel nordisk litteratur ved H. Bertelsen, del I–II. S.L. Møllers Bogtrykkeri, København.

SSGL= Samlingar av Sveriges Gamla Lagar, utg. H. S. Collin och C. J. Schlyter.

SFSS= Svenska Fornskriftssällskapets Samlingar.

B. Referenser

- Abney, P. S. 1987: *The English Noun Phrase in its Sentential Aspect*. Opubl. doktorsavh. MIT, Cambridge, Mass.
- Andersson, E. 1987: "Vad är huvudord i en svensk nominalfras". *The Nordic Languages and Modern Linguistics* 6: 67–78. Helsinki University Press, Helsingfors.
- Battye, A. 1989: "Putting some Romance into a DP-analysis". Handout, föredrag vid *Colloquium on Noun Phrase Structure*, Manchester 1989.
- Besten, H. den. 1983: "On the Interaction of Root Transformations and Lexical Deletive Rules", *On the Formal Syntax of the Westgermania*, s. 47–131. John Benjamins, Amsterdam.
- Bhatt, Ch. 1990: *Die syntaktische Struktur der Nominalphrase im Deutschen*. Studien zur Deutschen Grammatik 38. Günther Narr, Tübingen.
- Chomsky, N. 1995: *The Minimalist Program*, MIT Press, Cambridge, Mass./London.
- Dahlstedt, K.-H. & Ågren, P.-U. 1980: *Övre norrlands bygdemål*. Skrifter utgivna av Johan Nordlander-Sällskapet 2. Cewe, Umeå.
- Delsing, L.-O. 1989: *A DP-analysis of the Scandinavian Noun Phrase*. Manu-

- skript, Föredrag hållet vid Colloquium on Noun Phrase Structure, Manchester.
- 1991: "Om genitivens utveckling i fornsvenskan". *Studier i svensk språkhistoria* 2: 12–30, utg. Malmgren, S-G. & Ralph, B. Nordistica Gothoburgensia 14, Göteborg.
 - 1993: *The Internal Structure of Noun Phrases in the Scandinavian Languages. A Comparative Study*. Doktorsavh. Institutionen för nordiska språk, Lund.
 - 1996: "Nominalfrassyntax i skandinaviska dialekter". *Syntaktisk variation i nordiske målföre* (= *Nordica Bergensia* 1996), s. 24–74. utg. Øystein A. Vangsnes, Nordisk institutt, Bergen.
 - 1998: "Support verbs and the Argument rule" i *Studies in Valency IV. Valency and Verb Typology*, utg. Karen Van Dorme & Lene Schøster. Odense University Press, Odense.
- Egerland, V. 1996: *The Syntax of Past Participles. A Generative Study of Nonfinite Constructions in Ancient and Modern Italian*. Doktorsavh. Études Romanes de Lund, Lund University Press.
- Falk, C. 1993: *Non-Referential Subjects in the History of Swedish*. Doktorsavh. Institutionen för nordiska språk, Lund.
- Fiva, T. 1987: *Possessor chains in Norwegian*. Novus, Oslo.
- Hellan, L. 1986: "The Headedness of NPs in Norwegian". *Features and Projections* 89–122, utg. P Muysken & H van Riemsdijk. Dordrecht: Foris.
- Henning, S. 1960: "Skrivarformer och Vadstenaspråk i Siælinna Thrøst". En textkritisk och filologisk undersökning. SFSS 66. Uppsala 1960.
- Hirvonen, I. 1996: "Konstruktionstyperna *den gamle man, den gamle mannen* och *gamle mannen* i fornsvenskan", i *Studier i nordisk filologi* 75.
- Holmberg, A. 1986: *Word Order and Syntactic Features in the Scandinavian Languages and English*. Institutionen för lingvistik, Stockholm.
- Holmberg, A. & G. Sandström 1996: "Vad är det för särskilt med nordsvenska nominalfraser". *Syntaktisk variation i nordiske målföre* (= *Nordica Bergensia* 1996), s. 75–89. utg. Øystein A. Vangsnes, Nordisk institutt, Bergen.
- Jespersen, O. 1934: "Gruppegenitiv på Dansk". *Studier tilegnede Verner Dahlerup*, s. 1–7. København.
- Josefsson, G. 1992: "Object Shift and Weak Pronominals in Swedish". *Working Papers in Scandinavian Syntax* 49: 59–94, Lund.
- Kayne, R. S. 1995: *The Antisymmetry of Syntax*. Linguistic Inquiry Monograph 25, MIT Press, Cambridge, Mass/London.
- Koptjevskaja-Tamm, M. (under tryckning). " 'A woman of sin', 'A man of Duty' and 'A hell of a mess'; non-determiner genitives in Swedish", i *The noun phrase in the languages of Europe*, utg. F. Plank. Mouton de Gruyter, Berlin.
- Larm, K. 1936: *Den bestämda artikeln i äldre fornsvenska. En historisk-semologisk studie*. Stockholm.
- Lightfoot, D. 1979: *Principles in Diachronic Syntax*. Cambridge University Press, Cambridge, England.
- Norde, M. 1997: *The History of the Genitive in Swedish. A Case Study in Degrammaticalization*. Vakgroep Skandinavische taal- en letterkunde. Amsterdam.

- Platzack, C. 1982: "Transitive Adjectives in Old and Modern Swedish". *Papers from the 5th International Conference on Historical Linguistics*. 273–282, Benjamins, Amsterdam.
- 1983: "Three Syntactic Changes in the Grammar of Written Swedish around 1700". *Struktur och variation*, Meddelanden från Stiftelsens för Åbo akademi forskningsinstitut 85, s. 43–63, Åbo.
- 1986a: "The Position of the Finite Verb in Swedish", *Verb Second Phenomena in the Germanic Languages*, s. 27–47, utg. H. Haider & M. Prinzhorn, Foris, Dordrecht.
- 1986b: "COMP, INFL, and the Germanic Word Order", *Topics in Scandinavian Syntax*, s. 185–234, utg. L. Hellan & Kirsti Koch Christensen, Reidel, Dordrecht.
- 1986c: "Diderichsens positionsschema och generativ transformationsgrammatik". *Nydanske studier & Allmen kommunikationsteori* 16–17, s. 161–170.
- Pettersson, G. 1988: "Bisatsledföljden i svenskan eller Varifrån kommer BIFF-regeln?", *Arkiv för nordisk filologi* 103, s. 157–180, Lund.
- Ritter, E. 1988: "A head-movement approach to construct state noun phrases", *Linguistics* 26: 909–929.
- Rögnvaldsson, E. 1991: "Oblique Subjects in Old Icelandic". *Papers from the Twelfth Scandinavian Conference of Linguistics*, s. 147–165, utg. Halldor Á. Sigurðsson. Háskoli Íslands, Reykjavík.
- Shlonsky, U. 1991: "Quantifiers as Functional Heads". *Lingua* 84: 159–180.
- Sigurðsson, H. Á. 1989: *Verbal Syntax and Case in Icelandic*. Institutionen för nordiska språk, Lund
- Stowell, T. 1991: "Determiners in NP and DP". *Views on Phrase Structure*: 37–56, utg. K. Leffel, Riedel.
- Ståhle, C. I. 1988 [postumt]: *Studier över Östgötalagen*. utg. G. Holm. SFSS 77, Lund 1988.
- Svenonius, P. 1993: "Selection, adjunction and concord in the DP". *Studia Linguistica* 47: 2. Blackwell, Oxford, UK & Cambridge, Mass.
- Szabolcsi, A. 1983: "The Possessor that ran away from Home". *The Linguistic Review* 3: 89–102.
- Taraldsen, K. T. 1991: "Two arguments for Functional Heads". *Lingua* 84: 85–108.
- Thelander, M. 1980: "Någonting om bl. a. ingenting", *Nysvenska studier* 59–60, s. 323–340, Uppsala.
- Thorén, I. 1942: *Studier över Själens tröst*, Bidrag till kännedom om den litterära verksamheten i 1400-talets Vadstena. Nordiska texter och undersökningar 14. Geber, Stockholm, Munksgaard, Köpenhamn, Uppsala.
- Torp, A. 1973: "Om genitivomskrivningar og -s:genitiv i Norsk". *Maal og Minne* 1973: 124–150, Oslo.
- Vangsnes, Ø. A. 1996: "A Configurational Approach to Noun Phrase Interpretation", i Joao Costa et al (utg.): *Proceedings of ConSOLE 4*.
- Wenning, A. 1930: *Studier över ordföljden i fornsvenska*. Lindstedts universitetsbokhandel, Lund.
- Wessén, E. 1956: *Svensk språkhistoria III*. Almqvist & Wiksell, Stockholm.

Appendix — Huvudundersökningen

ÖgL

Objektstyp	Infinitiv		Particip		Totalt	
	OV	VO	OV	VO	OV	VO
Negationsobjekt	0	0	0	0	0	0
Koordinerade nominalfraser	4	15	0	3	4	18
Determinativt pronomen	0	5	0	0	0	5
Typ I	176	53	15	23	191	76
Obestämd artikel	0	0	0	0	0	0
Bestämd artikel	14	15	1	18	15	33
Egennamn	0	0	0	0	0	0
Genitivattribut	15	8	1	1	16	9
Räkneord	14	7	0	0	14	7
Nakna substantiv	133	23	13	4	146	27
Typ II	55	21	9	5	64	26
Funktionsverbskonstr	2	0	0	0	2	0
Possessivt pronomen	29	13	3	4	32	17
Demonstrativt pronomen	2	1	2	0	4	1
Indefinit pronomen	22	7	4	1	26	8
Personliga pronomen	67	32	16	1	83	33
Summa	302	126	40	32	342	158

UL

Objektstyp	Infinitiv		Particip		Totalt	
	OV	VO	OV	VO	OV	VO
Negationsobjekt	3	0	0	0	3	0
Koordinerade nominalfraser	2	7	0	3	2	10
Determinativt pronomen	0	2	0	0	0	2
Typ I	133	17	14	7	147	24
Obestämd artikel	0	0	0	0	0	0
Bestämd artikel	3	0	4	1	7	1
Egennamn	0	0	0	0	0	0
Genitivattribut	1	2	0	2	1	4
Räkneord	13	5	0	0	13	5
Nakna substantiv	116	10	10	4	126	14
Typ II	29	8	6	5	35	13
Funktionsverbskonstr	3	0	0	0	3	0
Possessivt pronomen	13	4	3	4	16	8
Demonstrativt pronomen	4	1	1	1	5	2
Indefinit pronomen	9	3	2	0	11	3
Personliga pronomen	61	11	7	4	68	15
Summa	228	45	27	19	255	64

LEG

Objektstyp	Infinitiv		Particip		Totalt	
	OV	VO	OV	VO	OV	VO
Negationsobjekt	1	0	8	1	9	1
Koordinerade nominalfraser	0	4	1	0	1	4
Determinativt pronomen	0	0	0	0	0	0
Typ I	13	30	7	16	20	46
Obestämd artikel	0	1	0	1	0	2
Bestämd artikel	2	2	1	2	3	4
Egennamn	0	6	2	1	2	7
Genitivattribut	3	8	0	0	3	8
Räkneord	0	0	1	0	1	0
Nakna substantiv	8	13	3	12	11	25
Typ II	13	26	7	3	20	29
Funktionsverbskonstr	0	3	0	0	0	3
Possessivt pronomen	8	15	3	2	11	17
Demonstrativt pronomen	0	2	0	0	0	2
Indefinit pronomen	5	6	4	1	9	7
Personliga pronomen	32	9	17	3	49	12
Summa	59	69	40	23	99	92

MOS

Objektstyp	Infinitiv		Particip		Totalt	
	OV	VO	OV	VO	OV	VO
Negationsobjekt	14	2	5	1	19	3
Koordinerade nominalfraser	1	86	3	26	4	112
Determinativt pronomen	1	22	1	4	2	26
Typ I	55	349	15	59	70	408
Obestämd artikel	2	8	1	1	3	9
Bestämd artikel	8	61	2	10	10	71
Egennamn	0	21	0	7	0	28
Genitivattribut	2	79	3	16	5	95
Räkneord	5	17	0	0	5	17
Nakna substantiv	38	163	9	25	47	188
Typ II	57	256	21	60	78	316
Funktionsverbskonstr	6	17	2	4	8	21
Possessivt pronomen	7	161	4	37	11	198
Demonstrativt pronomen	10	21	2	4	12	25
Indefinit pronomen	34	57	13	15	47	72
Personliga pronomen	115	215	47	44	162	259
Summa	355	1 535	128	313	483	1 848

JÄR

Objektstyp	Infinitiv		Particip		Totalt	
	OV	VO	OV	VO	OV	VO
Negationsobjekt	2	0	1	0	3	0
Koordinerade nominalfraser	0	5	0	1	0	6
Determinativt pronomen	0	0	0	0	0	0
Typ I	1	53	3	29	4	82
Obestämd artikel	0	1	0	0	0	1
Bestämd artikel	0	12	1	6	1	18
Egennamn	0	2	0	3	0	5
Genitivattribut	1	19	1	10	2	29
Räkneord	0	0	0	2	0	2
Nakna substantiv	0	19	1	8	1	27
Typ II	6	28	6	10	12	38
Funktionsverbskonstr	1	1	0	0	1	1
Possessivt pronomen	2	18	2	7	4	25
Demonstrativt pronomen	1	3	2	3	3	6
Indefinit pronomen	2	6	2	0	4	6
Personliga pronomen	23	60	17	14	40	74
Summa	32	146	27	54	59	200

GREG

Objektstyp	Infinitiv		Particip		Totalt	
	OV	VO	OV	VO	OV	VO
Negationsobjekt	2	0	1	0	3	0
Koordinerade nominalfraser	0	3	0	0	0	3
Determinativt pronomen	0	6	1	4	1	10
Typ I	1	31	1	8	2	39
Obestämd artikel	0	1	0	0	0	1
Bestämd artikel	1	9	0	1	1	10
Egennamn	0	2	0	1	0	3
Genitivattribut	0	0	0	0	0	0
Räkneord	0	6	0	4	0	10
Nakna substantiv	0	13	1	2	1	15
Typ II	5	18	4	10	9	28
Funktionsverbskonstr	1	2	0	0	1	2
Possessivt pronomen	3	13	1	6	4	19
Demonstrativt pronomen	1	0	3	1	4	1
Indefinit pronomen	0	3	0	3	0	6
Personliga pronomen	8	32	8	9	16	41
Summa	16	90	15	31	31	121

BIRG

Objektstyp	Infinitiv		Particip		Totalt	
	OV	VO	OV	VO	OV	VO
Negationsobjekt	11	0	4	0	15	0
Koordinerade nominalfraser	0	37	0	3	0	40
Determinativt pronomen	0	9	0	2	0	11
Typ I	1	182	0	30	1	212
Obestämd artikel	0	3	0	3	0	6
Bestämd artikel	0	59	0	9	0	68
Egennamn	0	0	0	0	0	0
Genitivattribut	0	24	0	4	0	28
Räkneord	0	11	0	1	0	12
Nakna substantiv	1	85	0	13	1	98
Typ II	12	175	6	14	18	189
Funktionsverbskonstr	1	8	1	0	2	8
Possessivt pronomen	0	111	0	9	0	120
Demonstrativt pronomen	0	17	3	4	3	21
Indefinit pronomen	11	39	2	1	13	40
Personliga pronomen	35	244	13	16	48	260
Summa	59	647	23	65	82	712

MPI

Objektstyp	Infinitiv		Particip		Totalt	
	OV	VO	OV	VO	OV	VO
Negationsobjekt	1	0	0	0	1	0
Koordinerade nominalfraser	0	5	0	1	0	6
Determinativt pronomen	0	0	0	0	0	0
Typ I	0	67	0	6	0	73
Obestämd artikel	0	2	0	0	0	2
Bestämd artikel	0	8	0	2	0	10
Egennamn	0	3	0	1	0	4
Genitivattribut	0	19	0	2	0	21
Räkneord	0	0	0	0	0	0
Nakna substantiv	0	35	0	0	0	35
Typ II	6	32	1	3	7	35
Funktionsverbskonstr	1	3	0	0	1	3
Possessivt pronomen	2	24	1	2	3	26
Demonstrativt pronomen	2	2	0	1	2	3
Indefinit pronomen	1	3	0	0	1	3
Personliga pronomen	8	55	1	4	9	59
Summa	15	159	2	14	17	173

VAL

Objektstyp	Infinitiv		Particip		Totalt	
	OV	VO	OV	VO	OV	VO
Negationsobjekt	2	0	1	0	3	0
Koordinerade nominalfraser	1	9	1	1	2	10
Determinativt pronomen	0	2	0	2	0	4
Typ I	0	23	0	11	0	34
Obestämd artikel	0	10	0	1	0	11
Bestämd artikel	0	2	0	4	0	6
Egennamn	0	1	0	3	0	4
Genitivattribut	0	3	0	1	0	4
Räkneord	0	0	0	0	0	0
Nakna substantiv	0	7	0	2	0	9
Typ II	9	34	4	11	13	45
Funktionsverbskonstr	1	1	0	0	1	1
Possessivt pronomen	4	23	1	5	5	28
Demonstrativt pronomen	1	7	0	1	1	8
Indefinit pronomen	3	3	3	5	6	8
Personliga pronomen	37	34	8	9	45	43
Summa	49	102	14	34	63	136

DID

Objektstyp	Infinitiv		Particip		Totalt	
	OV	VO	OV	VO	OV	VO
Negationsobjekt	18	0	0	0	18	0
Koordinerade nominalfraser	0	16	0	8	0	24
Determinativt pronomen	1	9	0	0	1	9
Typ I	3	89	2	29	5	118
Obestämd artikel	0	24	0	3	0	27
Bestämd artikel	0	16	0	12	0	28
Egennamn	0	20	0	4	0	24
Genitivattribut	0	2	0	1	0	3
Räkneord	0	3	0	0	0	3
Nakna substantiv	3	24	2	9	5	33
Typ II	29	117	8	33	37	150
Funktionsverbskonstr	3	5	0	5	3	10
Possessivt pronomen	10	89	4	26	14	115
Demonstrativt pronomen	6	11	0	0	6	11
Indefinit pronomen	10	12	4	2	14	14
Personliga pronomen	68	153	17	30	85	183
Summa	119	384	27	100	146	484

REGLOR

Objektstyp	Infinitiv		Particip		Totalt	
	OV	VO	OV	VO	OV	VO
Negationsobjekt	2	0	0	0	2	0
Koordinerade nominalfraser	0	14	0	0	0	14
Determinativt pronomen	0	4	0	1	0	5
Typ I	1	66	0	13	1	79
Obestämd artikel	0	0	0	0	0	0
Bestämd artikel	0	17	0	3	0	20
Egenamn	0	2	0	6	0	8
Genitivattribut	0	4	0	1	0	5
Räkneord	0	9	0	0	0	9
Nakna substantiv	1	34	0	3	1	37
Typ II	5	20	1	8	6	28
Funktionsverbskonstr	1	0	0	0	1	0
Possessivt pronomen	1	14	1	4	2	18
Demonstrativt pronomen	0	1	0	1	0	2
Indefinit pronomen	3	5	0	3	3	8
Personliga pronomen	29	34	5	4	34	38
Summa	37	138	6	26	43	164

LINK

Objektstyp	Infinitiv		Particip		Totalt	
	OV	VO	OV	VO	OV	VO
Negationsobjekt	2	0	0	0	2	0
Koordinerade nominalfraser	0	14	0	4	0	18
Determinativt pronomen	0	2	0	0	0	2
Typ I	0	66	0	32	0	98
Obestämd artikel	0	9	0	2	0	11
Bestämd artikel	0	17	0	9	0	26
Egenamn	0	4	0	3	0	7
Genitivattribut	0	16	0	7	0	23
Räkneord	0	2	0	2	0	4
Nakna substantiv	0	18	0	9	0	27
Typ II	21	33	14	17	35	50
Funktionsverbskonstr	4	1	3	0	7	1
Possessivt pronomen	6	18	1	11	7	29
Demonstrativt pronomen	6	10	5	4	11	14
Indefinit pronomen	5	4	5	2	10	6
Personliga pronomen	69	13	30	6	99	19
Summa	92	128	44	59	136	187

TROJA

Objektstyp	Infinitiv		Particip		Totalt	
	OV	VO	OV	VO	OV	VO
Negationsobjekt	4	0	0	0	4	0
Koordinerade nominalfraser	0	5	2	4	2	9
Determinativt pronomen	0	4	0	1	0	5
Typ I	3	62	1	19	4	81
Obestämd artikel	0	7	0	2	0	9
Bestämd artikel	2	17	1	5	3	22
Egennamn	1	9	0	3	1	12
Genitivattribut	0	12	0	7	0	19
Räkneord	0	0	0	0	0	0
Nakna substantiv	0	17	0	2	0	19
Typ II	24	77	7	20	31	97
Funktionsverbskonstr	4	5	0	2	4	7
Possessivt pronomen	7	51	1	12	8	63
Demonstrativt pronomen	4	8	3	1	7	9
Indefinit pronomen	9	13	3	5	12	18
Personliga pronomen	48	93	19	24	67	117
Summa	78	242	29	68	107	310

PETRI

Objektstyp	Infinitiv		Particip		Totalt	
	OV	VO	OV	VO	OV	VO
Negationsobjekt	24	0	8	0	32	0
Koordinerade nominalfraser	0	47	0	23	0	70
Determinativt pronomen	1	23	1	10	2	33
Typ I	1	302	2	181	3	483
Obestämd artikel	0	23	1	26	1	49
Bestämd artikel	0	116	1	52	1	168
Egennamn	0	67	0	47	0	114
Genitivattribut	0	14	0	13	0	27
Räkneord	0	10	0	6	0	16
Nakna substantiv	1	72	0	37	1	109
Typ II	27	152	29	93	56	245
Funktionsverbskonstr	0	7	0	8	0	15
Possessivt pronomen	0	72	2	43	2	115
Demonstrativt pronomen	3	26	1	13	4	39
Indefinit pronomen	24	47	26	29	50	76
Personliga pronomen	37	284	14	99	51	383
Summa	90	808	54	406	144	1 214

SWART

Objektstyp	Infinitiv		Particip		Totalt	
	OV	VO	OV	VO	OV	VO
Negationsobjekt	11	0	6	1	17	1
Koordinerade nominalfraser	0	27	0	14	0	41
Determinativt pronomen	0	6	0	2	0	8
Typ I	2	110	0	71	2	181
Obestämd artikel	0	10	0	19	0	29
Bestämd artikel	0	37	0	12	0	49
Egennamn	0	20	0	18	0	38
Genitivattribut	1	11	0	5	1	16
Räkneord	0	1	0	4	0	5
Nakna substantiv	1	31	0	13	1	44
Typ II	21	80	10	39	31	119
Funktionsverbskonstr	1	3	0	2	1	5
Possessivt pronomen	1	35	1	16	2	51
Demonstrativt pronomen	2	14	5	8	7	22
Indefinit pronomen	17	28	4	13	21	41
Personliga pronomen	35	130	19	46	54	176
Summa	69	353	35	173	104	526

BRAHE

Objektstyp	Infinitiv		Particip		Totalt	
	OV	VO	OV	VO	OV	VO
Negationsobjekt	4	0	3	0	7	0
Koordinerade nominalfraser	0	11	1	8	1	19
Determinativt pronomen	0	1	0	1	0	2
Typ I	0	48	0	46	0	94
Obestämd artikel	0	8	0	7	0	15
Bestämd artikel	0	17	0	12	0	29
Egennamn	0	1	0	7	0	8
Genitivattribut	0	3	0	2	0	5
Räkneord	0	1	0	2	0	3
Nakna substantiv	0	18	0	16	0	34
Typ II	2	51	2	21	4	72
Funktionsverbskonstr	0	1	0	1	0	2
Possessivt pronomen	0	23	0	10	0	33
Demonstrativt pronomen	0	12	0	4	0	16
Indefinit pronomen	2	15	2	6	4	21
Personliga pronomen	11	73	2	27	13	100
Summa	17	184	8	103	25	287

Litteraturkrönika 1999

Av G. Hallberg, G. Holm, B. Pamp, C. Platzack och B. Söderberg

Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung. Abhandlungen des Vierten Internationalen Symposiums über Runen und Runeninschriften in Göttingen vom 4.–9. August 1995. Proceedings of the Fourth international Symposium on Runes and Runic Inscriptions in Göttingen, 4–9 August 1995. In Zusammenarbeit mit Sean Nowak herausgegeben von Klaus Düwel. 812 s. + 35 bilder. Berlin–New York 1998 (Walter de Gruyter). (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Band 15.) ISBN 3-11-015455-2. Klaus Düwel har här inte bara publicerat de aktuella symposieföredragen, han har dessutom sett till att ytterligare ett antal oumbärliga artiklar kommit med. Sammanlagt 44 vetenskapsmän från olika discipliner (språkvetare, runologer, filologer, numismatiker, arkeologer, konsthistoriker, namnforskare, religions- och litteraturhistoriker) medverkar under sex olika temarubriker som tillsammans spänner över ett vitt forskningsfält: 1) metodologi, 2) kronologi och socialhistoria, 3) brakteater, 4) skrift och skriftlighet, 5) språkhistoria och namn, 6) allmän historia samt litteratur-, religions- och rättshistoria. Boken är dessutom försedd med sak- och fyndortsregister samt separat redovisade bilder.

Självklart finner man inte alltid uppgifter eller synpunkter av relevans för t.ex. literacy-frågor just under punkt 4 utan även annorstädes, t.ex. i Nancy Wickers intressanta uppsats om brakteatproduktionen, i Jan Ragnar Haglands om runorna som källa till kunskap om medeltiden och i Elena Melnikovas studie över förbindelserna mellan norra och östra Europa (hennes avslutande slutsatser av en med namnet Sigrid runristad sländtrissa från ett 1100-talslager i västra Ukraina är dock tvivel underkastade, i stället för en fortlevnad av runskriften och det nordiska namnskicket till perioden 1116–30 kan man ju tänka sig att föremålet bevarats från ett tidigare skede). Men just under punkt 4 finner vi bl.a. Christoph Bernhard Rugers utomordentligt viktiga genomgång av "Lateinische Schriftlichkeit im Römischen Grenzgebiet gegen die Germanen".

Strött över hela volymen (se t.ex. Wicker, Spurkland, Williams, Hagland, Melnikovska) finner man också värdefulla kvantitativa uppgifter om de olika delkorpuserna av runfynd. Enligt förordet t.ex. skulle totalkorpuserna ligga på ca 6 500, varav ca 350 från perioden 200–700 (av de 900 guldrakteaternas är över 200 skriftförsedda och därav utgör de med runor ca 150). Nyfynd sker emellertid hela tiden och därför stämmer inte alltid siffrorna med varandra — eller för all del — med den redovisning av nyfynd och datorkorpusar som står att finna i t.ex. *Nyt om runer 1–1999*.

Registren, liksom temarubrikerna och de enskilda bidragen, speglar väl den runologiska intresseinriktningen under 90-talet. Här finner man att de flesta och mest spridda hänvisningarna rör såväl folkvandringstid (med brakteaternas i centrum) som medeltid (med särskild uppmärksamhet riktad mot stadsfynden från Bryggen i Bergen, Nidaros, Ribe, Sigtuna och Tönsberg).

Det skulle leda för vitt att framhäva enskilda bidrag. Jag nöjer mig med att konstatera att *Runinskriften als Quellen interdisziplinärer Forschung* för lång tid framöver torde bli ett oundgängligt, uppslagsrikt och i många avseenden nydanande standardverk på området. B.S.

Michael Schulte, Grundfragen der Umlautphonemisierung. Eine strukturelle Analyse des nordgermanischen i/j-Umlauts unter Berücksichtigung der älteren Runeninschriften. X + 321 s. Berlin–New York 1998 (Walter de Gruyter). (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Band 17.) ISBN 3-11-016161-3. Till grund för denna monografi ligger en år 1996 färdigskrivna dissertation vid Bonns Friedrich-Wilhelms-Universität. Den ges nu ut i en omarbetad och utvidgad version i den prestigefyllda serien *Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Efter en kort inledning följer tre omfångsrika huvudavsnitt betitlade "Umlauttheorie und Strukturalismus", "Runische Evidenz" och "Gesamtanalyse des nordgermanischen i/j-Umlaut". I ett femte kapitel ges en sammanfattning av resultaten. Bland dessa kan nämnas att omljudet med långt *i* är undantagslöst medan det med kort *i* är underkastat en del restriktioner, att Kocks omljudsteorier (än en gång) omilt avvisas, bl.a. med hänvisning till att de kvalitativa övergångerna i form av sänkning och centralisering helt förbises, medan de kvantitativa övergångerna kort *i* > \emptyset och långt *i* till kort *i* får dominera resonemangen; och att hela omljudsprocessen väsentligen äger rum under 500-talet. Det uteblivna omljudet vid kort

i och kortstavig stamstavelse förklaras med att vi visserligen också här fick en palatalisering men att denna aldrig fick fonematisk status och omtolkades.

En grundläggande metodisk princip för Schulte är att av två teorier den är bäst som ger minst antal undantag och analogibildningar. Helt går dessa naturligtvis inte att undvika: även Schulte måste kapitulera inför sådana anomalier som *ketill* kontra *vadžill*.

Schulte är väl inläst i omljudslitteraturen. Hans resonemang är oftast stringenta, väl underbyggda och övertygande. *Grundfragen der Umlautphonemisierung* kommer att bli en oundgänglig utgångspunkt i framtida omljudsforskning. B.P.

*

Michael P. Barnes, The Norn Language of Orkney and Shetland. XIII + 58 s., Lerwick 1998 (The Shetland Times Ltd.). ISBN 1-898852-29-4. Detta är en reviderad och utvidgad version av författarens uppsats från 1996 i *The Origins and Development of Emigrant Languages*, utg. av Hans F. Nielsen och Lene Schøsler, tryckt som RASK Supplement vol. 6, NOWELE Supplement vol. 17 och publicerad av Odense University Press. Boken ger en detaljerad framställning av norns historia och en översikt över de viktigaste språkliga särdragen. Därtill innehåller den ett antal kommenterade texter på norn, två kartor, en fyllig bibliografi och en presentation av författaren. C.P.

Kurt Braunmüller, De nordiske språk. 2. bearbejdede utgave. Oversatt fra tysk av John Ole Askedal. 248 s. Oslo 1998 (Novus forlag). ISBN 82-7099-303-4. Den första utgåvan av denna lärobok utkom på tyska 1991 (ingenstans i den här anmälda versionen tycks det finnas någon uppgift om originaltiteln). Nu publiceras en ny reviderad och något utökad upplaga. Den vänder sig enligt förordet i första hand till skandinaviska norddiststuderande, men även icke-nordister torde ha stor nytta av den, inte minst genom de många jämförelserna mellan de nordiska språken och tyskan. Framställningen är i princip synkronisk, men inte dogmatisk: när det kan vara befogat ges en språkhistorisk bakgrund. De fem nordiska språken får var sitt kapitel, med en kort karakteristik, en exempeltext, ortografiska aspekter, beskrivningar av fonem- och allo-

fonsystem, huvuddragen av morfologien och syntaxen samt exempel från sernantik och (enbart för svenskan, danskan och bokmålet) pragmatik. Det kan noteras att analysen av det danska ljudsystemet utgår från den västdanska versionen av det danska rikstalspråket. Efter varje delavsnitt ges rikhaltiga litteraturhänvisningar. I ett avslutande kapitel diskuteras flerspråkighet och inbördes kommunikation i Norden.

Författaren är professor i germansk filologi, särskilt nordisk lingvistik, vid universitetet i Hamburg. Hans bok saknar en direkt modern motsvarighet i lärobokslitteraturen. Eftersom den är initierad och pedagogisk, med god avvägning mellan olika aspekter av de skildrade språken, kan den rekommenderas för den akademiska grundundervisningen i nordiska språk. B.P.

Europe — The Nordic Countries. Edited by A. Swanson and E. Törnqvist. 294 s. Amsterdam–Atlanta GA 1998 (Rodopi). (Yearbook of European Studies. Annuaire d'études européennes. 10.) ISBN 90-420-0326-X (bound). ISBN 90-420-0316-2 (paper). Finlands och Sveriges nyliga inlemmande i EU utgör bakgrunden till temat för denna volym, som innehåller en hel del mycket intressanta och aktuella bidrag.

Egil Törnqvist behandlar ett problem som han anser Nordiska rådet bör ta ställning till, nämligen frågan om bruket av *nordisk* respektive *skandinavisk*. Artikeln belyser välbehövligt bl.a. användningen av termerna ur geografiskt, lingvistiskt, politiskt, socialt och temporalt perspektiv. Harry Perridon för en intresseväckande diskussion av ett inte helt okontroversiellt ämne: de nordiska språkens ställning i ett enat Europa, och Päivi Schot-Saikku analyserar mot en bred historisk bakgrund finnarnas kulturella identitet med en något överraskande men — förefaller det — inte orimlig betoning av Topelius betydelse även för den aktuella självbilden.

I övrigt ägnas de flesta bidragen bilden av Norden eller nordiska författare och litterära verk i Nederländerna och/eller Belgien. Godelieve Laureys & Michiel Maertens redovisar en övervägande kvantitativ undersökning av den aktuella Nordenbilden i Belgien, Diederik Grit en mer selektiv katolsk syn på det lutheranska Norden från 1860-talet och framåt nutid. 1700-talets Island får sin belysning genom texter kring ett holländskt skeppsbrott (Paula Vermeyden), och genom rese-schildringar får vi möta samerna (Petra Broomans). En artikel ägnas Olof von Dalin (Alan Swanson), en annan Swedenborg i de holländsktalande regionerna (Victor Claes), i en tredje psykoanalyseras J. P.

Jacobsens Niels Lyhne av Annelies van Hees resp. John Neubauer. Vidare analyserar Adriaan van der Hoeven "Kalevala in the Netherlands on the eve of the second world war". Intresset för det finska hjälteeposet vid den tiden finner sin grogrund i samma ideologiska klimat som skapade förusättningarna för nazismen och följaktligen finner man bland intressenterna medlöpare som Jan de Vries. — Slutligen bidrar Gryt Piebengas med en historisk översikt över dominikanernas bidrag till skandinavisk kultur, också i våra dagar. B.S.

Marianne Nordman (red.), *Meter, Mål, Medel. Studier framlagda vid Sjätte nordiska metrikkonferensen med temat "Metrik och dramatik"*, Vasa 25–27.9.1997. 183 s. Vaasa 1998 (*Vaasan yliopiston julkaisuja*). (*Selvityksiä ja raportteja* 30; *Skrifter utgivna av Centrum för Metriska Studier* 8.) ISBN 951-683-744-1. ISSN 1238-7118. I föreliggande volym publiceras skriftliga versioner av de två plenarföredragen (Christoph Küper och Martin Kurtén) samt 12 sektionsföredrag från den sjätte nordiska metrikkonferensen. Temat för konferensen var "Metrik och dramatik", men flera av bidragen tar upp teoretiska betraktelser, terminologiska ansatser och praktiskt inriktade analyser. Tidsmässigt spänner artiklarna över ett spektrum från de grekiska skalderna och Platon fram till dagens rock och pop. Varje bidrag är försett med ett kortare abstract. C.P.

*

Margaret Clunies Ross, *The Norse Muse in Britain 1750–1820. With an appendix on the periodical literature by Amanda J. Collins*. 302 s. Trieste 1998 (*Edizioni Parnaso*). (*Hesperides. Letterature e culture occidentali. Vol. IX.*) ISBN 88-86474-26-1. Den här boken har sitt ursprung i ett internationellt projekt med syfte att studera den fornvästnordiska litteraturens inflytande på tidigmodern europeisk litteratur och kultur. Deltagarna bildar ett omfattande nätverk som, förutom Australien (förf. är professor i Sidney), täcker hela norra Europa. Några arbeten med anknytning till projektet har redan anmälts i litteraturkrönikorna 1997 och 1998.

Huvudsyftet med föreliggande arbete är att undersöka de första seriösa brittiska försöken att presentera fornvästnordisk poesi och dess

kulturella bakgrund både för specialister och för en intresserad allmänhet. Den valda tidsperioden placerar studien i en tid av växande intresse för all slags forntida dikt mot en bakgrund av växande nationalism.

Boken undersöker de hinder av materiell, textuell, lingvistisk, lexicografisk och begreppslig art som stod i vägen för både forskare, översättare och publik och gjorde det svårt för dem att uppskatta de medeltida texterna när de översattes bokstavligt. T.ex. saknades i stor utsträckning goda utgåvor, grammatikor och lexikon, vidare var inte studiet av fornvästnordiskan utvecklat, och samtidigt snedvred litteraturteoretikernas förutfattade meningar om forndiktens natur och primitiva samhällen själva urvalet; det som inte stämde fick stryka på foten. Skaldedikten hade ingen vidare marknad, men det har den ju över huvud taget inte haft förrän det senaste halvsekle.

Förf. har efter ett översiktskapitel om receptionen under perioden valt att koncentrera sin undersökning till de forskare och översättare som verkligen försökte sätta sig in i ämnet, även om de i många fall fick närma sig dikterna genom latinöversättningar. Så ägnas, mot en bred bakgrund, Thomas Percy två kapitel, Thomas Grey ett annat, där bl.a. hans inflytande på samtida konst studeras, och ett tredje James Johnstone och William Herbert samt Köpenhamnsutgåvan 1787 av den äldre eddan, vilken åstadkom en verklig vändpunkt i studiet.

Clunies Ross breda och inträngande undersökning är full av intressanta iakttagelser, också beträffande de livliga och inflytelserika kontakterna mellan Island, Skandinavien, Frankrike och England. Fransmannen Mallet bidrog tillsammans med Percy bl.a. till att bygga ut och sprida Snorre-myten om asarnas ursprung i Troja — vilket skulle ha åstadkommit en klassisk utpost i norra Europa.

Boken är försedd med ett mycket intressant bildmaterial, ett appendix om fornvästnordisk myt och dikt i brittiska litteraturtidskrifter 1757–1807, ett annat återgivande några tidiga engelska översättningar av Krákumál. I fyra tabeller redovisas brittiska översättningar och parafrafer i engelska litteraturtidskrifter 1757–1827 (I och II), översättningar, parafrafer och imitationer av de dikter som ingår i Percy's *Five Pieces of Runic Poetry* 1763, t.ex. *Höfudlausn* och *Hákonarmál* (III) och av dikter som 1665–1847 har betraktats som fornvästnordiska, huvudsakligen i edda-meter såsom *Völuspá* och *Hávamál* (IV). Två index över relevanta idéer, artister, skribenter, forskare och verk avslutar boken.

B.S.

Einar G. Pétursson, *Eddurit Jóns Guðmundssonar lærða. Samantektir um skilning á Eddu og að fornu í Þeirri gömlu Norrænu kölluðust rúnir bæði ristingar og skrifelsi. Þættir úr fræðasögu 17. aldar. I. Inngangur, 512 s. II. Texti, 116 s. Reykjavík 1998 (Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi). (Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi 46). ISBN 9979-819-61-8 (I-II), ISBN 9979-819-62-6 (I), ISBN 9979-819-63-4 (II). De texter som här utges tillskrivs vanligen Jón Guðmundsson (1574–1658). Band I ger en personhistorisk bakgrund, beskriver de bevarade manuskripten och deras källor, presenterar utgivningsprinciperna m.m. Bandet avslutas med ett handskriftsregister och ett namnregister. Band II innehåller texterna, ett namnregister och ett register över inledningsverserna. C.P.*

Grettis Saga. Die Saga von Grettir dem Starken. Herausgegeben und aus dem Altisländischen übersetzt von Hubert Seelow. 304 s. München 1998 (Eugen Diederichs Verlag). (Saga. Bibliothek der altnordischen Literatur.) ISBN 3-424-01425-7. Denna översättning till modern tyska av Grettis Saga är kompletterad med kartor över Nordeuropa och Island, förklarande anmärkningar, ett 16-sidigt efterord av översättaren, en tidstavla där sagans händelser tidfästs, genealogiska översikter och en litteraturförteckning. Volymen avslutas med ett person- och ortnamnsregister och ett sakregister. C.P.

Íslensk málsaga og textafræði, ritstjóri Úlfar Bragason, 152 s. Reykjavík 1997 (Stofnun Sigurðar Nordals). (Rit Stofnunar Sigurðar Nordals 3.) ISBN 9979-9111-3-1. I denna volym publiceras elva av de föredrag som i september 1996 presenterades vid Stofnun Sigurðar Nordals tioårsjubileum. Bland bidragsgivarna märks Oskar Bandle med en artikel om isländsk dialektgeografi, Britta Orlík Frederiksen om dansk språkhistoria och editionspraxis och Anatoly Liberman om isländska ords historia. Här finns vidare artiklar av Guðrun Þórhallsdóttir, Halldór Ármann Sigurðsson, Odd Einar Haugen, Jón G. Friðjónsson, Magnus Rindal, Svavar Sigmundsson, Veturlíði Óskarsson och Ernst Walter. De bidrag som är på isländska har engelsk sammanfattning, de som är på annat språk sammanfattas på isländska. C.P.

Isländische Märchensagas. Band 1. Die Saga von Ali Flekk. Die Saga von Vilmund Vidutan. Die Saga von König Flores und seinen Söhnen. Die

Saga von Remund dem Kaisersohn. Die Saga von Sigurd Thögli. Die Saga von Damusti. Herausgegeben von Jürg Glauser und Gert Kreutzer. Aus dem Altisländischen übersetzt von Jürg Glauser, Gert Kreutzer und Herbert Wäckerlin. 483 s. München 1998 (Diderichs). (Saga. Bibliothek der altnordischen Literatur. Herausgegeben von Kurt Schier. Helden, Ritter, Abenteuer.) ISBN 3-424-01359-5. Denna första volym (av flera under arbete) presenterar på s. 19–344 för första gången översättningar till tyska av de i titeln nämnda isländska sagorna, valda ur en korpus på ca 30 bevarade senmedeltida "lygisögur". Genren har allt av döma uppstått under 1300-talet (pergamentshandskrifterna härrör från ca 1300–1550) såsom en vidareutveckling och hybridisering av bl.a. översatta riddarsagor och inhemska fornaldarsagor. Urvalet är dikterat av en önskan att ge en representativ bild av genren, dess ålder, tematik, stil och närhet till andra besläktade genrer.

Förutom själva översättningarna innehåller boken dels kommentarer till de enskilda sagorna, dels ett givande efterord. I detta diskuteras såväl den enskilda texten och textvittnena som korpusen i sin helhet med hänsyn till svårigheterna att finna en gemensam beteckning för den aktuella gruppen, vidare genrens bakgrund och utveckling, kronologifrågor, texternas världsbild, temata, stil och publik. Vad gäller det senare hävdar Glauser med emfas att "lygisögur", som tidigast var samtida med islänningasagor som Nials, Hrafnkels och Grettis saga, liksom dessa långt fram i tiden var en angelägenhet för eliten. De båda sagagenrerna skulle inte spegla en kronologisk utveckling mot förfall utan snarare publikens behov också av "triviallitteratur".

Översättningsarbetet har ingalunda varit oproblematiskt. När det gäller andra fornisländska genrer, t.ex. eddadikter och samtidsagor, finns det t.ex. en utvecklad språklig tradition att falla tillbaka på för översättaren. Här har krävts nya tag. Såvitt jag kan bedöma har utgåvorna löst de principiella problemen klokt. B.S.

Jón Hnefill Aðalsteinsson, A Piece of Horse Liver. Myth, Ritual and Folklore in Old Icelandic Sources. 188 s. Reykjavík (Háskólaútgáfan. Félagsvísindastofnun). ISBN 9979-54-264-0. Boken redovisar i engelsk översättning ett antal artiklar kring isländsk folktro och fornnordisk religion, författade av etnologiprofessorn Jón Hnefill Aðalsteinsson. Artiklarna har kompletterats med förklarande noter och kommentarer. Titeln anspelar på ett av de behandlade motiven: den kristne kung Hákon den gode tvingas för att undvika en konflikt med sina mäktiga

provinsiella undersåtar till det hedniska återfallet att svälja ett stycke offrad hästlever. G.H.

Eleazar M. Meletinsky, The Elder Edda and Earley Forms of the Epic. Translated by Kenneth H. Ober. 249 s. Trieste 1998 (Edizione Parnaso). (Hesperides. Letterature e culture occidentali. Volume VI.) ISBN 88-86474-16-4. Professor Meletinsky, som är knuten till det statliga ryska universitetet i Moskva, medlem i bl.a. den ryska akademien för humanistiska vetenskaper samt flerfaldigt prisbelönad, gav ut den aktuella boken 1968. Den syftade då bl.a. till att laga vad som brustit under nästan 100 år genom att i anslutning till bl.a. Parry och Lords forskning dra en lans för den muntliga traditionen och den folkloristiska bakgrunden. När den efter 30 år blivit översatt till engelska, kan man bara konstatera att den visserligen på flera punkter slår in nu öppna dörrar men fortfarande äger högsta aktualitet med sina vida utblickar över episka verk från olika folkgrupper, framför allt inom den eurasiska kulturkretsen, och med sitt blottläggande av eddadikternas samband med arkaiska former av myter och epos.

Boken är uppdelad i tre ungefär lika långa avsnitt. I det första studeras folkpoetiska element i eddastilen (repetitioner, parallellismer, loci communes och stående epitet, som f.ö. också redovisas i ett appendix), i det andra behandlas de mytologiska dikterna i samband med tidiga former av epik och i det tredje, slutligen, förs motsvarande kvalificerade diskussion av hjältedikterna.

Meletinsky visar t.ex. att eddan, liksom muntlig folkpoesi, med sina loci communes betonar det typiska på bekostnad av det individuella, och att detta gäller även temporala och i någon mån spatiala relationer, vidare att repetitionerna inte är avhängiga av det metriskas schemat, vilket skulle betyda att de är av ett tidigare ursprung än sådana schemata. På grundval av jämförelser mellan de mytologiska och heroiska dikternas bruk av repetition, parallellism och episk variation lyfter han fram de mytologiska dikternas arkaiska natur. Han tolkar också Trymskvädets stilistiska egendomligheter som allmänt "folkliga", inte i första hand balladberoende; diktens inexakta allitterationen skulle troligen vara ett ålderdomligt drag, inte ett dekadensfenomen.

När det gäller existensen av ett och samma tema dels på vers i den äldre eddan, dels på prosa i Snorres (myterna om Geiröd, Skrymir, Hrungnir m.fl.) pekar Meletinsky på motsvarande parallellförekomst i aboriginernas uppkomstmyter. Och han hävdar att de aktuella varian-

terna av ursprungsmyter visar mycket ålderdomliga drag. Ett sådant skulle t.ex. vara att det heliga mjödet här erövrar genom stöld från jättar i stället för gåva efter plågsam rit som i andra eddadikter och Snorre-berättelser. Stöldvarianterna förklaras som direkt avhängiga av en obruten muntlig tradition.

Av hjältedikterna finner Meletinsky att Helgedikterna ur ett typologiskt perspektiv är de mest arkaiska. Ålderdomligast är kvädet om Helge Hjorvardsson. Det första kvädet om Helge Hundingsbane är visserligen i hög grad märkt av skaldeinflytande, och det andra har en mer mogen karaktär med sitt tragiska grundackord och sina elegiska motiv, men den blandade formen med prosa mellan dialoginslagen vore inte ett sent utan ett arkaiskt drag.

Eftersom jag här inte kan göra rättvisa åt Meletinskys alla intressanta iakttagelser, utbyggda och nyanserade argumentation måste slutligen påpekas att han själv 1968 markerar att hans undersökning inte innebär ett förnekande av vare sig det rent litterära inslaget i eddadikterna eller det till en betydande del individuella "författarskapet". — Redaktören Gerd Wolfgang Weber och översättaren Kenneth H. Ober har all heder av denna intresseväckande volym, liksom bl.a. Lars Lönnroth och Johan Öberg, vilka underlättat redaktörens kontakter. B.S.

Óláfr Þórðarson Hvitaskáld, Dritte Grammatische Abhandlung. Der isländische Text nach den Handschriften AM 748 I, 4° und Codex Wormianus herausgegeben von Björn Magnus Ólsen; übersetzt, kommentiert und herausgegeben von Thomas Krömmelbein. 256 s. Oslo 1998 (Novus). (Studia Nordica. International Contributions to Scandinavian Studies 3.) ISBN 82-7099-261-5. Björn Magnus Ólens utgåva av den tredje grammatiska avhandlingen ges här ut på nytt, kompletterad med en kommentar och en tysk översättning (den isländska texten på vänstersidan, översättningen på högersidan). Volymen innehåller vidare en inledning där Óláfr Þórðarson presenteras och där den tredje grammatiska avhandlingen ställs i relation dels till Snorres Edda, dels till spänningsfältet mellan latinsk och inhemska-isländsk tradition. Inledningen presenterar också de handskrifter där den tredje grammatiska avhandlingen ingår. Boken avslutas med en bibliografi och ett register. C.P.

Ordbog over det norrøne prosasprog. 1: a-barn. // A Dictionary of Old Norse Prose. 1: a-barn. Redigert af Helle Degnbo, Bent Chr. Jacobsen,

Eva Rode, Christopher Sanders, Þorbjörg Helgadóttir. II + 453 s. København 1995 (Den arnamagnæanske kommission). ISBN 87-7001-280-6.

Ordbog over det norrøne prosasprog. ONP 1: Nøgle // Key. Redigert af Helle Degnhol, Bent Chr. Jacobsen, Eva Rode, Christopher Sanders, Þorbjörg Helgadóttir. II + 453 s. København 1995 (Den arnamagnæanske kommission). ISBN 87-7001-281-4.

Detta är det första av elva planerade band i Den arnamagnæanske kommissionens *Ordbog over det norrøne prosasprog*, vars uppläggning presenterades i det registerband som kommissionen utgav 1989 (*Ordbog over det norrøne prosasprog : Registre*). Ordboken omnämndes i Litteraturkrönikan 1998, tyvärr på ett ofullständigt sätt. Arbetet har tillkommit i samarbete med flera personer. Under den tid som det redigerades utkast till en rad artiklar i det första bandet var Björn Hagström huvudredaktör, från 1978 till 1986, och Kirsten Wolf och Guðrun Ása Grimsdóttir var heltidsanställda som redaktörer 1986–88 resp. 1990–92. C.P.

Placidus saga. Edited by John Tucker. With an Edition of Placidus drápa by Jonna Louis-Jensen. 280 s. Köpenhamn 1998 (C. A. Reitzels forlag). (Editiones Arnemagnæanæ. Series B, vol. 31.) ISBN 87-7876-080-1. Placidus är det namn som kejsar Trajanus favoritgeneral bar före sin omvändelse efter ett dramatiskt möte med en korsbärande hjort. Efter att ha antagit dopnamnet Eustacius, och sedan både han och hans familj utstått svåra lidanden, mötte de tillsammans martyrdöden i en brinnande ugn.

Legenden om den helige Eustacius var vida spridd alltsedan antiken och har tagit upp element från skilda håll. Det tidigaste vittnet om hans kult kunde vara en stele från Abkasien men det första textvittnet dyker upp i ett legendcitat från omkring 730. Den äldsta folkspråkliga legendversionen skulle härröra från ett fransk legendarium, och det är tydligt att kulten av helgonet hade en, om än blygsam plats i England. Därifrån kan den på skilda vägar ha nått Norden, men ingen latinsk legendversion är bevarad där. Däremot är den folkspråkliga legenden känd såväl i Sverige och Danmark som från det västnordiska området.

I bokens introduktion (XV–CLVI) presenterar Tucker förutom bakgrunden till legenden en utredning om den latinska texten och dess källor samt en noggrann filologisk genomgång av den fornvästnordiska

legendens olika versioner (och dessas förhållande till den latinska traditionen) samt relationerna mellan de bevarade manuskripten. *Plácitus drápa* behandlas i ett separat avsnitt. Den omdebatterade frågan om dikten kan relateras till prosan ges där ett definitivt och jakande svar.

Introduktionen avslutas med bl.a. nyttiga index över manuskript och namn. Därefter följer själva utgåvan, separat nummerad. Redan på s. CLVI får vi emellertid en översiktsskild av relationerna mellan de sex huvudmanuskript som bildar underlag för parallellutgåvans återgivning av de fyra norröna versionerna och den latinska *Vita Eustachii*. Ofullständiga texter har inte kontaminerats, men i en engelsk översättning sker just detta, så att en textintresserad läsare, obekymrad om filologiska problem, otvunget kan följa textens röda tråd.

Avslutningsvis presenteras utgåvan av *Plácitus drápa* och faksimil av AM 696 4to III. B.S.

Snorri Sturluson. Beiträge zu Werk und Rezeption. Herausgegeben von Hans Fix. 294 s. Berlin–New York 1998 (Walter de Gruyter). (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Band 18.) ISBN 3-11-016182-6. Med anledning av 750-årsminnet av Snorre Sturlusons dödsår hölls 1991 ett symposium i Greifswald. Det är föredragen därifrån jämte kompletteringar som här presenteras.

Ca en fjärdedel av boken upptas av Kurt Schiers grundliga genomgång av Snorre-receptionen i Skandinavien fram till slutet av 1800-talet, en annan fjärdedel av Heinz Klingenbergers avslöjande parallellläsning av olika Snorre-texter "Hommage für Skúli Bárdarson" och en fjärdedel slutligen av Edith Marolds intressanta tolkning av *Gylfaginning*.

Den återstående fjärdedelen behandlar — bortsett från Thomas Krömmelbeins bidrag om den tidiga Snorre-receptionen i Tyskland — i lika mån Snorres edda och historiska prosa, i synnerhet *Heimskringla*. Här undersöks eddan som narrativ struktur (Hermann Pálsson resp. Margaret Clunies Ross — med intressanta teoretiska infallsvinklar), Snorres berättarstrategi i Olavssagan samt frågan om historikern Snorre är att betrakta som auktor eller kompilator (Kolbrún Haraldsdóttir resp. Jürg Glauser, som bl.a. uppmärksammar den viktiga distinktionen mellan verk och text).

Vi får också en nyttig översikt över manuskriptsituationen (Hubert Selow), vidare en intertextuell analys av *Skáldskaparmál* 87,1–88,3, där Ragnaröksmotivet ställs i ett Trojaperspektiv (Heinrich Beck), därtill

presentationer av Snorre som kosmograf respektive hagiograf (Rudolf Simek resp. Sverrir Tómasson), men även en studie av Snorres lärda ordförråd (Ernst Walter). Vidare presenterar Ulrike Strerath-Bolz en sofistikerad och intressant undersökning under en litet slapp titel "Sprache und Religion im Prolog der Snorre Edda". Och slutligen redovisar utgivaren själv, Hans Fix, tillsammans med Thomas Birkmann en analys av eddans orddelning i radslut som leder till den smått sensationella slutsatsen att "alle in den historischen Grammatiken auf der Basis von Stammensilben formulierten Lautgesetze in der Sache zwar zutreffend sein mögen, in ihrer Formulierung jedoch an der sprechsprachlichen Realität vorbeigehen". B.S.

The story of Jonatas in Iceland. Edited by Peter A. Jorgensen. CLXXXIX + 111 s. Reykjavik 1997 (Stofnun Arna Magnússonar á Íslandi). (Stofnun Arna Magnússonar á Íslandi. Rit 45.) ISBN 9979-819-60-X. Jónatas ævintýri ingår i *Gesta Romanorum*, som översattes till engelska i början av 1400-talet och därifrån till isländska. Historien om Jonatas blev en av de populäraste i samlingen, vilket förekomsten av en pergamenthandskrift och sex pappershandskrifter vittnar om. På 1500-talet tillkom en *rimur*-version som också finns bevarad i flera avskrifter; denna utgör i sin tur källan till en andra prosaversion, tillkommen under tidigt 1700-tal. När nu samtliga tre versioner utges i en kritisk utgåva, är det första gången detta sker. Boken innehåller också en kritisk nyutgåva av den medelengelska version som ligger närmast den isländska.

De handskrifter som ligger till grund för utgåvorna presenteras ingående i den fylliga inledningen, vilken också innehåller en jämförelse mellan den isländska och den medelengelska texten, stemman för de olika texterna, en beskrivning av språket i de olika isländska versionerna samt ett kapitel om litterära lån. Här finns också en kort isländsk sammanfattning, en bibliografi och ett namnregister, samt ett register över de manuskript som citeras i inledningen. Inledningen avslutas med fotografier av två av handskrifterna. C.P.

Vésteinn Ólason, Dialogues with the Viking Age. Narration and Representation in the Sagas of the Icelanders. Translated by Andrew Waun. 297 s. Reykjavik 1998 (Heimskringla). ISBN 9979-3-1650-0. Denna bok innehåller en introduktion till och en kritisk diskussion av de isländska släktsagorna (Íslendingasögur). Enligt förf. bör sagorna ses som dialo-

ger mellan författaren och det förflutna, mellan medeltid och vikingatid. I inledningskapitlet presenteras dels den sociala och historiska kontext i vilken sagorna är tillkomna, dels den kulturella och litterära bakgrunden. Därpå följer en översikt över sagornas berättarstruktur, som också tar upp stilistiska frågor och samspelet mellan prosa och vers. Kapitel tre beskriver närmare den värld som möter oss i sagorna, med särskilda avsnitt om ideologi och moral, och om vilka det är som handlar i sagorna och vad de gör. I avslutningskapitlet dras trådarna samman; här tar förf. också upp sagornas plats i litteraturhistorien, diskuterar genrens utveckling och berör slutligen sagornas betydelse för dagens läsare. C.P.

Diana Whaley, The Poetry of Arnórr jarlaskáld. An Edition and Study. 369 s. London 1998 (Centre for Medieval and Renaissance Studies. Queen Mary and Westfield College. University of London). (Westfield publications in medieval studies. Vol. 8.) ISBN 2-503-50663-1. Utgåvan, som är något så sällsynt som en presentation av en isländsk skalds hela bevarade verk, vänder sig i första hand till en publik som är bekant med fornvästnordiska. Boken består av två delar. I en introduktion presenteras källäget (ytterligare belyst i appendix A). Eftersom Árnors verk bara återstår fragmentariskt, framför allt insprängt som citat i prosaberättelser, ägnas ett andra avsnitt åt rekonstruktionsprinciperna, som i sig har ett intresse långt utanför just det här arbetet. Vidare skildras skaldens liv som det kan rekonstrueras mellan åren från födelse till död (1011/12 – efter 1073). Därefter presenteras hjältarna i Árnors huvudverk, *Hrynhenda* och *Magnússdrápa* (Magnus den gode av Norge), *Thorfinnsdrápa* och *Rognvaldsdrápa* (tillägnade Orkeyjarlarna med samma namn) samt *Haraldsdrápa* (Harald Hårdråde av Norge). Fortsättningen av introduktionen ägnas stilistiska studier av skaldens verk, motiv, ordval, poeticismer, allusioner och diktmetrar. Árnorr beskrivs som en traditionalist som skickligt utnyttjar den givna repertoaren och dess mönster, samtidigt som han visar sig som en försiktig förnyare. Av de bevarade knappt 600 versraderna består över 450 av dróttkvætt-meter medan de övriga är skapade med den då nya hrynhent-metern. Det skulle t.o.m. vara möjligt att det var Árnorr som skapade denna utveckling av dróttkvætt.

I bokens andra del följer så själva utgåvan. I en presentation utvecklas principerna, därefter följer en utgåva av de rekonstruerade dikterna med en parallellöversättning till engelska, kronologiskt ordnade men

med de överblivna fragmenten sist. Därefter bjuds på (semi-)diplomatiskt utgivna texter jämte kommentar. Här studeras versrad för versrad i samma ordning som tidigare men med uppgifter om bl.a. källor och kontext för den aktuella raden, en prosavariant och översättning av den, variantapparat och kommentar till enskildheter. Diana Whaleys utgåva av Árnorr jarlaskalds *œuvre* bjuder på en rik variation av infallsvinklar och är väl värd ett studium även för den filolog som inte i första hand intresserar sig för isländsk skaldepoesi. — Volymen avslutas med tre appendix: versdistributionen i handskrifterna (A), en jämförelse mellan Diana Whaleys utgåva och Finnur Jonssons (B) samt en översikt över hållpunkter i hjältarnas liv (C). Ett index över person- och ortnamn samt litterära verk med relevans för det aktuella området underlättar tillgängligheten. B.S.

*Stefanie Würth, Der "Antikenroman" in der isländischen Literatur des Mittelalters. Eine Untersuchung zur Übersetzung und Reception lateinischer Literatur im Norden. 294 s. Basel-Frankfurt am Main 1998 (Helbing & Lichtenhahn). (Beiträge zur nordischen Philologie. Bd. 26.) ISBN 3-7190-1564-5 brosch. Titeln "antikenroman" syftar på de fem medeltida "pseudohistoriska" översättningarna från latin till isländska som går under namnen *Rómverja saga*, *Gyðingasaga*, *Trójumanna saga*, *Breta sögur* och *Alexanders saga*. (Würths översättning av de tre senare har tidigare anmälts i litteraturkrönikan 1997.)*

Titeln termval dikteras av de isländska sagornas karaktär. De saknar helt de drag som kännetecknar den kontinentala folkspråkliga traditionen med sin höviska ton, modernisering av stoffet och en ny psykologisk kärlekstematik. I stället följer de nogsamt det faktiska historiska förloppet och skalar av det ur didaktisk historisk synpunkt ovidkommande, varvid tonen också anpassas till den inhemska sagastilen. I senare bearbetningar infogas de i omfångsrika historiografiska handskrifter. De kortas och koncentreras då ytterligare till det historiskt faktiska som man uppfattade det. Enligt Würth lägger texterna därmed vikten snarare vid *prodesse* än vid *delectare*.

Omdömet grundar sig på ingående jämförelser med de latinska förlagorna och med både pseudohistoriska och faktiskt antikhistoriska paralleller på europeiska folkspråk.

I ett separat avsnitt analyserar Würth de kulturella förutsättningarna på Island för översättning och reception av pseudohistoriska verk. Som faktorer av betydelse för frågan framhäver författaren bl.a. det tidiga

bruket av folkspråk, främjat av det angelsaxiska inflytandet i samband med kristnandet och den på Island oskarpa gränsen mellan lekmän och klerker. Men frågan om en hövisk litteratur, såsom i Norge, kunnat få fäste på Island besvarar hon nekande, en sådan skulle ha stött på en kompakt brist på förståelse.

B.S.

Julia Zernack, Bibliographie der deutschsprachigen Sagiübersetzungen 1791–1995. 182 s. Berlin 1997 (Freie Universität Berlin). (Berliner Beiträge zur Skandinavistik. Band 4.) ISSN 0933-4009. ISBN 3-927229-02-4. Detta band utgör ännu ett bidrag till en nyttig serie, där också band 1 och 7 består av bibliografier och ännu fler sådana är att vänta.

Zernacks bok, som har sitt ursprung i en receptionsstudie, dokumenterar 200 års tysk översättningsverksamhet på saga-området. Men detta utgör blott en liten del av det samlande receptionsstoffet, t.ex. ingår inte det mer svåröverskådliga edda-materialet. Däremot tar bibliografien med bl.a. återberättelser och parafrafer, med vissa begränsningar för t.ex. Niebelungen-texter och för översättningar från sekundärspråk.

Boken är uppställd så att först redovisas antologier och serier alfabetiskt efter författare respektive utgivare, därefter i en separat avdelning, likaså alfabetiskt, saga-titlarna och under dessa översättningarna i kronologisk ordning. De båda avdelningarna kopplas samman genom ett sinnrikt hänvisningssystem, och dessutom underlättar fyra register orienteringen: det första omfattar översättare och utgivare, det andra recensenter, ett tredje övriga namn och det sista översatta saga-titlar.

B.S.

*

Føroysk orðabók. Ritstjórn: Jóhan Hendrik W. Poulsen m.fl. 1483 bls. Tórshavn 1998 (Føroya fróðskaparfelag og Fróðskaparsetur Føroya.) ISBN 99918-41-52-0 (í einum bindi). 99918-41-53-9 (í tveimum bindum). 99918-41-54-7 (á teldufløgu).

Føroysk orðabók (FO) är helt ägnad åt färöiskan. Alla betydelseuppgifter och kommentarer ges på färöiska (med ett undantag, jfr nedan), detta i motsats till den tvåspråkiga Føroysk-donsk orðabók (FDO).

Krunka är enligt FDO 'skrige (om ravn)'; FO är subtilare: '(om ravn) gorra, krumma'.

FO skiljer sig från andra färöiska och isländska ordböcker däri att accentuerade och oaccentuerade vokaler hålls åtskilda i den alfabetiska ordningen. På första sidan finner man *a* till *aðalstjörn*. Först på s. 65 återfinns *á*, bokstav, beteckning för 'ett rinnande vatten', preposition m.m.

En tredje nyhet är illustrationerna med förklarande text. Vid bilden av en *hvalur* pekar t.ex. siffror på valbildens delar och benämningarna står undertill markerade med motsvarande siffror. Vi får veta vad *sveiv*, *hamarstjølur*, *horn*, *bøksl* och *kála* på en val är för något. Vad gäller illustrationer har andra upplagan av Árni Böðvarssons Íslensk orðabók 1983 (IO) varit en god föregångare. Redaktionen ger färingarna ett utomordentligt tillfälle att lära sig det moderna samhällets ord i färöisk tappning. Bilder av en *bilur* 'bil', ett *flogfar* 'flygplan' och en *telda* 'dator' är försedda med utförliga detaljförklaringar. Antalet förklarande ord vid "teldan" är 26, t.ex. *skiggi* 'skärm' och *geislaprentari* 'skrivare'. Ett av motiven bakom FO förefaller att vara önskan att berika det färöiska ordförrådet. Man marknadsför helt enkelt nyord.

I speciella fall hänvisas till danska synonymer. *Myndatalva* anges motsvara da. 'planche', *myndatjald* da. 'gobelin', *myndbering* da. 'metafor', *myndil* da. 'model', *myndtøkur* da. 'fotogen' (fra. photo-génique).

Som exempel på vad FO skänker utöver FDO och dess Eykabind (EB) kan väljas ordet *galvkúgv* ('gavelko') 'tann innasta kúgvín i fjósinum'. Sammanlagt bjuder FO på ett trettio-tal ord mer än föregångarna. Flertalet är sammansättningar, t.ex. *gaffilsegl* och *gaffiltrukkur*. Också enkla ord förekommer, t.ex. *gagga* 'fótboltsskógvar við dabbum undir botnunum' och *gagga* v. 'láta sum havhestur el. náti' (d.v.s. 'unge').

FO belyser oftare än FDO uppslagsorden med språkprov. Under *stakkur* 'síður stásiligur kvinnubúni' i FO läses *pápan spurdi hvønn stakkin hon skuldi fara í til Havnar*. Under *stallur* 1. finner vi *vit gróvu okkum stallur á sandinum at standa á til flóðin kom inn* jämte ytterligare två språkprov.

Ordet *gaffilbiti* kan i EB kort avklaras med danskt 'gaffelbitar', men i FO skriver man 'kryddsild sum dósamatur (skorin í bitar)'.

FO bygger i många avseenden på sina två föregångare. (Huvudmannen för FO är identisk med utgivaren av EB.) FO:s betydelseangivelser är ofta översatta direkt från de danska i FDO eller EB. Så under *gall-*

beiskur: '(um smakk) beiskur sum gall, sera beiskur', där FDO ger: '(om smag) bitter som gald, overordentlig bitter', eller under *förka* 'flyta el. vika eitt sindur' som torde vara översättning av 'bevæge el. flytte en smule'. Som avslutning till artikeln *spýggjusjúka* 'smittande búksjúka við vamli og nógvari spýggju (gastroenterita acuta)' läses i FO: *öll í húsinum lögdust við spýggjusjúka*. Ordet finns också i EB, där förklaring ges på danska, utan latinsk precisering och språkprov.

FO ägnar större uppmärksamhet åt lokala variationer än föregångarna. *Spæk* är dialektalt ("stb", alltså *staðbundið*) och betyder 'smákalvi, sprek', d.v.s. 'liten hälleflundra'. Om ordet *kúvingur* 'ett slags snäcka' — som i FO belyses av en bild — upplyser man att ordet på Súduroy har den betydelse som f.ö. täcks av *gágga*, om en snäcka med ett mindre vridet skal. FDO nöjer sig med uppgiften "lok.", d.v.s. att betydelsen ('gágga') är lokal.

Mindre vanligt är det att lexika över ett språks ordförråd ger besked också om ortnamn och andra namn. I FO finns färöiska ortnamn som *Hestur* och *Saksun*. Språkprov klargör böjningen: *i/úr Hesti, (út) í Hest; í, úr Saksun, til Saksunar*. Också ett urval utländska ortnamn pryder ordboken, t.ex. *Frakkland, Jørsalir* och *Jørsalborg, Sikiloygj* 'Sicilien', *Svöriki* 'Sverige', alltså namn som har speciell färöisk stavning med tillhörande uttal. En färöisk dyrbarhet som *Seyðabrævið* föranleder också ett uppslagsord, liksom *ólavsøka*. Till redovisade personnamn hör *Ivar*, väl för att det används i talesättet *hatta var Ivar beinleysi*, som bl.a. passar då en dörr flyger upp av sig själv.

En jämförelse mellan FO och IO visar att olikheterna mellan ordförråden i de båda språken delvis är mycket stora. De beror bara till ringa del på att färöiskan har införlivat danska ord. Under *lá* upptar IO t.ex. två verb med betydelserna 'ásaka' respektive 'örla' utan motsvarighet i FO. Till den gemensamma glosan *lá* 'strandvatten' förekommer bara i IO sammansättningen *lábarinn*. Mycket få likheter står att finna mellan de två språkens förråd av sammansättningar till adjektivet *lágur* 'låg'. Men den botaniska facktermen *lágblað* har språken gemensam!

Det färöiska *gágga*, som avser ett slags snäcka, saknar motsvarighet på isländska. FO upptar sammanlagt 19 sammansättningar till *gágga*. FO innehåller ord som *gáin* 'försiktig', *gák* 'fågelljud', *gáka, gákan, gákur, gákutur*, alla utan motsvarighet i IO, där man istället finner *gágum* 'öparfa glens og hyskni við vinnu'.

Både FO och IO ägnar stort utrymme åt *seyðamörk* respektive *fjarmörk* 'ägarmärken som skärs in i färöron'. Islänningarna redovisar 102, färingarna 54, alla återgivna också i bild. Färmärkena skiftar lokalt, nr

27 är nordanfjords "hálvtt frá horni og tvey bragd aftanundan", sunnanfjords "Tveir bitar aftan av hálvtt frá horni".

Det ursprungligen tyska suffixet *-ri*, *-ari* och *-eri* har färöiskan efter danskt mönster införlivat med sitt ordbildningssystem. I FO finns t.ex. *klammari* 'osämja, tvist', *labbari*, *labbrari* 'vanskligheter', *narrari* 'skämt' o.d. Av dessa är det bara det sistnämnda som också finns i IO. Det betyder 'stråkapör, fiflalæti', men Árni Böðvarsson förser ordet med ett framförställt frågetecken, vilket innebär att ordet är olämpligt och bör undvikas.

Färöarnas kulturcentrum, Fróðskaparsetur, och Vetenskapssamfundet, Fróðskaparfelag Føroya, står tillsammans bakom verket. Överst bland redaktionens fem medlemmar står Jóhan Hendrik W. Poulsen, professor i färöiska (och skapare av ordet *telda* 'dator'). Alla vänner av Färöarna, dess språk och kultur, tackar alla dem som med gemensamma insatser har skapat denna ordbok. De har hedrat sig själva och sitt land.

Gösta Holm

*

Grammatiske studiar i norsk språk. Trondheim 1998 (Institutt for nordistikk og litteraturvitskap, Noregs teknisk-naturvitskapelege universitet (NTNU). [ISBN/ISSN saknas.] Denna nya serie skrifter om norsk grammatik från institutionen for nordistikk og litteraturvitskap vid Noregs teknisk-naturvitskapelege universitet (NTNU) i Trondheim inleds med följande tre hovedoppgaver i nordiska språk, samtliga skrivna utifrån ett generativt perspektiv. Nr 1: Kristin Melum Eide, *Som-predikativer* (124 s.), nr 2: Heidi Brøseth, *Dobbelt objekt og tilgrensende konstruksjoner i moderne norsk* (128 s.) och nr 3: Elin Bech: *Det-konstruksjoner og løfting med utgangspunkt i psykologiske predikater* (116 s.). Det är ett utmärkt initiativ att dessa arbeten, som håller god vetenskaplig klass, på detta sätt kan få en större läsekrets än vad som annars tillkommer norska hovedoppgaver.

C.P.

MONS 7. Utvalde artiklar frå det 7. Møtet Om Norsk Språk i Trondheim 1997. Redaktører: Jan Terje Faarlund, Brit Mæhlum och Torbjørn Nordgård. VI + 293 s. Oslo 1998 (Novus forlag). ISBN 82-7099-307-7. Den konferens som går under namnet Møte Om Norsk Språk

(MONS) arrangeras vart annat år vid ett norskt universitet eller högskola, oftast som ett samarbete mellan nordister och allmänlingvister. Bland föredragshållarna finns etablerade forskare men även stipendiater och huvudfagsstuderande. Denna volym innehåller ett urval av 18 reviderade versioner av föredragen vid MONS 7. Den ämnesmässiga bredden är stor. Här finns artiklar om ordaccent (Jardar Eggesbo Abrahamsen) och norskt uttal (Inger Moen och Hanne Gram Simonsen), böjning (Hans-Olav Enger), norrøen och nutida norsk syntax, (Kristian Emil Kristoffersen, Heidi Brøseth, Janne Bondi Johannessen), dialektsyntax (Tor Åfarli, Hilde Nilsen), nordisk nominalfrassyntax (Øystein Alexander Vangsnes), arbeten på gränsen mellan syntax och semantik (Kristin Melum Eide, Ålov Runde, Ingebjørg Tonne), men också sociolingvistiska studier (Dagfinn Rødningen) och arbeten om taggning (Kristin Hagen och Janne Bondi Johannessen, Anders Nøklestad), samt en artikel om automatisk korrekturläsning för skandinaviska språk (Victoria Rosén och Koenraad de Smedt). Kvaliteten på bidragen är ofta högre än den man kan förvänta sig finna i en konferensvolym, och sammantaget ger bidragen en god bild av var norsk språkvetenskap står idag. C.P.

Ord etter ord. Heidersskrift til Oddvar Nes 27. desember 1998. Redigert av Gunnstein Akselberg og Jarle Bondevik. 280 s. Bergen 1998 (Norsk bokreidingslag). ISBN 82-7834-013-7. Denna innehållsrika hyllning till professorn i nordisk språkvetenskap vid Universitetet i Bergen Oddvar Nes på dennes 60-årsdag inleds med en artikel av Gunnstein Akselberg där festföremålets gärning som forskare och lärare presenteras. Akselberg står också för en av festskriftens omfångsrikare artiklar, en kritisk utredning om läroböckers och lärokassetters bild av uttalet av forn-norska. Bland andra längre bidrag kan nämnas Randi Brodersens analys av lexikalisk anpassning bland elva danskar i Norge, Botolv Hellelands framställning om synen på dialekter i norsk ortnamnsnormering, Ole-Jørgen Johannessens skildring av bergensiska skeppsnamn 1945–1998 och Gjert Kristoffersens bidrag om palataler, främst från fonologisk synpunkt. Den senare artikeln har, för att citera utgivarna, "på uforklärleg måte" fått ett allvarligt tryckeritekniskt fel i produktionsprocessen efter sista korrekturet och bifogas därför boken i ett korrigerat särtryck. B.P.

Ivar Aasen, Målsamlingar frå Trondhjems og Tromsø Stifter. Redigert av Jarle Bondevik, Oddvar Nes og Terje Aarset. XLII + 157 s. Bergen 1998 (Norsk bokreidingslag L/L). (Skrifter frå Ivar Aasen-selskapet. Serie A. Tekster nr. 5.) ISBN 82-7834-009-9. Under år 1846 företog Ivar Aasen en uppteckningsresa till Nordmøre, Trøndelag och Helgeland. Hans hittills otryckta anteckningar därifrån, vilka förvaras i handskrifts-avdelningen på Universitetsbiblioteket i Oslo, ges nu ut. Tyngdpunkten i varje dialektbeskrivning ligger på ordförrådet, medan grammatiska frågor behandlas mer kortfattat. Utöver dessa målredogörelser publiceras en plan för en ordbok över norska dialekter, tidigare tryckt 1846 i Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs Skrifter i det 19. Aarhundrede. Givetvis har texterna ett stort lärdomshistoriskt värde, men de torde också vara av inte obetydligt ordgeografiskt intresse. B.P.

Ivar Aasen-studier. I. Redigert av Jarle Bondevik og Oddvar Nes. 118 s. Bergen 1998 (Norsk bokreidingslag L/L). (Skrifter frå Ivar Aasen-selskapet. Serie B. Kommenterar og studiar. Nr. 1.) ISBN 82-7834-010-2. I denna första del av en nystartad serie utgiven av Ivar Aasen-selskapet skriver Jarle Bondevik om den första grammatik som Ivar Aasen ägde, en handskrift som han hade fått av en korpral Ole Digernes. Det visar sig att grammatiken är anteckningar från föreläsningar ur David Seidelin Birchs år 1812 utgivna danska språklära. Manusets återges här i sin helhet. Den andra artikeln är författad av Bjarne Ulvestad och handlar om Ivar Aasens beskrivning av sunnmørsmålet, med bl.a. en till synes besynnerlig analys av dialektens ö-ljud. Aasens utredning jämförs med senare dialektologers skildringar av samma dialekt. I det tredje och sista bidraget jämför Andrew Robert Linn med vänligt ironisk distans stilen i Ivar Aasens och V.U. Hammershaimbs grammatiska arbeten. B.P.

*

Elefant — se også myg. Festskrift til Jens Axelsen. Redigeret af Anna Garde, Pia Jarvad og K. T. Thomsen. 219 s. København 1998 (Gyldendal). ISBN 87-00-33616-5. Bokens titel refererar till en artikel i lexikografen (i 43 år) och festföremålet (70 år 1998) Jens Axelsens tionde upplaga av Dansk-Engelsk Ordbog, som en symbol för ordboksarbets oerhörda spännvidd. Festskriftens 24 bidrag, skrivna av i bästa

mening ordglada vänner och kolleger inom branschen, speglar initierat och humoristiskt alla sidor av det spännande ordboksarbetet, från det språkliga råmaterialet via det artikelredaktionella finsliperiet till den förlagsfärdiga produkten, från ortografisk och fonetisk ordgestalt till djupaste semantiska hårdragning. G.H.

Elin Fredsted, Analyser af dansk og tysk talesprog. IV + 358 s. Oslo 1998 (Novus forlag). ISBN 82-7099-293-3. Med utgångspunkt i en korpus med danskt och tyskt talspråk från turistbranschen, insamlat i Sønderjylland och Slesvig-Holstein, undersöker förf. i denna studie den språkliga interaktionen mellan turister och anställda i turistbranschen med danska och tyska som modersmål eller främmande språk. Förf. kan bl.a. konstatera att danska turister och anställda i turistbranschen använder fatiska språkfunktioner i mindre omfattning än de tyska, både när danskarna talar danska och när de talar tyska. Förf. har också undersökt samspelet mellan den språkliga interaktionen och icke-verbala faktorer som ögonkontakt och gester; också här skiljer sig de danska och tyska dialogerna åt. En intressant iakttagelse är att förf. kan belägga interkulturella problem och missförstånd som beror på att danska anställda i turistbranschen inte använder tyskans verbala hövlighetsmarkörer, eller att tyska anställda förbiser danska turisternas icke-verbala hövlighetsmarkörer. Boken innehåller också en rad interkulturella och språkdidaktiska överväganden, och avslutas med både en engelsk och en tysk sammanfattning. C.P.

Leonora Christinas Jammers Minde. Diplomatarisk udgave ved Poul Lindegård Hjorth og Marita Akhøj Nielsen under medvirkning af Ingelise Nielsen. LXXVII + 16 s. + 270 s. København 1998 (C. A. Reitzels forlag). ISBN 87-7876-077-1.* Efter Leonora Christinas död 1698 blev *Jammers Minde*, hennes egenhändiga skildring av fängelseåren i Blåtårn, bevarade i hennes släkt under de följande 170 åren, för att 1868 dyka upp i Köpenhamn och redan året därpå utges i tryck. I inledningen till den här föreliggande diplomatariska utgåvan ges en detaljerad översikt över de tidigare utgåvorna, föranstaltade av Birket Smith, Otto Andrup och Johannes Brøndum Nielsen. Inledningen omfattar vidare en detaljerad beskrivning av manuskriptet från olika synvinklar, samt en redogörelse för de principer som ligger till grund för utgåvan. Boken är illustrerad med 16 figurer. C.P.

*

Anna Helga Hannesdóttir, Lexikografihistorisk spegel. Den enspråkiga svenska lexikografins utveckling ur den tvåspråkiga. 16 + 541 s. Göteborg 1998 (Meijerbergs institut för svensk ordforskning). (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning. 23.) ISSN 0348-7741. ISBN 91-628-3124-0. Bokens omslag reproducerar ett porträtt av Haqvin Spegel, en av den svenska lexikografins nydanare. När Anders Fredrik Dalin 1850 utgav det första häftet av Ordbok öfver svenska språket hade den svenska lexikografen funnit sina former. *Lexikografihistorisk spegel* är en akademisk avhandling som skildrar utvecklingen från den svenska tvåspråkiga lexikografins rötter i medeltidens latinstudier via främst 1700-talets intressen för de ledande europeiska språken, tyska, engelska och franska, fram till etableringen av en svensk lexikografisk tradition som resulterar i Dalins ordbok. Boken är en av frukterna av forskningsprojektet Lexikografisk tradition i Sverige, bedrivet vid Göteborgs universitet. Hit hör även den i ANF 113 (1998) s. 225 anmälda avhandlingen om 1600-talsordboken *Lexicon Lincopense*, liksom den nedan redovisade avhandlingen om Jacob Serenius lexikografiska insatser på 1700-talet.

G.H.

Ellen Bijvoet, Sverigefinnar tycker och talar. Om språkattityder och stilistisk känslighet hos två generationer sverigefinnar. 279 s. Uppsala 1998 (Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet.) (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 44.) ISSN 0083-4661. ISBN 91-506-1262-X. Avhandlingen redovisar aspekter på sverigefinnars tvåspråkighet, graden av integration i den sverigesvenska språkgemenskapen, dels genom en attitydundersökning av sverigefinnars och två kontrollgruppers (svenskar respektive finnar) förhållande till olika varieteter av svenska och finska, dels genom en undersökning av deras känsla för stilistisk variation på ordnivå, avseende 14 synonympar i svenskan och finskan. Arbetet utgör en självständig del i projektet Sverigefinnars två språk — språkbruk och attityder hos två generationer (FORTIS-projektet).

G.H.

Dagboken över Linnés resa på Öland 1741. Utgiven efter handskriften av Sigurd Fries under medverkan av tolv studerande vid Institutionen för svenska inom Umeå universitet 1971. 90 + 6 s. Umeå 1998 (Nord-svenska.) (Institutionen för nordiska språk vid Umeå universitet 10.) ISBN 91-7191-561-3. ISSN 0282-7182. Som underlag för sina tryckta reseberättelser använde Linné dagböcker som han förde under resorna. Flera av dessa är ännu ej utgivna. Under vårterminen 1971 skrev en grupp trebetygsstuderande i nordiska språk vid Umeå universitet under ledning av professor Sigurd Fries av Linnés dagbok från den öländska resan 1741 efter fotokopian av handskriften; det är detta arbete som här befordrats till trycket. Inför tryckningen av den bokstavs-trogna och kompletta utgåvan har Fries granskat och rättat texten, och försett den med en inledning och filologiska noter. Sist i boken har placerats de 16 teckningar och 17 runtexter som Linné eller någon medresenär förfärdigade; hänvisningar till platsen där de nu återges finns vid de textställen där de rätteligen hör hemma. C.P.

Bo Franzén, Sturetidens monetära system. Pant eller penningar som information i köpstaden Arboga. Med ett stadsarkeologiskt bidrag av Johan Anund. 309 s. Stockholm 1998 (Almqvist & Wiksell International). (Acta Universitatis Stockholmiensis/Stockholm Studies in Economic History. 29.) ISBN 91-628-3079-1. ISSN 0346-8305. Avhandlingens undertitel, som i förstone kan te sig gåtfull för den fäkunnige, klarnar under resans gång, men gör liksom huvudtiteln inte full rättvisa åt bokens rika innehåll. Det svenska monetära systemet behandlas här på grundval av uppgifter i den lilla köpstaden Arbogas tänkebok under perioden 1450–1523. Ca 5 000 män och 1 000 kvinnor samt 5 500 ekonomiska transaktioner har registrerats i en relationsdatabas som tillåter studier av de karakteristiska dragen i värdecirkulationen. Det främsta syftet är att urskilja pengarnas olika funktioner, såsom dels prisuppgift, dels transaktionsmedel (priset kan således anges i myntvärde medan själva betalningen kan ske också i varor).

Undersökningen visar att de medeltida borgarna i Nordeuropa, liksom de norditalienska städerna med införandet av växeln, utvecklade inte bara kreditinstrument utan också, i samband med detta, vägar att kringgå kyrkans förbud mot tagande av ränta. De empiriska rönen ger författaren tillfälle att modifiera Eli Heckschers teorier om den svenska medeltidsekonomin på basis av moderna perspektiv där mynt betraktas som ren information.

Undersökningen bestyrker också tidigare hypoteser om en långsam inflation under slutet av Sturetiden.

Den intressanta och välskrivna avhandlingen ger dessutom värdefulla inblickar i Sturetidens sociala stratifikation i Arboga: bl.a. kvinnornas ställning och relationerna mellan borgerskapets högre och lägre strata. Det visar sig t.ex. att ju rikare en individ är desto fler uppgifter om honom finner vi i tänkeboken. Det burgna skiktet gör fler ekonomiska transaktioner än de andra, det är t.ex. rika köpmän som lånar ut pengar och då främst till de mindre rika köpmännen (och senare klagar när de inte får tillbaka dem), borgarna tjänar som löftesmän (går i borngen) för sina tjänare, hustrur och barn, kvinnorna uppträder företrädesvis som säljare (inte som köpare) osv. Husbondeväldet och den sociala hierarkin härskar oinskränkt.

Av en separat saköresundersökning framgår också att kvinnor då som nu begår färre brott än män. Stadens eget intresse i saköresbetalning gör att det främst är de besuttna som betalar böter, medan "den fattige betalade med sin kropp".

Boken avslutas med ett värdefullt personregister och ett tjugotal tabeller, bl.a. över skattat silverpris i vikt.

B.S.

Gunlög Josefsson, Minimal Words in a Minimal Syntax. Word Formation in Swedish. IX + 199 s. Amsterdam/Philadelphia 1998 (John Benjamins). (Linguistik Aktuell, Volume 19.) ISBN 90-272-2740-3 (EUR)/1-55619-903-1 (US). ISSN 0166-0829. Detta är en reviderad och omarbetad version av författarens doktorsavhandling *On the principles of word formation in Swedish* som anmäldes i Litteraturkrönikan 1998. Det är glädjande att detta i bästa mening originella, banbrytande och teoretiskt viktiga arbete om svensk ordbildning nu görs lättillgängligt för en internationell publik.

C.P.

Meddelanden från Institutionen för Svenska Språket (MISS), Göteborg 1998 (Göteborgs universitet). ISSN 1102-4518. MISS är en oregelbundet utkommande serie som i enkel form möjliggör spridning av skrifter producerade vid Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet. Under året har fyra häften utkommit: nr 21: Rakel Johnson: De svenska medeltidsbrevens form, funktion och tillkomstsituation (98 s.), nr 22: Hans Rignell: *Komma åt och ta upp* — en undersökning av svenskinlärares förståelse av partikelverb (38 s.), nr 23: Thorwald

Lorentzon: Marx med mervärde möter moderna miljömål. En studie av emotiva och ideologiska ord i Vänsterpartiets och Ung Vänsters parti- och principprogram (61 s.) och nr 24: Sofia Tingsell: *Han bad henne städa sin väska*. Pragmatiska infallsvinklar på reflexivering i svenska och isländska (33 s.). C.P.

Kerstin Nordenstam, Skvaller. Om samtalsstrategier hos kvinnor och män. 172 s. Uppsala 1998 (Hallgren & Fallgren). (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter. 29.) ISBN 91-7382-754-1. Med denna volym för Kerstin Nordenstam ut forskningsresultaten från göteborgsprojektet *Samtalsstrategier hos kvinnor och män i vardagliga gruppsamtal* till en än vidare publik (jfr krönikan i ANF 112 och anmälan av Carin Norrbys bok nedan). Syftet är att precisera begreppen och se hur skvalleret utförs i praktiken. Eftersom förf. är intresserad av hur kön konstrueras ger hon också en översikt över aktuell forskning om detta problem (kap. 3).

Boken tar en av sina utgångspunkter i ordräckor som *käringskvaller*, *pigskvaller*, *skvallerkåsös*, *skvallermaja*, *skvallertaska*, vilka speglar föreställningar om och attityder till skvaller. Inte oväntat bekräftas dessa till stor del föråldrade stereotyper av svaren på en enkät 1997. I kap. 2 diskuteras nyare utländska undersökningar om skvaller, och i kap. 4 följer en genomgång av Nordenstrands material och samtalsämnen där. I kap. 5 analyseras 10 skvallerkriterier, hämtade från Jörn Bergmanns sociologiskt kommunikationsvetenskapliga avhandling *Klatsch: Zur Sozialform der diskreten Indiskretion* (1987). Avhandlingens anspråk på generalitet kritiseras liksom dess brist på kvinnoperspektiv.

Kapitlen 6 och 7 slutligen redovisar resultaten. *Gender*, det sociala könet, traderas på olika sätt. I de äldre kvinnogrupperna som en lätt nedlåtande attityd mot "karlar", hos yngre kvinnor däremot hänvisas till auktoriteter, i två fall till mamma, i två andra till en man! De medelålders männen är chevalereska, "de tar inte kvinnorna på allvar", medan kvinnor inte diskuteras alls i yngre mansgrupper (där dock mansfrågan tas upp).

Det visar sig — inte oväntat — att kvinnor samtalar, både oftare och mer ingående, både positivt och negativt, om personer, medan män företrädesvis undviker det samtalsämnet. Förf. menar att detta beror på kvinnornas större tillgång på kunskap om privata förhållanden, och att detta i sin tur skulle hänga samman med att kvinnor fortfarande är diskriminerade och behöver stärka sammanhållningen gentemot över-

ordnade män. (Bristen på jämlikhet visade sig f.ö. också vid insamlingen av materialet: kvinnorna samarbetade, medan männen ibland vägrade ut sig eller gjorde svårigheter vid inspelningen.) Nordenstam betonar skvallrets positiva sidor, bl.a. den empatiska dimensionen, och slår därvid ett slag för kvinnornas kompetens i offentliga sammanhang; den större inlevelseförmågan, upparbetad i privata sammanhang, är ju nu en mer efterfrågad egenskap än tidigare.

Av undersökningen att döma kunde man bli pessimist, stereotyperna bekräftar de sega strukturerna. Men Nordenstrand urskiljer ändå ljuspunkter i mörkret: de yngre männen verkar vara på väg att konstruera en ny (mjuk) manlighet. — I marginalen kan tilläggas att författarens uppfattning om det empatiska skvallrets värde tycks bekräftas av bl.a. den engelske antropologen Robin Dunbars skvallerteori, där människors skvaller jämföras med apors putsande av varandras pälsar. Båda företeelserna skulle motiveras av behovet att skapa emotiva band mellan individer. Skvallrets vikt för överlevnaden skulle t.o.m. ha haft betydelse för utvecklandet av själva språket — att döma av Peter Gärdenfors "Om språkets uppkomst" (Tvärsnitt 2-1999). B.S.

Catrin Norrby, Vardagligt berättande. Form, funktion och förekomst. 361 s. Göteborg 1998. (Acta universitatis Gothoburgensis. Nordistica Gothoburgensia. 21.) ISBN 91-7346-323-X. ISSN 0078-1134. Denna doktorsavhandling syftar, som titeln tydligt anger, till att beskriva historieberättandets form, funktion och frekvens i vardaglig kontext. Korpusen har hämtats från 16 av de enkönade informella samtalen i göteborgskorpusen Gruppsam, underlag också för Kerstin Nordenstams Skvaller (se anmälan ovan). Den består av 179 berättelsekandidater från sju kvinno- resp. nio mansgrupper. Kandidaterna behandlas med både kvantitativa och kvalitativa metoder, ur två olika perspektiv, dels lokal analys ur samtalsdeltagarnas synpunkt, dels global ur observatörens.

På ett 40-tal inledande sidor presenteras forskning om samtal och berättande, varvid olika skolor, metoder, definitioner och termer diskuteras på ett kritiskt och konstruktivt sätt som vittnar om teoretisk medvetenhet och förmåga till koncentration på det mest relevanta. Därefter presenteras i kap. 4 avhandlingens teoretiska och metodiska utgångspunkter.

I kap. 5-10 redovisas så resultaten av undersökningen. Det skulle föra för långt är här gå in på rikedomerna av observationer av berättel-

ernas struktur och uppbyggnad, infogande i samtalen, samt de olika faktorernas frekvens och distribution. Men den kvantitativa analysen visar t.ex. att berättelserna upptar mellan 20 och 15% av de aktuella samtalen, medan antalet historier varierar från två till 30 i ett enskilt samtal. Av den analysen framgår även att skillnader i berättelsestil avhänger mer av individer än kön. Men andra skillnader i själva historieberättandet kan bero på deltagarnas ålder och/eller kön. Speciellt tydligt är detta när det gäller både berättandets funktioner och deltagarnas självpresentationer samt framställning av skeendet. T.ex. återfinns den terapeutiska funktionen nästan bara i vissa kvinnogrupper medan den underhållande är dominerande hos yngre och den rapporterande i äldre samtalsgrupper. Vidare tenderar männen att presentera sig själva som agerande med kontroll över händelseutvecklingen, medan kvinnorna föredrar att ha flera protagonister i interaktion. Men huvudlinjerna går mellan olika samtalsgrupper, där kontexten i vid mening är avgörande för förståelsen av berättandet.

Författaren avslutar med att konstatera att gemensamt för alla grupper är förkärleken för att bygga historier kring verbala händelser, och hon vill förklara detta med att historierna skulle reflektera "middle-class, main-stream Sweden, where talk is often at the center of attention" (s. 323). Den slutsatsen är säkert giltig för det aktuella materialet, men hur förhåller det sig med detta i ett större perspektiv?

I två appendix ges dels en översikt över berättelsekandidaterna, dels transkriptionsnyckel till exempel presenterade i löptexten. B.S.

Christer Platzack, Svenskans inre grammatik — det minimalistiska programmet. En introduktion till modern generativ grammatik. IX + 307 s. Lund 1998 (Studentlitteratur). ISBN 91-44-00834-1. Boken introducerar den senaste versionen av generativ grammatik, det minimalistiska programmet, som det ter sig vid beskrivningen av svenskans inre grammatik, med utblickar mot andra språk. Den inleds med en översikt över den generativa grammatikens historia. Huvuddelen ägnas åt svenskans grundläggande satsstrukturer. Till texten fogas kommenterade lästips och övningar med lösningsförslag. Boken är i första hand en lärobok för högre studier i språkvetenskapliga ämnen, men den kan också läsas och förstås av alla som behärskar traditionell skolgrammatik och som är intresserade av modern syntaxforskning. G.H.

Rannsakingar efter antikviteter. På Akademiens uppdrag utgivna under redaktion av Carl Ivar Ståhle (†) och Nils-Gustaf Stahre. Band IV. Ort-namns- och personnamnsregister. Utgivet av Nils-Gustaf Stahre. 162 s. Stockholm 1998 (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Almqvist & Wiksell International.) ISBN 91-7402-281-4. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens utgåva av texten till rannsakingarna av Sveriges fornminnen 1667–1670 och 1672–1693 kom ut i tre delar 1960, 1969 och 1992. Här kommer nu ett register över ortnamn och personnamn i de tre delarna. En första mindre förteckning registrerar de socknar och städer som nämns i rannsakingarna. Därefter följer huvudregistret över ort- och personnamn. Dessa listas del för del och landskap för landskap. Ett generalregister över den samlade namnskatten i de tre delarna hade nog i en del fall underlättat sökningen men givetvis också fördyrat och försenat publiceringen.

Den planerade kommentaren till rannsakingarna låter ännu vänta på sig och befinner sig att döma av förordet ännu på förberedelsestadiet.

B.P.

Lena Rogström, Jacob Serenius lexikografiska insats. 14 + 412 s. Göteborg (Meijerbergs institut för svensk ordforskning). (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning. 22.) ISSN 0348-7741. ISBN 91-628-3016-3. Denna avhandling ingår som ett led i forskningsprojektet Lexikografisk tradition i Sverige, som bedrivs vid Göteborgs universitet. Jämför den ovan anmälda *Anna Helga Hannesdóttir, Lexikografihistorisk spegel*. Undersökningens föremål är här biskopen och politikern Jacob Serenius tre ordboksarbeten, *Dictionarium Anglo-Svethico-Latinum* 1734, den första riktiga engelsk-svenska ordboken, dess reviderade upplaga 1757, och däremellan den svensk-engelska versionen 1741. Under 1700-talet tillkom de första tvåspråkiga ordböckerna med svenska och ett annat "modernt" språk, där latinet inte längre var den självklara utgångspunkten, men ändå fortsättningsvis flitigt användes som ett förmedlande kommentarspråk.

G.H.

Gun Widmark, Stora vokaldansen. Om kvantitativa och kvalitativa förändringar i fornsvenskans vokalsystem. 105 s. Uppsala 1998 (Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur). (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi. LXV.) ISBN 91-85352-29-2. ISSN 0065-0897. Ända sedan sin doktorsavhandling om det nordiska *u*-omljudet 1959 har pro-

fessor Gun Widmark i olika avseenden forskat i den nordiska vokalismen i äldre tid. I den här föreliggande komprimerade undersökningen tar hon upp ett centralt problem, det fornsvenska vokalsystemets utveckling kvantitativt och kvalitativt, med den grundläggande förutsättningen att de två slagen av förändringar hör ihop och inte skall särbehandlas. I sin undersökning tar hon hjälp både av klassisk språkhistorisk och dialektologisk forskning och av modern strukturalistisk fonologi. Resultatet har, inte oväntat, blivit en auktoritativ sammanfattning av komplicerade problem, med givande synpunkter och intressanta infallsvinklar. Någon gång hade man kanske dock kunnat önska större generositet med teoretiska resonemang. Det är t.ex. inte omedelbart självklart vilka fonemteoretiska överväganden som ligger bakom att kvalitetsväxlingen i böjningen av verbet *heta* s. 27 kan anföras som instans mot förekomsten i vissa former av svenskt rikstalspråk av både ett kortvokalfonem /e/ och ett /ä/.

B.P.

*

Kåre Hoel, Bustadnamn i Østfold. 2. Skiptvet. Utgitt av Avdeling for navnegransking, Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, Universitetet i Oslo, ved Margit Harsson. 208 s. + 1 karta. Oslo 1997 (Solum Forlag). ISBN 82-560-1130-0.

Kåre Hoel, Bustadnamn i Østfold. 3. Våler. Utgitt av Seksjon for navnegransking, Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, Universitetet i Oslo, ved Tom Schmidt. 348 s. + 1 karta i boken + 1 bifogad karta. Oslo 1999 (Seksjon for navnegransking). ISBN 82-991158-1-7.

Bustadnamn i Østfold är ett delprojekt inom det större projektet *Norske bustadnamn* med mål att ge ut en reviderad utgåva av Oluf Ryghs *Norske Gaardnavne* (NG, 1897–1924). Revisionen i de här anmälda delarna innebär bl.a. en betydande utvidgning av materialet i NG: i del 2 från ca 200 till ca 700 namn, i del 3 från ca 190 namn till ca 825 namn. Självfallet har också NG:s skriftbelägg, uttalsuppgifter, realupplysningar och tolkningar underkastats en noggrann granskning. Kåre Hoel har givetvis själv gjort den största arbetsprestationen, men då han dog hösten 1989, förelåg hans verk om bebyggelsenamnen i de 22 häraderna i Østfold bara i manuskript, och de två utgivarnas insatser, som lätt kan kontrolleras genom att deras bidrag markeras särskilt i boken, kan knappast överskattas. Nordisk namnforskning är skyldig dem ett stort tack.

Återstår att nämna att materialet ges ut häradsvis och att del 1, *Bustadnamn i Hobøl*, kom 1994, med Tom Schmidt som redaktör. B.P.

Eva Villarsen Meldgaard, Den store Navnebog. 3. udgave. 292 s. København 1998 (Aschehoug). ISBN 87-11-12635-3. Den store Navnebog utkom första gången 1994 och anmäldes i ANF 110 (1995) s. 270. Den har här kompletterats med material från senare statistik, vilket bl.a. har medfört att en del icke tidigare medtagna namn som har blivit populära under senare tid har fått egna artiklar. I slutet av boken finns också en förteckning över sammanlagt ca 7 000 namn godkända av Kirkeministeriet 1990 och 1997. De godkända namn som bärs av mellan noll och tre personer har försetts med en asterisk, vilket i viss mån kan tolkas som en varningssignal för nyblivna föräldrar. En kortfattad litteraturlista avslutar boken. B.P.

Bengt Pamp, Från Gödelöv till Östen Undéns gata. En uppslagsbok över ortnamn i Lund under tvåtusen år. 208 s. Lund 1998 (Föreningen Gamla Lund). (Föreningen Gamla Lunds årsbok 1998.) ISSN 1401-8063. Författarens ambition har varit att ta med alla namn på gator, kvarter samt parker, torg och andra öppna platser i tätorten Lund; de i titeln nämnda namnen *Gödelöv* och *Östen Undéns gata* illustrerar namnbeståndets kronologiska spännvidd på omkring 2000 år. Det subjektiva urvalets princip har fått styra vilka namn på enstaka hus och naturnamn som tagits med; grundtanken har varit att sådana namn som majoriteten ofta stöter på är inkluderade. I bokens första kapitel diskuterar förf. namnet på staden *Lund*, och vänder sig bl.a. mot tanken att *Lund* varit ett tidigare namn på *Uppåkra*, några kilometer söder om Lund, som enligt nyare arkeologisk vittnesbörd varit ett betydande centrum från vår tideräknings början fram till 900-talets slut. Namnen i tätorten Lund behandlas i ett särskilt kapitel, med innerstadsnamnen och ytterområdenas namn var för sig; därefter följer ett kapitel om kyrkbyar, socknar och församlingar, och ett om naturnamn. Boken avslutas med litteratur- och källförkortningar, andra förkortningar och ett register. C.P.

Personnamn och social identitet. Handlingar från ett Natur och Kultursymposium i Sigtuna 19–22 september 1996. 415 s. Stockholm 1998 (Kungl.

Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Konferenser. 42. Almqvist & Wiksell International.) ISBN 91-7402-284-9. ISSN 0348-1433. Kulturanthropologiska institutionen och Seminariet för nordisk namnforskning vid Uppsala universitet svarade jämte Ortnamnsarkivet i Uppsala för ett nordiskt symposium 1996 på Stora Brännbo kursgård i Sigtuna om personnamn och social identitet. Enligt förordet till de nu utgivna symposiehandlingarna var detta "det första försöket till ett systematiskt samarbete mellan språkforskare och antropologer i Sverige". Konferensen delades in i fyra block, vardera med deltagare från båda disciplinerna: namn och social kategori; kollektiv och individuell identitet; namn och samhälle; ande – individ – namn. En avslutande diskussion efter varje block inleddes med kommentarer och synpunkter från särskilt utsedda experter; här deltog Svante Strandberg, Mats Wahlberg, Signe Howell, Botolv Helleland och Åke Hultcrantz. Nordiska ämnen som behandlades var germanskt personnamnsskick i indoeuropeiskt perspektiv (Thorsten Andersson), gårdsnamnen i Dalarna (Inger Larsson), svenskt tillnamnsskick i kvinnoperspektiv (Eva Brylla), svensk ståndscirkulation återspeglad i släktnamnen (Gudrun Utterström) samt juridisk-sociala aspekter på dagens svenska personnamnsskick (Torsten Halén). Sammantaget ger konferenshandlingarna ett starkt intryck både av en uppriktig vilja att överskrida ämnesgränserna och av de klyftor som tämligen oundvikligen finns mellan de två disciplinerna.

B.P.

Författarna

- Berger, Alan J.*, Attorney At Law, 108 Roosevelt Avenue, # 1, Wauconda, Illinois, 60084, USA
- Blomkvist, Torsten*, Uppsala universitet, Teologiska institutionen, Avd. för religionshistoria, Box 1604, SE-75146 Uppsala, Sverige
- Breen, Gerard*, Professor, Emmanuel College, University of Cambridge, Cambridge, CB2 3AP, England
- Delsing, Lars-Olof*, docent, forskarassistent, Lunds universitet, Institutionen för nordiska språk, Helgonabacken 14, SE-22362 Lund, Sverige
- Fromm, Hans*, Prof. Dr., Roseggerstraße 35 a, DE-85521 Ottobrunn, Tyskland
- Grønvik, Ottar*, professor, Myrerveien 31, NO-0494 Oslo, Norge
- Hallberg, Göran*, docent, arkivchef, Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund, Helgonabacken 14, SE-22362 Lund, Sverige
- Holm, Gösta*, professor emeritus, Lunds universitet, Docentgatan 9, SE-22363 Lund, Sverige
- Jackson, Peter*, FD, Uppsala universitet, Teologiska institutionen, Avd. för religionshistoria, Box 1604, SE-75146 Uppsala, Sverige
- Pamp, Bengt*, docent, f.d. arkivchef, Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund, Helgonabacken 14, SE-22362 Lund, Sverige
- Platzack, Christer*, professor, Lunds universitet, Institutionen för nordiska språk, Helgonabacken 14, SE-22362 Lund, Sverige
- Ruthström, Bo*, FL, ordboksred., Nyckelkroken 40, SE-22647 Lund, Sverige
- Söderberg, Barbro*, professor em., Stockholms universitet, Institutionen för nordiska språk, SE-10691 Stockholm, Sverige
- Sørensen, Knud*, professor, Råhøj Allé 12, DK-8270 Højsbjerg, Danmark
- Wendt, Bo-A.*, FD, SAG-assistent, Lunds universitet, Institutionen för nordiska språk, Helgonabacken 14, SE-22362 Lund, Sverige
- Wolf, Kirsten*, Professor, The University of Manitoba, Dept. of Icelandic Language and Literature, University College 572, Winnipeg, Manitoba, Canada R3T 2N2, Kanada

MEDDELANDE

Lund University Press (LUP), ANF:s förlag sedan 1988, upphörde formellt den 30 juni 1999. Verksamheten avvecklades successivt under hösten. Det innebär att ANF nr 113 (1998) blev den sista årgång som distribuerades av LUP. Från och med nr 114 (1999) utges ANF direkt av redaktionen vid Stiftelsen för Arkiv för nordisk filologi. — I samband med en fusion nedlades Berlings tryckeri i Arlov, tidigare i Lund, med utgången av år 1998. Berlings har tryckt ANF sedan 1967. Till följd av nedläggningen anlitas från och med nr 114 (1999) ett annat tryckeri.

UNIVERSITETSBIBLIOTEKET

2001-01-26

LUND